

พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงแต่ง

นับเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖

เล่ม ๑

พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๕

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

เรื่องตำนานของหนังสือพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า เดิมพระ
ไพโรสณฑ์สารักษ์ (ของเทียน สุพินทุ) ได้สำเนาหนังสือพงศาวดาร
พม่าฉบับขลุ่ยหลวง เรียกว่า “เรื่องมหาสงครามครั้งรัชชกาลที่ ๖” มาจาก
เมืองพม่า ข้าพเจ้าขอให้พระไพโรสณฑ์ฯ ถวายมอบต่อแปลตรงเรื่อง
ที่เกี่ยวข้องกับประเทศสยามมาอ่าน เห็นเป็นเรื่องราวสงครามกับไทยเป็น
แต่ได้ความรู้เหตุผลตลอดจนรายการเพิ่มเติมขึ้นแปลก่อกฎใน
หนังสือพงศาวดารไทยหลายแห่ง ข้าพเจ้าจึงลองเก็บเนื้อความเรื่องไทย
รบกับพม่าอันปรากฏในหนังสือพงศาวดารทั้งสองฝ่าย เรียบเรียงพิมพ์
เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖ ให้นายพลโท พระยาภักดาโหมราชเสนา
(เด็ก ปาณิกบุตร) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ก็มีผู้ชอบอ่านกันมาก ครั้น
ต่อมาข้าพเจ้าได้พบหนังสือจดหมายเหตุของโบราณในประเทศนี้ และได้
จดหมายเหตุฝรั่งเพิ่มเติมมาจากต่างประเทศอีกหลายเรื่อง ทราบเรื่อง
พงศาวดารตอนที่ไทยรบกับพม่าแปลกออกไปอีกหลายอย่าง ที่เกี่ยวข้อง
การเมืองเป็นเรื่องสำคัญในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ก็มี ข้าพเจ้า
คิดเห็นว่าเรื่องราวทพพใหม่ไทยเรายังไม่รู้กันโดยมาก จึงได้รื้อหนังสือ
ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖ ออกแต่งใหม่ให้ความบริบูรณ์โดยพิสดาร
เรียกว่า “พงศาวดารเรื่องเรารบพม่า” แบ่งเป็น ๒ ตอน พระเจ้าพญาเชอ
กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินทรงรับตอนที่ ๑ อันว่าด้วยเรื่องไทยรบ
กับพม่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีไปพิมพ์ สมเด็จพระเจ้า

บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ทรงรัชตอนที่ ๒ อันว่าด้วย
เรื่องไทยรบกับพม่าเมื่อครั้งกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ไปพิมพ์ พิมพ์
ใน พ.ศ. ๒๔๖๓ ทั้ง ๒ เล่ม

พระขัติยวงษาพิมพ์ใหม่ครั้งนั้นข้าพเจ้าแก่ ขอให้เรียกว่า “พงศาวดาร
เรื่องไทยรบพม่า” และให้ยื่นเข้าในประชุมพงศาวดารเป็นภาคที่ ๖ แทน
ที่เรื่องเดิมซึ่งได้ รื้อเสียเมื่อแต่งเรื่องนั้นแทน ส่วนถ้อยคำสำนวนใน
หนังสือฉบับนี้ ก็ได้ตรวจแก้ไขให้ดีขึ้นกว่าฉบับพิมพ์ครั้งแรก ด้วย
เมื่อพิมพ์ครั้งนั้นพอแต่งแล้วก็รีบส่งไปพิมพ์เพื่อจะให้ทันงาน ไม่มีเวลา
พอจะตรวจตราได้ถนัด

อนึ่งหนังสือเรื่องนเมอพิมพ์ครั้งแรกข้าพเจ้าทราบว่าผู้ที่ชอบอ่านมัก
เป็นทหารมากกว่าเป็นพลเรือน บางทีจะเป็นเพราะพวกพลเรือนเห็นชื่อ
เรื่องก็เข้าใจเสียว่าเป็นหนังสือแสดงแต่การรบพุ่ง อันเป็นประโยชน์ใน
ทางความรู้ของผู้เป็นทหาร ข้าพเจ้าจึงขอแจ้งความให้ทราบในที่นี้ ว่า
ข้าพเจ้าตั้งใจแต่งหนังสือเรื่องนี้ให้เป็นประโยชน์ในทางความรู้พงศาวดาร
เป็นสำคัญ ในหนังสือเรื่องนี้มีคติทางการเมืองฝ่ายพลเรือนอยู่ด้วย
แต่ต้นจนปลาย ใครอ่านถึงจะเป็นทหารหรือพลเรือนก็คงจะได้ความรู้
เรื่องพงศาวดารสยามซึ่งยังไม่ปรากฏในหนังสือเรื่องอื่นมียุ่่มาก

กฤษณ์ ๑๖ ๑๖๖๖

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๔

สารบรรพ์

อธิบายเหตุการณ์ที่ไทยรบกับพม่า หน้า ๓

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

สงครามครั้งที่ ๑ ^{๕๕} คราวพม่าตีเมืองเชียงกราน ๖ ๗

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

สงครามครั้งที่ ๒ ^{๕๕} คราวสมเด็จพระศรีโยทยชาตคชัง ๖ ๓๒

สงครามครั้งที่ ๓ ^{๕๕} คราวรบกันด้วยเวียงช้างเผือก ๖ ๒๖

แผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราช

สงครามครั้งที่ ๔ ^{๕๕} คราวเสียกรุง ๖ แก่พระเจ้าหงสาวดี ๖ ๕๒

แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

สงครามครั้งที่ ๕ ^{๕๕} คราวสมเด็จพระนเรศวรยกภาคีสสระ ๖ ๖๕

สงครามครั้งที่ ๖ ^{๕๕} คราวรบพระยาพลมทเมืองสุพรรณ ๖ ๘๕

สงครามครั้งที่ ๗ ^{๕๕} คราวรบพระเจ้าเชียงใหม่ที่ขานสระแก้ว ๖ ๘๘

สงครามครั้งที่ ๘ ^{๕๕} คราวพระเจ้าหงสาวดีล้อมกรุง ๖ ๑๐๖

แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สงครามครั้งที่ ๙ ^{๕๕} คราวพระมหาอุปราชายกมาครั้งแรก ๖ ๑๓๕

สังขารามครวงท	๓๐	คราวสมเด็จพระนเรศวรชนช้าง	หน้า	๓๓๗
สังขารามครวงท	๓๑	คราวไทยตีเมืองทะวาย เมืองตะนาวศรี	,,	๓๓๓
สังขารามครวงท	๓๒	คราวสมเด็จพระนเรศวรตีหัวเมืองมอญ	,,	๓๓๘
สังขารามครวงท	๓๓	คราวสมเด็จพระนเรศวรตีเมืองหงสาวดี		
		ครวงแรก	,,	๓๔๒
สังขารามครวงท	๓๔	คราวสมเด็จพระนเรศวรตีเมืองหงสาวดี		
		ครวงที่ ๒	,,	๓๔๕
สังขารามครวงท	๓๕	สังขารามครวงที่สี่ของสมเด็จพระนเรศวร	,,	๓๖๓

แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ

สังขารามครวงท	๓๖	คราวพระม้ายัดเมืองทะวาย	,,	๓๗๓
สังขารามครวงท	๓๗	คราวพระม้ายัดเมืองเชียงใหม่	,,	๓๘๐

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

สังขารามครวงท	๓๘	คราวพระม้ายัดเมืองทะวาย	,,	๓๘๖
---------------	----	-------------------------	----	-----

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

สังขารามครวงท	๓๙	คราวไทยตีเมืองเชียงใหม่	,,	๒๓๔
สังขารามครวงท	๔๐	คราวรบพระม้ายัดเมืองไตรโยค	,,	๒๒๓
สังขารามครวงท	๔๑	คราวไทยตีเมืองพระม้าย	,,	๒๒๘
สังขารามครวงท	๔๒	คราวพระม้ายัดเมืองกรุงศรีอยุธยา	,,	๒๓๔

ค

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารเวลาว่างสงคราม

หน้า ๒๓๔

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องมูลเหตุที่จะเกิดรบกับพม่า

๑, ๓๗๕

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

สงครามครั้งที่ ๒๓ คราวพม่าตีหัวเมืองยกษัตริ์

๑, ๓๐๕

สงครามครั้งที่ ๒๔ คราวเสียกรุง ฯ ครั้งหลัง

๑, ๓๓๓

สำนักหอสมุด

อธิบายเหตุการณ์ที่ไทยรบกับพม่า

ตามเรื่องราวที่ปรากฏมาในพงศาวดาร เมื่อกองศรีอยุธยาเป็นราชธานี ไทยได้ทำสงครามกับพม่า ๒๔ ครั้ง ต่อมาถึงเมื่อกองธนบุรีแลกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ได้ทำสงครามกับพม่าอีก ๒๐ ครั้ง รวมเป็น ๔๔ ครั้งด้วยกัน ในจำนวนสงครามที่พม่าฝ่ายพม่ามายุกกรรขไทยบ้าง ฝ่ายไทยไปยุกกรรขพม่าบ้าง จะว่าด้วยพม่ามายุกกรรขไทยก่อน การสงครามที่พม่ายกมาตีเมืองไทยรบกันเป็นยุคใหญ่แต่ ๒ คราว คือ เมื่อรบกับพระเจ้าหงสาวดี ๓ องค์ติด ๆ กัน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๘๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จนตลอดแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นระยะเวลา ๕๗ ปีคราว ๓ แลมารรบกับพระเจ้าอังวะ ๓ องค์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๐๒ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกทัศที่กรุงศรีอยุธยา มาจนตลอดแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในกรุงรัตนโกสินทร์เป็นระยะเวลา ๕๐ ปี อีกคราว ๑ แต่ทว่าระยะเวลา ๕๗ ปีแล ๕๐ ปีนี้หมายความว่าตั้งแต่แรกเริ่มรบกันจนจบเรื่องที่ทำสงครามกันในยคนนั้น รวมทั้งเวลาว่างระหว่างสงคราม ข้างที่มีคราวละหลาย ๆ ปี หาได้รบกันทุกจำนวนขที่พม่ามานั้นไม่

อธิบายเรื่องไทยรบพม่า

อนึ่งชาวเรามักเข้าใจกันมาแต่ก่อนโดยมาก ว่าเมื่อคราวรบศึกพระเจ้าหงสาวดีนั้นไทยรบกับมอญ เพราะเมืองหงสาวดีเป็นราชธานีของรามัญประเทศก็เชื่อว่าพระเจ้าหงสาวดีเป็นมอญ แต่ความจริงมิใช่เช่นนั้น พระเจ้าหงสาวดีที่มารบกับไทยเป็นพม่าทุกองค์ ต้นวงศ์อยู่เมืองตองอู ครั้นนั้นปราบปรามได้ทั้งประเทศพม่ารามัญรวมไว้ในราชอาณาจักรอันเดียวกัน ตั้งเมืองหงสาวดีเป็นราชธานี จึงได้ปรากฏพระนามว่าพระเจ้าหงสาวดีทั้ง ๓ องค์ แต่ส่วนชนชาติมอญนั้นหาได้ปรากฏว่าเคยเป็นศัตรูกับไทยโดยลำพังไม่ ที่มอญมารบพุ่งกับไทยคราวใด ก็โดยถูกพม่าบังคับให้มาในเวลาตกอยู่ในอำนาจพม่า ถ้าได้โอกาสเมื่อใดมอญก็กลับเป็นศัตรูพม่า บางทีชนพม่ากดขี่ไม่ไหวก็พากันหนีมาอาศัยไทย เป็นมาแต่โบราณอย่างนี้

แต่ที่ว่ามอญเป็นต้นเหตุแลเป็นปัจจัยในการสงครามที่พม่ามารบกับไทยแทบทุกคราว เพราะภูมิประเทศของไทยแลพม่าอยู่ห่างไกลกัน มีรามัญประเทศของพวกมอญคั่นอยู่กลางตอนข้างใต้ ต่อขึ้นไปข้างตอนเหนือเมืองพม่ายังห่างหนักออกไป ด้วยมีประเทศลานนาไทย คือมณฑลพายัพเหนือยังเป็นอิสระคั่นอยู่ชั้น ๑ แลยังมีแคว้นแคว้นของพวกไทยใหญ่ซึ่งเรียกว่า เงี้ยว หรือ ฉะเชิง คั่นออกไปอีกชั้น ๑ พันไปแล้วจึงถึงประเทศพม่า เพราะฉะนั้นถ้าหากว่ามอญมีกำลังตั้งบ้านเมืองเป็นอิสระอยู่ได้ตราบดี ก็ใช้วิธีสยบไทยกับพม่าจะเกิดรบพุ่งกัน เพราะฝ่ายใดจะไปรบก็จะต้องเข้ากับมอญหรือคั่นเมืองมอญเขาเป็นที่มั่นแลเป็นทางเดินให้ไทยก่อน จึงจะยกทัพไปถึงแดนอีกฝ่าย ๑ ได้ ส่วนไทยแต่เดิม

อธิบายเรื่องไทยรบพม่า

๓

มาไม่มีกิจที่จะไปช่วยมอญรบกับพม่า แต่ไม่มีเหตุที่จะไปตีเมืองมอญ เพราะเมืองไทยกับเมืองมอญต่างบริบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหารแลอยู่ริมทะเล มีทางไปมาค้าขายกันนานาประเทศได้สะดวกอย่างเดียวกัน แดนที่ติดต่อกันก็มีเทศกเขาชนเขต ไทยไม่มีเหตุที่จะเป็นอริกับมอญทั้งในการแสวงหาผลประโยชน์แลด้วยเรื่องเหลือมลาเขตแดนกันทั้ง ๒ สถาน แต่ทางพม่ากับมอญไม่เช่นนั้น ประเทศพม่าอยู่ข้างเหนือหน้าประเทศรามัญอยู่ข้างปากน้ำ เขตแดนติดต่อกันที่ร่วมลำแม่น้ำเดียวกัน ทั้งแม่น้ำเอราวัตแลแม่น้ำสะโตง แผ่นดินพม่าก็ไม่บริบูรณ์เหมือนแผ่นดินรามัญ จะไปมาค้าขายทางทะเลถึงนานาประเทศก็จำต้องอาศัยเรือผ่านไปในเมืองมอญ เพราะภูมิประเทศเป็นเช่นว่ามานี้ เหตุที่จะก่อเกิดการเป็นอริกันในระหว่างพม่ากับมอญจึงมีกันอยู่เสมอไม่ขาด เพราะฉะนั้นเวลาพม่ามอญมีกำลังอยู่ด้วยกัน จึงทำศึกสงครามช้ำเคี้ยวกันมาทุกกาลสมัย ดังปรากฏในเรื่องราชาธิราชนั้นเป็นต้น แต่บางกายเกิดบุรุษพิเศษขึ้นเป็นใหญ่ในพวกพม่า มีอำนาจปราบปรามประเทศที่อยู่ใกล้เคียงเอาไว้ได้ ในอำนาจพม่าทั้งหมด อาณาเขตพม่าก็มาติดต่อกับแดนเมืองไทย เป็นเช่นนั้นเมื่อโอกาสสงครามก็เกิดมาถึงเมืองไทย เพราะพม่าได้โอกาสที่มีกำลังมากมาย แลได้อาศัยเมืองของมอญเป็นที่มั่น แลจึงยกมาขุดรุกตีเมืองไทย ฝ่ายไทยจึงต้องเสียเปรียบพม่า เพราะต้องต่อสู้ในเวลาพม่าได้กำลังของประเทศอื่น ๆ มาสมทบทุ่มเทเอาไทยพวกเดียว ด้วยเหตุนี้จึงได้เสียกรุงศรีอยุธยาถึง ๒ ครั้ง

แต่พม่าไม่สามารถจะปราบปรามเอาไทยไว้ ในอำนาจได้เหมือนกับ
 ชาวประเทศอื่น พอไทยถูกพม่าทำขย็ยเย็นแล้ว ในไม่ช้าคงเกิดมี
 วีระบุรุษขึ้นเป็นใหญ่ในพวกไทย สามารถจะควบคุมคนน้อยรบพุ่งเอา
 ไชยชนะคนมากได้ด้วยปรีชากล้าหาญ กลับตั้งเมืองไทยเป็น
 อิศระภาพได้อีก แต่นั้นพม่าพยายามมาปราบปรามสักเท่าใดๆ ก็มีแต่
 พ่ายแพ้กลับไป จนกระทั่งไทยสามารถไปบุกยึดเมืองพม่าข้างเมืองโค
 การสงครามก็เป็นสิ้นเรื่อง รูปการสงครามที่พม่ายกมาตีเมืองไทย
 ในยุคใหญ่เป็นทำนองเดียวกันตั้งกล่าวมาทั้ง ๒ คราว เพราะฉะนั้น
 ถ้านับจำนวนศึกที่พม่ายกมาตีเมืองไทยทั้ง ๒ คราวนั้น จะเห็นได้ว่า
 พม่ามีไชยชนะไทยแต่ ๕ ครั้ง ที่พม่าแตกพ่ายแพ้ไทยไป หรือต้อง
 เลิกทัพกลับไปโดยทำไม่สำเร็จได้ตั้งประสังครวมถึง ๑๗ ครั้ง นอกจาก
 สงครามยุคใหญ่ ๒ คราวที่กล่าวมา พม่าเป็นแต่มาตีหัวเมืองชาย
 แดนโดยตามครวัมอญเข้ามาข้าง มาปล้นทรัพย์ขย็ยเขตขย็ยข้าง มาชิง
 เมืองเชียงใหม่บ้าง ก็เสียทีแพ้ไทยไปทุกครั้ง

คราวนี้จะว่าด้วยการสงครามที่พ่ายไทยไปบุกกรบพม่า ข้าพเจ้า
 ได้กล่าวอธิบายมาแล้ว ว่าถ้าไทยปรกติพม่ากับไทยใช้วิธีที่จะต้อง
 รบกัน สงครามเกิดขึ้นเพราะพม่าได้เมืองมอญแล้วจึงเลยมาตีเมือง
 ไทย เพราะเหตุนี้การสงครามที่ไทยไปบุกกรบพม่า ถึงไปทำพม่า
 ก่อน ก็เป็นการคอยแทนที่พม่ามารบไทยทุกคราว เว้นแต่คราวไปตี
 เมืองพม่าเมื่อในรัชกาลที่ ๓ แลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้น ตามเรื่อง
 ที่ปรากฏมาในพงศาวดาร การสงครามเกิดขึ้นเพราะไทยไปรบพม่าก่อน

อธิบายเรื่องไทยรบพม่า

๕

มี ๑๖ ครั้ง คือ รบเพื่อจะขับไล่พม่าไปเสียจากแดนไทย ๗ ครั้ง ไปตีเมืองพม่า ๙ ครั้ง

การที่รบขับไล่พม่าไปเสียจากแดนไทยนั้น เพราะเวลาเมื่อพม่ายกมาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งพระเจ้าทรงสาวกกติ ครั้งพระเจ้าอองวะกติ อาณาเขตลานนาที่มีเมืองเชียงใหม่เป็นต้นถึงชาวเมืองเป็นชนชาติไทยก็จริง แต่ในสมัยนั้นยังมีใครรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพวกไทยข้างฝ่ายใต้ จึงต้องตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าอยู่ถึง ๒ คราว กองทัพพม่าได้อาศัยเสบียงอาหารแลพาหนะเมืองเชียงใหม่จึงตีกรุงศรีอยุธยาได้ เวลาไทยจะกลับตั้งตัวเป็นอิสระต้องรบพุ่งขับไล่พม่าในเมืองไทยทางฝ่ายใต้ไม่เท่าไร ที่ต้องรบพุ่งมากนั้นเพื่อจะขับไล่พม่าไปเสียจากอาณาเขตลานนา เพราะถ้าพม่ายังเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ตราบโค ก็ยังอาจจะมาตีเมืองไทยได้สะดวกอยู่ตราบนาน จะปล่อยไว้ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงต้องรบพุ่งชิงเมืองเชียงใหม่กับพม่า ครั้นไทยมีไชยชนะขับไล่พม่าไปจากอาณาเขตลานนาได้หมด ก็ได้ประเทศลานนามาเป็นสิทธิของไทย เพราะฉะนั้นการที่รบพม่าทางเมืองเชียงใหม่จึงเป็นการแผ่อาณาเขตไทยข้างฝ่ายใต้ให้ใหญ่ยิ่งกว่าเมื่อก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าด้วยอีกสถาน ๑

แต่การที่ไทยไปตีเมืองพม่าตอบแทนข้างนั้น ถ้าจะเปรียบกับพม่ามาตีเมืองไทย ไทยเสียเปรียบพม่ามากนัก ด้วยพม่าตีเมืองไทยในเวลาเมื่อพมามีกำลังมากกว่าปรกติถึงหลายเท่าทุกคราว แต่เวลาไทยได้โอกาสไปตีเมืองพม่าบ้าง เฉพาะเป็นเวลาแรกก็อ่าว

๖ อธิบายเรื่องไทยรบพม่า

สร้างตัว เมื่อยานเมืองขยเขนขยเสียก่อนแล้ว ด้วยเหตุนี้ถึง
มีจอมพลแลแม่ทัพนายกองตลอดจนพลไพร่เข้มแข็งในการศึกสักเพียงใด
จำนวนพลเมืองก็ย่อมน้อยกว่าเมื่อยานเมืองขยบริบูรณ์ กำลังไทยจึง
ไม่พอที่จะปราบปรามเอาประเทศพม่าไว้ในอำนาจได้ ในครั้งสมเด็จพระ
พระนเรศวรมหาราชได้เพียงหัวเมืองมอญมาเป็นของไทยเกือบหมด แล
กองทัพไทยได้ขึ้นไปถึงล้อมราชธานีของพม่าหลายครั้ง เพราะประจวบ
กับเวลาราชวงศ์พม่าไม่พร้อมกัน แต่ในคราวพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พม่ามีกำลังบริบูรณ์ไม่แตกร้างระส่ำระสาย
ดังคราวก่อน เช่นแต่มาแพ้ไปจากเมืองไทย ไทยจึงไม่สามารถจะ
ตีเอาบ้านเมืองในเขตแดนพม่ามาเป็นของไทยได้ ได้แต่หัวเมือง
ประเทศราช ลอเชินสิบสองปันนาข้างฝ่ายเหนือมาเป็นของไทยในครั้งนั้น
เป็นอันมาก นอกจากใน ๒ ยุคที่กล่าวมา เมื่อไทยรบกับพม่าใน
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็ไปตีเมืองเชียงใหม่ได้มาจาก
พม่าครั้ง ๑ แลไปตีเมืองพม่าอีกครั้ง ๑ แต่หาสำเร็จไม่ ในชั้นกรุง
รัตนโกสินทร์ พันรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมา
ไทยได้ไปตีเมืองพม่าเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ครั้ง ๑ ในรัชกาลที่ ๔ อีก
ครั้ง ๑ ก็หาสำเร็จไม่ ไทยกับพม่ารบกันเป็นครั้งที่ ๕ เมื่อขลุ
ฟ.ศ. ๒๓๘๖ ในคราวไทยไปตีเมืองเชียงตุงเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ค่อน
ก็มีไทยรบพุ่งกันอีกจนตายเท่าทุกวันนี้ ว่าโดยรูปเรื่องการสงครามที่
พม่ารบกับไทยมาแต่ก่อนเนื้อความเป็นดังแสดงมานี้

อธิบายเรื่องไทยรบพม่า

๗

ที่จะพิจารณาการสงครามเป็นรายเรื่องโดยพิสดารต่อไป จะ

กำหนดเป็น ๓ ภาค คือ ภาคที่ ๑ การสงครามเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา
เป็นราชธานี ภาคที่ ๒ การสงครามเมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี
ภาคที่ ๓ การสงครามเมื่อครั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี อธิบาย
เรื่องราวแต่ต้นไปจนถึงเรื่องสงครามที่ไทยได้รบพุ่งกับพม่ามาแต่ก่อน

ภาคที่ ๓

เรื่องไทยกับพม่าทำสงครามกัน ครั้งกรุงศรีอยุธยา

เป็นราชธานี

ครั้งที่ ๑ คราวพม่าตีเมืองเชียงกราน

บ๊อ พ.ศ. ๒๐๘๑

เมื่อพระพุทธเจ้าโลกิยะถึง ๒๐๘๐ ปี ประเทศพม่ายังมียังเป็นเอกราชอยู่ด้วยกัน แต่กำลังเสื่อมอำนาจลงกว่าแต่ก่อนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย เจ้าเมืองตองอู ชื่อมังกินโย เป็นเชื้อวงศ์กษัตริย์พม่าแต่ก่อน จึงตั้งตัวเป็นอิสระ ราชานิกษัตริย์ทรงนามว่า พระเจ้ามหาสิริไชยสุระเมืองตองอูนั้นอยู่ริมแม่น้ำสะโตง ระหว่างประเทศพม่ากับสยาม ผู้คนพลเมืองมีทงมอญพม่าปะปนกัน ด้วยเมื่อครั้งพระเจ้าราชาธิราชทำสงครามขบเคี้ยวกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง มอญแลพม่าทหลบหลหนภัยพากันเข้าไปอาศัยอยู่ในแดนเมืองตองอูเป็นอันมาก เมืองตองอูจึงมีกำลังมากจนแต่ครั้งนั้นมา เมื่อมังกินโยตั้งตัวเป็นพระมหากษัตริย์แล้วไม่ช้าในประเทศพม่าก็เกิดเหตุวิบัติขึ้น ด้วยเจ้านายในราชวงศ์พม่าวิวาทกันเองต่างไปชวนพวกเจ้าฟ้าไทยใหญ่มาช่วยรบพุ่งกันแลกันก็เลยถึงความพินาศด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ในที่สุดเชื้อวงศ์เจ้าฟ้าไทย

สงครามครั้งที่ ๑

ใหญ่โตเข้าครอบครองเมืองอังวะ พวกขุนนางพม่าที่ไม่อยากอยู่ใน
 อำนาจพวกไทยใหญ่ จึงพากันอพยพลงมาอยู่กับพระเจ้าตองอู ๆ ได้
 กำลังมากชนกตั้งหน้าจตุการบ้านเมืองแลกำลังทหาร หมาย
 จะขยายอำนาจใหญ่ยิ่งขึ้น แต่ยังไม่ทันจะได้แผ่อำนาจเขตออกไป
 พระเจ้าตองอูมหาสิริไชยสุระก็สิ้นพระชนม์เสียก่อน มังตราราชบุตรอายุ
 ๑๖ ปีได้รัราชสมบัติ ราชานิกษิตทรงนามว่า พระเจ้าตะเบ็งชเวต
 แปลว่า สวรรณเอกฉัตร หนังสือเก่าเรียกว่า พระเจ้าฝรั่งมังตรา
 พระเจ้าตะเบ็งชเวตมีอุปนิสัยกล้าหาญ พอพระหฤทัยในการทำศึก
 สงคราม ได้รัราชสมบัติในเวลาบ้านเมืองมีกำลังบริบูรณ์ แลได้
 คึกคึกการสงครามคนหนึ่งเป็นพระญาติวงศ์ พระเจ้าตะเบ็งชเวตตั้งให้
 มีนามว่า ขร่งนอง แปลว่า พระเชษฐาธิราช ช่วยกันคิดตระเตรียม
 กำลังที่จะทำสงครามแผ่อำนาจให้กว้างขวาง ในขณะที่พระเจ้า
 หงสาวดีซึ่งมีนามเรียกว่า พระยาราญ เป็นราชโอรสของพระเจ้า
 ธรรมเจดีย์ (คือพระมหาบุญกษัตริย์ในเรื่องราวธิราช) สิ้นพระชนม์
 ราชสมบัติให้แก่ราชโอรส ชนอายุได้ ๑๕ ปี พระเจ้าหงสาวดีองค์
 ใหม่ประพฤติกเป็นพาลกตขชาราชการแลสมณะอาณาประชาราษฎร์ให้
 ความเดือดร้อนต่าง ๆ พระเจ้าตะเบ็งชเวตเห็นว่ารามัญประเทศเกิด
 ระส่ำระสาย ก็ยกกองทัพเมืองตองอูมาตีเมืองหงสาวดี ครั้นตีได้
 แล้วย้ายราชธานีมาตั้งที่เมืองหงสาวดี แล้วยกกองทัพลงมาตีเมือง
 เมาะตะมะ อันเป็นเมืองมีอุปราชของพระเจ้าหงสาวดีครอง เป็น

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

มณฑลใหญ่อยู่ข้างฝ่ายใต้ เมื่อใดเมืองเมาระตะมะแล้ว พระเจ้า
ตะเบ็งชเวตจะจัดการรวบรวมหัวเมืองมอญในมณฑลนั้น จึงยกกองทัพ
มาตีเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นหัวเมืองปลายแดนไทย เมื่อยจอ

พ.ศ. ๒๐๘๑

เมืองเชียงกรานมอญเรียกว่า เมืองเค็งกรายน ทกวณน
อังกฤษเรียกว่า เมืองอัครัน อยู่ต่อแดนไทยทางค่านพระเจดีย์สาม
องค์ (๑) พลเมืองเป็นมอญ แต่เห็นจะเป็นเมืองชนของไทยมาแต่ครั้ง
กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ท่านองพระเจ้าตะเบ็งชเวตจะคิดเห็นว่าเป็น
เมืองมอญ จึงประสงค์จะเอาไปเป็นอาณาเขต

เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตมาตีโตเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระไชย
ราชาธิราชครองกรุงศรีอยุธยา จึงเสด็จยกกองทัพหลวงไปรบพม่า
ในหนังสือพระราชพงศาวดารมีปรากฏคำว่า “ถึงเดือน ๑๑ เสด็จไป
เมืองเชียงใหม่” ท่าน แต่มีจุดหมายเหตุของขึ้นโตไปตุเกศว่า
ครั้งนั้นมีพวกไปตุเกศเข้ามาตั้งค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ๓๓๐ คน
สมเด็จพระไชยราชาธิราชเกณฑ์ไปตุเกศเข้ากองทัพไปช่วย ๓๒๐ คน (๒)
ไว้รบพุ่งกันกับพม่าที่เมืองเชียงใหม่เป็นสามารถ ไทยคิกกองทัพพม่า
แตกพ่ายไป โตเมืองเชียงใหม่คืนมาเป็นของไทยตั้งแต่ก่อน เมื่อ
สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จกลับมาถึงพระนคร ทรงยกย่องความ

(๑) เมื่อพิมพ์หนังสือครั้งแรก มีพลมอญบอกข้าพเจ้าว่าเป็นเมืองเดียวกับ
เมืองแครงที่ปรากฏครั้งสมเด็จพระนเรศวร มาได้ความที่หลังว่าต่างกัน

(๒) เหตุด้วยพวกไปตุเกศเข้ามาตั้งบ้านไฟ ซึ่งในสมัยนั้นชาววันออกยังมีสุจะ
เข้าใจ

ชอบพวกไปตเกษตรที่ไทช่วยรบพม่าคราวนั้น จึงพระราชทานที่ไทตั้งบ้าน
เรือนที่แถวบ้านคิน เห็นอכלองตะเคียน แล้วพระราชทานอนุญาตให้
พวกไปตเกษตรสร้างวัดวาสนาสถานกันตามความพอใจ จึงเป็นเหตุที่จะ
ได้มีวัดคฤสถิงแลพวกยากหลวงมาตั้งในเมืองไทยแต่นั้นมา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารมีความปรากฏว่า เมื่อก่อนรบกับ
พม่าที่เมืองเชียงกรานนั้น ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ได้โปรดให้พระบรมราชาราชโอรสออกไปตีเมืองทวายครั้ง ๓ ในพงศา-
วดารพม่าก็มีทรงกัน แต่ครั้งนั้นเมืองทวายยังไม่ได้เป็นของพม่า
ทำนองจะเป็นเมืองชนไทยอยู่ แล้วตั้งแขวงเมืองต่อไทย หรือจะเป็น
อิสระอยู่ไทยลำพัง ข้าพเจ้าจึงมีใต๋นยเขาในเรื่องสงครามที่ไทยรบกับ
พม่า การรบกันที่เมืองเชียงกรานเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิ
ราช จึงเป็นครั้งแรกที่ไทยจะได้รบกับพม่า ในสมัยเมือกรุงศรีอยุธยา
เป็นราชธานี

ตำนานหอสมุด

สงครามครั้งที่ ๒๒ การสมเด็จพระสุริโยทัยขาดคอช้าง

บ๊วยอก พ.ศ. ๒๐๙๑

ตั้งแต่ไทยยกทัพมารบกันที่เมืองเชียงกรานแล้ว ต่อมาอีก ๓๐ ปี จึงปรากฏว่ารบกันอีกครั้ง ๑ ในระหว่างนั้นทางเมืองพม่า พระเจ้าตะเบงซเวตเจ้าเมืองหงสาวดีเป็นต้น เทียวปราบปรามใต้เมืองอังวะ แลหัวเมืองพม่า ทั้งบ้านเมืองไทยใหญ่ไว้ในอำนาจทั้งสิ้น แล้วทำพิธีอภิเษกเป็นพระเจ้าราชาธิราชที่เมืองหงสาวดี จึงได้ปรากฏพระนามว่า พระเจ้าหงสาวดีแต่นั้นมา

ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสวยราชสมบัติมาจนถึงขมะเมย จุลศักราช ๙๐๘ พ.ศ. ๒๐๘๘ สวรรคตพระแก้วฟ้าราชโอรสที่โอรสราชสมบัติยังทรงพระเยาว์ พระชนมายุเพียง ๑๑ ปี ท้าวศรีสุทนต์ผู้เป็นพระราชมารดาว่าราชการแทน อยู่มาท้าวศรีสุทนต์เป็นชู้กับพันบุตรศรีเทพ พนักงานเฝ้าหอพระ จนนางมีครรภ์เห็นว่าจะยักความไม่มีกั จึงตั้งผู้เป็นชนนรวงศาธิราช ให้กำลังวังชาว่าราชการแผ่นดิน แล้วชนนรวงศาธิราชปลงพระชนม์สมเด็จพระแก้วฟ้าเสีย ซึ่งเอาราชสมบัติราชาภิเษกชนนรวงศาธิราชอยู่ได้ ๔๒ วัน พวกข้าราชการจึงช่วยกันจับท้าวศรีสุทนต์กับชนนรวงศาธิราชประหารชีวิตเสีย แล้วเชิญพระเทียรราชา ซึ่งเป็นราชอนุชาต่างพระชนนีกับ

(๑) บางฉบับเรียก "พระยอดฟ้า" ก็มี

สมเด็จพระไชยราชาธิราชชนครองราชสมบัติ เมื่อขวอก จุลศักราช ๙๓๐
พ.ศ. ๒๐๙๑ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ชาวที่เกิศจลาจลในกรุงศรีอยุธยา ทราบไปถึงพระเจ้าหงสาวดี
ตะเบ็งชเวตี้ ก็เห็นเป็นโอกาสที่จะแผ่ราชอาณาจักรต่อมาทางตะวันออก
ด้วยมรพลมากกว่าไทยหลายเท่า แลได้เมืองมอญอันค้ำคิกกัยแดน
ไทยไว้เป็นท่มัน จึงสั่งให้กะเกณฑ์กองทัพมาตั้งประชิดมพลทเมือง
เมาระตะมะ แลแล้วพระเจ้าหงสาวดีก็เสด็จเป็นจอมพลยกเข้ามาเมืองไทย
หมายจะตีเอากรุงศรีอยุธยา

ทรงนจะแแทรกอธิบายว่าด้วยทางทัพมาเตรียมทัพก่อน อันหนทาง
คมนาคมในระหว่างเมืองมอญกัยเมืองไทย มีทางหลวงสำหรับไปมา
แต่โบราณ ๒ ทาง ร่วมกันที่เมืองเมาระตะมะ ทางสายหนึ่งออกจาก
เมืองเมาระตะมะ ขนทางแม่น้ำจนถึงบ้านตะพ (เมืองแครง) แลแล้วเตรียม
ยกมาข้ามน้ำแม่กลบ (เกาะกริต) แม่น้ำเมย (คือเมยวกกทเป็นแดน
ทกวันน) น้ำแม่สอต มาทางค่านแม่ละเมา มาลงท่าแม่น้ำขิง ทรง
ขานระแหงทตงเมืองตากทกวันน ทางสายนเป็นทางไปมากยหัวเมือง
ไทยฝ่ายเหนือตลอดจนถึงเมืองเชียงใหม่ ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
เรียกว่า “ทางค่านแม่ละเมา” ทางสายใต้อีกสายหนึ่งนั้น ออก
จากเมืองเมาระตะมะมาทางแม่น้ำอตรัน (เมืองเชียงกราน) จนถึงเมือง
สมี แลแล้วเตรียมยกมาข้ามน้ำแม่สะกลลิกแม่กษัตริ ข้ามภูเขเข้าแดน
ไทยทางค่านพระเจดีย์สามองค์ (๑) มาลงลำนน้ำแควนอชทสามสย (ท

(๑) ค่านนี้จะเรียกว่าค่านพระเจดีย์สามองค์มาแต่ก่อนแล้ว หรือฟังมาเรียกเมื่อ
ครั้งสมเด็จพระนเรศวร ดังกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร ขอนี้สงสยอยู่.

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เรียกว่าสามสบ หมายความว่า เป็นที่ลำนํ้าทั้งสาม คือ แม่นํ้าน้อย ๓
 ลำนํ้าต้นเต ๓ ลำนํ้าขี้ ๓ รวมกันตรงนั้น) แต่สามสบจะใช้เรือล่อง
 ลงมาทางเมืองไทรโยค จนออกแม่น้ำแควใหญ่เมืองกาญจนบุรีทลนช้าง
 (ตรงเมืองทุกวนัน) ไต่ทาง ๓ ถ้าเคียวก แต่สามสบเคียวมาเมือง
 ไทรโยค (เก่า) แล้วตัดข้ามมาลงลำนํ้าแควใหญ่ที่เมืองศรีสวัสดิ์ หรือ
 ที่ท่ากระทานค่านกรามช้าง แล้วเคียวเลียลำนํ้าแควใหญ่ลงมา จนถึง
 เมืองกาญจนบุรี (คือเมืองเก่าอยู่ใกล้เขาชนไก่) ซึ่งตั้งอยู่ในทุ่ง
 ลากหญ้าเชิงเขาเทือกยันตัก แต่นั้นต่อมาก็คือเป็นทราย ใช้เกวียนแลเรือ
 ได้สะดวกทั้ง ๒ สถาน ทางนี้เป็นทางสำหรับไปมากรุงเทพฯ และ
 หัวเมืองข้างใต้เรียกว่า "ทางค่านพระเจดีย์สามองค์" พระเจ้าหงสาวดี
 หมายถึงมาที่กรุงเทพฯ จึงยกมาทางค่านพระเจดีย์สามองค์

กองทัพพระเจ้าหงสาวดียกมาครั้งนั้น เป็นทัพกะตริยมากำลัง
 มากมายใหญ่หลวง พวกหัวเมืองไทยที่รักษาทางชายแดนเหลือ
 กำลังจะต่อสู้ได้แต่บอกข่าวศึกเข้ามาถึงกรุงเทพฯ แล้วอพยพ
 ครอบครวหนีเขาควรวอด ฝ่ายทางกรุงเทพฯ สมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิเสวยราชย์ได้ ๒ เดือน ก็ได้ข่าวว่าพระเจ้าหงสาวดียกกองทัพ
 เข้ามา แต่เวลานั้นกำลังบ้านเมืองยังขรยรณ เพราะเรื่องจลาจลที่เกิด
 ขึ้นแต่ก่อน เป็นแต่ปราบปรามผู้ต้งตัวเป็นใหญ่ ไม่ถึงเกิดรบพุ่ง
 กันเป็นศึกกลางเมือง พอสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขึ้นครองราชสมบัติ
 บ้านเมืองก็ราบคาบเป็นปกติตั้งแต่เดิม ครั้นได้ข่าวว่าพม่ายกกองทัพ

เข้ามา จึงแต่งกองทัพออกไปตั้งขัณฑ์ทัพ คอยต่อสู้อยู่ที่เมืองสุพรรณบุรีแห่ง ๑ คุ้มเมืองสุพรรณบุรีในสมัยนั้นมีขอมปรากฏ เป็นเมืองที่กันข้อมกันพระนครอยู่ทางทิศตะวันตก แล้วให้ตระเตรียมพระนครไว้ขุดยาเป็นทึ่มสำหรับจะรบพุ่งขบเคียวกบขาคักในที่สุด

การที่ไทยเอาพระนครเป็นทึ่มตั้งต่อสู้ขาคักครั้งนั้น พิเคราะห์ความเหตุการณ์ปรากฏในเรื่องพระราชพงศาวดาร เพราะได้เปรียบเทียบขาคักในทางพิไชยสงครามหลายสถาน คือ

สถานที่ ๑ พระนครคือขุดยามลำแม่น้ำลอมรอบ คือ ลำแม่น้ำลพบุรีอยู่ข้างบ้านเหนือ ลำแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ข้างบ้านตะวันตกแลด้านใต้ ลำแม่น้ำสักอยู่ข้างบ้านตะวันออก ถึงขาคักมรพลมากยกเข้ามาก็คิดแม่น้ำ เพราะไทยรวบรวมเอาเรือไว้อย่างหมด แล้วเอาปืนใหญ่ลงในเรือรบเที่ยวไล่ยิงขาคักที่เข้ามาใกล้ ใต้ทุกด้าน ส่วนขาคักจะเอาปืนใหญ่ยิงพระนครข้าง ฝั่งไม่ถึงด้วยต้องยกกองทัพข้ามภูเขามาเอาเข้าได้แต่ชนขนาดแรงน้อย เพราะถนนถึงขาคักจะยกเข้ามาได้ ถึงฐานพระนคร ก็ไล่แต่ตั้งล้อมอยู่ห่าง ๆ

สถานที่ ๒ เมืองไทยมีเสบียงอาหารบริบูรณ์ รวบรวมผู้คนแลเสบียงอาหารเอาไว้ ในพระนคร ถึงขาคักจะเข้ามาตั้งล้อมอยู่ภายนอกทางข้างใต้พระนครเป็นลำแม่น้ำใหญ่ ไทยใช้เรือกำปั่นไปมาหาเครื่องคัสตราวุธแลเสบียงอาหารเพิ่มเติมได้ ไม่อดคัก แต่ข้างฝ่ายขาคักจะหาเสบียงอาหารแลเครื่องคัสตราวุธมาเพิ่มเติมยาก

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

สถานที่ ๓ ทำเลทองที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาน มีข้อสำคัญใน
 ทางพิไชยสงครามฝ่ายข้างตอสุริยามือเมืองอยู่ ออกอย่าง ๓ ด้วยเป็นทมิ
 ระคุนาค่วมทุกข ชาติกตยภมาเช่นกองทัพพระเจ้าหงสาวดีในเวลาที่จะ
 รบพุ่งตกรุงศรีอยุธยาได้เสมอ ๘ เดือน คอตั้งแต่เดือนยไปจนถึงเดือน ๘
 ถ้าตีไม่ได้ ในเดือน ๘ ก็ต้องเลิกทัพกลับไป เพราะน้ำจะขึ้นท่วมแผ่นดิน
 ไม่มีท่าอาศัยตั้งกองทัพตั้งแต่เดือน ๑๐ ไป การที่ไทยเอาพระนครศรี
 อยุธยาเป็นทมิ้นตอสุริยไต่เปรียบชาติกหลายสถานดังกล่าวมา ลักษณะ
 การที่ไทยตอสุริยชาติกในครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจึงเอาพระนครเป็น
 ทมิ้นตอสุริย ตั้งแต่คราวสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตอสุริยพระเจ้าหงสาวดี
 ตะเบ็งชเวตี ในครั้งทกล่าวนี้เป็นครั้งแรก แลในคราวหลัง ๆ ตอมา
 อีกหลายคราว

พระเจ้าหงสาวดี ตะเบ็งชเวตียก กองทัพเข้ามาถึงเมือง กาญจนบุรี
 ไม่เห็นมีผู้ ไต่ตอสุริย ก็ยกถ่วงเลยเข้าเขตเมืองสุพรรณบุรีทางปากแพรก
 บ้านทวน กะพังตรู จรเข้สามพัน เมืองอยู่ทอง บ้านโค่ง คอนระฆัง
 หนองสำหรับแล้วเข้าคเมืองสุพรรณบุรี กองทัพไทยทานกำลังไม่ได้
 ก็ถอยหนีมากรุงศรีอยุธยา พม่าก็ยกตามเข้ามาทางลำสามโก้ ข้าโมก
 ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาแถวบางโพงเสง เข้ามาชานพระนครทางทุ่ง
 ลุมพลชางคานเหนือ (๑)

(๑) กองทัพพม่ายกมาตีกรุงศรีอยุธยา ถ้าเข้าทางด้านพระเจดีย์สามองค์ เดิรทรง
 ที่กล่าวมานั้นแทบทุกคราว เพราะเดิรกองทัพสะดวกกว่าทางอื่น

ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อทรงทราบว่ากองทัพพระเจ้า
 หงสาวดียกเข้ามาใกล้จะถึงกรุง ฯ เสด็จยกกองทัพหลวงออกไปหวัง
 จะลองกำลังศึกว่าจะหนักเบาสักเพียงใด สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 เสด็จไปคราวนั้นทรงพระศชาธาร แลสมเด็จพระสุริโยทัยพระอัครมเหษ
 ณีแห่งพระองค์เป็นชายอย่างพระมหาอุปราช ทรงพระศชาธารตามเสด็จไป
 พร้อมด้วยพระราเมศวรแลพระมหินทรราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์ กองทัพ
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยกออกไปประทะกองทัพพระเจ้าแปร ซึ่งเป็น
 ทัพหน้าของพระเจ้าหงสาวดี ไพร่พลทั้ง ๒ ฝ่ายรบพุ่งกัน สมเด็จพระ
 มหาจักรพรรดิกับพระเจ้าแปร ต่างทรงช้างชัยพลहनมาพบกันเข้าก็
 ชนช้างกันตามแบบการยุทธในสมัยนั้น ช้างพระที่นั่งสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิเสียที แลชนช้างเข้าศึกเอาไว้ไม่อยู่ พระเจ้าแปรชัยช้างได้มา
 สมเด็จพระสุริโยทัยเกรงพระราชสามีจะเป็นอันตราย จึงชัยช้างทรง
 เข้าขวางช้างเข้าศึกไว้ พระเจ้าแปรได้ทัพสมเด็จพระสุริโยทัยด้วยสำคัญ
 ว่าเป็นชายสิ้นพระชนม์ชยลงกับคอช้าง พอพระราเมศวรกับพระมหินทร
 ราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์ชัยช้างทรงเข้าต่อสู้ พระเจ้าแปรก็ถอยไป จึงกันเอา
 พระศัพสมเด็จพระชนนีกลับมาได้ ในการรบกันนั้นเห็นจะสิ้นเวลาลง
 เพียงนั้น ไม่ถึงแพ้ชนะกัน กองทัพไทยก็ถอยกลับเข้าพระนคร

พระศัพสมเด็จพระสุริโยทัยนั้น เชิญไปประดิษฐานไว้ที่สวนหลวง
 ทรงที่สร้างวังหลังต่อมา (เคยวนอยู่ในบริเวณโรงทหารข้างตอนใต้)
 ครั้นเสร็จการสงครามคราวนั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงได้ทำ

พระเมรุ พระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระสุริโยทัยที่ในสวนหลวง
ตรงคอเขตกวัดสบสวรรค์ แล้วสร้างพระอารามขึ้นตรงพระเมรุ มีพระ
เจดีย์ใหญ่เป็นสำคัญ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ เรียกกันว่า “วัด
สวนหลวง สบสวรรค์”^(๑)

กองทัพหงสาวดียกเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา มาตั้งค่ายรายกันอยู่
ข้างคานเหนือคานเกี้ยว พระเจ้าหงสาวดีตั้งอยู่ที่บ้านกุ่มของ ขุนรอง
ตั้งอยู่เพี้ยศ พระเจ้าแปรตั้งอยู่บ้านใหม่มะขามหย่อง พระยาพิชัย
ตั้งที่ทุ่งประเซศ พระเจ้าหงสาวดีจะเข้าตีหักเอาพระนครไม่ได้ ด้วย
ไทยได้เปรียบในทางพิชัยสงครามตั้งกล่าวแล้ว แต่ในเวลานั้นหัวเมือง
ไทยฝ่ายเหนือขึ้นเป็นมณฑลราชธานีครั้งสมเด็จพระร่วงยังมีกำลังมาก
พระมหาธรรมราชาราชบุตรเขยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เป็นอุปราช
ครองหัวเมืองเหนือตั้งป้อมอยู่ที่เมืองพิษณุโลก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
จึงมรยสังขณไปให้พระมหาธรรมราชายกกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือลงมา
ตีกระหนาบทัพพระเจ้าหงสาวดี ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีมาตั้งล้อมกรุงศรี
อยุธยาอยู่ ไม่สามารถจะตีเอาพระนครได้ เสียดียงอาหารสำหรับกองทัพ
ก็หมดลงทุกที ครั้นใดข่าวว่ามีกองทัพไทยยกลงมาจากหัวเมือง
ฝ่ายเหนือจะมาตีกระหนาบก็ตกพระทัย จะเลิกทัพกลับไปทางค่าน
พระเจดีย์สามองค์ ทยกมา เสียดียงอาหารตามหัวเมืองรายทางก็ยบเย็น

(๑) ที่พระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระสุริโยทัยนั้น แต่ก่อนมักเข้าใจกันว่า
แล้วสร้างเป็นวัดสบสวรรค์ ถึงเขียนชื่อว่า “วัดศพนสวรรค์” ก็มี ที่จริงวัดสบสวรรค์
เป็นวัดเดิมมาแต่ก่อนแล้ว

เสียหมดแล้ว จึงให้ยกทัพกลับไปทางข้างเหนือ ทวยเห็นว่ากำลัง
 ไพร่พลมีมากกว่าไทย จะเกรงทัพออกไปค้ำแม่ละเมาแขวงเมืองตาก
 ความปรากฏในหนังสือพงศาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดีถอยทัพกลับไป
 ครั้งนั้น ข้างฝ่ายไทยได้ที สมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ให้พระรามศั
 ราชโอรสคุมกองทัพกรุงศรีอยุธยาติดตามตีพม่าขึ้นไปทาง ๑ พระมหา
 ธรรมราชาคุมกองทัพหัวเมืองเหนือติดตามตีไปอีกทาง ๑ ซ้ำพม่าพล
 กองทัพพม่าล้มตายเป็นอันมาก ไทยติดตามตีทัพหลงขึ้นไปจนทาง
 อีก ๓ วันจะทันกองทัพพระเจ้าหงสาวดีที่เมืองกำแพงเพชร พระเจ้า
 หงสาวดีเห็นจวนตัวจึงทำกลอุบายให้กองทัพมาชุมนุมอยู่ ๒ ข้างทาง แล้ว
 ให้รบล่อไทยให้ไล่ถล่มเข้าไปในถ้ำลอม ฝ่ายกองทัพไทยกำลังละเล็ง
 ไล่หลงเข้าไป พม่าล้อมจับได้ทั้งพระมหาธรรมราชาแลพระรามศั
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงต้องยอมมอบทัพ เขาข้างปลายศรีมังคล
 ปลายมังคลทวีปอันเป็นข้างชนะงาถวายตอแทน พระเจ้าหงสาวดีแลงเอา
 พระมหาธรรมราชาแลพระรามศักลับมา กองทัพพระเจ้าหงสาวดี
 จึงยกกลับไปบ้านเมืองไท้โดยสะดวก

เรื่องสงครามคราวนี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารข้างฉบับว่า
 เป็นสงคราม ๒ คราว ว่าพระเจ้าหงสาวดีได้ข่าวว่า กรุงศรีอยุธยาเป็น
 ราชอาณาจักรยกกองทัพเข้ามา ครั้นมาได้ข่าวว่าการจลาจลสงบแล้วก็กลับ
 ไปโดยมิได้รบพุ่งคราว ๑ แล้วยกเข้ามาอีกคราว ๑ สมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิจึงได้ชวนข้างกษัตริย์พระเจ้าแปรตั้งกล่าวมา แต่ในพระราชพงศาวดาร
 ฉบับหลวงประเสริฐก็พงศาวดารพม่าว่ายกเข้ามาแต่คราวเดียว ข้าพเจ้า

สอบสวนไต่ความว่า หนังสือพระราชพงศาวดารที่ว่าการสงคราม ๒ ครั้ง นั้น เป็นกัวยผู้แต่งสำคัญคักราชแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิผิดไป ถึง ๑๘ ปี จึงหลงเข้าใจว่าเรื่องสงครามเป็น ๒ คราว

ตั้งแต่พระเจ้าหงสาวดีตะเบ็งชเวตเล็กทัพกลับไป การสงคราม ในระหว่างไทยกับพม่าว่างมาอีกคราวหนึ่งถึง ๑๕ ปี ทวยเมืองหงสาวดี เกิดเป็นจลาจล จึงจะปรากฏเรื่องราวต่อไปข้างหน้า ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยา พงมศึกเข้ามาเหยียบยกลงชานพระนครครั้งนั้นเป็นครั้งแรก ครั้นไต่ความ ค้นเคยในการต่อสู้รักษากรุง ฯ พอเสร็จศึกสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ก็ทรงจัดการป้องกันพระนครให้ แข็งแรงยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ปรากฏรายการ ต่าง ๆ ที่ไตร่ตรองในครั้งนั้นอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารหลายอย่าง คือ

๑ มีในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ว่าแรกให้ก่อกำแพง พระนครในคราวนี้ ความชอบอธิบายว่า กำแพงกรุงศรีอยุธยาแต่ ก่อนมา เป็นแต่ถมดินเป็นเชิงเทิน แล้วขุดเสาไม้ระเนียดข้างบน ครั้ง นั้นการสงคราม เริ่มใช้ปืนใหญ่เป็นอาวุธสำคัญเห็นว่ากำแพงอย่างเก่า จะทนกำลังปืนใหญ่ไม่ไหว จึงต้องทำอย่างใหม่ให้มั่นคง กำแพงเมือง ซึ่งสร้างใหม่ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้น คงก่ออิฐถือปูน แต่แบบอย่างจะเป็นอย่างไรจะตรวจตราให้ทราบแน่ในเวลานี้ไม่ได้ เพราะ คงแก่ไซ้ต่อมาในชั้นหลัง ๆ อีก แต่ในที่สุดก่อเอาอิฐมาสร้าง กำแพงกรุงรัตนโกสินทรเสียหมดแล้ว แต่สันนิฐานว่าคงมีทงขอมแล เชิงเทินถนนทางขนตามแบบฝรั่ง เพราะในสมัยนั้นไปคุ้เกศที่ชานาญ การขุดไฟก็มีเข้ามาอยู่ในกรุง ฯ แล้ว

๒ ในการขึงกันพระนคร มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร
 อีกอย่างหนึ่ง ว่าเมื่อกาลงพระเจ้าหงสาวดีตั้งล้อมพระนครอยู่นั้น พระ
 มหานครวิศณุเขาทองสีก ออกมาช่วยราชการชวนญาติโยมศิษย์หาเป็น
 กำลัง ชุคคลองข้างบ้านเหนือพระนครสำหรับขึงกันซาคักสาย ๓ จึง
 เรียกว่าคลองมหานาคอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้ อันคลองมหานาคนี้
 พิเคราะห์ตามแผนที่ชุกเป็นคูเมืองชั้นนอกตามแนวแม่น้ำที่เป็นคูพระนคร
 ด้านเหนือนี้ต่อออกไปอีกชั้น ๓ สันนิฐานว่า เพราะพระราชวังหลวง
 ในกรุงเก่าตั้งริมแม่น้ำข้างบ้านเหนือ ใกล้ทางขึงซาคักกว่าด้านอื่น จึง
 ชุคคูเมืองอีกชั้น ๓ ประสงค์จะให้แนวคูเมืองทรกษาคือสี่ซาคักห่าง
 พระราชวังออกไป แต่คูเมืองที่เรียกว่าคลองมหานาคนี้ น่าสงสัยว่า
 จะชุกต่อเมื่อเสร็จศึกในคราวเดียวกับเมื่อสร้างขึงมยปราการ

๓ ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารอีกข้อ ๑ ว่าในครั้งนั้นปรกษา
 เห็นพร้อมกัน ให้รอกำแพงเมืองสุพรรณบุรี เมืองลพบุรี เมือง
 นครนายกเสียทั้ง ๓ เมือง อธิบายความขอนว่า เมืองทั้ง ๓ นั้นเป็น
 เมืองด้านนอกชั้นนอกพระนครชวาระยะทางวัน ๓ เมืองสุพรรณบุรีอยู่
 ด้านตะวันตก เมืองลพบุรีอยู่ด้านเหนือ เมืองนครนายกอยู่ด้านตะวันออก
 จึงสร้างกำแพงเครื่องขึงกันเมืองไว้ เมื่อกองทัพพระเจ้าหงสาวดียกเข้า
 มาซาคักคูเมืองสุพรรณบุรีได้ โดยง่าย ไม่เป็นประโยชน์ในการขึงกัน
 พระนครจึงเข้าใจกันมาแต่ก่อน จึงเกิดขบปัญหาว่าจะควรคงมีเมืองด้านอยู่
 อย่างแต่เดิมหรืออย่างไร ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระราเมศวร
 พระมหินทรราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์ ก็ยเสนาบดีทั้งปวงเห็นพร้อมกันว่า

ถ้าข้าศึกใดเมืองท่านเหล่านั้นไป จะกลับไปเป็นประโยชน์แก่ข้าศึก เพราะจะเอาเป็นพันธมิตร รบพุ่งตีพระนครเป็นการแรมยู่ใด จึงให้รอกำแพงเสียทั้ง ๓ เมือง

๔ การที่จับในครั้งนั้นมอญอย่าง ๓ กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า “ให้ตั้งพิจารณาเลขสมศักดิ์พรรค ไทฉกรรจ์ล่าเครื่องแสนเศษ” ทั้งนี้ ความข้อนอธิบายว่า คือให้สำรวจราษฎรทำบัญชีสัมโนครวใหม่ ให้รู้ว่ามีชายฉกรรจ์สำหรับจะรบพุ่งข้าศึกใดสักเท่าใด ทว่าไทจำนวนฉกรรจ์แสนเศษนั้น สันนิฐานว่าเฉพาะแต่ในมณฑลราชธานี คือตั้งแต่เมืองไชยนาทลงมาจนเมืองชลบุรีแลเมืองเพชรบุรี ด้วยลักษณะการปกครองบ้านเมืองในสมัยนั้นหัวเมืองเหนือที่เป็นมณฑลราชธานีครึ่งสมเด็จพระร่วง (คือมณฑลนครสวรรค์แลมณฑลพิษณุโลกทุกวันนี้) ยังปกครองอยู่เป็นส่วน ๓ หัวเมืองขกษไตฝายตะวันตก (คือมณฑลสุราษฎร์ มณฑลภูเก็ต แลมณฑลนครศรีธรรมราชทุกวันนี้) ๓ เมืองนครศรีธรรมราชปกครองเป็นส่วน ๓ แลยังมีมณฑลน้อยอีก ๓ ส่วน คือ เมืองนครราชสีมาส่วน ๓ เมืองจันทบุรีส่วน ๓ เมืองตะนาวศรีอีกส่วน ๓ ผู้คนพลเมืองในส่วนใดสังกัดอยู่ในส่วนนั้น ไม่ไ้ไ้บรววมในมณฑลราชธานี

๕ เนื่องต่อการทำสัมโนครวที่กล่าวมาในข้อก่อน ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เพื่อจะให้สะดวกแก่การเรียกหาผู้คนเวลาเกิดศึกสงคราม จึงให้ตั้งเมืองขึ้นใหม่อีก ๓ เมืองคือ ยกบ้านตลาดขวัญขึ้นเป็นเมืองนนทบุรีเมือง ๓ ยกบ้านท่าจีนขึ้นเป็นเมือง

สาครบรรเมือง ๑ แบ่งเอาเขตเมืองราชบุรีกับเมืองสุพรรณบุรีมารวมกัน
ตั้งเมืองนครไชยศรีขึ้นนอกเมือง ๑ การตั้งเมืองเหล่านี้ ถ้าสังเกตใน
แผนที่จะเห็นได้ ว่าประสงค์จะให้หัวเมืองเป็นทววมพลอยู่รายรอบ
พระนคร ห่างกันพอระยะทางไปมาถึงกันได้ในวัน ๑ ทกระยะ

๖ มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารอีกอย่างหนึ่ง กล่าวใน
หนังสือเพียงว่า “ครั้งนั้นพระเจ้าอยู่หัวแปรลงเรือแซเป็นเรือไชยแลเรือ
ศิระสัถ์ต่าง ๆ” เท่านั้น ชวนให้เข้าใจว่าเป็นแต่เรื่องคิดแบบอย่างรูป
เรือสำหรับแห่แห่นให้งามขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ความที่จริงสำคัญกว่า
นั้นมาก คือเรือเหล่านั้นยังมีตัวอย่างอยู่พอพิจารณาได้ คือเรือแซนั้น
เป็นเรือยาวคึกกรเชิง สำหรับใช้ขันทกของกับคนไปด้วยกัน ย่อม
เคียวที่แกเป็นเรือไชย คือแกเป็นอย่างเรือคั้งเช่นไช้แห่กระบวรเสด็จ
คั้งกล่าวในบทกภาพย์ให้เรือว่า

“เรือไชยไว้ว่องว้าง รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม
เสียงส่าวเร้าระคม ห่มท้ายเย็นเคียวคั้ง”

สำหรับขันทกทหารขันทกเป็นพลพายสามารถไปรยพุ่งได้ รวดเร็ว เรือ
ศิระสัถ์ต่าง ๆ นั้น เช่นเรือ “เสื่อ” ยังมีเป็นตัวอย่างอยู่ ผิดกับ
เรือไชยที่ขันทกใหญ่ขิงโต ทหัวเรือกระบอกหนึ่ง แต่เล่นช้าลงมากว่า
เรือไชย เพราะฉะนั้นควรเข้าใจว่าครั้งนั้นสร้างเรือรบขึ้นกันพระนครเพิ่ม
เติมขึ้นให้บริบูรณ์ด้วย

๗ อีกข้อ ๑ ซึ่งปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิทรงทำการพระราชพิธีต่าง ๆ หลายอย่าง แลมัก

เสด็จไปทำพิธีเหล่านั้นตามหัวเมือง ความชอบควรเข้าใจไต่ว่าเนื่อง
ในการชักซ้อมกระบวนพยุหยาตรา คงทำในเวลาเสด็จยกพยุหผลไป
ชัยช้างโดยมาก

๘ แลการที่เสด็จไปชัยช้างนั้น ก็เพื่อจะหาพาหนะเพิ่มเติมมาไว้
ใช้ในการศึกสงครามนั่นเองมิใช่อื่น ถ้าพิจารณาในหนังสือพระราช
พงศาวดาร ตรงว่าด้วยช้างเผือกที่ได้ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
จะแลเห็นได้ว่า ในระยะเวลาชั่ว ๓ ปี คงจะคล้องได้ช้างดำสามัญเป็น
จำนวนมาก แต่ช้างเผือกยังได้ถึง ๒ ช้าง เสด็จไปคล้องได้ที่ตำบล
ไทรย้อยแขวงเมืองไทรบุรีไม่ทราบช้าง ๑ เสด็จไปคล้องได้ที่เมือง
เพชรบุรีช้าง ๑ เสด็จไปคล้องได้ที่นครศรีมหาโพธิ์แขวงเมืองปราจีนบุรี
๒ ช้าง เสด็จไปคล้องได้ที่ตำบลเลขยศร์แขวงเมืองลพบุรีช้าง ๑ เสด็จไป
คล้องได้ที่หน้าทรงแขวงเมืองอินทบุรีช้าง ๑ ล้วนได้ ไกลๆ พระนครทั้งนั้น
เพราะสมัยนั้นช้างป่ายังมีอยู่ไกลๆ เป็นอันมาก หากแต่ก่อนไม่ได้
ชวนควาญหาช้างมาใช้มากเหมือนครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงไม่ได้
พบช้างเผือกเหล่านั้น

ที่ไทรช้างเผือกมากในครั้งนั้น เป็นเหตุสำคัญอย่าง ๑ ด้วยชาว
ประเทศทางนี้ ทั้งไทยแลพม่ารามัญถือคติอย่างเดียวกันว่า คือ
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดมีบุญญาธิการมาก จึงจะได้ ช้างเผือก
ถ้าเป็นแต่ท้าวพระยาประเทศราช ถึงจะมีช้างเผือกเกิดขึ้นในเขตแดน
ก็จำต้องส่งไปถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นราชาธิราชของตน ถ้า
ไม่ถวายก็มีโทษฐานเป็นขบถ เพราะฉะนั้นถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ประเทศไคไตซางเผือกมาสพระขามมี ก็เป็นเหตุให้ยังเกิดความนิยม
 ยินดีแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินประเทศนั้น ทวยเห็นว่าเจ้านายของตนมีพระ
 ราชอำนาจบุญญาภิหารมาก จึงพากันถวายพระนามว่า “พระเจ้า
 ซางเผือก” ตามภาษาของประเทศนั้นๆ เหมือนกันทั้งไทยแลพม่ามอญ
 ครั้งนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิไคไตซางเผือกถึง ๑ ช้าง มากกว่าที่เคย
 ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดในประเทศเหล่านี้ที่เคยมีมา
 แต่ก่อน ก็เลื่องญาพระเกียรติยศแพร่หลายไปในนานาประเทศจนเป็นเหตุ
 ให้เกิดการสงครามกัณฑ์พม่า ทั้งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ตำนานหอสมุด

สงครามครั้งที่ ๓ คราวรบกันด้วยเรื่องช้างเผือก

ปีกญ พ.ศ. ๒๑๐๖

ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องการสงครามคราวนี้ จะต้องย้อนไปเล่าเรื่องพงศาวดารพม่า ให้ผู้อ่านทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทางเมืองพม่าในตอนนั้นเสียก่อน จำเดิมแต่พระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตเจ้ามาคเมืองไทยไม่สำเร็จในคราวที่กล่าวมาแล้ว ครั้นกองทัพกลับไปถืองเมือง ถัดก็พบปรากฏว่าพระเจ้าหงสาวดีเจ้ามาเสียดไทยจนต้องล่าทัพกลับไป พวกมอญก็คลายความกลัวเกรงพม่าหาหน้บถอพระเจ้าตะเบงชเวตเหมือนแต่ก่อนไม่ ข้าพระเจ้าตะเบงชเวตตนเอง เมื่อกลับไปถึงเมืองหงสาวดีแล้วไม่ช้าเท่าใด ก็ชอบเสวยสุรามามากเป็นนิจ จนสติอารมณ์เลยพินเพื่อน ไม่สามารถจะว่าราชการบ้านเมืองได้ บุเรงนองผู้เป็นมหาอุปราชาคือสำเร็จราชการแทน พอข่าวเล่าๆแพร่หลายว่าพระเจ้าหงสาวดีเสียดพระสติ พวกมอญก็พากันกระต้างกระเตืองขึ้นตามหัวเมืองมีราชบุตรของพระยาราญ ซึ่งเป็นพระเจ้าหงสาวดีแต่ก่อนองค์ ๑ เรียกว่า สมันธิธรรม ออกหน้าตั้งตัวเป็นใหญ่ชนทเมืองเมาะตะมะ บุเรงนองต้องยกกองทัพลงไปปราบปราม อยู่ทางนั้นพระเจ้าหงสาวดีประพฤติร้ายกาจต่าง ๆ ด้วยสัญญาวิปลาศ ไม่มีใครว่าไค้ ชนนางเซียมอญคน ๓ ชื่อสมิงสอดหวด จึงทูลลวงพระเจ้าหงสาวดีว่าช้างเผือกเข้ามาอยู่ในป่าที่ใกล้พระนคร พระเจ้าหงสาวดีสำคัญว่าจริงก็เสด็จออกไปจับช้าง

เมื่อไปประทับอยู่ที่พลับพลาในป่าพวกขุนนางช่วยกันจับพระเจ้าหงสาวดี
 ตะเบ็งชเวตปลงพระชนม์เสีย พอปรากฏว่าพระเจ้าหงสาวดีสิ้นพระชนม์
 หัวเมืองพม่ามอญบรรดาที่เป็นเมืองใหญ่ ก็พากันตั้งเป็นอิสระขึ้นหมด
 ฝ่ายขงเบ้งเองซึ่งยกกองทัพขึ้นไป ยังมีทหารไปปราบปรามเมืองเมาระตะมะ
 ทราบว่าหัวเมืองทั้งหลายพากันกำเริบ เห็นเหลือกำลังที่จะปราบปราม
 ก็พาพวกพี่น้องไปอาศัยอยู่ในแขวงเมืองตองอู อันเป็นเมืองเดิมของ
 ญาควงศ์

แต่พวกมอญเมื่อซึ่งย้ายเมืองไปออกจากพม่าแล้ว หาเป็นสามัคคี
 กันไม่ ผู้ที่เป็นหัวหน้าต่างพวกต่างจะชิงกันเป็นพระเจ้าหงสาวดี พวกมอญ
 จึงเกิดการรบพุ่งกันขึ้นเอง จนบ้านเมืองเป็นจลาจล ครั้นนั้นผู้คนทนยถอ
 ขงเบ้งเองยังมีมากทั้งในพวกพม่าแลพวกมอญ ทวยไทเคยเห็นสติ
 ขงเบ้งสามารถแต่ครั้งเป็นแม่ทัพของพระเจ้าตะเบ็งชเวตมาแต่ก่อน ครั้น
 ย้ายเมืองเกิดเป็นจลาจลก็มีผู้ไปเข้าเป็นสมัคพรรคพวกของขงเบ้งเองมาก
 จนทุกที จนขงเบ้งเห็นว่ากำลังพอจะทำสงครามไท ก็ตั้งตน
 ปราบปรามเจ้าเมืองที่ตั้งตัวเป็นอิสระ คือไทเมืองตองอู เมืองแปร แล้ว
 ไทเมืองหงสาวดี แลเมืองเมาระตะมะเป็นลำดับมา จนได้อาณาเขต
 รามัญประเทศไว้ในอำนาจหมดแล้ว ขงเบ้งเองทำพิธีราชาภิเษกเป็น
 พระเจ้าหงสาวดี เมื่อขงเบ้ง พ.ศ. ๒๐๘๖ ตั้งมังไซยสิงห์ราชโอรส
 องค์ใหญ่เป็นมหาอุปราชา แลตั้งราชอนุชาเป็นเจ้าประเทศราชครอง
 เมืองตองอูองค์ ๑ เมืองแปรองค์ ๑ เมืองเมาระตะมะองค์ ๑ เมื่อจัดการ
 ปกครองหัวเมืองรามัญเห็นเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าหงสาวดีขงเบ้งเอง

ปรารถนาเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา แต่พวกข้าราชการพากันทูลทักทวน
 ว่ากรุงศรีอยุธยามีกำลังมาก ทศกัณฐ์พระนครก็ไชโยภูมิคุ้มกันนั้นคง
 มีแม่นำลอมรชย ครองพระเจ้าตะเบงชเวตศาสดาเสียด หากว่าจับ
 ราชโอรสแลราชบุตรเชษฐของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาได้ ไทยจึงยอมอย่า
 ทัพ ขอให้ปราบปรามบ้านเมืองใกล้เคียงให้ราบคาบ รวบรวมกำลัง
 ให้ได้มากกว่าไทยเสียก่อนจึงค่อยตีเอากรุงศรีอยุธยา พระเจ้าหงสาวดี
 เห็นชดชวย จึงยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองพม่า ไต่เมืองอังวะแล้ว
 ให้ราชบุตรเชษฐเป็นพระเจ้าอังวะ แล้วไปตีเมืองไทยใหญ่ (คือเงี้ยว)
 ต่อขึ้นไป ครั้นไต่เมืองไทยใหญ่แล้วจึงเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ ครั้นนั้น
 พระเจ้าเมกุติครองเมืองเชียงใหม่เป็นอิสระอยู่ เห็นว่าจะสู้ไม่ได้ก็อ่อน
 น้อมยอมเป็นประเทศราช อยู่ในอำนาจพระเจ้าหงสาวดีแต่บัดนั้นมา พระ
 เจ้าหงสาวดีทรงของเทียวทำสงครามในตอนนั้นกว่า ๓๐ ปี จึงไต่อาณาจักร
 กว้างขวาง ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ เมืองไทยใหญ่ ตลอดไปทั้งแดน
 พม่ารามัญ มีกำลังยิ่งกว่าครั้งพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตศาสดาครอง
 อาณาจักรมาแต่ก่อน

เหตุที่พม่าจะมารบภัยไทยครั้งนั้น เป็นด้วยกตศัพททศวรรษเสริญ
 พระเกียรติยศสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ว่ามีบุญญาธิการมาก ไต่ข้าง
 เสด็จถึง ๗ ข้าง เลื่องภาออกไปถึงเมืองหงสาวดี ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดี
 กำลังมีอำนาจมาก แต่พญามังไม่มีข้างเผือก ครั้นไต่ยินคำสรรเสริญ
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสียดว่ามีบุญญาธิการยิ่งกว่า ก็คิดริษยา
 เห็นว่าจะละไว้ให้เป็นคู่แข่งไม่ได้ จึงคิดจะเข้ามาตีเมืองไทย แต่ทำนอง

ความระปรากฏอยู่แก่พระหฤทัยว่า พวกมอญไม่ใคร่เต็มใจจะมาตีเมืองไทย เพราะเคยมาล้มตายได้ความลำบากมากมายเมื่อคราวก่อน พระเจ้าหงสาวดีทรงเฝ้าของฉลาดในราชโอรยาบ จึงทำเอาตีคือไทย ให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เป็นทำนองเจริญทางพระราชไมตรี ในพระราชสาส์นกล่าวเป็นเนื้อความว่า ไค่ซำวเลื่องกาไปถึงกรุงหงสาวดีว่า สมเด็จพระเชษฐา (คือพระมหาจักรพรรดิ) มีบุญญาธิการมาก มีช้างเผือกมาส่งพระขรรค์ถึง ๗ ช้าง กรุงหงสาวดียังห้ามช้างเผือกสำหรับพระนครไม่ขอ ให้สมเด็จพระเชษฐาเห็นแก่ไมตรี ขอประทานช้างเผือกให้ข้าพเจ้าผู้เป็นอนุชาไปไว้เป็นครุภัณฑ์ ๒ ช้าง ทางพระราชไมตรีทั้ง ๒ พระนครจะได้เจริญวัฒนาการสืบไป

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงทราบพระราชสาส์นของพระเจ้าหงสาวดีก็เข้าพระหฤทัยความซื่อสำคัญของเรื่องพระราชสาส์นทมิฬมา คือถ้าไม่ประทานช้างเผือกให้ตามทขอ พระเจ้าหงสาวดีก็คงซัดเคือง ว่าทำให้ไค่ความอภัยศอกสูญ อาจระยกกองทัพใหญ่เข้ามาตีเมืองไทย แต่ถ้าประทานช้างเผือกให้ตามทขอ ก็เหมือนกรุงศรีอยุธยายอมเป็นเมืองน้อยอยู่ในอำนาจพระเจ้าหงสาวดี เพราะช้างเผือกเป็นของคู่บุญญาธิการ ไม่มีเขียงอย่างประเพณีพระราชอาชบคณมอญศรียยศเสมอกันจะให้แก่กัน มีแต่เจ้าประเทศราชถวายพระเจ้าราชาธิราช ว่าโดยย่อความซื่อสำคัญที่เกิดเป็นปัญหาชนในครั้งนั้น ไม่ใช่ว่าจะควรประทานช้างเผือก ๒ ช้างแก่พระเจ้าหงสาวดีหรือไม่ ที่แท้จะต้องเลือกว่าจะ

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

รบกั้พระเจ้าหงสาวดี ซึ่งมีอาณาภาพใหญ่หลวง หรือจะยอมให้เมืองไทย
อยู่ใต้ฉายาอำนาจของพระเจ้าหงสาวดี การเกิดเป็นข้อสำคัญเช่นนี้
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงมีรับสั่งให้สมเด็จพระราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์
แลบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่มาประชุมพร้อมกัน ให้ปรึกษาหารือว่าจะ
ควรทำประการใด

ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ครั้งนั้นความเห็นในที่ประชุม
แตกกันเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่าย ๑ เห็นว่าควรประทานข้างเผือก ๒ ข้างแก่
พระเจ้าหงสาวดีตามประสงค์ อีกฝ่าย ๑ เห็นว่าไม่ควรจะประทาน พวก
ที่เห็นควรประทานมีเหตุเป็นตัวอย่างว่า พระเจ้าหงสาวดีขบเร่งของมีอาณาภาพ
ใหญ่หลวงยิ่งกว่าพระเจ้าตะเบ็งชเวต แลเข้าใ้เมืองเชียงใหม่ไว้เป็นกำลัง
ด้วย ทงจะต่อสู้เอาชัยชนะเห็นจะเหลือกำลัง เพราะฉนั้นเสียข้างเผือก
เสีย ๒ ข้าง อย่าให้เกิดรบพุ่งกั้พระเจ้าหงสาวดีเห็นจะดีกว่า ถึงว่า
ไม่เคยมีเยี่ยงอย่างประเพณีที่พระมหากษัตริย์ชนมโศกระเสมอกัน จะ
ประทานข้างเผือกให้แก่กันก็คิ ที่พระมหากษัตริย์จะมาขอข้างเผือก
โดยสภาพเช่นพระเจ้าหงสาวดีมีราชสาส์นเข้ามาขอก็ไม่เคยมีเหมือนกัน
เมื่อเช่นนี้ถึงประทานก็เห็นจะไม่เสียพระเกียรติยศ แลที่สัดข้างเผือก
ก็มถง ๘ ข้าง ประทานไป ๒ ข้างก็ยงเหลือถถง ๕ ข้าง มิใช่จะ
หมดสิ้นไปเสียที่เดียว อย่าให้เกิดศึกสงครามให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน
ใ้ความเดือดร้อนจะดีกว่า พวกที่มความเห็นข้างใ้ประทานข้างเผือก
ด้วยเหตุคังว่ามานมมาก

ฝ่ายพวกที่เห็นไม่ควรประทาน มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระรา
เมศวร พระยาจักรี แลพระสุนทรสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรี
ทั้ง ๓ นั้นเป็นสำคัญ มีเหตุเป็นทออ้างว่า ทพระเจ้าหงสาวดีขอช้างเผือก
ทรงเป็นแต่ขยายจะหาเหตุมาตีเมืองไทย หรือจะให้ ไทยยอมอยู่ใน
อำนาจเมืองหงสาวดีโดยไม่ต้องมารบพุ่ง มิใช่ให้ ช้างไปแล้วจะเป็นแล้ว
กันไป การที่ยอมให้ช้างเผือกกลับจะเป็นเหตุให้พระเจ้าหงสาวดีเห็นว่า
กลัวอำนาจ ถึงแม้คนทั้งหลายทั้งในประเทศนี้แลประเทศอื่น ๆ ก็
เข้าใจว่ากลัวอำนาจพระเจ้าหงสาวดีเหมือนกัน พระเจ้าหงสาวดีเห็นว่า
กลัวแล้วไหนจะนิ่งอยู่ คงจะหาเหตุอื่นเอียบเอื่อมเข้ามาเอาเมืองไทย
เป็นเมืองขึ้นต่อไปในวันหน้า การที่จะยอมสละช้างเผือกให้ ไม่เป็นทาง
ที่จะขงกันภัยอันตรายได้อย่างหนึ่งอย่างใด อย่างดีก็เป็นแต่เสมอ
จะผิดพอให้ช้วนไป ในที่สุดถ้าไทยไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นพระเจ้าหงสาวดี
ก็คงอยู่ในตอกรบกันนั่นเอง เพราะฉะนั้นถ้าจะไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นพระเจ้า
หงสาวดีแล้ว คงหนีสงครามเสียทีเดียว อย่าให้ไพร่พลพากันเห็นว่า
กลัวพระเจ้าหงสาวดีจะดีกว่า ขอทพระเจ้าหงสาวดีขแรงนองมีอำนาจ
ยิ่งกว่าพระเจ้าตะเบ็งชเวทนั้น ไทยก็โตกระเตรียมการขงกันพระนคร
มีกำลังแข็งแรงชนกว่าแต่ก่อนมาก เมื่อเคยต่อสู้ชนะกองทัพหงสาวดี
มาครั้ง ๓ แล้ว ทำไมจะต่อสู้รักษาพระนครเอาไชยชนะอีกสักครั้ง ๓
ไม่ได้

ผู้ที่มีความเห็นฝ่ายข้างไม่ยอมให้ช้างเผือกมีน้อยกว่าพวกก่อน
แต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย เพราะเห็น

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ความจริงว่ามณฑลเอกแต่เพียงจะยอมเป็นเมืองชนพระเจ้าหงสาวดี หรือ
 จะรบกับพระเจ้าหงสาวดี จึงให้มีพระราชสาส์นตอบพระเจ้าหงสาวดีว่า
 ช้างเผือกยอมเกิดสำหรับขบถบารมีของพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเจ้าของ เมื่อ
 พระเจ้าหงสาวดีได้ทรงฆ่าเพี้ยราชธรรมให้ไปพลัย ก็คงจะได้ช้างเผือก
 มาสัพระบารมีเป็นมันคงอย่าให้ทรงพระวิตกเลย (๑) พระเจ้าหงสาวดีได้
 ทราบพระราชสาส์นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ก็ได้ทูลสมคิด จึงประกาศ
 ว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิคักทางไมตรี แล้วให้ระเตรียมกองทัพ
 มาตีเมืองไทย

พระเจ้าหงสาวดียเร่งลงมาตีเมืองไทยคราวนี้ ไทยเสียเปรียบผิด
 กับคราวพระเจ้าตะเบ็งชเวตยกมาคราวก่อนเป็นหลายประการ ของตน
 แต่ที่พระเจ้ายเร่งลงมาถึงกาลลงรพลมากกว่าพระเจ้าตะเบ็งชเวต แต่ได้
 เมืองเชียงใหม่ไว้ในอำนาจ อาจจะทำร้ายเรือแพพาหนะเสบียงอาหาร
 ทางเมืองเชียงใหม่ ไม่ต้องขนเสบียงข้ามภูเขาเหมือนแต่ก่อน
 อีกประการ ๑ พระเจ้าหงสาวดีชำนาญการสงคราม ทำศึกชนะมา
 ทกทิศ รพลกำลังว่าแรงแลมั่นใจในอาณาพของพระเจ้าหงสาวดี แต่
 ขอเหล่านี้ไม่สำคัญเท่าที่พระเจ้าหงสาวดียเร่งลงมาเคยเป็นแม่ทัพของ
 พระเจ้าตะเบ็งชเวตเข้ามาตีเมืองไทยครั้งก่อน วิทยาลัยนาเย บ้านเมือง
 ทงกำลังวงษาแล้ววิทยทธของไทยอยู่แล้ว กองทัพทยกเข้ามาตีเมือง
 ไทยคราวนี้ จึงเกิดการแก้ไขความขัดข้องขอสำคัญซึ่งเคยมีแต่ก่อนให้

(๑) ความในพระราชสาส์นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร เป็นที่เห็นว่า ร้อยแล้วว่าเมืองใดมีช้างเผือกแสนางาม ก็มักเป็นเหตุให้เกิดสงคราม แต่ที่ข้าพเจ้ากล่าวในนี้ เอาตามความในหนังสือพงศาวดารพม่า เห็นว่าจะใกล้เคียงถูกต้อง

ลุ่่วงมาแต่ต้นมือ มีปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารเป็นหลาย
 प्रकार เป็นต้นว่าครั้งก่อนพม่าเคยยกกองทัพเข้ามาทางบ้านพระเจดีย์
 สามองค์ ตรงมาตักกรุงศรีอยุธยา ถูกไทยเขากำลึงกองทัพหัวเมืองเหนือ
 ลงมาตักกระหนาบ ครั้นพระเจ้าหงส์สาวดีหมายจะยกกองทัพเข้ามาทาง
 บ้านแม่ละเมา จะเขากำลึงมากเข้าท่วมเขตหัวเมืองเหนือ ตัดกำลึงที่จะ
 ช่วยเสียก่อน แล้วจึงจะยกลงมาตักกรุงศรีอยุธยา อีกประการ ๑
 ครั้งก่อนพม่าเข้ามาตั้งล้อมกรุง ฯ ไม่สามารถจะเข้าตั้งประชิดได้ ด้วย
 กำลึงบนใหญ่ไม่ถึงกำลึงบนของไทย ครั้นพระเจ้าหงส์สาวดีให้เตรียม
 ขันใหญ่ท่วมกำลึงเอามาด้วยมาก แล้วจ้างฝรั่งไปตักเศษซึ่งเป็นพวก
 ข่านาญการบนใหญ่เข้ามาช่วยกว่า ๔๐๐ คน ให้พ่อต๋อสีกองทัพเรือของ
 ไทยที่รักษาพระนคร อีกประการ ๑ เสบียงอาหารสำหรับกองทัพที่เคย
 อัดคักในคราวก่อน คราวนี้โตเมืองเชียงใหม่ไว้ในอำนาจ ก็ให้เมือง
 เชียงใหม่ส่งเสบียงอาหารลงมาทางแม่น้ำให้พ่อใช้ ในกองทัพ

ครั้นการเสร็จแล้วพระเจ้าหงส์สาวดี ก็ยกออกจากพระนครเมื่อ
 ๑๒ เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ ขกัญ พ.ศ. ๒๓๐๖ ลงมาประชุมพล
 ที่เมืองเมะตะมะ จัดกระบวนทัพเป็นทัพกษัตริย์ ๕ ทัพ คือทัพพระมหา
 อุปราชาราชโอรสทัพ ๑ ทัพพระเจ้าอังวะราชบุตรเขยทัพ ๑ ทัพพระเจ้า
 แปรราชอนุชาทัพ ๑ ทัพพระเจ้าทองอุราชนุชาทัพ ๑ ทัพหลวงของ
 พระเจ้าหงส์สาวดีทัพ ๑ กองทัพพระยาพลสัมมอญยาเธออีกทัพ ๑ เห็นจะ
 เป็นแต่กองหน้าของพระเจ้าหงส์สาวดี แลเกณฑ์พวกเจ้าฟ้าไทยใหญ่ให้

เป็นกองพาหนะสมทบทุกทัพ ให้พระเจ้าเชียงใหม่คุมกองเรือลำเลียง
เสบียงอาหารลงมายัญชัยทัพหลวงที่เมืองตาก ในหนังสือพงศาวดาร
พม่าว่าจำนวนพลพระเจ้าหงสาวดียกมาตีเมืองไทยครั้งนั้น รวมเบ็ดเสร็จ
๕๐๐,๐๐๐ (น่าจะประมาณมากเกินไปสักหน่อย)

ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ตอຍพระราชสาส์นไปแล้ว ก็เชื่อมั่นว่า
คงมีศึกหงสาวดียกมา พอถึงระดบัลลังจึงให้รวบรวมคน แลเก็บกวาด
เสบียงอาหารเข้าไว้ในพระนคร จัดเตรียมข้อมปราการวางปืนใหญ่
น้อยรักษาหน้าทีเชิงเทินให้มั่นคง แล้วให้พระยาจักรีคุมพล ๓๕,๐๐๐ ไป
ตั้งทัพข้อมมูลมพลรักษาขานพระนครข้างคานเหนือแห่ง ๑ ให้เจ้าพระยา
มหาเสนาคุมพล ๓๐,๐๐๐ ไปตั้งทัพข้อมบ้านคอกไม้หันตรารักษาทางคาน
ตะวันออกแห่ง ๑ ให้พระยาพระคลังคุมพล ๓๐,๐๐๐ ไปตั้งทัพข้อมท้ายค
รักษาขานใต้แห่ง ๑ ให้พระสุนทรสงครามคุมพล ๓๐,๐๐๐ ไปตั้ง
ทัพข้อมจำปา (๑) รักษาคานตะวันตกแห่ง ๑ แล้วให้ตระเตรียมเรือรบ เรือ
สำหรับลาดตระเวนไว้เป็นอันมาก แต่ครั้งนั้นสำคัญว่าพระเจ้าหงสาวดี
จะยกทัพหลวงมาทางคานพระเจดีย์สามองค์ ตรงมาตีพระนครเหมือน
คราวก่อน หาได้เตรียมถึงการที่จะรักษาหัวเมืองเหนือไม่ ครั้นพระเจ้า
หงสาวดียกเข้ามาทางคานแม่ละเมา พวกเจ้าเมืองเหนือทราบดีความ
ก็ตกใจ ต่างเมืองต่างรวบรวมพลเข้ารักษาเมือง ไม่ทันวางวิธีการ
ช่วยเหลือแก้ไขกันอย่างไร เพราะฉะนั้นกองทัพพระเจ้าหงสาวดียกมา

(๑) บ้อมทั้ง ๔ นี้จะสร้างพร้อมกันกับถ้ำกำแพงพระนครหรือสร้างทีหลังมา แลต่อ
มาจะรื้อเสียเมื่อใดไม่ทราบชัด ตรงกับบ้อมจำปายังเรียกว่าบ้านบ้อมจนตราบเท่าทุกวันนี้

เป็นทัพใหญ่ พอลงเมืองกำแพงเพชรก็โตเมือง แลจับตัวพระยา
 กำแพงเพชรไว้ โดยง่าย ครั้นโตเมืองกำแพงเพชรแล้ว พระเจ้าหงสาวดี
 จึงแต่งกองทัพใหญ่แยกกันไปเป็น ๒ ทาง ให้พระเจ้าอังวะ พระเจ้า
 ตองอู ยกไปตีเมืองพิษณุโลกทาง ๑ ให้พระมหาอุปราชากับพระเจ้าแปร
 ยกไปตีเมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลกเมืองพิไชยทาง ๑ แล้วให้ส่ง
 มายังญชกับกองทัพตีเมืองพิษณุโลก ส่วนพระเจ้าหงสาวดีตั้งกองทัพ
 หลวงอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร

กองทัพพระมหาอุปราชากับพระเจ้าแปรยกไปถึงเมืองสุโขทัย
 พระยาสุโขทัยต่อสู้ คุ้มพุ่งกันเป็นสามารรถ กำลั้งไทยน้อยกว่าพม่า
 มากนัก ก็เสียเมืองสุโขทัย ตัวพระยาสุโขทัยพม่าก็จับได้ ฝ่าย
 พระยาสวรรคโลก พระยาพิไชย เมื่อรู้ว่าเสียเมืองสุโขทัยแล้วก็ไม่
 ต่อสู้ พวกนั้นไปยอมอ่อนน้อมต่อพระมหาอุปราชาทัง ๒ เมือง กองทัพ
 พม่าจึงยกไปรวมกันล้อมเมืองพิษณุโลกไว้ ฝ่ายพระมหาธรรมราชา
 ต่อสู้ป้องกันเมืองเป็นสามารรถ ถูกพม่าล้อมไว้จนสิ้นเสบียงอาหาร แล้วเข้า
 เกิดไข้ทรพิษขึ้นในเมือง พระมหาธรรมราชาก็ต้องยอมอ่อนน้อม
 ต่อพระเจ้าหงสาวดี (๑) เมื่อฉนวนอาทิตย์ เเคอนย แรม ๕ ค่ำ ขกัญ

พ.ศ. ๒๓๐๖

(๑) เรื่องพระเจ้าหงสาวดีตีหัวเมืองเหนือคราวนี้ ในหนังสือพระราชพงสาวดารว่า
 พระมหาธรรมราชาแต่ผู้รักษหัวเมืองเหนือทุกเมือง เห็นว่าศึกใหญ่เหลือกำลังก็ยอมอ่อน
 น้อมต่อพระเจ้าหงสาวดี มิได้มีเมืองใดต่อสู้ เรื่องที่ไทยต่อสู้ตั้งกล่าวมานี้ ไม่ได้ความใน
 พงสาวดารพม่า สู้กันกับพระราชพงสาวดารฉบับหลวงประเสริฐ.

พระเจ้าหงสาวดีได้หัวเมืองเหนือแล้ว จึงให้พระมหาธรรมราชา
 แลเจ้าเมืองกรมการที่ยอมอ่อนน้อมถอนำกระทำสัตย์ แล้วให้ขังคย
 บัญชาการบ้านเมืองอยู่ตามเดิม ด้วยประสงค์จะเอาไว้น่าตั้งต่อไป
 ช่างน่า แล้วให้จกพระขวนท์พทจะยกลงมาตั้งกรุงศรีอยุธยา ให้รวบรวม
 เรือในหัวเมืองฝ่ายเหนือ จัดเป็นกองทัพเรือ ให้พระเจ้าแปรเป็นนายทัพ
 ยกลงมาจากเมืองพิษณุโลกทางแม่น้ำแควใหญ่ทัพ ๑ ส่วนทัพยกนั้น
 ให้พระมหาอุปราชาเป็นยกขวา พระเจ้าอังวะเป็นยกซ้าย พระเจ้าคองอ
 เป็นกองกลางยกลงมาก่อน แล้วพระเจ้าหงสาวดียกทัพหลวงตามลงมา
 ให้พระมหาธรรมราชา พระยาสุวรรณโลก พระยาพิไชย ตามเสด็จมา
 ในกองทัพหลวงด้วย แลครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่เมื่อกบฏพลวอก
 บัวยเสีย ให้แต่พระยาแสนหลวง พระยาสามล้าน กรมเสียบงแลพาหนะ
 ลงมาตามเกณฑ์ พระเจ้าหงสาวดีขุดเคืองพระเจ้าเชียงใหม่ แต่ยังหา
 ว่าประการใดไม่ ให้กองทัพเมืองเชียงใหม่คุมลำเลียงเสบียงอาหาร
 ตามกองทัพหลวงลงมา

ฝ่ายกรุงศรีอยุธยา เมื่อทราบว่าพระเจ้าหงสาวดียกกองทัพหลวง
 เข้ามายังหัวเมืองเหนือ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงตรัสสั่งให้จกกองทัพ
 ให้พระยาพิไชยบรรณฤทธิ พระยาวิชิตณรงค์ คุมทัพหน้า พระรามศวรร
 ราชโอรสเป็นแม่ทัพหลวง ยกขึ้นไปช่วยเมืองพิษณุโลก กองทัพ
 พระยาพิไชยบรรณฤทธิ พระยาวิชิตณรงค์ ยกขึ้นไปถึงแขวงเมืองนคร
 สวรรค์ ทราบว่าเสียเมืองพิษณุโลกแก่ข้าศึกแล้วก็ถอยลงมา พระรา

เมศวรจึงตั้งรัชชาศึกอยู่ณที่นั้นแห่ง ๑ เข้าใจว่าในแขวงเมืองไชยนาท
 กองทัพพม่ายกลงมาถล่มตรงนั้น ได้รบพุ่งกับกองทัพไทยเป็นสามารถ
 กองทัพไทยเอาชัยชนะใหญ่ลงเร็วเทียวได้ถึงยกพม่าล้มตายมากนัก จน
 กองทัพต้องหยุดชงักอยู่ พระเจ้าหงสาวดีให้ข้าหลวงขึ้นไปเร่งกองทัพเรือ
 ของพระเจ้าแปรให้รีบยกลงมา ครั้นกองทัพพระเจ้าแปรลงมาถึง พม่า
 จึงเขาระดมตีกองทัพพระรามเมศวรทั้งทางบกทางเรือพร้อมกัน กองทัพ
 ไทยกำลังน้อยกว่าต้านทานไม่ไหวก็ถอยลงมายังกรุงศรีอยุธยา

เมื่อกองทัพพระเจ้าหงสาวดียกลงมาจนจะถึงกรุงฯ สมเด็จพระ
 พระมหาจักรพรรดิให้กองทัพบกทัพเรือยกออก ระดมตีกองทัพพระเจ้า
 หงสาวดีที่ใกล้ทุ่งลุมพลี ได้รบกันเป็นสามารถอีกครั้ง ๑ กองทัพไทย
 สู้ไม่ได้ก็ถอยกลับเข้าพระนคร เสียเรือรบแก่พม่าซำคึกเป็นอันมาก
 พระเจ้าหงสาวดีก็เลยตีได้ ข้อมพระยาจักรีที่ทุ่งลุมพลี แลข้อมจำปา
 ที่พระสุนทรบุรีรักษา แล้วให้มาข้อมเจ้าพระยามหาเสนาที่ทุ่งหินตรา
 ไท้อีกแห่ง ๑ ครั้นได้ข้อมค่ายที่กกันชันนอกแล้ว พระเจ้าหงสาวดี
 จึงให้กองทัพเข้ามาตั้งล้อมพระนครไว้ ๓ ค่าย ค่ายตะวันออกให้กองทัพ
 พระเจ้าแปรตั้งที่ทุ่งวัดโพธาราม ลงไปจนคลองเกาะแก้ว ค่ายเหนือ
 ให้กองทัพพระมหาอุปราชตั้งที่ทุ่งเพนียด กองทัพหลวงของพระเจ้า
 หงสาวดีตั้งที่ทุ่งวัดโพธิ์เสือกใกล้ชนอนปากคู กองทัพพระยาพลิมตั้ง

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารมีแต่เรื่องพระยาพิไชยบรรณฤทธิ พระยาวิชิตณรงค์
 ยกไปไม่ทัน ความนอกนั้นได้ความจากพงศาวดารพม่า แต่พม่าว่าพระมหินทรเป็นแม่ทัพ
 ที่จริงคงเป็นพระรามเมศวรเป็นแน่

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ที่ทุ่งสมพล บ้านตวันตกให้กองทัพพระเจ้าอู่ทองที่ทุ่งประเซศ กอง
ทัพพระเจ้าอู่ทองตั้งค้อลงมาข้างบ้านโตทางวัดพทโศศวรรย์

เมื่อพม่าเข้ามาตั้งล้อมกรุง ฯ อยู่ครั้งนั้น กองทัพไทยหาได้ยก
ออกไปรบพุ่งอีกไม่ คงเป็นด้วยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงพระราช
ดำริว่า ชาวศึกมีกำลังมากนัก จะเอาไชยชนะในกระบวนรบพุ่งไม่ได้
จึงเป็นแต่ให้เรอรบเอาชนใหญ่คอยเที่ยวยิงมิให้ข้าศึกรุกเข้ามาใกล้พระ
นคร ประสงค์จะถ่วงเวลาให้ข้าศึกต้องเลิกทัพกลับไปเองด้วยขัดสน
เสบียงอาหาร หรือมีฉนวนก็คองล่าไปในเวลาจวนน้ำเห็นอหลากลงมา
แต่พระเจ้าหงสาวดีได้ตระเตรียมการเข้ามาโดยรัภูมิลำเนากรุงศรีอยุธยา
มีกองทัพเรือแลบนขนาดใหญ่มาด้วยมาก พอดีตั้งล้อมกรุง ฯ แล้วยก
พยายามทำลายเรอรบของไทยได้หมด จนเห็นว่าไทยไม่อาจเอา
ชนใหญ่ลงเรือไปเที่ยวไล่ยิงได้ดังแต่ก่อนแล้ว ก็ให้เอาชนใหญ่เข้ามา
ตั้งยิงภายในพระนคร ถูกควักบ้านเรือนราษฎรหักพังลงทุก ๆ
วัน จนเห็นว่าชาวพระนครพากันครั่นคร้ามอยู่แล้ว พระเจ้าหงสาวดีจึง
มีพระราชสาส์นเข้ามายังสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ว่าจะรบหรือจะยอม
เป็นไมตรีก็ให้เลือกเอาอย่างหนึ่ง ในพงศาวดารพม่าว่า ครั้งนั้นพวกชาว
พระนครทนข้นพม่าไม่ได้ พากันกราบทูลร้องทุกข์ สมเด็จพระมหาจักร
พรรดิจึงยอมเป็นไมตรีกับพระเจ้าหงสาวดี

ตรงนั้นจะวินิจฉัยสักหน่อย ว่าเหตุใดสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
จึงยอมแพ้ข้าศึกโดยง่าย เพราะเมื่ออ่านไปถึงเรื่องพระเจ้าหงสาวดี
ศึกกรุงศรีอยุธยาคราวนำ จะแลเห็นได้ว่าถ้าไทยต่อสู้จริง ๆ พระเจ้า

หงสาวดีก็ไม่ได้ จนต้องแต่งให้ศึกเข้ามาลวงให้เสียการ จึงได้
 พระนคร ความชอบทำให้เห็นว่าเพียงพม่ายังขี้ใหญ่เข้ามาได้ถึงใน
 พระนคร เห็นจะไม่พอเป็นเหตุให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยอมแพ้ คง
 จะมีเหตุอื่นอีกเป็นแน่ เมื่อพิจารณาไปเห็นว่าเหตุที่แท้จริงนั้น น่าจะเป็น
 ๒ ประการ คือ

๑ เพราะข้างฝ่ายไทยที่รักษาพระนครไม่เป็นน่าหนึ่งใจเดียวกัน
 ด้วยการสงครามครั้งนั้น ปรากฏมาแต่แรกว่ามีข้าราชการเห็นไม่ควรจะรบ
 มากด้วยกันคงกล่าวมาแล้ว ครั้นเกิดศึกจนเสียเมืองเหนือ แลกองทัพ
 กรง ๆ ไปแตกพ่ายถอยกลับมา ข้าศึกเข้ามาล้อมถึงพระนคร พวก
 ที่เห็นไม่ควรรบคงพากันโทษพระราเมศวร พระยาจักรี พระสุนทร
 สงคราม ว่าทนงของอาจะไปเปล่า ๆ ถ้ายอมเสียข้างเผือกเสีย ๒ ข้าง
 แต่แรกแล้วบ้านเมืองก็จะหาเกิดขุ่นเคืองอย่างนั้นไม่ ข้างในพระนครคง
 จะมีเสียงอย่างนี้อยู่โดยมาก

๒ ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีก็คิดเห็นอยู่ว่าจะตีหักเอากรุง
 ศรีอยุธยาให้ได้ ในคราวนั้นเห็นจะยาก ด้วยไปเสียเวลาตีหัวเมืองเหนือ
 เสียก่อน ยังมีเวลาที่จะตีกรุง ๆ ก่อนนำหลาที่ไม่ชำนาญ จึงคิดผ่อนผัน
 ในทางอุบายให้เป็นการยืดยาว มีพระราชสาส์นถึงสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิว่า ถ้ายอมเป็นมิตรเสียโดยดี พอได้แก่ความอภัยศอกสุ
 แล้วก็จะเลิกทัพกลับไป แลให้สัญญาว่าจะไม่เอากรุงศรีอยุธยาเป็น
 เมืองเสลย พระเจ้าหงสาวดีมีพระราชสาส์นเข้ามาถึงนี้ ก็คงใจพวก
 ข้าราชการที่ไม่อยากรบอยู่แต่เดิม จึงพากันกราบทูลร้องทุกข์ทูลของ

ที่กล่าวในพงศาวดารพม่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิไม่สามารถจะ
 ขัดชนคนมากได้ ก็ต้องยอมเป็นไมตรีกับพระเจ้าหงสาวดี กล่าวไว้ใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารว่า มีรับสั่งให้ปลุกพลับพลาที่วัดห้วยคาวาส
 (คือวัดช้าง อยู่ใกล้วัดหน้าพระเมรุ) แลเชิญพระพุทธรูปแลพระธรรม
 พระสงฆ์ไปประดิษฐานเป็นประธานแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับ
 พระเจ้าหงสาวดีก็เสด็จไปพบนันทพลับพลา นั้น พระเจ้าหงสาวดีทูลขอ
 ช้างเผือกเป็น ๔ ช้าง ก็ขอพระราเมศวร พระยาจักรี พระสุนทร
 สงคราม ซึ่งเปนหัวหน้าทูลให้เกิดศึกเอาตัวไปเมืองหงสาวดี แลใน
 พงศาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดีให้ไทยรับส่งส่วยช้างปีละ ๓๐ ช้าง
 เงินปีละ ๓๐๐ ซึ่ง ก็ทั้งยอมให้ผลประโยชน์ภายในเมือง
 มะริด เป็นของพม่าด้วย (เพราะในสมัยนั้นเมืองมะริดเป็นเมืองท่า
 ค้าขายกับต่างประเทศ มีกำปั่นไปมาเสมอ) สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 ยอมตามประสงค์แล้ว พระเจ้าหงสาวดีก็เลิกทัพกลับไป

มีเนื้อความกล่าวในหนังสือพงศาวดารพม่าว่า ครั้นนั้นพระเจ้า
 หงสาวดีเอาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิไปเมืองหงสาวดีด้วย ส่วนกรุงศรี
 อโยธยาให้สมเด็จพระมหินทราธิราชครองเป็นประเทศราช ขนต่อเมือง
 หงสาวดีต่อมา แลยังปรากฏในพงศาวดารพม่าต่อมาอีกแห่งหนึ่ง
 ว่า เมื่อพระเจ้าหงสาวดีเฉลิมพระราชมนเทียรได้ ให้ปลุกค้ำหนักประธาน
 พระเจ้ากรุงสยามด้วย ครั้นต่อไปถึงเรื่องพระเจ้าหงสาวดีที่กรุงศรีอยุธยา
 ครั้งหลัง ในหนังสือพงศาวดารพม่ากล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิไปอยู่เมืองหงสาวดีนั้น ไปทรงผนวชเป็นพระภิกษุจึงพ้นจาก

การควบคุม เลยหลบหนีกลับมาเมืองไทยได้ตั้งน เรืองทกล่าวใน
พงศาวดารพม่าตรงหน้าพเจ้าเห็นว่าจะไม่เป็นความจริง ทั่วครงนั้น
เป็นแต่การขอมกัน โดยปรานีประนอม ถ้าถึงจะเอาสมเด็จพระมหา
จักรพรรดิไปฝ่ายไทยไหนจะยอมเป็นไมตรีง่าย ๆ ซึ่งเอาแต่พระราเมศวร
ไปครงนั้น เป็นการสมกันสมปลายในราไชบายของพระเจ้าหงสาวดี
ที่ว่าสมกันเพราะฝ่ายไทยพอจะยินยอม ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีก็ไทรชทา
ยาทของเมืองไทยไปไว้เป็นตัวจำนำ จำใจไทยให้ต้องประพฤติตาม
สัญญาข้ออื่น ส่วนที่ว่าสมปลายนั้น เพราะพระราเมศวรเป็นรัชทายาท
ถ้าหากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคตลงเมื่อใด พระเจ้าหงสาวดี
ก็จะได้โอกาสตั้งแต่งพระราเมศวรให้มาครองกรุงศรีอยุธยาอย่างเป็น
ประเทศราชขึ้นเมืองหงสาวดีสนิทสนมมั่นคงขึ้น ความข้อต่าง ๆ ที่อ้างใน
พงศาวดารพม่า เช่นว่าปลุกคำหนักประทาน อาจประทานพระราเมศวร
ก็ได้ แลข้อที่ว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงผนวชจึงพ้นจากการควบคุม
จนหนีมาเมืองไทยได้นั้นก็น่าเชื่อ จึงเห็นว่าเป็นความจริงคงจะเป็นอย่าง
ที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร เช่นข้าพเจ้ากล่าวมา

สงครามครั้งที่ ๔ คราวเสียกรุง ฯ แก่พระเจ้าหงสาวดี

ปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๑๑

พระเจ้าหงสาวดีขอช้างเผือกไปแล้ว เว้นอยู่ ๔ ขกเกิดศึกหงสาวดี
มาตีเมืองไทยอีก อันเหตุการณ์จะเกิดสงครามคราวนี้เองมาแต่
สงครามคราวก่อน ด้วยพระเจ้าหงสาวดียังไม่ได้เมืองไทยเป็นเมือง
ขึ้นสมคึก จึงพยายามที่จะให้ไทยแตกกันเป็น ๒ พวก ให้จำต้องยอม
อยู่ในอำนาจของพระเจ้าหงสาวดีด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ใช้ทางอุบายยกย่อง
พระมหาธรรมราชาให้มาอำนาจชนทางหัวเมืองเหนือ กรุงศรีอยุธยา
จะยังคงขัญชาว่ากล่าวอย่างแต่ก่อน พระเจ้าหงสาวดีก็เขากตกันอุดหนุน
พระมหาธรรมราชา ฯ จึงสนิทชิดชอบกับพระเจ้าหงสาวดียิ่งขึ้น แลเห็น
ห่างจากกรุงศรีอยุธยาไปทุกที จนที่สุดถึงไทยเกิดรบกันขึ้นเอง จึงเลย
พาศึกหงสาวดีเข้ามาตีบ้านเมือง

จะต้องเล่าเรื่องราวการสงครามครั้งนี้ เริ่มแต่พระเจ้าหงสาวดี
มีไชยชนะไปจากกรุงศรีอยุธยา กลับไปถึงเมืองหงสาวดีไม่ช้าก็ได้
ข่าวว่าพระเจ้าเชียงใหม่เมื่อกุดิคบคิดกับพระยานครลำปาง พระยาแพ้ว
พระยาน่าน แลพระยาเชียงใหม่ จะตั้งแขงเมืองไม่ยอมขึ้นต่อหงสาวดี
ค่อไป พระเจ้าหงสาวดีจึงยกกองทัพหลวงเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ เมื่อ
ปลายขัชวต พ.ศ. ๒๑๐๗ นั้น เภณฑ์พระมหาธรรมราชาให้ยกกองทัพ

ขึ้นไปช่วยด้วย ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่เห็นว่าศึกเหลือกำลังก็ยอมอ่อน
 น้อมต่อพระเจ้าหงสาวดี แต่เจ้าเมือง ๔ คน จับได้แต่พระยาเชียงใหม่
 คนเดียว อีก ๓ คนหนีไปพึ่งพระเจ้าไชยเชษฐาเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต
 อยู่นครเวียงจันทน์ พระเจ้าไชยเชษฐาไม่ยอมส่งตัวให้ พระเจ้า
 หงสาวดีขคิดเคืองจึงคิดจะยกกองทัพไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุต พอได้ข่าว
 ว่าพวกไทยใหญ่ที่จับเป็นเชลยเอาไปไว้ที่เมืองหงสาวดีพากันเป็นขบถขึ้น
 พระเจ้าหงสาวดีจึงให้พระมหาอุปราชายกกองทัพไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุต
 ส่วนพระเจ้าหงสาวดีเลิกทัพหลวงกลับไปเมืองหงสาวดี เอาตัวพระเจ้า
 เชียงใหม่เมื่อกี้ไปด้วย กองทัพพระมหาธรรมราชาหนักให้เลิกกลับไป
 มาบ้านเมืองเหมือนกัน

พระมหาอุปราชายกกองทัพไปถึงกรุงศรีสัตนาคนหุต ตีได้
 หัวเมืองรายทางเข้าไปโดยลำดับจนถึงเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นราชธานี
 ของพระเจ้าไชยเชษฐา ๆ คอสู้เห็นเหลือกำลังก็ทิ้งเมืองเวียงจันทน์เสียพา
 กองทัพหลบไปซ่อนอยู่ในป่า พระมหาอุปราชาโตเมืองเวียงจันทน์ จับได้
 ญาติวงศ์แลมเหย้าสนมกำนัลของพระเจ้าไชยเชษฐาส่งไปเมืองหงสาวดี
 เป็นอันมาก แล้วให้กองทัพออกติดตามพระเจ้าไชยเชษฐา ๆ ชำนาญ
 ท่องทีกว่าพวกหงสาวดี ถ้ากองทัพไปติดตามมีกำลังมากก็หลบ
 เลียงเสีย ถ้าเป็นกองน้อยก็ออกโจมตีเอาแตกพ่ายกลับมา แต่กองทัพ
 หงสาวดีเที่ยวติดตามอยู่จนถึงระคุณก็จับพระเจ้าไชยเชษฐาไม่ได้ พระ
 มหาอุปราชาเห็นไพร่พลย่อยช้ำมากนัก จึงให้เรียกกองทัพกลับไป
 ตั้งรวมกันอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ หมายถึงว่าพอสิ้นระคุณจึงจะให้ติดตาม

จับพระเจ้าไชยเชษฐาต่อไป พอกองทัพหงสาวดีถอยไปรวมอยู่ที่เมือง
 เวียงจันทน์ พระเจ้าไชยเชษฐาได้ทักให้เที่ยวคตกลาเลี้ยงเสบียงอาหาร
 ซึ่งจะส่งไปยังเมืองเวียงจันทน์ทุก ๆ ทาง จนกองทัพหงสาวดีคือตอซาก
 รพลพากันเจ็บไข้ล้มตายลงเป็นอันมาก พอสิ้นระตุนพระมหาอุปราชา
 ก็ต้องรีบเลิกทัพกลับไป กองทัพพระเจ้าไชยเชษฐาติดตามตีไปจน
 ปลายแดน ก็คิดพิทังเลื่องภาว่าพระเจ้าไชยเชษฐามีไชยชนะพระเจ้า
 หงสาวดีในครั้งนั้น

แต่เมื่อพระเจ้าไชยเชษฐาได้ราชธานีคน ใต้แต่เมืองเปลาเพราะ
 พวกรหงสาวดีก็ขยับทรพยสมบัต ทั้ข่มเหย้แลสนมกำนัลไปเสียบ
 เกือบหมด พระเจ้าไชยเชษฐาจะห้ามเหย้ใหม่ จึงให้ราชทูตเชิญพระ
 ราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการ มาถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 ทูลขอพระเทพกษัตริราชธิดาไปเป็นอัครมเหสี ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยา
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระมหินทรกำลังแค้นพระเจ้าหงสาวดี ก็
 ยินดีที่จะเป็นสัมพันธมิตรกับพระเจ้าไชยเชษฐา แต่พอเิญเวลานั้น
 พระเทพกษัตริราชธิดาประสูรอยู่ จะผิดเพี้ยนให้หรือต่อไปทำนองจะ
 เกรงว่าพระเจ้าไชยเชษฐาจะผันแปรไปเป็นสัมพันธมิตรเสียบกับเมืองอื่น
 จึงพระราชทานพระแก้วฟ้าอันเป็นราชธิดาเกิดด้วยพระสนมไปแทน ครั้น
 พระเจ้าไชยเชษฐาทราบว่ามีใช้ราชธิดาของสมเด็จพระสุริโยทัย ก็ไม่พอ
 พระฤทัยให้พาพระแก้วฟ้ากลับมาส่ง ว่าจะขอประทานเฉพาะพระเทพ
 กษัตริ ้วยประสงค์จะใคร่ไ้วงศ์สมเด็จพระสุริโยทัย ซึ่งมีพระ

เกียรติยศเป็นอย่างยศของสตรีไปเป็นพระอัครมเหสี สมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิก็โปรดบัญชาตาม

การที่กรุงศรีอยุธยาที่กรุงศรีสัตนาคณหุตให้ทูตไปมาว่ากันด้วย
เรื่องขอราชาธิปไตยนั้น พระมหาธรรมราชาทราบความ เพราะทูต
เคียรทางท่านสมอสอ (ในแขวงมณฑลเพชรบูรณ์) ไม่ห่างเมืองพิษณุโลก
นัก ครั้นทราบว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจะประทานพระเทพกษัตริย์ไป
ยังกรุงศรีสัตนาคณหุต พระมหาธรรมราชาไม่เห็นชอบด้วย ด้วยพระเทพ
กษัตริย์เป็นพระน้องนางของพระวิสุทธิกษัตริย์ผู้เป็นพระอัครชายาร่วมพระ
มารดาเดียวกัน บ้างที่พระวิสุทธิกษัตริย์เองจะเป็นผู้ไม่เห็นชอบด้วย ด้วย
รู้ยู่่าพระเจ้าหงสาวดีคงจะยกกองทัพมาตีกรุงศรีสัตนาคณหุตอีก พระ
มเหสีสนมกำนัลของพระเจ้าไชยเชษฐาเคยถูกกองทัพหงสาวดีจับไปได้
คราวหนึ่งแล้ว ถ้ารบกันชนอกเกรงพระเทพกษัตริย์จะไปเป็นอันถวาย
ทำนองพระวิสุทธิกษัตริย์จะทูลขอให้พระมหาธรรมราชาคิดอ่านคั้ง้าง
อย่าให้ส่งพระเทพกษัตริย์ไปยังกรุงศรีสัตนาคณหุต แต่ในเวลานั้น
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิไม่ไว้พระทัยพระมหาธรรมราชาเสียแล้ว จึง
ไม่ทรงหาวรอเรื่องที่จะประทานพระเทพกษัตริย์แก่พระเจ้าไชยเชษฐา พระ
มหาธรรมราชาจะไปทูลห้ามปรามสมเด็จพระมหาจักรพรรดิไม่ได้ จึงให้
คนเร็วรีบไปทูลความแก่พระเจ้าหงสาวดี ๆ ก็ให้กองทัพมาล้อมสกัด
ทางอยู่ พอข้าหลวงกรุงศรีอยุธยาเชิญพระเทพกษัตริย์ไป กองทัพพม่า
ก็เข้าชิงนางพาไปเสียยังเมืองหงสาวดี ฝ่ายพระมหาธรรมราชา
คงอุบายบอกลงมาทูลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ว่าพระเจ้าหงสาวดีให้มา

ซึ่งพระเทพกษัตริย์ไปโดยอำเภอพระฤทัย พระมหาธรรมราชาหาได้รู้เห็น
ด้วยไม่ ข้างกรุงศรีอยุธยาทำที่หน้าพระมหาธรรมราชา แต่ไม่อาจจะ
ว่ากล่าวอย่างไร ด้วยกตพระเจ้าหงสาวดีอยู่ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
เห็นจะรู้สึกอภัยคือคดียุในครั้งนั้นมาก จึงทรงมอบราชการบ้านเมืองแก่
พระมหินทร (๑) แล้วเสด็จออกทรงผนวช แลในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ว่า ข้าราชการก็ออกบวชตามเสด็จด้วยเป็นอันมาก.

การที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จออกทรงผนวชครั้งนั้น ทแท้
เสมอเรื่องให้เกิดเหตุร้ายแก่บ้านเมือง เพราะทำให้เกิดวุ่นเรในข้า
ราชการ อันเห็นได้เช่นที่พวกนออกบวชตามเสด็จเสียเป็นอันมากนั้น
เป็นต้น แต่ข้อสำคัญนั้นคือที่เป็นเหตุให้พระมหาธรรมราชาสิ้นความยำ
เกรงกรุงศรีอยุธยา เพราะพระมหินทรเป็นแต่พี่น้องของพระมเหษีมิใช่เป็น
พระราชบิดาเหมือนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เพราะฉะนั้นจึงปรากฏใน
หนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระมหินทรขึ้นว่าราชการเมือง พระมหา
ธรรมราชาคงเกยงแย่ง จะต้องการอย่างไรก็อ้างพระเจ้าหงสาวดีบังคับ
บัญชาลงมายังกรุงศรีอยุธยา พระมหินทรก็จำกัดของผู้อื่นทำตาม ด้วย

(๑) เรื่องสมเด็จพระมหินทราธิราชครองราชสมบัติ หนังสือพระราชพงศาวดาร
แย้งกันอยู่ บางฉบับตั้งต้นรัชกาลแต่ตอนนีไปเป็นครั้งที่ ๑ จนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
กลับเข้าว่าราชการ แล้วไปนับเมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคตแล้วเป็นรัชกาล
สมเด็จพระมหินทรครั้งที่ ๒ อีกคราว ๑ แต่บางฉบับนับรัชกาลสมเด็จพระมหินทรต่อ
เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคต ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วย เชื่อว่าได้ราชาภิเศกต่อ
เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคต.

เกรงอำนาจพระเจ้าหงสาวดี พระมหินทรไถ่ความคืบแค้นพระหฤทัย
 หนักเข่าจึงคิดจะกำจัดพระมหาธรรมราชาเสีย ครั้นนั้นพระมหินทรไถ่
 พระยาราม (รณรงคิผู้ว่าราชการเมืองกำแพงเพชร) ซึ่งเอาใจออกหาก
 จากพระมหาธรรมราชามาอยู่ในกรุงฯ เป็นที่ปรึกษา จึงคิดเป็นกลอุบาย
 ออกความลับไปยังพระเจ้าไชยเชษฐาให้ยกกองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตลง
 มาตีเมืองพิษณุโลก พระมหินทรจะยกกองทัพกรุงฯ ขึ้นไปประหนึ่งว่า
 จะไปช่วยเมืองพิษณุโลก เมื่อใดทีแล้วให้ช่วยกันจับพระมหาธรรมราชา
 ให้จงได้ ฝ่ายพระเจ้าไชยเชษฐาก็แค้นพระมหาธรรมราชาอยู่ด้วยเรื่อง
 พระเทพกษัตริ์ จะลงมาตีเมืองพิษณุโลกอยู่ครั้งหนึ่งแล้ว แต่สมเด็จ
 พระมหาจักรพรรดิห้ามเสียจึงมิได้ยกลงมา ครั้นพระมหินทรชวนขึ้นไป
 ก็สมคิด จึงให้เตรียมกองทัพ พอถึงระแวกปลายน่าน พ.ศ. ๒๓๐๘
 พระเจ้าไชยเชษฐาก็ยกกองทัพมายังเมืองพิษณุโลก ทำกตัญญูให้
 ปรากฏแพร่หลายว่าจะลงมาตีกรุงศรีอยุธยา เพราะสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิไต่ทรงสัญญาว่าจะประทานพระเทพกษัตริ์ แล้วแก่งให้ได
 อภัยศอกสุ ให้คนทั้งหลายเข้าใจว่าที่มาตีเมืองพิษณุโลกก่อน เพราะ
 เป็นเมืองด่านของกรุงศรีอยุธยาข้างฝ่ายเหนือ พระเจ้าไชยเชษฐายกลง
 มาครั้งนั้น หมายถึงรีบเร่งระดมตีให้โตเมืองพิษณุโลกก่อนกองทัพ
 พระเจ้าหงสาวดียกมาช่วย ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า กอง
 ทหารกรุงศรีสัตนาคนหุตยกมาเป็น ๕ ทပ် มาทางเมืองนครไทย ครั้นมา
 ถึงเมืองพิษณุโลก กองทัพพระเจ้าไชยเชษฐาตั้งที่ตำบลโพธิ์เรียง ทรง
 ประตูล่วงออกสู่ออกไปทางด้านตะวันออก ห่างเมืองประมาณ ๕๐ เส้น ทပ်

พระยาแสนสุนทรขวางฟ้าคงทธานเคาโหทางคานเหมือ ทัพพระยา
 มอไฟคงทค้ายลวดเขาพราหมณ์ เขาใจว่าทางคานควันออกเฉียงเหนอ
 ทัพพระยานคร (พนม) คงทค้ายลสระแก้วทางคานควันออกเฉียงใต้ ทัพ
 พระยามอเหล็กคงทค้ายลขางสระแก (จะเป็นคานโหนลียังไม่ได้ความ)

ฝ่ายพระมหาธรรมราชาเมื่อได้ข่าวว่ากองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุต
 ยกมา ยังไม่สงสัยว่ายกมาโดยกลอุบายของพระมหินทร จึงบอกข่าว
 ก็กลงมายังกรุงศรีอยุธยาขอกองทัพขึ้นไปช่วย แล้วให้ขนเสบียงอาหาร
 ต้อนผู้คนเข้าในเมืองพิษณุโลก ตระเตรียมข้อมกันเมืองเป็นสามารภ
 แล้วยังไม่วางพระหฤทัย ให้ยกไปขอกองทัพพระเจ้าหงสาวดีมาช่วย
 อีกทาง๑ พระมหินทรได้รับบอกพระมหาธรรมราชาขอทัพขึ้นไปช่วย
 ก็สมหมาย จึงมีรับสั่งให้พระยาสีหราชเดโชไชยกับพระทายนำรับคม
 กำลังขึ้นไปก่อนกองทัพ ๑ เหมือนอย่างว่าจะให้ขึ้นไปช่วยรักษาข้างในเมือง
 พิษณุโลก ตำรับสั่งเป็นความลับไปแก่พระยาสีหราชเดโชไชยว่า ถ้า
 กองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุต กับกองทัพกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปถึงพร้อมกัน
 เมื่อใด ให้พระยาสีหราชเดโชไชยเป็นไล่คักขันในเมือง ครั้นพระยา
 สีหราชเดโชไชยล่องนำไปแล้ว พระมหินทรจึงทรงจัดกองทัพเรือ ให้
 พระยารามซึ่งเป็นพระยาจักรี^(๑) คุมกองหน้า พระมหินทรเสด็จเป็น
 จอมพลในกองหลวงยกตามขึ้นไปยังเมืองพิษณุโลก กองนำไปตั้งอยู่
 ที่วัดจุฬามณี กองหลวงตั้งอยู่ที่ปากฟางข้างใต้เมืองลงมา

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระยารามกับพระยาจักรีคุมทัพนำไปด้วยกัน
 ๒ คน ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเห็นจะเป็นคนเดียว คือพระยารามณรงค์ได้เป็นที่พระยาจักรีขึ้น
 ด้วยมีความปรารถนาคู่ต่อไปข้างหน้า

ฝ่ายพระยาสิทธิราชเตโชไชยขึ้นไปถึงเมืองพิษณุโลก กลับไปเข้า
 เป็นพวกพระมหาธรรมราชา ทูลความลับทั้งปวงให้ทรงทราบ พระ
 มหาธรรมราชาจึงให้ห้ามกองทัพกรุงฯ มิให้เข้าไปในเมือง แล้วให้ทำ
 แแพ้ไฟขึ้นเป็นอันมาก จุดไฟปล่อยแพให้ลอยลงมาใหม่กองทัพเรือกรุง
 ศรีอยุธยาแตกวันลงมาถึงทัพหลวง ฝ่ายข้างกองทัพกรุงศรีสัตนา
 คนหุตเมื่อรู้ว่ากองทัพกรุงฯ ยกขึ้นไปถึง ก็เข้าระดมตีเมืองพิษณุโลก
 รบพุ่งกันเป็นสามารถ แต่เวลานั้นกองทัพกรุงฯ ถอยลงมาเสียแล้ว
 กองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตก็ตีเอาเมืองไม่ไค้ พอไค้ข่าวว่ากองทัพพระยา
 ภูกามกับพระยาเสือหาญ ซึ่งพระเจ้าหงสาวดีให้เข้ามาช่วยพระมหาธรรม
 ราชา มาจวนจะถึงเมืองพิษณุโลก พระเจ้าไชยเชษฐาก็เลิกทัพกลับไป
 ไปเมืองเวียงจันทร์ พระมหินทรทรงทราบว่ากองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุต
 เลิกกลับไปแล้ว ก็เลิกทัพหลวงกลับลงมากรุงศรีอยุธยา

พอเสร็จการศึกพระมหาธรรมราชาก็เสด็จไปเมืองหงสาวดี ไป
 ร้องทุกข์ต่อพระเจ้าหงสาวดี ในเรื่องที่พระมหินทรคบคิดกับพระเจ้าไชย
 เชษฐามาทำร้าย พระเจ้าหงสาวดีก็สมคเน จึงอภิเษกพระมหาธรรม
 ราชาให้เป็นพระศรีสรรเพชญ์^(๑) เจ้าฟ้าพิษณุโลก เรียกในพงศาวดาร

(๑) นามว่า "ศรีสรรเพชญ์" นี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าเป็นพระนามถวาย
 พระมหาธรรมราชา เมื่อทำพิธีราชาภิเษก แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงสังเกตเห็นในนามเจ้าฟ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเข้ามาสมัยก่ดิเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ว่าที่
 จริงเป็นนามเจ้าประเทศราชตามธรรมเนียมของพม่า.

พม่าว่า “เจ้าฟ้าสองแคว^(๑)” เป็นประเทศราชชนค้อเมืองหงสาวดี
มาให้ชนกรุงศรีอยุธยาค้อไป

ฝ่ายพระมหินทรเมือถอยทัพกลับมาถึงกรุงศรีอยุธยาแล้ว ครั้น
ทราบความว่าพระมหาธรรมราชาออกไปเมืองหงสาวดี ก็เข้าพระทัย
ว่าคงไปฟ้องร้องยุบงพระเจ้าหงสาวดีให้มาทำร้ายกรุงศรีอยุธยา เกรง
การจะหนักแน่นเหลือกำลัง ค้วยเห็นข้าราชการยังรวนเรไม่เป็นน้ำหนึ่ง
ใจเดียวกัน จึงไปทูลวิงวอนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิให้ลาผนวช เชิญ
เสด็จขึ้นครองราชสมบัติว่าราชการบ้านเมืองตั้งแต่ก่อน แล้วสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิกยพระมหินทรกัรบเสด็จขึ้นไปยังเมืองพิษณุโลกค้วยกัน
ในเวลาพระมหาธรรมราชายังอยู่ทเมืองหงสาวดี รับพระวิสุทธิกษัตริ
ราชธิดา ซึ่งเป้นพระอัครชายาพระมหาธรรมราชา กยทั้งพระโอรส
ธิดามาจากเมืองพิษณุโลก หวังจะให้พระมหาธรรมราชาเป้นหวัง ไม่กล้า
ชอกองทัพหงสาวดีมาตีกรุงฯ แลครั้นเมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
เสด็จกลับมาถึงเมืองนครสวรรค์ ให้พระมหินทรคุมกองทัพขึ้นไปยัง
เมืองกำแพงเพชร หวังจะทำลายเมืองเสียมให้ชาศักอาศรัยเป้นที่มั่นได้
ค้อไป ครั้นกองทัพยกขึ้นไปถึง ขุนอินทรเสนากยขุนตางใจซึ่งพระ
มหาธรรมราชาให้รักษาเมืองกำแพงเพชร ทราบว่ากองทัพกรุงฯ จะ
ขึ้นไปทำลายเมืองกำแพงเพชร ค้วยเกิดเป้นอริกยพระมหาธรรมราชา
กัไม่เข้าค้วย ช่วยกันรวบรวมกำลังยกออกปล้นค่ายพระยาศรีฯ กอง
ทัพหน้า ซึ่งเข้าไปตั้งอยู่ใกล้เมือง ครั้นนั้นกองทัพกรุงฯ ซึ่งยกขึ้นไปคง

(๑) คำว่า “สองแคว” เป้นชื่อเก่าของเมืองพิษณุโลก

ประมาณ โดยคาดว่าจะไม่มีผู้ใดต่อสู้ ก็พ่ายแพ้พวกเมืองกำแพงเพชร
พระมหินทรเห็นว่าจะทำการไม่สำเร็จก็เลิกทัพกลับลงมา

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จกลับมาถึงกรุงฯ ก็ให้ลงมือทำการ
ตระเตรียมของกันพระนคร ด้วยคาดว่าจะคงมีศึกหงสาวดีมาในไม่ช้า
แลการตระเตรียมครั้งนั้นได้จัดการแก้ไขเพิ่มเติมเครื่องของกันพระนคร
มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารหลายประการคือ :-

๑ “ให้แต่งข้อมเพชรแลหอรบ ระยะไกลกันแต่เส้น ๑” อธิบาย
ความข้อนว่า ข้อมเพชรซึ่งตั้งตรงแม่น้ำข้างด้านใต้ ได้สร้างขึ้นแต่
เมื่อเตรียมศึกคราวก่อน พร้อมกันกับกำแพงพระนคร คราวนั้นแก้ไข
ขุดแต่งให้แข็งแรงขึ้น แลหอรบนั้นของเดิมยังห่างนัก ให้สร้างเพิ่ม
เต็มขึ้นใหม่ทุกระยะเส้น ๑ รอบพระนคร

๒ “วางขندقใหญ่ไว้ระยะแต่ ๑๐ วา ขันขเวียมจำรงมณฑก ระยะไกล
แต่ ๕ วา” ขอนอธิบายว่า ขันขเวียมข้อมปราการนั้นให้เอาขันขนาดของตั้ง
รายระยะ ๑๐ วาต่อกระบอก ๑ รายขันขนาดข้อมลงมา ระยะ ๕ วาต่อกระ
บอก ๑ (จำนวนขันเห็นจะมากมายหลายพัน ด้วยแนวกำแพงพระนคร
ยาวมาก)

๓ “กำแพงพระนคร ขณะนั้นตั้งโดยขบวนเก่า แลยังมีไพร่ขลง
ตั้งในริมแม่น้ำ พระยารามก็ให้ตั้งค่ายรายไปตามริมน้ำเป็นชั้น ๑ แล้ว
ไว้ขันจำรงมณฑกสำหรับค่ายนั้นนักมาก” ขอนอธิบายว่า ความทกล่าว
ตรงนหมายเฉพาะแต่ด้านตะวันออก (คือตั้งแต่วังจันทน์เกษม ลงมา
จนถึงสุวรรณคาราราม) ด้านเดียว ตั้งจะเห็นได้เมื่อกล่าวถึงเวลาขบวน

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ออกไปข้างหน้า เพราะท่านควนออกนแม่น้ำสักเวลานั้นยังลงทางบ้านมา
ออกปากเข้าสารหว่างพระนครนี้ ต้องชุกคเมืองอีกชั้น ๑ (ตรงที่เป็นลำ
แม่น้ำหน้าสถานีรถไฟเดี๋ยวนี้ แต่ยังเป็นคลองแคบ) เรียกว่าคลองชอน้ำ
แนวกำแพงพระนครท่านควนออกครั้งนั้นก็ยังมีอีก (พันวัดเสนาสน์) เข้า
ไป จึงให้ตั้งค่ายรายข้างนอกกำแพง รักษาเมืองอีกชั้น ๑

๔ “ให้ปลุกหอโตนในกลางน้ำใกล้ริมฝั่งออกไปขวา รอยพระนคร
มีให้ข้าศึกเอาเรือเข้ามาตรมพระนครได้” ขันนอธิบายว่า นอกจากท่าน
ควนออกที่กล่าวในข้อก่อนมีลำแม่น้ำเป็นศพระนครอยู่แล้ว ให้ปลุกหอ
รยลงไปในลำแม่น้ำ รายเป็นระยะไปทั้ง ๓ ด้าน

ฝ่ายพระมหาธรรมราชาอยู่ที่เมืองหงสาวดี ครั้นได้ทราบว่าสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิ กับพระมหินทรชนไปรับพระวิสุทธิกษัตริย์กับพระโอรส
ธิดาพาไปไว้เป็นตัวจ่านำที่กรุงศรีอยุธยา ก็ตกพระทัยรับนำความไปทูล
แก่พระเจ้าหงสาวดี ๆ จึงสั่งให้เตรียมกองทัพจะมาตีกรุงศรีอยุธยา ให้
พระมหาธรรมราชากลับมาก่อน ให้มาตระเตรียมกองทัพหัวเมืองเหนือไว้
แล้วพระเจ้าหงสาวดีก็ให้กะเกณฑ์เมืองประเทศราชแลหัวเมืองขึ้นทั้งปวง
เข้ากองทัพ พอปลายระดณพระเจ้าหงสาวดีก็ยกกองทัพหลวงออกจาก
พระนคร เมื่อณวันอาทิตย์เดือน ๑๓ แรม ๖ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๑๓
กระบวนทัพพระเจ้าหงสาวดียกเข้ามาครั้งนั้น จัดเป็นทัพยกย ๗ ทัพ
คือพระมหาอุปราชทัพ ๑ พระเจ้าแปรทัพ ๑ พระเจ้าคองกุทัพ ๑ พระเจ้า
อึ้งวะทัพ ๑ กองทัพเหล่านี้มีกองทัพใหญ่สมทบทุกทัพ แลให้พระราช
บุตรซึ่งครองเมืองสาแหรกสมทบกับพวกเมืองเชียงใหม่ เชียงตุงอีกทัพ ๑

ทัพหลวงของพระเจ้าหงสาวดีทัพ ๑ กองทัพไทยของพระมหาธรรมราชาอีก ทัพ ๑ จึงรวมเป็น ๒ ทัพด้วยกัน พงศาวดารพม่าว่า รวมทัพเป็น จำนวนพล ๕๐๐,๐๐๐ ยกเข้ามาทางด่านแม่ละเมา แลมาประชุมทัพที่เมือง กำแพงเพชรเหมือนคราวก่อน

ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยา ในคราวนี้ไม่มีท่าทางที่จะไปรบพุ่งต้อนได้ เหมือนคราวก่อน เพราะหัวเมืองเหนือเป็นขบถไปเข้าข้างซำคักเสียทั้งหมด แม้ผู้คนในมณฑลราชธานีกันแตกหลบหนีเสียมาก รวบรวมไพร่พลไม่ทันเต็มตามจำนวน เพราะเหตุเหล่านี้จึงได้แต่เอาพระนครเป็นที่มั่นคอยต่อสู้ซำคักอยู่แห่งเดียว กองทัพพระเจ้าหงสาวดีก็ยกลงมาได้ โดยสะดวก มาถึงกรุงศรีอยุธยาแต่เดือนธันวาคม ให้ตั้งค่ายรายล้อมพระนครไว้ ค่ายเหนือพระเจ้าหงสาวดีตั้งอยู่แห่งลุมพลี ข้างในกรุง ฯ เอาขุนนางรายหนึ่งซึ่งหาเรื่อง “ในช่องมมสยสวรรค” (คือที่ขอมมมเมืองตรงโรงทหารทุกวัน) ยิ่งไปถึงกองทัพพระเจ้าหงสาวดี ถูกข่านมารพลล้มตาย พระเจ้าหงสาวดีจึงให้ถอยทัพหลวงไปตั้งที่ข่านมหาพราหมณ์ ให้พันทางยื่นใหญ่ แลให้กองทัพพระเจ้าคองอู ทัพพระยาพลิม ทัพพระยาอภัยคามินี ทัพมอญเมืองเมาะตะมะ ตั้งรายกันไปข้างค่ายเหนือ ค่ายตะวันออกให้กองทัพพระมหาอุปราชากับกองทัพพระมหาธรรมราชาไปตั้งค่ายตะวันตก (ไม่เป็นค่ายสำคัญ ด้วยแม่น้ำกว้าง มีใช้ทางที่จะเข้าตีพระนคร) ให้กองทัพเจ้าเมืองสาเวตกับกองทัพเมืองเชียงใหม่ แลพวกเจ้าฟ้าไทยใหญ่ไปตั้ง ค่ายที่นั่นให้กองทัพพระเจ้าอองวะลงมาตั้ง พิเคราะห์ความแผนทุกกองทัพซำคักซึ่งตั้งล้อมกรุง ฯ คราวนี้ ไม่กล้าเข้ามาตั้งใกล้

เหมือนคราวก่อน คงเป็นด้วยไทยมีชนใหญ่ทมกกำลังแรงมากขึ้น คอยยิงกราคมให้เข้ามาได้

ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยา การรักษาพระนครต่อสู้ข้าศึกครั้งนี้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิให้พระยารามเป็นผู้บัญชาการทั่วไป ส่วนพนักงานรักษาน่านั้น ข้างคันทวันออกเป็นบ้านสำคัญ เพราะคูเมืองยังคงเป็นทางที่ข้าศึกจะเข้าได้ง่ายกว่าทางอื่น ให้พระยาปลาไหม้ พระยาพลเทพ พระมหาเทพ เป็นนายกองพล ๓ กอง และให้ผู้ว่าราชการหัวเมืองมณฑลราชธานี ซึ่งเกณฑ์เข้ามาช่วยต่อสู้ข้าศึกเข้าสมทบ ประจำรักษาแต่ประตูหอรัตนไชยลงไปจนเกาะแก้ว (คือแต่หัวรอลงไปจนปากเขาสาร เห็นอวัดพระเจ้าพนัญเชิง) คันทวันเป็นบ้านจีนแลแขกฝรั่ง ให้พระยาพระคลังเป็นนายกองพล รักษาแต่เกาะแก้ว^(๑) ถึงประตูไชยระยะ ๑ ให้พระยาอินทรานครบาลเป็นนายกองพล รักษาแต่ประตูไชยไปจนประตูศิขรินทร์ ระยะ ๑ คันทวันตกให้พระท้ายน้ำเป็นนายกองพล รักษาแต่ประตูศิขรินทร์ไปจนมุมศาลหลวง^(๒) ด้านเหนือพระยาสีหราชเดโชไชยเป็นนายกองพล รักษาแต่มุมศาลหลวงมาถึงพระราชวังระยะ ๑ พระยาธรรมมาเป็นนายกองพล รักษาแต่พระราชวังมาจนขื่อน้ำ (ที่หัวรอขยู่ขคันทวันออก) ระยะ ๑ พระยารามผู้บัญชาการทั่วไปคุมพลตั้งอยู่ที่ท้องสนามหลวง แล้วจัดกองแล่นเตรียมไว้สำหรับเป็นกองหนุนพนักงานรักษาน่านที่ ในเวลาต้องการ

(๑) ในหนังสือพระราชพงสาวดารว่า แต่ประตูไชยจนประตูวังไชย สอดกับท้องที่เห็นว่าห่างไปมาก ระยะก็สั้นนัก.

(๒) ที่ว่ามุมศาลหลวงตรรนี้ สงสัยว่า ที่จริงจะเป็นมุมเมืองที่หัวแหลม.

กำลังช่วยกันละ ๕ กองทั้ง ๕ คำน แลครั้งนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ให้มหาราชสาสน์ขนไปยังกรุงศรีสัตนาคนหุต ขอให้พระเจ้าไชยเชษฐา
ยกกองทัพลงมาช่วยด้วยอีกทางหนึ่ง

ในพงศาวดารพม่าว่า เมื่อกองทัพหงสาวดีเข้ามาตั้งล้อม
กรุง ๆ แล้ว พระเจ้าหงสาวดีเรียกแม่ทัพทั้งปวงมาประชุมปรึกษา
การที่จะตีกรุงศรีอยุธยา พระมหาอุปราชเห็นว่ากำลังกองทัพยก
มามีมาก ควรจะเข้าตีหักเอาพระนครให้พร้อมกันทุกด้านทีเดียว
เพราะช้าวันไปจะเกิดความลำบากด้วยเรื่องเสบียงอาหาร อีกประ
การหนึ่งถ้าเข้าไปถึงระตูฝั้นก็จะทำการไม่ถนัด จึงเห็นว่าควรจะรีบเข้า
ระตุมคเอากรุงศรีอยุธยาเสียให้ได้โดยเร็ว พระเจ้าหงสาวดีไม่เห็น
ชอบด้วย ว่ากรุงศรีอยุธยามันแม่น้ำล้นเป็นทศกษณมั่นคงไม่เหมือน
เมืองอื่น แล้วการที่ไทยจับของกันขานเมืองก็เตรียมไว้เป็นอย่างดี
สามารถ ถึงคนน้อยก็อาจจะสู้คนมากได้ ถวายเข้าตีพร้อมกันทุกด้าน
ถึงว่า จะเสียรพลล้มตายมากนัก ฤๅยตีไม่ได้ถึงคาคก็จะพากันเสียที่
ซำคักทกทัพ จำจะต้องคิดอ่านตีกรุง ๆ โดยวิธี ถึงจะช้าวันไปก็อย่าให้มี
ท่าทางที่จะเสียทซำคักจึงจะชอบ จึงกระการให้เข้าตีพระนครแต่ข้างด้าน
ตะวันออกด้านเดียว ด้วยคนเมืองยังแคบตั้งกล่าวมาแล้ว ด้านอื่นเป็นแต่
ให้ล้อมไว้ให้มั่นคง พระเจ้าหงสาวดีจึงย้ายค่ายหลวงมาตั้งที่ใกล้วัด
มเหยงคณ์ข้างด้านตะวันออก ให้กองทัพพระมหาธรรมราชาไปเที่ยวตีค
ันคาลส่งมาให้มาก แล้วให้พระมหาอุปราชเป็นผู้อำนวยการตีพระนคร
ให้ตั้งค่ายแนวแรกห่างคูเมืองออกไปประมาณ ๓๐ เส้นก่อน อัคริยค่าย

นนทิตเตรียมการพร้อมแล้วก็ให้รถเขามาตั้งค้ำยอกแนวหนึ่งห่างค้ำยเก่า
 เข้ามาประมาณ ๓๐ เส้น ชกค้ำยทำสนามเพลาะแลถมเชิงเนินแล้วเอา
 ไม้ค้ำยกรายเป็นเสาระเนียดกั้นขึงไปจากในกรุงฯ พวกหงสาวดีก็
 เข้ามายังค้ำยถูกชาวพระนครเอาปืนใหญ่ยิงล้มตายเป็นอันมาก จะเข้ามา
 ทำการกลางวันไม่ได้ ต้องลอบเขามาตั้งค้ำยต่อเวลากลางคืน เจ้านาทใน
 พระนครก็แต่งกองอาสาออกทลวงฟัน ล้อมกันมิให้ขาด พระเจ้าหงสาวดี
 ก็สั่งให้ไพร่พลมาเพิ่มเติมอีกเป็นอันมาก จึงตั้งค้ำยแนวที่สองลงใต้ ครั้น
 ตั้งค้ำยแนวที่สองมั่นคงแล้วก็ให้รถเขามาตั้งแนวที่สามถึงคูเมือง ตอนน
 ใกล้เคียงไทยๆถึงใต้ถุนค้ำย ถูกพวกหงสาวดีล้มตายลงมากกว่าแต่ก่อนต้อง
 ชกคูเมืองเครื่องขึงตัวเข้ามาเป็นหลายสาย ครั้นใกล้ถ้าน้ำแล้วจึงชกคูเมือง
 แล่นหากันตามแนวค้ำย ทำการแต่ในเวลากลางคืน พยายามอยู่กว่า ๒
 เดือนจึงเขามาตั้งค้ำยแนวที่สามได้ถึงคูเมือง แต่ก็มาตั้งอยู่เพียงนั้น ด้วย
 ไทยยังได้อาศัยเรือรบซึ่งหาใหม่ช่วยป้องกันพระนครไว้ พวกหงสาวดี
 จะข้ามคูเมืองเข้ามา ก็ถูกไทยยิงล้มตายต้องถอยกลับออกไปหลายคราว
 ข้ามเข้ามาไม่ได้ พระเจ้าหงสาวดีจึงให้กองทัพเรือออกมาทางตะพาน
 เสาเข้า (คือที่เรียกว่าคลองสี่กั๊กทกวันนั้น) มาออกบางไทร ลงมาตั้ง
 ตรวจตรารักษาลำแม่น้ำแต่เมืองธนบุรี เมืองนนทบุรีจนมา ถึงเรือมิให้
 ขึ้นมาช่วยที่กรุงฯ ได้แล้ว ทางนั้นให้ระคมคนเข้าถมค้ำยทางข้ามเข้ามา
 ที่พระนคร ให้แข่งนำทกกันเป็น ๓ ตอน ตอนข้างใต้ให้กองทัพพระมหา
 อูปราชอุดมค้ำยทางเข้ามาตรงเกาะแก้ว (ตรงนำวัดสุวรรณค้ำยาราม)
 ทาง ๓ ตอนกลางให้พระเจ้าแม่รศุมพล ทำทางข้ามค้ำยเข้ามาทวักจันทน์

ทรงขางเอียน (หลังสถานอยุธยาทุกวันนี้) ทาง ๓ ตอนเหนือให้กองทัพ
พระเจ้าอโศกมกุฎาท่างเข้ามาตรงสะพานเกลือ (ที่ไควงจันทรเกษม)
อีกทาง ๑ พระเจ้าหงสาวดีคาดโทษว่า ถ้าข้ามไหนทำไมสำเร็จจะเอาไทย
แม่ทัพถึงชีวิต พระมหาอุปราช พระเจ้าอโศก พระเจ้าแปร ต่างเกรง
พระราชอาญาทำให้เอาไม้คาลทำท่อยขึงตัวไพร่พล แล้วรีบเร่งขยับ
เข้ามาถล่มคลอง ชาวพระนครเอาขนยงตายเสียมากกว่ามาก พวก
หงสาวดีก็ขยับกันหนุนเนื่องเข้ามา คนข้างหน้าตายลง คนมาข้างหลัง
ก็เอาดินถมทับศพเลยมา ด้วยความกลัวอาญาพระเจ้าหงสาวดีเป็นกำลัง

ในขณะนั้นพญอสุมเด็จพระมหาจักรพรรดิประจวบสวรรคต ชาว
พระนครก็มีความว่าเหว่ พระยาราม พระยากลาโหม แลพระมหาเทพ
เห็นว่าไพร่พลพากันย่อที่จะรักษาค่ายริมคูเมืองไว้ไม่ได้ จึงให้กองทัพ
ถอยเข้ามาตั้งค่ายอีกแนวหนึ่งข้างในพระนคร เอากำแพงเมืองเป็นแนว
หน้าต่อสู้ข้าศึก พระเจ้าหงสาวดีเห็นได้ตกให้ขยับพลเข้าตีพระนครทางค่าน
ควนออกพร้อมกัน ข้าศึกเข้าเมืองได้ตรงเกาะแก้ว แต่พระมหาเทพ
ผู้เป็นนายกำนตรงนั้นเข้มแข็งในการศึก เอาค่ายแนวในเมืองที่ท่าชน
ใหม่เป็นที่มั่นต่อสู้รบข้าศึกไว้อยู่ พวกหงสาวดีล้มตายลงเป็นอันมาก
ระตหักเอาพระนครไม่ได้ก็ต้องถอยข้ามคูกลับไป

พระเจ้าหงสาวดีพยายามตีกรุงศรีอยุธยาแต่เดือนธันวาคม
จนถึงเดือน ๕ บรมเสง พ.ศ. ๒๑๑๒ ยังไม่ได้พระนครก็วิตก เพราะใกล้จะ
ถึงระกฎณ จึงปรึกษาพระมหาธรรมราชาว่าจะทำอย่างไรจึงจะให้เสร็จศึก

เสียได้ โดยเร็ว พระมหาธรรมราชาทูลว่าการต่อสู้รักษาพระนครนั้น
 พระยารามเป็นตัวละครสำคัญอยู่คนเดียว ถ้าใครตัวพระยารามมาเสียแล้ว
 ก็เห็นจะโตพระนครโดยง่าย พระมหาธรรมราชาจึงรีบอาสา แล้วมี
 หนังสือลับให้ข้าหลวงเดิมถือเข้ามาถวายพระวิสุทธิกษัตริย์ ว่าศึกหงสาวดี
 เข้ามาประชิดติดพระนครถึงเพียงนี้แล้ว ไม่พอที่สมเด็จพระมหินทราธิราช
 จะคอยต่อสู้ ให้ผู้คนล้มตายต่อไป ควรจะให้มาขอเป็นไมตรีกับพระเจ้า
 หงสาวดีเสียโดยดี เหตุการณ์ทั้งปวงที่ได้เป็นมานั้น พระเจ้าหงสาวดี
 ก็รับสั่งอยู่ว่า เป็นเพราะพระยารามคนเดียวขย่งให้พี่น้องแตกร้างกันจน
 ถ้าสมเด็จพระมหินทรส่งตัวพระยารามออกมาถวายเสีย พระเจ้าหงสาวดี
 ก็คงจะยอมเป็นไมตรีเหมือนอย่างครั้งก่อน พระวิสุทธิกษัตริย์นำหนังสือ
 นั้นไปถวายสมเด็จพระมหินทร ๆ จึงให้ข้าราชการทั้งปวงปรึกษากันว่าจะ
 ควรทำประการใด ในขณะนั้นข้าราชการทั้งปวงเห็นว่าการต่อสู้ ของกัน
 พระนครเสียเปรียบข้าศึกมากนัก ก็พากันขอร้อง แม้ตัวพระยารามเองก็สิ้น
 ความคิดที่จะต่อสู้อย่างไรต่อไป จึงเห็นพร้อมกันโดยมากกว่าควรขอเป็น
 ไมตรีกับพระเจ้าหงสาวดีตามที่พระมหาธรรมราชาแนะนำเข้ามา สมเด็จพระ
 มหินทรจึงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราชให้ออกไปเจรจาขอเป็นไมตรี
 กับพระเจ้าหงสาวดี แลให้ข้าราชการผู้ใหญ่พาตัวพระยารามออกไปถวาย
 พระเจ้าหงสาวดีด้วย พระเจ้าหงสาวดีให้รับตัวพระยารามไว้แล้ว จึงให้
 แม่ทัพทั้งปวงประชุมปรึกษากันว่าจะควรเป็นไมตรีกับสมเด็จพระมหินทร
 หรือประการใด แม่ทัพทั้งปวงทูลว่ากรุงศรีอยุธยาเหมือนหนึ่งลูกไก่อยู่ใน
 ในมือแล้ว ที่จะยอมเป็นไมตรีหาควรไม่ พระเจ้าหงสาวดีจึงมีรับสั่ง

แก้ทุกตัว ถ้าสมเด็จพระมหินทรจะใคร่ให้เลิกการสงครามก็ต้องรับแพ้ย่อมเป็นเสลย อย่ามีข้อข้องอย่างหนึ่งอย่างไรจึงจะยอม ทูตนำความกลับเข้ามาทูลสมเด็จพระมหินทร ๆ ก็มีรับสั่งให้ปรึกษาข้าราชการเหมือนหนหลัง คราวนข้าราชการทั้งปวงเห็นแน่แก่ใจ ว่าพระเจ้าหงสาวดีหมายจะเทครัวเอาชาวกรุงศรีอยุธยาไปเป็นเสลย ต่างก็โกรธแค้นพากันมีมานะ ทูลอาสาสมเด็จพระมหินทรจะต่อสู้ศึกหงสาวดีต่อไป เพราะเห็นว่ายังไม่ช้าเท่าใดก็จะถึงระคนาหลาก พระเจ้าหงสาวดีคงจะต้องเลิกทัพกลับไป ขอย่าเพื่อให้ยอมแพ้กพระเจ้าหงสาวดี สมเด็จพระมหินทรทรงเห็นชอบด้วยก็บัญชาตาม จึงให้ตรวจตราข้อมกันพระนครให้กวักขนิยงชน หากออกไปยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าหงสาวดีไม่

ในขณะนั้นพระไชยเชษฐาจากกรุงศรีสัตนาคนหุตยกกองทัพลงมาทางเมืองเพชรบูรณ์ หมายจะมาช่วยกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าหงสาวดีทรงทราบความจึงปรึกษากับพระมหาธรรมราชา แล้วคิดกลอุบายเกลี้ยกล่อมพระยารามให้แต่งเป็นศกอักษรรกรุงศรีอยุธยามาขึ้นไปถึงกองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตว่า กองทัพหงสาวดีที่มาล้อมกรุงนั้น เข้าตีพระนครหลายครั้ง กองทัพกรุง ๆ ต้านทานไว้ได้ เคียงวันอันกำลังระส่ำระสายอยู่แล้ว ขอให้กองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตรีบยกลงมาช่วยตีกระหนาบเถิด กองทัพหงสาวดีคงจะแตกพ่ายไป แล้วให้แกะปลอมตราพระราชสีห์ประทับศกอักษร^(๑) ให้พวกไทยกองทัพพระมหาธรรมราชาถือไป แล้วพระเจ้าหงสาวดีจึงให้พระมหาอุปราชายกกองทัพขึ้นไปชุมนุมอยู่ในแขวงเมืองสระบุรี

(๑) ตรงนี้เห็นได้ว่าพระยารามได้เป็นที่เจ้าพระยาจักรีตั้งได้กล่าวมาแต่ก่อน

พระยาจักรีหนีมาทางเครื่องพนักการ เข้ามาหาเจ้าหน้าตึกษาพระนคร
 ทางบ้านวัดสยวรรค์ ครั้นรุ่งเช้า นายทัพพม่าเข้าให้เอาผู้คุมมาตัดศีรษะ
 เสียไว้ที่หน้าให้ ไทยเห็น จะมีให้สงสัยว่าแกลังปล่อยพระยาจักรี
 เข้ามา ฝ่ายสมเด็จพระมหินทรไม่ทรงทราบว่า เป็นกลอุบายของพระเจ้า
 หงสาวดี สำคัญว่าพระยาจักรีหนีเข้ามาได้ก็ทรงยินดี ด้วยพระยาจักรี
 เคยเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ ทั้งได้ต่อสู้พระเจ้าหงสาวดีแข็งแรงเมื่อคราว
 ก่อน จึงตั้งพระยาจักรีให้เป็นผู้บัญชาการรักษามณฑลแทนที่พระยา
 ราม พระยาจักรีก็ตั้งคนคิดอุบายทำการทรยศต่าง ๆ เป็นต้นว่าพระศรี
 เสาวราชน้องยาเออ (๑) พระองค์ ๓ ซึ่งช่วยบัญชาการรบพุ่งซำคักแข็งแรง
 พระยาจักรีก็เกลี้ยขม่อมสมเด็จพระมหินทรว่าจะเป็นขบถ จนต้องถูกสำเร็จ
 ไทย ข้าราชการคนไหนที่มื่อต่อซำคักเข้มแข็ง พระยาจักรีก็แกลัง
 ย้ายหน้าที่ให้ ไปรักษากองทางที่จะไม่มีซำคักเข้ามา เขาคนที่เห็นว่า
 อ่อนแอรักษานาที่ที่สำคัญ พระยาจักรีพยายามทำการทรยศมา
 จนเห็นว่าการรักษามณฑลอ่อนแออยู่แล้ว ก็ลอบให้สัญญาออกไป
 ยังกองทัพพระเจ้าหงสาวดี ๆ จึงให้เขาระดมตีพระนครพร้อมกันทุกบ้าน ก็
 เสียกรุง ฯ แก่พระเจ้าหงสาวดี เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ แรม ๓๑ ค่ำ
 ยมแสง พ.ศ. ๒๓๓๒ คิคเวลาแต่ตั้งล้อมเมืองมาได้ ๘ เดือน

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับอื่น ว่าเป็นลูกเธอ แต่ฉบับหลวงปะเสริฐ
 ว่าเป็นน้องเขาเธอ เห็นว่าจะถูก เชื่อว่าสมเด็จพระมหินทรทรงสงสัยพระศรีเสาวราชนั้น
 คงเป็นด้วยพระยาจักรีขบถ เพราะไม่มีเหตุอื่น

ในพงศาวดารพม่าว่า พอพระเจ้าหงสาวดีไตกรุงศรีอยุธยาแล้ว ในไม่ช้านักหลากลงมาท่วมที่ตงกองทัพอยู่แต่ก่อนแทบทั่วทุกแห่ง แล้วว่าถ้าหากพระเจ้าหงสาวดีไตกรุงศรีอยุธยา อย่างซาอกสัดเคื่อนหนึ่ง ก็จะต้องเลิกทัพกลับไป เรืองราวเป็นเช่นนี้จึงน่าเสียใจ ว่าเพราะไทยทรยศกันเอง หากไม่ก็เห็นจะไม่เสียกรุง ฯ ในครั้งนั้น ส่วนพระยาจักรีผู้ทรยศนั้น ในหนังสือพงศาวดารพม่าว่าพระเจ้าหงสาวดีจะปูนบำเหน็จให้เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก แต่สรอยจะไม่กล้าอยู่หน้าไทยด้วยกันเอง พระยาจักรีจึงสมัครไปรับราชการที่เมืองหงสาวดี และมีปรากฏในเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่าว่า เมื่อเสร็จสงครามคราวนั้นแล้ว พระเจ้าหงสาวดีเอาพระยาจักรีไปเลี้ยงไว้หน้าหอหนึ่ง แล้วพาลเอาผิดให้ประหารชีวิตเสีย ด้วยเกลียดชังว่าเป็นคนทรยศต่อบ้านเมืองของตนเอง

พระเจ้าหงสาวดีไตกรุงศรีอยุธยาไตครั้งนั้น ถือว่าได้ช่วยต้องรบพุ่งเสียวิพลเป็นอันมาก จึงให้ทำแกกรุงศรีอยุธยาอย่างเมืองเสลย เกษวิบริทรพยสมขัตตังบ่วงบรรดาตตองการ แลให้รวบรวมผู้คนพลเมืองทั้งชายหญิงกวาดเอาไปเป็นเสลย เหลือไว้ให้ประจำเมืองแต่ ๓๐๐๐๐ คน ส่วนสมเด็จพระมหินทราธิราช ก็ทั้งพระญาติวงศ์แลข้าราชการไทยมาก ก็ให้คุมเอาไปเมืองหงสาวดีด้วย แต่สมเด็จพระมหินทรไปประจวรสวรรคตเสียกลางทาง หากไปถึงเมืองหงสาวดีไม่

พระเจ้าหงสาวดีพักอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาจนตลอดระคณ ให้อภิเษกพระมหาธรรมราชาชนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อวันศุกร์ เดือน ๓๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ขมเสง พ.ศ. ๒๓๓๒ แลให้กองทัพพม่าอยู่ช่วยรักษากรุง ฯ ๓๐๐๐

พระเจ้าหงสาวดีมอญบ้านเมืองแก่สมเด็จพระมหาธรรมราชาแล้ว ก็ยกทัพหลวงขึ้นไปตีกรุงศรีสัตนาคณหุตทางเมืองพิษณุโลก แต่นั้นเมืองไทยก็เป่นประเทศราช ขึ้นแก่เมืองหงสาวดีมาตลอดเวลา ๑๕ ปี จึงไต่กลับไ้ไปเป็นอิสระด้วยอำนาจของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ก็จะบรรยายในตอนข้างหน้าต่อไป

ตำนานหอสมุด

สงครามครั้งที่ ๕ คราวสมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสระ

บวอก พ.ศ. ๒๑๒๗

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้เป็นใหญ่ กรุงศรีอยุธยา กำลังขยับเขยื้อน ด้วยถูกพระเจ้าหงสาวดีเก็บบริวารพยัคฆ์ศึก แลกวาดผู้คน พลเมืองไปเสียแทบจะสิ้นทั้งพระนคร ไม่ช้าเจ้ากรุงกัมพูชา (ในสมัยนั้น ตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองลแวก จึงเรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า “พระยาลแวก”) เห็นได้ทีภัยยกกองทัพเขมรมาซ้ำเติม หมายถึง กวาดเก็บเอาไพร่พลศึก และผู้คนในเมืองไทยที่ยังเหลืออยู่ไปเป็น ประโยชน์อย่าง ทัพเขมรยกมาหมั่นเคี่ยวสามารถจะเข้ามาได้จนถึงฐาน พระนครถึง ๒ ครั้ง เพราะที่กรุงฯ ไม่มีรพพลแลเครื่องศาสตราวุธพอจะยก ออกไปต่อข้าศึก ก็ได้แต่รักษาพระนครนั้นอยู่ แต่ครั้นถึงรบพุ่งกันเข้า เขมรสู้ไทยไม่ได้ ก็เซ็ดขยายตไม่อาจเข้ามาถึงพระนครอีก แต่นั่นจึงเป็น แต่เที่ยวมาปล้นทรัพย์ขยเซสยตามหัวเมืองที่ห่างออกไป

การที่เขมรพลอยเข้ามาซ้ำเติมในครั้งนั้น คิคุก็เป็นผู้ในทาง อ้อม เพราะเหมือนแต่ก่อนก่อนไทยที่เที่ยวแตกฉานอยู่ ให้หนีภัยเข้ามา รวบรวมกันที่กรุงศรีอยุธยา ให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชมีกำลัง รพพลมากจน อีกประการ ๓ เป็นโอกาสให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช คิคุอ่านจัดการของกันพระนครให้แข็งแรงซนกว่าแต่ก่อนได้ โดยไม่ต้อง เกรงพระเจ้าหงสาวดีจะระแวงสงสัย เพราะฉะนั้นจึงปรากฏในหนังสือ

พระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ทรงจัดการ
 บังคับพระนครเพิ่มเติมขึ้นเป็นหลายอย่าง เป็นต้นว่าทางบ้านตวันออก
 ที่ซีกกเคยเข้าพระนครไถนนั้น ให้ขุดขยายคลองขื่อนหน้าพระนคร ตั้งแต่
 วัดแม่นางปลื้ม (คือแต่ตรงต่อปากคลองเมืองทกวันน) ลงไปจนปาก
 เขาสาร ให้ลึกแถมกว้างกว่าแต่ก่อน แลเนื่องต่อการขุดขื่อนหน้านั้น ให้
 สร้างกำแพงพระนครข้างบ้านตวันออก ขยายลงไปถึงริมน้ำให้เหมือน
 กษัตริย์นครอญ แล้วให้สร้างขอมใหญ่ขึ้นอีกขอม ๓ ทมมเมืองบ้าน
 ตวันออกเฉียงเหนือ เรียกว่าขอมมหาไชย (อยู่ตรงตลาดหัวรั้วทกวันน)

ขอมตามแนวกำแพงกรุงเก่า ว่ามี ๑๖ ขอมด้วยกัน ที่เป็นขอม
 สำคัญมีอยู่ ๓ ขอม คือ ขอมเพชรตั้งตรงลำแม่น้ำ รักษาทางบ้านใต้
 ขอม ๑ ขอมชดกย (น่าจะมชชอน อยู่ที่โรงทหารเคยวัน) ตั้งตรงลำ
 แม่น้ำแควหัวสะพาน รักษาทางบ้านตวันตกเฉียงเหนือขอม ๑ สองขอม
 นมมาแต่ครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ขอมมหาไชยที่สร้างขึ้นใหม่
 สร้างตรงทางนำร่วมทมมเมืองบ้านตวันออกเฉียงเหนือ

นอกจากการก่อสร้างทกลาวมา คงจะได้จัดการรวบรวมไพร่พล
 แลช้างม้าพาหนะ แลหาเครื่องศัสตราวุธ มขนใหญ่เป็นต้นมาเพิ่มเติม
 ความประเพณีจัดการรักษาพระนครแต่ก่อนโดยลำดัยมา การรวบรวม
 ไพร่พลเห็นจะได้กำลังมากในไม่ช้า ขอนเห็นได้ในการที่ขุดขยายคูแถมก่อ
 กำแพงพระนคร ซึ่งจำต้องมีคนมากจึงจะทำได้ ส่วนการหาเครื่อง
 ศัสตราวุธมาจากต่างประเทศในสมัยนั้นก็ไม่ายากนัก ด้วยมีเรือต่าง

ประเทศมาค้าขายทางทะเลอยู่เสมอ ของสิ่งใดที่ไทยต้องการ พวกพ่อค้าต่างประเทศก็หามาแลกเปลี่ยนกันในเมืองไทยไปจำหน่ายที่เมืองอื่น เมืองไทยเป็นเมืองที่มีสินค้าบริบูรณ์ จึงอาจจะแลกเปลี่ยนสิ่งของไทยที่ต้องการได้ โดยสะดวก

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช มีพระราชโอรสธิดากับพระวิสุทธิกษัตริย์ ราชธิดาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ที่มีพระนามว่าภักดีในพระศาวดาร ๓ พระองค์ ที่ ๑ เป็นราชธิดา ทรงพระนามว่าพระสุพรรณเทวี สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ถวายพระเจ้าหงสาวดียุเรงนองไปเป็นพระมเหสี เมื่อใดครองกรุงศรีอยุธยา ที่ ๒ เป็นพระราชโอรส คนทั้งหลายเรียกกันเป็นสามัญว่า “พระองค์ดำ” เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ต้องอ่อนน้อมต่อพระเจ้าหงสาวดี เมื่อศึกคราวก่อน ท่านองพระเจ้าหงสาวดีจะขอไปเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรม โดยอุบายที่จะเอาไปเป็นตัวจํานำ จึงต้องถวายไปแต่พระชันษาได้ ๘ ขวบ ได้ไปอยู่เมืองหงสาวดี ๖ ปี ครั้นพระเจ้าหงสาวดีไต่กรุงศรีอยุธยา อภิเษกสมเด็จพระมหาธรรมราชาให้ครองแผ่นดิน สมเด็จพระมหาธรรมราชาถวายพระสุพรรณเทวีราชธิดาไปแทน พระเจ้าหงสาวดีจึงให้พระราชกุมารกลับมาอยู่ช่วยราชการบ้านเมือง สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงสถาปนาให้เป็น “พระนเรศวร” ตำแหน่งสมเด็จพระราชโอรสผู้เป็นพระมหาอุปราช แล้วให้เสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก สำเร็จราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง ตามราชประเพณีแต่ก่อนมา พระราชโอรสพระองค์น้อย คน

ทั้งหลายเรียกกันเป็นสามัญว่า “พระองค์ขาว”^(๑) ทรงสถาปนาเป็น “พระเอกาทศรถ” ให้เสด็จอยู่ในกรุง ๆ ทั่วยังทรงพระเยาว์

ในทันจะอธิบายถึงประเพณีการปกครองหัวเมืองเหนือในสมัยนั้น แทรกลงเล็กน้อยหนึ่ง ให้เข้าใจว่าเหตุใดสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช จึงให้สมเด็จพระนเรศวรขึ้นไปครองหัวเมืองเหนือ แลเข้าใจได้ตลอดไป ว่า เหตุใดตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร ต่อมาจึงมีใครทรงตั้งเจ้านายไปครองหัวเมืองเหนือ จนตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

ที่เรียกว่าเมืองเหนือครั้งนั้น คือ เมืองพิษณุโลก (ชื่อเดิมเรียกเมืองสองแคว) ๑ เมืองพิศตร (ชื่อเดิมเรียกเมืองสระหลวง หรือโอฆบุรี^(๒)) ๑ เมืองสุโขทัย (ราชธานีเดิม) ๑ เมืองสวรรคโลก (เดิมชื่อเมืองชเลียง แลว่าสร้างเมืองศรีสุชนาลัยขึ้นเคียงกัน^(๓)) ๑ เมืองพิไชย (เดิมเรียกว่าเมืองทุ่งขี้ขางโพธิ์) ๑ เมืองเพชรบูรณ์ (เดิมเรียกอย่างไรสงสัยอยู่) ๑ เมืองกำแพงเพชร (เดิมเรียกเมืองซากังราวหรือนครชุม^(๔)) ๑ เมืองนครสวรรค์ (เดิมเรียกเมืองพระบาง^(๕))

(๑) เรื่องที่เรียกพระนามว่า พระองค์ดำแลพระองค์ขาวนี้ มีในจดหมายเหตุของฝรั่งไปตเทศ แต่ในสมัยนั้นเอง.

(๒) ในหนังสือเก่าบางเรื่องอธิบายว่า เมืองโอฆบุรี คือเมืองพิษณุโลกข้างฝั่งตะวันตก เห็นว่าชื่อโอฆบุรีนั้นแปลมาแต่ชื่อสระหลวงเป็นแน่ไม่ต้องสงสัย สระหลวงแปลว่าบึงใหญ่ หมู่บึงใหญ่อยู่ที่เมืองพิศตร ติดต่อกับเมืองพิษณุโลกลงมาทางทิศใต้ จึงตั้งเมืองเป็นด่านของกรุงสุโขทัยข้างด้านใต้ เหมือนกับเมืองพิษณุโลกเป็นด่านข้างด้านตะวันออก ตัวเมืองก็ยังปรากฏอยู่

(๓) เมืองชเลียงอยู่ตรงพระมหาธาตุข้างใต้ เมืองศรีสุชนาลัยที่มีปรากฏอยู่ข้างเหนือห่างกันสัก ๓๐ เส้น ที่หลังจึงเรียกรวมกันว่าเมืองสวรรคโลก.

(๔) เมืองซากังราวอยู่ฝั่งตะวันตก ยังมีพระธาตุ เห็นจะมาเรียกว่าเมืองนครชุม เมื่อสร้างเพิ่มเติมครั้งราชวงศ์พระร่วง เมืองกำแพงเพชรสร้างขึ้นทีหลัง ทางฝั่งตะวันออก

(๕) มีชื่อเรียกในศิลาจารึกหลายแผ่น ตัวเมืองยังอยู่หลังตลาดปากน้ำโพธิ์

แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

แต่อาจจะเป็นเมืองชนของเมืองกำแพงเพชร เหมือนกับเมืองตาก ก็เป็นไปได้) ๓ รวม ๖ หัวเมืองด้วยกัน

เมื่อครั้งราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ในสยามประเทศ เมืองสุโขทัยเป็นราชธานี หัวเมืองเหนือตอนนั้นอยู่ในมณฑลราชธานีมาจนสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พังว) พระองค์ที่ ๑ ทำสงครามมิไช่ชนะทุกเมืองเหนือเป็นประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา เมื่อขมเมย พ.ศ. ๑๙๒๓ สมเด็จพระบรมราชาธิราชให้แยกหัวเมืองเหนือทางลำแม่น้ำโขง ออกเป็นอาณาเขต ๓ ต่างหาก พระมหาธรรมราชาเจ้านครสุโขทัยจึงย้ายไปครองเมืองพิษณุโลกเป็นราชธานี ยังมีพระมหาธรรมราชาสืบราชวงศ์พระร่วง ครองหัวเมืองเหนือมาอีกพระองค์ ๑ หรือ ๒ พระองค์ ประมาณเวลาราวสัก ๑๘ ปี สิ้นเจ้านายเมืองเหนือที่มีความสามารถ บ้านเมืองเป็นจลาจล สมเด็จพระบรมราชาธิราช (สามพระยา) พระองค์ที่ ๒ จึงให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่ยังเป็นพระราเมศวรราชโอรส เป็นพระมหาอุปราช เสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก สำเร็จราชการหัวเมืองเหนือ เมื่อขมกัญญ พ.ศ. ๑๙๖๒ รวมหัวเมืองทั้งปวงกลับเป็นมณฑลเดียวอย่างเดิม แต่นั้นมณฑลราชธานีเดิมกับมณฑลราชธานีใหม่ (คือกรุงศรีอยุธยา) ก็มีไต่เป็นอย่างต่างประเทศกันตั้งแต่ก่อน แต่คนทั้ง ๒ มณฑลคงจะยังรู้สึกว่าเป็นต่างพวกกัน เช่นพวกเมืองเหนือฝ่าย ๓ พวกเมืองใต้อย่าง ๑ ต่อมาอีกช้านาน

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลก อยู่ ๒ ปี สมเด็จพระบรมราชาธิราชสามพระยาสวรรคต ต้องเสด็จ

กลับลงมาครองราชสมบัติณกรุงศรีอยุธยา ไม่ได้ทรงตั้งเจ้านาย
 พระองค์ใดไปปกครองหัวเมืองเหนือ เช่นแต่ให้ผู้ว่าราชการเมือง
 ต่างเมืองต่างรักษาหน้าทชนต่อกรุงศรีอยุธยาอย่างหัวเมืองชั้นใน อยู่มา
 ไม่ช้า พระยายุทธิศูริระเจ้าเมืองสวรรคโลก (ชเลียง) ก็เป็นขบถ
 ไปนำทัพพระเจ้าคโลกราชเมืองเชียงใหม่เข้ามาตีหัวเมืองเหนือ ได้ไป
 ทังเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย แลเมืองกำแพงเพชร กองทัพหน้า
 ของพระเจ้าคโลกราชยกกรกลงมาจนถึงเมืองไชยนาท แต่ครั้งนั้นผู้
 รักษาเมืองพิษณุโลกต่อสู้ข้าศึกแข็งแรงรักษาเมืองไว้ได้ จึงมิได้เสีย
 หัวเมืองเหนือแก่ข้าศึกหมดทั้งมณฑล สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปจากกรุงศรีอยุธยา ชัยไล่ข้าศึกถอยหนีไป
 โดยลำคัย จนถึงเมืองพิษณุโลก แล้วเอาเมืองพิษณุโลกเป็นที่ประทับ
 ทำการสงครามกับพระเจ้าคโลกราชต่อมาอีกหลายปี จึงได้หัวเมือง
 เหนือกลับคืนมาหมดทั้งมณฑล

ในเวลาเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จขึ้นไปทำสงคราม
 ครั้งนั้น โปรดให้พระบรมราชาพระราชโอรสพระองค์ใหญ่อยู่รักษา
 พระนครศรีอยุธยา ครั้นเมื่อได้หัวเมืองเหนือคืนมาหมดแล้ว คงจะเป็น
 ทัวยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงพระราชดำริเห็นว่าหัวเมืองเหนือ
 บ้านเมืองขบเขินทัวยการศึกสงคราม แลผู้คนยังระล่ำระลายนัก ทั้งไม่
 ทรงวางพระราชหฤทัย เกรงเกลือกข้าศึกจะมายกกรอก จึงประทับอยู่
 ที่เมืองพิษณุโลก ไม่เสด็จกลับมาครองกรุงศรีอยุธยาอย่างแต่ก่อน
 แต่ณเมืองพิษณุโลกก็กลับเป็นราชธานีของสยามประเทศ กรุงศรี

อยุธยาตกลงเป็นเมืองพระมหาอุปราช ให้พระบรมราชาธิราชโอรสพระองค์
 ใหญ่ปกครองมาตลอดเวลา ๒๕ ปี จนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตร
 โลกนาถ เมื่อขวอก พ.ศ. ๒๐๓๑ ในตอนนั้นราชวงศ์พระร่วงกับ
 ราชวงศ์กรุงศรีอยุธยาเริ่มเกี่ยวของเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ท้ายปรากฏ
 ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 เสด็จเสวยราชย์อยู่นครเมืองพิษณุโลกครั้งนั้น เชื้อวงศ์สมเด็จพระร่วง
 ยังมีอยู่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไปมีพระมเหสีที่เมืองพิษณุโลก
 องค์ ๑ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระร่วง มีพระราชโอรส
 ทรงพระนามว่าพระเชษฐา ทรงสถาปนาให้เป็นพระมหาอุปราชเมือง
 พิษณุโลก เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต พระเชษฐา
 ยอมถวายราชสมบัติแก่พระบรมราชา พระเจ้าพี่พระองค์ใหญ่ซึ่งครอง
 กรุงศรีอยุธยา ๆ ก็กลับเป็นราชธานี เมืองพิษณุโลกจึงลดเป็นเมือง
 พระมหาอุปราชต่อมาเหมือนแต่แรก สมเด็จพระบรมราชาธิราชครอง
 ราชสมบัติอยู่ ๓ ปีสวรรคต พระเชษฐาก็ได้ครองราชสมบัติ ทรงพระ
 นามสมเด็จพระรามธิบดี พระองค์ที่ ๒

สมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ เป็นชาวเมืองเหนือ เพราะสมภพแลทรง
 พระเจริญวัยอยู่ในเมืองเหนือจนได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ ปรากฏว่า
 มีพระราชกุมาร ๓ พระองค์ เป็นพระราชโอรสเกิดแต่พระมเหสีพระองค์ ๑
 ประทานนามว่า “พระอาทิตย์วงศ์” เห็นจะให้หมายความว่า เป็นเชื้อ
 วงศ์สมเด็จพระร่วง “ศรีอินทราทิตย์” จึงมีได้ให้ใช้พระนามพระรามเคศวร
 ตามแบบเก่า เพราะฉะนั้นเข้าใจว่าฝ่ายพระมรดกของพระอาทิตย์วงศ์

ก็เห็นจะเป็นเชื้อสายราชวงศ์ฝ่ายเหนือเหมือนกัน พระราชกุมารอีก
 ๒ พระองค์นั้นเห็นจะเป็นลูกพระสนม ปรากฏพระนามในภายหลังว่า
 พระไชยราชาพระองค์ ๓ พระเทียบราชาพระองค์ ๓ พระไชยราชานั้น
 เข้าใจว่าพระชนนีเป็นชาวเมืองเหนือ ด้วยในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
 สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ฝ่ายพระบิดาเป็นเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระ
 พระร่วง แลฝ่ายพระมารดาเป็นเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระไชยราชา
 ด้วยกันดังนี้ แต่พระเทียบราชานั้น พิเคราะห์ตามเหตุการณ์จะกล่าว
 ต่อไป เข้าใจว่าพระมารดาเห็นจะเป็นชาวกรุงศรีอยุธยาข้างใต้

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็เสด็จ
 ลงมาเสวยราชสมบัติณกรุงศรีอยุธยา เพื่อจะรักษาพระราชอาณาจักร
 ทางข้างใต้ ให้มั่นคง ต่อมาทรงสถาปนาพระอาทิตย์วงศ์ราชโอรสให้เป็น
 พระบรมราชามาหาอุปราชขึ้นครองเมืองพิษณุโลก ตามประเพณีแต่ก่อน
 ครั้นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เสด็จสวรรคต พระบรมราชาได้รับ
 รัชทายาท จึงเสด็จลงมาเสวยราชย์ณกรุงศรีอยุธยา ปรากฏพระนามว่า
 สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธจักร เข้าใจว่าในระยะที่ทรงสถาปนาพระ
 เจ้าน้องยาเธอ ๒ พระองค์ที่กล่าวมานั้น เป็นพระไชยราชาพระองค์ ๓ พระ
 เทียบราชาพระองค์ ๓ แลเข้าใจว่าให้พระไชยราชาไปครองเมืองพิษณุโลก
 รั้งราชการเมืองเหนือ เพราะพระรัชฎาธิราชกุมารราชโอรสยังทรง
 พระเยาว์อยู่ แต่พระเทียบราชาจะอยู่ในกรุง ฯ หรือจะไต่ไปครองเมืองใด
 ไม่มีเค้าเงื่อนที่จะทราบได้ สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธจักรเสวยราช
 สมบัติอยู่ ๔ ปี ประชวรไข้ทรพิษสวรรคต ข้าราชการเชิญพระรัชฎา

ธิราชกุมารราชโอรสพระชันษาเพียง ๕ ขวบขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระไชยราชาไม่ยอม จึงยกกำลังลงมากำจัดพระรัชฎาธิราชกุมารเสีย แล้วขึ้นครองราชสมบัติต่อมา

ในแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราชไม่ทรงตั้งเจ้านายไปครองเมืองพิษณุโลก ให้แต่ผู้ว่าราชการเมืองต่างเมืองต่างปกครองขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยา คงเป็นเพราะทรงตั้งแต่ผู้ซึ่งได้ทรงคุ้นเคยใช้สอยมาแต่ก่อน จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้ ให้ไปครองเมือง ปรางค์ขอพระยาพิษณุโลกได้ตามเสด็จการสงครามหลายคราว ถึงกระนั้นก็ไม่เป็นการเรียบร้อย ท้ายปรางค์ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ต่อมา “พระยานารายณ์” ผู้ว่าราชการเมืองกำแพงเพชร (คือพระยารามณรงค์) เป็นขบถ ครั้นสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคต ถึงแผ่นดินพระเพทราชา ซึ่งทรงพระนามว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ ทรงสถาปนาเป็นพระรามศวรพระองค์ ๑ แต่มีได้โปรดให้ขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกตามแบบอย่างแต่ก่อน ข้อนี้ทำให้แลเห็นว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จะมีใค่เกี่ยวข้องเป็นเชื้อสายทางราชวงศ์ฝ่ายเหนือ จึงไม่วางพระหฤทัยที่จะให้พระรามศวรราชโอรสขึ้นไปครองเมืองเหนือ แต่ก็คงทรงพระปรารภห่วงใยถึงการปกครองหัวเมืองเหนือเกรงว่าถ้าให้เป็นหัวเมืองแยกกันอยู่ จะเกิดเหตุจลาจลดังเคยเป็นมาแล้วทั้ง ๒ คราว ครั้นเมื่อขุนบำเหน็จข้าราชการที่มีความชอบในการถวายราชสมบัติ ทรงพระราชดำริเห็นว่าขุนพิเรนทรเทพเป็นเชื้อเจ้าในราชวงศ์พระร่วง จึงยกขึ้นเป็นเจ้า แลสถาปนาให้เป็นที่พระมหาธรรมราชาไป

ครองเมืองเหนือ เหมือนอย่างพระมหาธรรมราชาในราชวงศ์พระร่วง
ที่เคยเป็นประเทศราชมาแต่ก่อน แลพระราชทานพระวิสุทธิกษัตริ
ราชธิดาให้เป็นพระมเหสี เพื่อจะให้ราชวงศ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ว่าที่แท้
เป็นราโชบายในทางรัฐาภิบาล ซึ่งจะปกครองพระราชอาณาจักรให้มั่นคง
มิใช่แต่เป็นการปูนบำเหน็จอย่างเดียว

พระมหาธรรมราชาขึ้นไปครองหัวเมืองเหนือ ก็เป็นการเรียบร้อยดี
แต่พอเอญ่าเกิดศึกพระเจ้าหงสาวดี อันเป็นศึกใหญ่หลวงเหลือกำลัง
คราวพระเจ้าหงสาวดีตะเบ็งชเวต หัวเมืองเหนือไม่สู้เสียหายเท่าใดนัก
ด้วยข้าศึกเป็นแต่ผ่านไปทางเมืองกำแพงเพชรในเวลาล่าทัพ แต่ถึงครั้ง
ศึกพระเจ้าหงสาวดีขบวนยกมาคราวแรก เขาคหัวเมืองเหนือก่อน
เมืองกำแพงเพชรยกเมืองสโขทัยไม่ได้ยอมอ่อนน้อม พระเจ้าหงสาวดี
ตีได้ จึงกวาดผู้คนไปเป็นเชลยทั้ง ๒ เมือง เสียผู้คนพลเมืองไปในครั้ง
นั้น เห็นจะราวหนึ่งในสามส่วนของจำนวนคนในมณฑล แต่ในคราวหลัง
หัวเมืองเหนือไปเป็นพวกข้าศึก ผู้คนเป็นแต่ถูกกระเกณฑ์เข้ากองทัพ
ไม่ยอมเป็นเหมือนกรุงศรีอยุธยา การปกครองหัวเมืองเหนือจึงยังสำคัญ
จำเป็นจะต้องมีเจ้านายปกครองอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อนดังได้กล่าวมา
สมเด็จพระมหาธรรมราชาจึงให้สมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นไปครองเมือง
พิษณุโลก ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร ความจำเป็นเช่นว่า
หมดไป เพราะชาวเมืองเหนือต้องอพยพลงมาอยู่เมืองใต้ ประปนเป็น
อันหนึ่งอันเดียวกันกับชาวไตมาหลายปี ความที่เคยรู้สึกว่าเป็นชาวเหนือ
ชาวไตต่างพวกกันนั้นหมดไป ครั้นไทยมีไชยชนะไตเมืองต่างประเทศ

ที่ไกลเคียงมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาโดยรอบ ชายพระราชอาณาจักวิ่ง
ห่างออกไป หัวเมืองเหนือก็ยังมีสนธิศึกกับราชธานี ปกครองสวดกยิง
ชนทุกที่ จึงหมดความจำเป็นที่จะต้องให้พระมหาอุปราชขึ้นไปครอง
หัวเมืองเหนือในชั้นหลังต่อมาด้วยประการฉะนี้

ที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกครั้งนั้น เมื่อ
พิเคราะห์ดูในเวลานั้นก็น่าพิศวง ดูเหมือนกับเทพคาเลือกสรรไป
สำหรับจะให้ศึกกู้เมืองไทยให้กลับเป็นอิสระ เพราะพระราชประวัติแล
พระอุปนิสัยของสมเด็จพระนเรศวรเหมาะแก่เหตุการณ์ไม่มีบกพร่องเลย
แต่สักอย่างเดียว ของคนแต่พระชาติประวัติก็เป็นเชอวงศ์ทั้งสมเด็จพระ
พระร่วงแลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ อีกประการ ๑ เสด็จสมภพแลทรง
พระเจริญวัยในเมืองเหนือ สองข้อนี้ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความนิยมยินดี
แก่ชาวเมืองเหนือโดยธรรมดา ส่วนพระองค์เล่าเพราะได้ทรงคุ้นเคย
กับถิ่นฐานแลผู้คนซึ่งเสด็จไปปกครอง ก็ไม่มีความยากลำบากพระหฤทัย
อีกประการ ๑ สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จไปอยู่เมืองหงสาวดี ๖ ปี ขอน
ก็เป็นประโยชน์ยิ่งนัก เพราะในเวลานั้นไทยกำลังกลัวพม่าอยู่โดยมาก
แต่สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จไปอยู่ในหมู่พม่ามอญจนทรงทราบภาษาแล
นิสัยใจคอตลอดจนลัทธิฤทธิเดชของพม่าว่ามีจริงเพียงใด เหมือนมีทุน
สำหรับคิดอ่านการต่อสู้ ได้ ใกล้เคียงความจริงยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งสิ้น ยังส่วน
พระอุปนิสัยของสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งอาจจะเห็นได้ในเรื่องพระราช
พงศาวดารเป็นแน่นอน ว่าเป็นนักรบมาแต่พระกำเนิดไม่ต้องมีใคร
สั่งสอนชักชวนให้ทรงนิยมในการทำศึกสงคราม ด้วยเหตุเหล่านี้จึง

ว่าเหมือนกบเทพดาเซียวเสด็จมาสวมพิให้เหมาะแก่เวลาเวลาที่ระก่อกู้
เมืองไทยให้พ้นจากเป็นทาสของชาติอื่น
เรื่องราวที่จะกล่าวต่อไปในตอนนี้ ที่จริงก็เหมือนเป็นเรื่องพระ
ราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวร จำเดิมแต่เสด็จขึ้นไปครองเมือง
พิษณุโลก เวลานั้นพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ก็ขบของคนที่ต้องทรงชวน
ชวายุวงนั้น คิดดูเห็นจะเป็นเรื่องหาตัวคนสำหรับทรงใช้สอยก่อน
อย่างอื่น เพราะเมื่อพระเจ้าหงสาวดีตกกรุงศรีอยุธยาได้อ้างว่าข้าราชการ
ที่เกลียดชังสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชมีมาก จะให้คงอยู่ไว้ใจไม่
ได้ จึงให้รวบรวมข้าราชการในกรุง ฯ เขาไปเมืองหงสาวดีเสียเป็นอัน
มาก เหลือไว้ให้อยู่กับสมเด็จพระมหาธรรมราชาไม่เท่าใด เมื่อ
สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ทรงจัดการปกครองบ้านเมืองจะให้เป็น
ปรกติดังแต่ก่อน คงต้องถอนข้าราชการหัวเมืองเห็นชองเคยทรงใช้
สอยเขาลงมาช่วยราชการในมณฑลราชธานีมาก ด้วยเหตุนี้เมื่อสมเด็จพระ
นเรศวรเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก จำนวนข้าราชการซึ่งสำหรับ
เป็นเจ้าหน้าที่ปกครองทางหัวเมืองเห็นชองจะบกพร่องเบาบาง จึงต้อง
เลือกหาข้าราชการที่สำหรับจะทรงใช้สอย เป็นกิจของตนอย่าง ๑ ซึ่ง
มีผลเป็นข้อสำคัญในการภายหน้ายิ่งกว่าอย่างอื่น ด้วยในขณะนั้นสมเด็จพระ
นเรศวรมีพระชนมายุกำลังรุ่งเรืองด้วย ทั้งได้คุ้นเคยรู้เห็นกิจการ
ของประเทศตนดีมากว่าวัยเคี้ยวในยศมียนน จึงสามารถจะเลือก
สรรคนผู้คนลวนเทเป็นร่นราวคราวเดียวกันไว้ทรงใช้สอยมากจนโดย
ลำดับมา ข้าราชการชนนทมาได้เป็นแม่ทัพนายกองของสมเด็จพระ

นเรศวรเมื่อทำสงครามกับ อิศระภาพลวันเป็นคนชุดใหม่ แลฝึกหัดด้วยวิธีอย่างใหม่ทั้งสิ้น

สมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกได้ไม่ช้า พระเจ้าหงสาวดีก็เกณฑ์กองทัพไทยไปช่วยตีกรุงศรีสัตนาคนหุต ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชกับสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นไปในกองทัพด้วยกัน แต่เมื่อยกไปถึงหนองบัวลำภู สมเด็จพระนเรศวรประชวรไข้ทรพิษ พระเจ้าหงสาวดีทราบพอประจวบเวลาจนจะเสร็จการสงครามจึงให้กองทัพไทยเลิกกลับลงมา สมเด็จพระนเรศวรหาทันได้เริ่มรพุงในครั้งนั้นไม่ ต่อมาปรากฏว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างวังใหม่คือวังจันทร์เกษมทุกวันนี้ เป็นที่ประทับในกรุงศรีอยุธยา ด้วยเสด็จลงมาแล้ว สมเด็จพระชนกชนนีนาถเนื่อง ๆ ครั้งหนึ่งเวลาเสด็จลงมาประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา พระยาจันทน์ตุนนางจันทน์เมืองเขมรซึ่งเข้ามาสามภักค้อยู่ในกรุงเทพ ฯ ไตร่การงานทั้งปวงในพระนครแล้วลอบลงเรือสำเภาระหนิไปทางทะเล พอสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบก็เรียกพวกข้าหลวงติดตามเสด็จลงมาจากเมืองพิษณุโลกลงเรือรบตามไปก็กับสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชาด้วยกัน ไปทันเรือพระยาจันทน์ตทปากน้ำ พระยาจันทน์ตทต่อสู้ สมเด็จพระนเรศวรเร่งเรือพระที่นั่งให้พายขึ้นไปข้างหน้าเรืออื่น เสด็จออกยืนทรงบนนกสยบยงช้างศึกเองที่หน้ากัญญา ไม่เลียงหลกกระสุนบน จนช้างศึกยงมาถูกวางพระแสงบนที่ทรงอยู่นั้นแตกไป ฝ่ายสมเด็จพระเอกาทศรถเห็นสมเด็จพระเชษฐา กลานกเกรงจะเป็นอันตราย ให้เร่งเรือลวาททรงเขายงเรือพระที่นั่ง ขณะ

นนพอเรือสำเภาพระยาจันทน์โตลมแล่นไปออกทะเลได้ เรือตกลงไป
 ตามเป็นแต่เรือยาว สักคนไม่ไหวก็ต้องเสด็จกลับคนมากกรุงศรีอยุธยา
 การครั้งนี้ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เป็นครั้งแรกที่สมเด็จพระนเรศวร
 พระนเรศวรได้รับพุ่มด้วยพระองค์เอง พอแลเห็นได้ว่าสมเด็จพระนเรศวร
 เป็นนักรบอย่างไร แล้ววิธีรบของสมเด็จพระนเรศวรที่เอาพระองค์ออก
 หน้า ผิดกับแต่ก่อนอย่างไร อีกประการ ๑ ซึ่งเห็นได้แต่คราวนี้ไป
 ว่าสมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถทรงเคารพรักใคร่กันเพียง
 ไร จึงได้เป็นคู่ร่วมทุกข์สุขต่อสู้อุปการช่วยกันจนตลอดการสงคราม
 ต่อมาอีกคราว ๑ เป็นเวลาสมเด็จพระนเรศวรเสด็จลงมาประทับอยู่
 ที่กรุงศรีอยุธยาเหมือนกับคราวก่อน ได้ข่าวเข้ามาว่าเจ้ากรุงกัมพูชาให้
 พระศโยธาภิษิตพระสุนทรราชาคุมกองทัพเขมรมาเที่ยวไล่กวาดผู้คนทาง
 เมืองนครราชสีมา พอได้ทรงทราบสมเด็จพระนเรศวรก็ทรงจัดกระบวน
 ช้างเร็วม้าเร็วกับพวกพลทหาร ๓,๐๐๐ รีบเสด็จไป ให้พระยาไชยบุรีกับ
 พระศรีธมมธรรมาธิบดีว่าราชการเมืองท่าโรง (ซึ่งยกขึ้นเป็นเมืองวิเชียรบุรี
 ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์) คุมทัพม้า ๕๐๐ เป็นกองหน้าไปก่อน
 ให้ไปชุมนุมอยู่สองข้างทางที่กองทัพเขมรจะยกมา ฝ่ายกองทัพเขมรยก
 มาด้วยความประมาท ด้วยคิดว่าทางพระนครคงไม่มีใครต่อสู้ ทัพ
 เขมรกองหน้าก็รุดล้าเข้ามาในที่ไทยชุมนุมอยู่ ทหารไทยออกกรมตีไม่ทัน
 รั้วก็แตกฉาน กองทัพไทยไล่ติดตามฆ่าฟันเขมรไปจนถึงทัพหลวง
 ฝ่ายพระศโยธาภิษิตพระสุนทรราชาเห็นทัพหน้าแตกยับเยินไปไม่รู้ว่ากองทัพ
 ไทยจะใหญ่น้อยสักเพียงใด ก็รีบถอยทัพหนีกลับไปกรุงกัมพูชา เรือง

ราวที่สมเด็จพระนเรศวรเริ่มรบพุ่ง แม่ มีปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารเพียง ๒ ครั้งเท่านั้น ก็พอเห็นได้ว่าครั้งนั้นความแกล้วกล้าสามารถของ สมเด็จพระนเรศวร คงเลื่อง ๆ กันแพร่หลายจนปรากฏออกไปถึง กรุงหงสาวดี จึงมีเหตุการณ์เป็นผลต่ยาวคังจะบรรยายต่อไป

ถึงบมะเสง พ.ศ. ๒๑๒๔ พระเจ้าหงสาวดียเรนองประจวบเป็นยจุยขึ้น สันพระชนม์เมื่อเดือน ๑๒ มังไซยสิงห์ราชโอรสซึ่งเป็นพระมหาอุปราชา ไท้ครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าหงสาวดี พม่าเรียกพระนามว่า “พระเจ้าันนทยเวง” ทรงตั้งมังกยอชวา (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียกอย่างมอญว่ามังสามเกลียด) ราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นพระมหาอุปราชา แล้วให้มีตราไปยังหัวเมืองใหญ่น้อยให้ทราบว่ากรุงหงสาวดี เปลี่ยนรัชกาลใหม่ เมื่อเจ้าประเทศราชทั้งปวงทราบว่ากรุงหงสาวดี เปลี่ยนรัชกาล ต่างก็พากันไปเฝ้าพระเจ้าหงสาวดีพระองค์ใหม่ตาม ประเพณีที่เป็นเมืองขึ้น ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรพระชนษาได้ ๒๖ ปี ทูลขออาสาเสด็จไปเมืองหงสาวดีต่างพระองค์สมเด็จพระราชบิดา ด้วย ประสงค์จะไปฟังการงารในเมืองพม่ารามัญ ว่าเปลี่ยนรัชกาลใหม่จะ เป็นอย่างไรบ้าง สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชก็ทรงบัญชาตาม

ขณะเมื่อเจ้านายประเทศราชไป ประชุมกันอยู่ที่เมืองหงสาวดี โดย มากครั้งนั้น ความปรากฏว่าเจ้าฟ้าไทยใหญ่เมืองคัง^(๑) ตั้งแขวงเมือง เพิกเฉยเสียไม่มาเฝ้าพระเจ้าหงสาวดี ๆ ทรงขัดเคือง จะให้กองทัพไป

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียกเมืองรวมเมืองคังทั้ง ๒ ชื่อ ที่จริงเมือง เดียวพม่าเรียกเมืองคัง.

คเมืองคัง   ตำราว่าเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ก็โตเคยทำศึกสงครามมานาน
 แล้ว   คราวนี้ควรจะให้เจ้านายชั้นเล็กรุ่นใหม่ไปตีเมืองคังให้เคยกการ
 ทพิศกเสียบ้าง   ด้วยพระเจ้าหงสาวดีมีประสงค์จะให้เป็นเกียรติยศแก่
 ราชโอรสซึ่งเป็นพระมหาอุปราชาชนใหม่   จึงให้เกณฑ์กองทัพ ๓ ทพิศให้
 พระมหาอุปราชาคุมกองทัพเมืองหงสาวดีทัพ ๓ ให้พระสังกตัต^(๑) คุม
 ทัพ ๓ ให้สมเด็จพะนเรศวรคุมกองทัพไทยทัพ ๓ ยกไปตีเมืองคัง
 ทัพ ๓ ทพิศ เป็นทำนองประชันฝีมือกัน   แลเมืองคังนั้นตั้งอยู่บนภูเขา
 ทางชนลงคิมชน   ชาวเมืองต่อสู้รักษาเมืองได้ง่าย   ครั้นกองทัพยก
 ไปถึง   พระมหาอุปราชาก็ปรึกษากับพระสังกตัตแลสมเด็จพะนเรศวร
 ว่า   ทางที่จะเข้าตีเมืองคังมีทางขึ้นเขาแต่โดยเฉพา   จะยกกำลังขึ้น
 ไปพร้อมกันหมดก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด   จะเอาไพร่พลไปล้มตายเสีย
 เปล่าๆ   ชาวเมืองคังทรักษาเมืองก็ไม่มากมายเท่าใดนัก   กองทัพยก
 ไปตีด้วยกันถึง ๓ ทพิศ   ผลัดเวรกันเข้าตีเมืองทีพละวันจะดีกว่า   เห็นชอบ
 พร้อมกันคังนแล้ว   ก็ให้ตั้งค่ายรายกันอยู่ที่เชิงเขา   ครั้นถึงวันเวร
 พระมหาอุปราชายกขึ้นไปปล้นเมืองคังแต่เวลา ๓๐ ล.ท.   พวกชาว
 เมืองต่อสู้เป็นสามารรถ   รบกันอยู่จนรุ่งสว่างเข้าเมืองไม่ได้   ไพร่พล
 อืดโรยก็ต้องถอยลงมา   ถึงวันเวรพระสังกตัตยกขึ้นไปตีเมืองคังก็เป็น
 เช่นนั้นอีก   ในระหว่างเวลาเวรของพระมหาอุปราชากับพระสังกตัต

(๑) ที่เรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระสังกตัตนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าคน
 เดียวกับนักจินหน่องโอรสของพระเจ้าตองอู ซึ่งจะปรากฏนามต่อไปข้างหน้า เป็นผู้เข้ม
 แข็งขันในเจ้านายรุ่นเล็ก   คงจะคุมกองทัพเมืองตองอูไปในคราวตีเมืองคัง.

เมืองคังนัน สมเด็จพระนเรศวรเที่ยวตรวจท้องที่ สืบไต่ความว่ามี
 ทางที่จะขึ้นไปถึงเมืองคังทางคานอินไต อีกทาง ๑ ครั้นถึงวันแรมสมเด็จพระ
 พระนเรศวร จึงทรงจัดแบ่งทหารเป็น ๒ กอง พอเวลาค่ำมืดให้กอง
 น้อยมาชุมนุมอยู่ทางคานหน้า ซึ่งพระมหาอุปราชากับพระสังกตทัตเคยก
 ขนไป ให้กองใหญ่ชุมนุมอยู่ตรงทางทพบใหม่ ส่งขอยุ่จนดึกเวลา ๔ ก.ท.
 จึงให้กองน้อยยกขึ้นไป สั่งให้ยิงปืนให้ร้องทำอาการที่จะเข้าปล้นเมือง
 ทางคานนั้น พวกชาวเมืองสำคัญว่าซาคักจะยกขึ้นไปเหมือนคราว
 ก่อน ๆ เป็นเวลามืดแลไม่เห็นว่ามีซาคักมากน้อยเท่าใด ก็พากันมารย
 พุ่งต้านทานทางคานหน้า พอสมเด็จพระนเรศวรทรงสังเกตเห็นว่าพวก
 ชาวเมืองมารวมรักษาทางคานหน้าเสียเป็นอันมากแล้ว ก็ให้สัญญาให้
 กองใหญ่ยกกรุกขึ้นไปทางคานทพบใหม่ พอเวลาเช้าก็เข้าเมืองไค
 ขยไคทวเจ้าพาเมืองคังแล้ว ทั้ง ๓ ทพบก็เลิกกลับมาเมืองหงสาวดี
 พระมหาอุปราชากับพระสังกตทัตเคยความระอาภัยก็เกลียดชังสมเด็จพระ
 นเรศวรมาแต่ครั้งนั้น ถึงพระเจ้าหงสาวดีก็ไม่พอพระหฤทัย แต่มี
 ทุที่จะทำประการใด ก็พระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่สมเด็จพระนเรศวร
 ตามประเพณีที่ไปชนะศึกกลับมา

เมื่อคเมืองคังไคแล้ว เวลาสมเด็จพระนเรศวรยังเสด็จอยู่ที่เมือง
 หงสาวดีครั้งนั้น เห็นจะมีเหตุอย่างไรเกิดขึ้นอีก เป็นท่านองเรองท
 ปรากฏในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าว่า สมเด็จพระนเรศวรเล่นชนไก่
 กับพระมหาอุปราช ไก่พระมหาอุปราชแพ้ พระมหาอุปราชกำลังซัด
 เคืองแก่งตรัสเสียดลว่า “ไก่เซลดวนแก่งจริงหนอ” สมเด็จพระ

นเรศวรก็ขคิดเคืองแต่สักคพระหฤทัยไว้ คอยไปว่า “ไก่อ้วนอย่าว่าแต่
จะชนเอาเคิมพันเลย ถึงจะชนเอาขานเมืองกชนโต” คงน ข้าพเจ้าคค
เห็นว่า คงจะมีเรื่องอย่างไรทำนองเรื่องนเกิดชน ซึ่งสมเด็จพะนเรศวร
จะได้ทรงแสดทงวาจาให้ปรากฏแก่พวกหงสาวดีว่าจะไม่ยอมให้คหมื่นไทย
เหมือนอย่างแต่ก่อน เมื่อสมเด็จพะนเรศวรเสด็จกลับมาแล้ว ความ
นั้นทราบถึงพระเจ้าหงสาวดีคินนทบุเรง เห็นว่าสมเด็จพะนเรศวรทง
องอาณัก ถ้าไม่กัารายปรายปรามเสีย นานไปก็จะกัาเวียเป็นคัทรู
ชน จึงมรบสั่งให้คินนทบุเรงราชสังคราคุมพลพม่ากััไทยใหญ่ทำทาง
เข้ามาแต่เขตแดนแลมาตงยังฉางเตรียมเสียบงอาหารไว้ที่เมืองกัาแพง
เพชร เป็นการเหมือนหงว่าจะยกกองทัพเข้ามาเมื่อใดให้มาได้ โดย
สรวก พระเจ้าหงสาวดีเห็นจะให้ขอกมายังกรุงศรีอยุธยาว่า ให้เตรียม
ทางเพื่อจะยกกองทัพผ่านไปคักรุงศรีสัตนาคินนท แต่ทจริงคงประสงค์
จะข้สมเด็จพะนเรศวรมีให้ คคิราย หรือคคินนทก็จะคอบหาเหตุยกกองทัพ
เข้ามากวาคคคอินผู้คนพลเมืองไปเสียอีก มีให้ไทยมีกัาลงที่จะไป
ทำร้ายไค้

ฝ่ายสมเด็จพะนเรศวรเมื่อเสด็จออกไปเมืองหงสาวดีคองนั้นไค้
สืบสวนการภายในทราบแน่แก่พระหฤทัย ว่าเจ้าเมืองประเทศราชทง
หลายไม่กลวเกรงนยถือพระเจ้าหงสาวดีพระองค์ใหม่เหมือนกัขพระเจ้า
หงสาวดีขเรงนอง ทงพวกต่างชาติต่างภาษา คคิ มอญ ไทยใหญ่
แลพวกยะไข่เป็นคคิน ซึ่งต้องจำใจอยู่ในอำนาจพม่าคัวยความเกรงกลัว

พระเจ้าหงสาวดีขบวนองมาแต่ก่อน ก็คิดเอาใจออกหากอยากจะทำ
 โอกาศให้พันอำนาจพม่าอยู่เหมือนกันกับไทย ทรงประมาณการเห็นว่า
 ไม่ชำนาญคงจะมีเหตุทางเมืองหงสาวดี ยังไม่ควรจะรีบให้เกิดเหตุ
 ทางเมืองไทยในเวลาที่ยังไม่ได้ท่วงที จึงแก่งทำไม้รื้อท่าพม่ามา
 ทำทางแลตั้งยั้งฉางท่าเมืองกำแพงเพชรครั้งนั้น เช่นแต่ให้ตระเตรียม
 กำลังไว้เฉียบๆ คอยหาช่องโอกาสอยู่

ต่อมาไม่ชำนาญเหตุก็เกิดขึ้นทางเมืองหงสาวดี ด้วยพระเจ้า
 หงสาวดีขบวนองได้ทรงตั้งเจ้านายไปครองเมืองหลายองค์ ที่สำคัญ
 นั้นคือ ราชอนุชาเป็นพระเจ้าคองอองค์ ๑ เป็นพระเจ้าแปรองค์ ๑
 ราชบุตรเป็นพระเจ้าเชียงใหม่องค์ ๑ ราชบุตรเขยเป็นพระเจ้าอังวะองค์ ๑
 ครองเมืองเป็นประเทศราชทั้ง ๔ องค์ พระเจ้าหงสาวดีขบวนองให้มิ่ง
 กยอชวาราชนัตตาที่เป็นพระมหาอุปราชองค์ใหม่ อภิเษกกับราชนัตตา
 ซึ่งเป็นธิดาของพระเจ้าอังวะอยู่ด้วยกันมาแต่แผ่นดินก่อน ครั้นมาถึง
 แผ่นดินพระเจ้าหงสาวดีนั้นทวยแรง พระมหาอุปราชามีเมียใหม่ จึง
 เกิดวิวาทถึงทบตักกันกับธิดาของพระเจ้าอังวะ นางได้ความเจ็บแค้นพอง
 ไปถึงบิดาว่าถูกพระเจ้าหงสาวดีกับพระมหาอุปราชากดขี่ข่มเหง ฝ่าย
 พระเจ้าอังวะก็ท่านองจะมีเหตุเป็นอริกับพระเจ้าหงสาวดีองค์ใหม่มาแต่ก่อน
 อยู่ข้างแล้ว จึงเกลี้ยกล่อมพวกเจ้าฟ้าไทยใหญ่เข้าเป็นพรรคพวกตั้งแขวง
 เมืองชนแล้วแก่งทุกให้ไปชวนพระเจ้าแปร พระเจ้าคองอ พระเจ้าเชียงใหม่
 ใหม่แลพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ให้แขวงเมืองต่อพระเจ้าหงสาวดีข้าง
 ครั้นนั้นพระเจ้าอังวะคงให้มาชักชวนสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชด้วย

เหมือนกัน ฝ่ายพระเจ้าแปร พระเจ้าตองอู แลพระเจ้าเชียงใหม่ไม่
 เข้ายกยพระเจ้าอังวะ ต่างจับทูตส่งไปถวายพระเจ้าหงสาวดี ๆ จึงให้เตรียม
 กองทัพหลวงจะเสด็จไปตีเมืองอังวะ แลสั่งให้พระเจ้าแปร พระเจ้า
 ตองอู พระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแลพระเจ้ากรุงศรี
 อโยธยา ยกกองทัพไปช่วยตีเมืองอังวะด้วยทั้ง ๕ องค์ ประสงค์จะ
 พิสูจน์ให้เห็นว่า ถ้าองค์ใดไปช่วยตามรับสั่งก็ยกสามภักดีต่อพระเจ้า
 หงสาวดี ถ้าองค์ใดไม่ไปช่วยก็จะถือว่าเปนพวกพระเจ้าอังวะ เขา
 เปนเหตุที่จะไปปราบปรามเสียด้วย ครั้นนั้นพระเจ้าแปร พระเจ้าตองอู
 พระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ต่างยกกองทัพไป
 ช่วยพระเจ้าหงสาวดีทันตามกำหนดนัด ส่วนกรุงศรีอยุธยาออกไปว่าจะ
 ให้สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปแทนพระองค์ แต่กองทัพไทยหาได้ยกไป
 ตามเวลากำหนดไม่ เมื่อพระเจ้าหงสาวดีจะยกกองทัพหลวงไปจากเมือง
 หงสาวดี นักระแวงสมเด็จพระนเรศวร ว่าบางทีจะอบายคิดร้ายข้างหลัง
 จึงให้พระมหาอุปราชาคุมกองทัพอยู่รักษาพระนคร แลตรัสสั่งไว้ว่าถ้า
 สมเด็จพระนเรศวรยกกองทัพออกไป ให้คิดอ่านกำจัดเสียให้จงได้

ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวร ตั้งแต่ได้ทรงทราบว่าพระเจ้าอังวะแขง
 เมืองต่อพระเจ้าหงสาวดี ก็เห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องชวนชวายเป็นเมือง
 ไทยเป็นอิสระภาพ เพราะพระเจ้าหงสาวดีก็ยกยพระเจ้าอังวะคงจะต้องรบ
 กัน ถ้าพระเจ้าหงสาวดีมีชัยชนะ สิ้นหวังทางเมืองอังวะ ก็คง
 ยกมาตีเมืองไทยตามทีเตรียมการไว้ ถ้าหากว่าพระเจ้าหงสาวดี
 แพ้พระเจ้าอังวะ ไทยเฉยอยู่ก็จะเสียโอกาสเปล่าไม่เป็นประโยชน์อันใด

ครั้นพระเจ้าหงสาวดีเกณฑ์กองทัพเข้ามา จึงทูลอาสาสมเด็จพระราช
 ธิราชจะยกกองทัพไป แต่แกลังจกการตระเตรียมเสียให้ช้า ถ่วงเวลามา
 จนเห็นว่าพระเจ้าหงสาวดีคงจะยกไปจากราชธานีแล้ว สมเด็จพระนเรศวร
 จึงเสด็จยกกองทัพหลวงออกจากเมืองพิษณุโลก เมื่อเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ
 ปีมะแม พ.ศ. ๒๓๒๖ แล้วเค้นกองทัพไปช้า ๆ จนเดือน ๖ บวออก
 พ.ศ. ๒๓๒๗ จึงโตเสด็จไปถึงเมืองแครง อันเป็นหัวเมืองมอญที่ต่อกับ
 แคนไทย (๓) ความมุ่งหมายของสมเด็จพระนเรศวรที่ยกไปให้ช้าครั้ง
 นั้น เห็นจะรอให้ใกล้พอเวลาที่พระเจ้าหงสาวดีจะไปแพหรือชนะศึกที่เมือง
 อังวะ ถ้าพระเจ้าหงสาวดีไปเพลียงพลาลงทาง ไนนั้นก็ตีเมืองหงสาวดี
 ชาติเดียว ถ้าหากว่าพระเจ้าหงสาวดีไม่แพ้ก็จะคิดเอาแต่ครัวไทยที่ตกไป
 อยู่ในเมืองหงสาวดีกลับมาเป็นกำลังทำการสงครามต่อไปข้างหน้า ก็จึงจะ
 ปรากฏในเรื่องราวต่อไป

ฝ่ายข้างพระมหาอุปราชายังรักษาเมืองหงสาวดี ก็คิดเป็นกล
 อุบายให้พระยามอญ ๒ คน ซอพระยาเกยรติคน ๑ พระยารามคน ๑ ซึ่ง
 มีสัมพันธ์พรรคพวกอยู่ที่เมืองแครงมาก แลทำนองจะเป็นผู้ชักชวนเคยกย
 สมเด็จพระนเรศวรมาแต่ก่อน ให้เป็นข้าหลวงลงมาคอยรับสมเด็จ
 พระนเรศวรที่เมืองแครง แลตรัสสั่งมาเป็นความลับว่า เมื่อสมเด็จ

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระนเรศวรยกกองทัพไปครั้งนั้น
 เพราะพระเจ้าหงสาวดีลวงว่าเมืองอังวะเป็นขบถ สมเด็จพระนเรศวรสำคัญว่าจริง จึงยก
 กองทัพไปหมายจะไปช่วยพระเจ้าหงสาวดี แต่ในพงศาวดารพม่ากล่าวความดังบรรยายมา
 ว่าเมืองอังวะเป็นขบถจริง ๆ แต่สมเด็จพระนเรศวรแกลังยกไปมิให้ทันกำหนด ข้าพเจ้า
 พิจารณาค้นเดือนที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารเห็นสมจริง จึงอนุมัติตาม
 พงศาวดารพม่า.

พระนเรศวรยกกองทัพขึ้นไป ถ้าพระมหาอุปราชายกเข้าตีทางข้างหน้า
 เมอไต ให้พระยาเกียรติ พระยาราม คุมสัมคัพรคพวกเข้าตี
 กระหนาบกระบวนหลัง ช่วยกันกำจัดสมเด็จพระนเรศวรเสียให้จงได้
 พระยาเกียรติ พระยาราม ลงมาถึงเมืองแครงมาชยบายความลับแก่
 พรคพวก มีพระมหาเถรคณค้องผู้เป็นอาจารย์เป็นต้น ขณะนั้น
 พวกมอญชาวเมืองแครงที่เกลียดชังพม่า เพราะถูกพม่ากดขี่มาแต่
 ก่อนนี้เป็นอันมาก อยากจะพ้นจากอำนาจพม่าอยู่เหมือนกัยพวกมอญ
 ในหัวเมืองอื่น ๆ แต่เมืองแครงอยู่ต่อแดนไทยในทางคมนาคม ผู้คน
 พลเมืองคงจะได้คุ้นเคยกับสมเด็จพระนเรศวรเมื่อเสด็จผ่านไปมาอยู่แต่
 ก่อน เห็นจะมีคนนับถืออยู่มาก ด้วยเหตุดังกล่าวนั้น เมื่อพวก
 มอญเมืองแครง มีพระมหาเถรคณค้องเป็นต้น ทราบว่าพระมหา
 อุปราชจะล่อลวงเอาสมเด็จพระนเรศวรไปทำร้าย จึงเอาใจมาเข้าข้าง
 สมเด็จพระนเรศวร พวกนี้ว่ากล่าวห้ามปรามพระยาเกียรติ พระยาราม
 มิให้ช่วยพม่าคิตราย ครั้นสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปถึงเมืองแครง
 ตั้งพลับพลาประทับอยู่ที่ริมวัดพระมหาเถรคณค้อง แลเสด็จไปเยี่ยม
 เยียนโดยใต้ทรงคุนเคยมาแต่ก่อน พระมหาเถรคณค้องมีความสงสาร
 เห็นว่าเขาจะล่อลวงเอาไปทำร้าย จึงเตือนสมเด็จพระนเรศวรให้รู้
 พระองค์แล้วไปเกลี้ยกล่อมพระยาเกียรติ พระยารามให้มาสามัคคี
 ทูลความจริงให้ทรงทราบแต่คั้นจนปลายทุกประการ

สมเด็จพระนเรศวรทรงพระคาวีเห็นว่าการเป็นอริกัยเมือง
 หงสาวคฤเวลาที่จะต้องให้เป็นการเบียดเบียนแล้ว จึงมรยสั่งให้หาแม่ทัพ

นายกองมาประชุมพร้อมกัน แลในที่ประชุมนี้เข้าใจว่าคงโปรดให้นิมนต์
พระมหาเถรคันฉ่องกับพระสงฆ์มานั่งเป็นประธาน แลให้เรียกพระยา
เกียรติกุญชร พระยาราม กับพวกมอญมาประชุมด้วย สมเด็จพระนเรศวร
ดำรัสเล่าเรื่องราวที่พระเจ้าหงสาวดีจะให้ล่อลวงไปทำร้ายให้ปรากฏแก่คน
ทั้งปวงแล้ว จึงทรงหลังนำลงเหนือแผ่นดินด้วยสุวรรณภิงคาร ประภาค
แก่เทพาคอหน้าที่ประชุมว่า ตั้งแต่เวลานี้กรุงศรีอยุธยาขาดทางไมตรี
กับกรุงหงสาวดี มิใช่เป็นมิตรกันตั้งแต่ก่อนลี้ไป เมื่อสมเด็จพระ
นเรศวรทรงประกาศอิสรภาพที่เมืองแครงแล้วครั้งนั้น ดำรัสถาม
พวกมอญชาวเมืองแครงว่าจะเข้าข้างไหน พวกมอญโดยมากยอมเข้า
กับไทย สมเด็จพระนเรศวรจึงให้ขยเจ้าเมืองกรมการพม่า แล้วเอา
เมืองแครงเป็นที่ตั้งประชุมทัพ ครั้นจกกองทัพพร้อมเสร็จก็เสด็จยก
กองทัพหลวงจากเมืองแครงเมื่อเดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ทรงไปยังเมือง
หงสาวดี

ฝ่ายพระมหาอุปราชาทรงทราบพระนเรศวร ครั้นได้ข่าวว่าพระยาเกียรติกุญชร
พระยาราม กลับไปเข้าเสี้ยกับสมเด็จพระนเรศวร ก็ไม่กล้ายกกองทัพ
ออกมาสังกตคิดไว้ เป็นแต่ให้รักษาพระนครให้มั่นคง สมเด็จพระ
นเรศวรเสด็จยกกองทัพข้ามแม่น้ำสาโตงไปจนถึงเมืองหงสาวดี
ไปแต่ความว่าพระเจ้าหงสาวดีไปรบพุ่งกับพระเจ้าอังวะถึงชนช้างกัน พระ
เจ้าหงสาวดีมิใช่ชนะได้เมืองอังวะแล้ว จวนจะยกกองทัพกลับคืนมา
พระนเรศวร สมเด็จพระนเรศวรไม่สมคเน เห็นว่าจะตีเมืองหงสาวดีใน
คราวนั้นยังไม่ทัน จึงให้กองทัพแยกย้ายกันเที่ยวขอกพวกครัวไทยที่

พม่ากวาดต้อนไปแต่ก่อนให้อพยพกลับบ้านเมือง แล้วพาครอบครัว
 กลับมาได้ประมาณหมื่นเศษ ส่วนสมเด็จพระนเรศวรทรงคุมกองทัพ
 หลวงยกตามครัวมาข้างหลัง ครั้นพระมหาอุปราชาทราบดีว่าสมเด็จพระ
 นเรศวรให้เที่ยวกวาดครัวแล้วเลิกทัพกลับมา ก็จัดกองทัพให้สุกรร
 มาเป็นกองหน้า พระมหาอุปราชเป็นกองหลวงยกติดตามสมเด็จพระ
 นเรศวรมา กองหน้ามาทันที่แม่น้ำสโตง สมเด็จพระนเรศวรเสด็จข้าม
 ฟากมาแล้ว ให้พวกครัวล่องหน้ามาก่อน ส่วนกองหลวงตั้งรอต่อสู้
 ชำศึกอยู่ที่ริมแม่น้ำสโตง สุกรรมา กองหน้ามาถึงท่าข้ามข้างฝั่งโน้น
 พวกกองทัพไทยเอาปืนยิง กยบยิงต่อสู้กันอยู่ริมน้ำ แลแม่น้ำ
 สโตงนั้นกว้างใหญ่นัก แรงแขนที่พลทหารยิงไม่ถึงฝั่งด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย
 สมเด็จพระนเรศวรทรงยิงพระแสงขรรค์บอก ๑ ยาว ๘ คืบ ถูกสุกรร
 มานายทัพหน้าของชำศึกตายอยู่ กยบช้าง พวกกรพลเห็นนายทัพตาย
 ก็พากันครั่นคร้าม เลิกทัพกลับไปทูลความแก่พระมหาอุปราชซึ่ง
 ตามมาข้างหลัง พระมหาอุปราชเห็นว่าจะติดตามสมเด็จพระนเรศวร
 ค่อยไปไม่สมประสงค์ ก็เลิกทัพกลับไปกรุงหงสาวดี^(๑) ส่วนสมเด็จพระ
 นเรศวรข้ามพินแม่น้ำสโตงมาแล้ว ก็เดินกองทัพกลับมาได้ โดยสะดวก
 แลพระแสงขรรค์ทรงยิงถูกสุกรรมาตายครั้งนั้น มีนามปรากฏว่า

(๑) ในพงศาวดารพม่าไม่กล่าวถึงเรื่องพระยาเกียรติ พระยาราม แลว่าครั้งนี้พระ
 มหาอุปราชตามเข้ามาจนถึงกรุงฯ มาแพ้นไทยกลับไป ข้าพเจ้าเห็นว่าความจริงจะเป็น
 อย่างกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร แต่ครัวที่ต้อนเข้ามาในหนังสือพระราชพงศาวดาร
 ว่าครัวมอญ ข้าพเจ้าเชื่อว่าที่จริงนั้นครัวไทย เพราะจะเอามาเป็นกำลังช่วยรบต่อไป

“พระแสงขันทันขำแม่น้ำสโตง” นัยในพระแสงอัญญาอื่นเป็นเครื่อง
ราชูปโภคสำหรับแผ่นดิน สืบมาจนครายเท่าทุกวันนี้

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จกลับมาถึงเมืองแครง ทรงพระดำริห์
ว่าพระมหาเถรคันฉ่องกับพระยาเกียรติ พระยาราม ได้มีอุปการะมาก
จะใคร่ทรงยกย่องเกียรติยศให้สมควรแก่ความชอบ จึงทรงชักชวนให้
เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา พระมหาเถรกับพระยามอญทั้ง ๒ ก็มีความ
ยินดีพาพรรคพวกตามเสด็จเข้ามาด้วยเป็นอันมาก แลเมื่อเสด็จกลับ
มาจากเมืองแครงครั้งนั้น สมเด็จพระนเรศวรทรงระแวงว่า บางที
ข้าศึกยังจะยกกองทัพติดตามมาอีก ถ้าเสด็จกลับทางด่านแม่ละเมา
ก็กองทัพของนนทสุราชสังคราที่มาตั้งอยู่เมืองกำแพงเพชร สกค้อยข้าง
หน้าจะรบพุ่งลำบาก จึงรับสั่งให้พระยาเกียรติ พระยาราม นำทัพเดิน
ผ่านหัวเมืองมอญลงมาข้างใต้ มาเข้าทางด่านพระเจดีย์สามองค์ตรงมา
กรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์ทั้งปวงให้สมเด็จพระราชาธิบดีทราบทุก
ประการ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชก็พระราชทานบำเหน็จรางวัล
แก่พวกมอญที่สามัคคี ทรงตั้งพระมหาเถรคันฉ่องให้เป็นพระ
สังฆราชา^(๑) แลให้พระยาเกียรติ พระยาราม มีตำแหน่งยศได้

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ทรงตั้งให้เป็นสมเด็จพระอริยวงศ์ ที่
สมเด็จพระสังฆราช คู่กับสมเด็จพระวันรัตน์ ข้อนี้สมเด็จพระมหาสมณะทรงพระดำริห์
ว่าจะเป็นความจริงไม่ได้ เพราะพระมหาเถรคันฉ่องเพิ่งเข้ามาใหม่ ไม่รู้การรบบ้านเมือง
แม้แต่ภาษาไทยก็ยังไม่รู้ จะเป็นพระสังฆราชว่าการคณะสงฆ์อย่างไรได้ ที่จริงเห็นจะ
เป็นแต่พระราชาคณะ ครั้งนั้นเรียกว่า “พระสังฆราชา” จึงทำให้ผู้แต่งหนังสือ
พระราชพงศาวดารเข้าใจไปว่าเป็นสมเด็จพระสังฆราช.

พระราชทานพานทอง คอยคุ้มครองเข้ามาด้วย ให้ตั้งยานเรือนทรม
วิคขมน วิคชนแสน ไกลวังของสมเด็จพระนเรศวรในพระนครศรีอยุธยา
นั้น แล้วทรงมอบการทั้งปวงที่จะเตรียมต่อสู้ข้าศึก ให้สมเด็จพระ
นเรศวรทรงบังคับบัญชาสถิตยาศักดิ์แก่นั้นมา.

ฝ่ายข้างเมืองเหนือ ขณะเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกกองทัพ
ไปยังไม่ทันถึงเมืองแครง พวกไทยใหญ่ซึ่งพม่าเกณฑ์เข้ามาทำทาง
พากันหลยหนีมาทางตวันออกพวกหนึ่ง นั้นท้าวสุราชสังครำให้ ไปทูลแก่สม
เด็จพระนเรศวร จึงมีรับสั่งมายังผู้รักษาเมืองพิษณุโลกให้กักด่านทางไว้
อย่าให้พวกไทยใหญ่หนีไปเข้าเขตแดนกรุงศรีสัตนาคนหุตได้ ด้วยใน
เวลานั้นการภายนอกไทยยังไม่ขาดไมตรีกับพม่า แต่พวกไทยใหญ่ที่
หนีตรงนั้นหาได้ไปทางเมืองศรีสัตนาคนหุตไม่ หนีตรงมาขออาศัย
อยู่ในแขวงเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทราบจึงมีรับสั่ง
มาว่าให้รับพวกไทยใหญ่ไว้ นั้นท้าวสุราชสังครำให้ ไปขอตัวพวกไทยใหญ่
ผู้รักษาเมืองพิษณุโลกก็ตอบว่ายังส่งให้ไม่ได้ ด้วยสมเด็จพระนเรศวร
ยังเสด็จไม่อยู่ ขอให้รอไว้จนเสด็จกลับมาก่อน ทำนองในระหว่างนั้น
พวกไทยใหญ่ที่ถูกพม่าขังค้ำยัญชาได้ความเดือดร้อนพากันหนีมาอาศัย
อยู่ที่เมืองพิษณุโลกจะมีมากขึ้น ครั้นนั้นท้าวสุราชสังครำทราบก็คิดพิ
ว่สมเด็จพระนเรศวรไปกวาดครอยครวมาจากเมืองหงสาวดี เห็นท่วง
ที่เป็นศัตรูผิดสังเกต จึงมีหนังสือมายังผู้รักษาเมืองพิษณุโลกว่า ให้ส่ง
พวกไทยใหญ่มาให้ โดยเร็ว ถ้าไม่ส่งมาจะจับเอาไทยที่เมืองกำแพงเพชร

เป็นท้าวจ่านำแทนพวกไทยใหญ่ พอสมเด็จพระนเรศวรเสด็จกลับมาถึง
 กรุงศรีอยุธยาได้ทรงทราบความอันกริบเสด็จขึ้นไปยังเมืองพิษณุโลก ให้
 มหันตสูราชสังครำไปยั้งนั้นทสูราชสังครำว่า อรรคมหาพระมหากษัตริยา
 ธิราชผู้เป็นอิสระ ถ้าชาวต่างประเทศหน้อนมาฟังพระขารมแล้วกตองรบ
 ไว้ ไม่มีเยี่ยงอย่างในราชประเทศจะส่งตัวคนไปให้ตองรบทุกช้ไทยกษ
 ครนมหนังสือไปแล้วจงทรงเกณฑ์กำลังหัวเมืองเหนือ ให้พระยา
 ไชยบูรณ์ยกขุนพระศรี^(๑)คุมทัพหน้า แล้วเสด็จยกกองทัพหลวงตามไป
 ยั้งเมืองกำแพงเพชร

ฝ่ายมหันตสูราชสังครำเมื่อได้รบหนังสือรบสังสมเด็จพระนเรศวร ก็
 ทราบเป็นแน่ว่าไทยตั้งแขงเมืองต่อพระเจ้าหงสาวดี เห็นว่าตัวเขามาตั้ง
 อยู่ในเมืองไทย กำลังไม่พอที่จะต่อสู้ได้ ก็ให้เลิกทัพไปจากเมือง
 กำแพงเพชร กองทัพพระยาไชยบูรณ์ ขุนพระศรี ยกไปถึงเมือง
 กำแพงเพชรได้ความว่ามหันตสูราชสังครำล่าทัพกลับไปแล้วกริบ ยกติดตาม
 ไป แลกรังนันทนายพวกไทยใหญ่ที่ยังทำการอยู่ยกยพม่า คือ
 เจ้าฟ้าเมืองจ เจ้าฟ้าเมืองลองแจใหม่ แลเจ้าเมืองชนอกหลายคน
 พาพวกไทยใหญ่เข้ามาสามภคตอสมเด็จพระนเรศวรเป็นอันมาก ช่วย
 คัดตามคักกองทัพพม่าด้วย พระยาไชยบูรณ์ยกขุนพระศรีตามไปทันกอง
 ทัพพม่าที่ค่ายลแม่ระกา มหันตสูราชสังครำต่อสู้ ใ้รบพุ่งกันเป็น

(๑) ชื่อ ๒ คนนี้ เรียบตามหนังสือพระราชพงสาวดาร เข้าใจว่า พระไชยบุรีกับ
 พระศรีถมอรัคน ที่เคยเป็นนายทัพหน้าครั้งรบเขมรนั่นเอง คงจะได้เป็นนายทหารคู่
 พระฤทธิย์ต่อมา.

สงครามครั้งที่ ๕

สามารถ ดึงตัวนายทัพทั้ง ๒ ฝ่ายให้ชนช้างกัน พม่าสู้ไม่ได้ก็
 แยกหนี กองทัพไทยติดตามไปจนสุดแดนแล้วจึงกลับคนมา
 เมื่อสมเด็จพระนเรศวรให้เกณฑ์กำลังหัวเมืองเหนือไปรบนั้นท้าว
 สังคราครังนั้น พระยาสุวรรณโลก พระยาพิไชยเห็นว่าสมเด็จพระนเรศวร
 มีพลน้อย ที่ไหนจะตั้งแขมเมืองต่อสู้พระเจ้าหงสาวดีได้ คิดจะเอา
 ทัพของตนไม่ยกกองทัพไปตามรบสัง แล้วจะเกณฑ์ไพร่พลทั้ง ๒ เมือง
 ไปรวมกันตั้งมั่นรักษาเมืองสุวรรณโลกไว้ กรมการคนใดที่ยังซอตรง
 ต่อสมเด็จพระนเรศวรไม่เป็นขบถด้วยก็จับเอาตัวจำเลยหมด ด้วยเชื่อ
 ว่าเมืองสุวรรณโลกมีข้อมปรากฏมั่นคง คงจะรักษาเมืองไว้รอท่ากองทัพ
 เมืองหงสาวดี หรือเมืองเชียงใหม่ยกมาช่วยได้ สมเด็จพระนเรศวร
 ทรงทราบว่า พระยาสุวรรณโลก พระยาพิไชย เป็นขบถก็ให้รวบรวม
 กองทัพซึ่งยกไปติดตามนั้นท้าวสังคราครังนั้นพร้อมกันที่เมืองตาก
 แล้วยกมาทางบ้านท่านลานหอย ครั้นมาถึงเมืองสโขทัยให้ตั้ง
 พลับพลาประทับที่ข้างวัดศรีชุม ทรงพระดำริว่าไทยยังไม่เป็นน้ำหนึ่ง
 ใจเดียวกัน ทายกหลวงพระเจ้าหงสาวดีมากนัก จึงให้ตั้งพิธีศรี
 ปาณาการ ตักน้ำกระพองโพงศรีซึ่งนับถือกันว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ครั้งสมเด็จพระ
 พระร่วงมาทำน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ให้นายทัพนายกองตลอดจนไพร่พล
 ดอน้ำ ทำสัตย์สัญญาว่าจะต่อสู้ข้าศึกก็ยกมาเมืองไทยให้เป็นอิศรภาพ
 ให้จึงได้ แล้วจึงเสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปเมืองสุวรรณโลกให้ตั้งล้อม
 เมืองไว้ มีรับสั่งให้ข้าหลวงเข้าไปร้องบอกพระยาทั้ง ๒ ว่าให้ออกมา
 สวามิภักดิ์เสียโดยดี จะทรงพระกรุณายกโทษให้ พระยาทั้ง ๒

ก็ไม่เชื่อฟัง กลยให้เอาตัวกรมการทมิความซอสัตย์ตคศิระโยนออก
 มาให้ข้าหลวง สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงพระพิโรธ ค่ำวันสี่ให้กองทัพ
 เขาคเมืองสวรรคโลกทางบ้านเหนือแลบ้านตวันตกพร้อมกันหมายจะเข้า
 ทางประตูสามเกิดประตู (เคา) หม้อ ประตูสพานจันทร์ก็เข้าไม่ได้
 ทัพเมืองสวรรคโลกข้อมปรากฏวันทำด้วยศิลาแดงแลถมเชิงเทินทำ
 สนามเพลาะรักษาเมืองนั้นคณิก จึงย้ายมาตั้งข้างบ้านใต้ ให้พระยา
 ไชยบูรณ์ หลวงธรรมไตรโลก ขุนราชวินทร์ ขุนอินทเทศ คมพล
 เข้าปล้นเมืองทางบ้านประตูคองแหล่มอีกครั้ง ๑ ก็เข้าไม่ได้ จึงมีรับสั่ง
 ให้ตั้งค่ายประชิดแล้วปลูกหอรบให้สูงเท่ากำแพงเมือง เอาขนขนตง
 จึงกายิงพวกรักษาหน้าทจนระส่ำระสาย แล้วให้เข้าเผาประตูคองแหล่ม
 ข้างบ้านใต้ทำลายลง กองทัพสมเด็จพระนเรศวรก็เข้าเมืองได้ จับได้
 ทัพพระยาสวรรคโลก พระยาพิไชย มีรับสั่งให้ประหารชีวิตเสียทั้ง ๒ คน
 แล้วให้กวาดต้อนผู้คนพลเมืองทั้งเมืองสวรรคโลกแลเมืองพิไชยลงมาตั้ง
 เมืองพิษณุโลกจนสิ้นเชิง

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จลงมาตั้งเมืองพิษณุโลกแล้ว ให้ขุน
 อินทเทศคุมกองทัพไปสืบข่าวราชการถึงปลายแดนเมืองเชียงใหม่ ได้
 ความมาว่าพระเจ้าหงสาวดีให้เกณฑ์กองทัพจะยกมาตีกรุงศรีอยุธยาใน
 ระดแลงขนน ทรงพระดำริว่าหัวเมืองเหนือขยเป็นเสียมมากแล้ว ทัพผู้
 คนต้องระส่ำระสายมาหลายคราว ถ้ามคักหงสาวดีมาอย่างคราวก่อน
 เห็นจะต่อสู้รักษาไว้ไม่ได้ ทัพผู้คนน้อยแลที่ยงกลัวพระเจ้าหงสาวดีมี
 มากนัก กรุงศรีอยุธยาเล่ากำลังก็ขงน้อยเหมือนกัน ทัพผู้ถูกพระเจ้า

สงครามครั้งที่ ๕

๑๓

ทรงสาวกักกวาดต้อนเอาผู้คนชาวพระนครไปเสียเป็นอันมาก ได้ผู้คนคืน
มายังไม่เท่าใด การที่จะต่อสู้ศึกหงสาวกต่อไปจำจะต้องรวมกำลังไว้แต่
ที่กรุงศรีอยุธยา เขาเป็นทมิฬต่อสู้ข้าศึกแต่แห่งเดียวจึงจะต่อสู้ได้ถนัด
ด้วยกรุงศรีอยุธยาภูมิทมิฬคงคยชน แล้วก้อยไกลทะเล มีทางที่จะหา
เครื่องศาสตราอาวุธแลเสบียงอาหารเพิ่มเติมได้ง่าย ทรงพระดำริทรง
จึงให้กวาดต้อนผู้คนหัวเมืองเหนือทั้งปวงลงมายังกรุงศรีอยุธยา ทั้งหัว
เมืองเหนือให้ร้างเสียคราวหนึ่ง สมเด็จพระนเรศวรก็เสด็จลงมาอยู่ที่
กรุงศรีอยุธยาแต่ในยวอก พ.ศ. ๒๑๒๗ นั้น

ตำนานหอสมุด

สงครามครั้งที่ ๒ ความรบพระยาพลิมที่เมืองสุพรรณ
 บั๊วอก พ.ศ. ๒๓๒๗

สมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพของเมืองไทย เมื่อเดือน ๖
 บั๊วอก พ.ศ. ๒๓๒๗ ถึงได้บรรยายมาแล้ว ในบัดนั้นเองต่อมาอีก ๗ เดือน
 กองทัพหงสาวดียกเข้ามาตีเมืองไทย เรื่องราวการสงครามคราวนั้นมี
 ปรากฏว่า เมื่อพระเจ้าหงสาวดีนั้นทยุเร่งยกกองทัพกลับจากเมืองอังวะ
 มาถึงกรุงหงสาวดี ได้ทรงทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรยกกองทัพออกไป
 ไปกวาดค้อนเอาครัวไทยกลับมา แล้วมารบพุ่งขับไล่นั้นทสุราชสังครำ
 ออกไปจากเมืองไทย เห็นว่าไทยตั้งแข็งเมืองเป็นแน่แล้ว ก็ให้เกณฑ์
 กองทัพให้มาตีกรุงศรีอยุธยา

เวลานั้นพระเจ้าหงสาวดีทรงพระดำริเห็นว่า ไทยเสียบ้านเมืองมา
 ไม่ช้านัก ผู้คนพลเมืองที่จะเป็นกำลังต่อสู้มีน้อยกว่าแต่ก่อน ไม่จำ
 จะต้องยกกองทัพใหญ่เข้ามามากมายหลายทัพ เหมือนอย่างครั้งพระเจ้า
 หงสาวดีบุเรงนอง ก็คงพอจะตีกรุงศรีอยุธยาได้ จึงคิดจัดกระบวน
 ทัพให้ยกเข้ามาเป็น ๒ ทางพร้อมกัน ประสงค์จะให้ ไทยละล้าละลังใน
 การที่จะต่อสู้ ในครั้งนั้น ให้พระยาพลิมผู้เป็นพระเจ้าอาว์ของพระเจ้า
 หงสาวดีคุมกองทัพ มีจำนวนพล ๓๐,๐๐๐ ยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์
 สามองค์ทาง ๑ ให้พระเจ้าเชียงใหม่มังนรธาช่อราชอนชายกกองทัพยก
 ทัพเรือเมืองเชียงใหม่จำนวนพล ๓๐๐,๐๐๐ ลงมาทางข้างเหนืออีกทาง ๑
 ให้มาสมทบกันตีกรุงศรีอยุธยาให้จึงได้

ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยา ครั้นนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงเตรียมการ
 คอยท่าศึกอยู่แล้ว ให้กองสอดแนมออกไปคอยสืบสวนอยู่ที่ทุกทางทิศทุก
 จะยกมา ครั้นทรงทราบว่าข้าศึกจะยกมาเป็น ๒ ทาง จึงให้เตรียม
 การต่อสู้ ให้ทัพพลอาสาหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นทัพยกทัพ ๓ มีจำนวนพล
 ๓๐,๐๐๐ ให้เจ้าพระยาสุโขทัยเป็นนายทัพ แล้วทัพอาสาในกรุง ฯ
 เป็นกองทัพเรืออีกทัพ ๓ ให้พระยาจักรีเป็นนายทัพ พระยาพระคลังเป็น
 ยกรบัตร ทั้ง ๒ ทัพนั้นเตรียมไว้สำหรับจะให้ไปรยพุ่งข้าศึกถึงก่อนได้โดย
 เร็ว แลสั่งให้ขนย้ายทำลายเสบียงอาหารในหนทางทิศทุกจะยกมาเสีย
 ทั้ง ๒ ทาง แลให้ต้อนคนเข้าพระนคร เตรียมรักษาข้อมปราการเป็น
 สามารถ

กองทัพหงสาวดียกเข้ามาครั้น จะเป็นด้วยคิดประมาณไทยหรือ
 เป็นด้วยพระยาพลสัมภักดิ์พระเจ้าเชียงใหม่ฝ่ายใดทำผิดนัยหมายอย่างใด
 อย่างหนึ่ง จึงยกเข้ามาหาพร้อมกันไม่ ในเดือนอ้ายกองทัพพระยาพลสัม
 ยกเข้ามาในแดนไทยทางเมืองกาญจนบุรีแต่ทัพเดียว สมเด็จพระนเรศวร
 ได้ทรงทราบก็เห็นได้ที แต่เวลานั้นน้ำลดยังไม่ถึงที่ น้ำในแม่น้ำลำคลอง
 มีมาก แต่ทางบกแผ่นดินยังเขยยก จะเดินกองทัพยังไม่สะดวก จึงมี
 ราชโองการให้พระยาจักรียกกองทัพเรือออกไปรักษาเมืองสุพรรณบุรีตำบล
 ขาศึกไว้พลาง กองทัพพระยาพลสัมยกเข้ามาหมายจะเอาเมืองสุพรรณบุรี
 เป็นที่มั่น ถูกกองทัพเรือพระยาจักรีเอาปืนใหญ่ยิง ทนอยู่ไม่ไหวก็ถอย
 กลับไปตั้งอยู่บนคอนทเขาพระยาแมน คอยฟังข่าวกองทัพพระเจ้าเชียงใหม่
 ใหม่อยู่ที่นั่น ครั้นถึงเดือนยี่ ชน ๒ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระ

พระเอกาทศรถก็เสด็จ โดยกระบวนเรือจากกรุงศรีอยุธยา ไปทำพิธี
 เหยียบชิงไชยภูมิพนมชมนามที่ตำบลมพล แล้วเสด็จไปประทับที่
 (บ้านโมก) แขวงเมืองวิเศษไชยชาญ (๑) อันเป็นที่ประสูติพล ไปทูลให้
 เจ้าพระยาสุโขทัยคุมกองทัพยกเมืองเหนือยกเป็นกองหน้า ไปตีกองทัพ
 พระยาพิสมซึ่งตั้งอยู่ที่เขาพระยาแมน แล้วเสด็จยกกองทัพหลวงตาม
 ไปตั้งอยู่ที่ตำบลสามชอนแขวงเมืองสุพรรณบุรี เจ้าพระยาสุโขทัย
 ยกไปถึงเขาพระยาแมน ใต้รับพุ่งกับกองทัพหน้าของพระยาพิสม ตี
 กองทัพพม่าแตกพ่ายไป ฝ่ายพระยาพิสมเวลานั้นเข้ามายึดเมืองไม่ได้
 สมหมาย ต้องออกไปตั้งอยู่กลางดอนขี้ดินเสียบอาหาร ฟังข่าว
 ที่พระเจ้าเชียงใหม่ก็ไม่ได้ความ ท่านองออกจะรวนเรอยู่แล้ว พอ
 รู้ว่ากองทัพหน้าแตกก็ไม่ได้คิดจะต่อสู้ รีบถอยหนีกลับไป เจ้าพระยา
 สุโขทัยได้ทราบติดตามตีพม่าไปจนปลายแดนเมืองกาญจนบุรี จึงได้
 (นายกองชื่อ) ฉางชวี แลช่างม้ามาถวายเป็นอันมาก

กองทัพพระยาพิสมหนีไปได้สัก ๓๕ วัน กองทัพพระเจ้าเชียงใหม่
 ก็ยกลงมาถึงเมืองไชยนาทในแรกเดือนยนั้น ด้วยหัวเมืองเห็นอวังอยู่
 ทุกเมืองจึงกลัวมาแล้ว ไม่มีผู้ใดต่อสู้ กองทัพเมืองเชียงใหม่ก็ยก
 ลงมาได้ โดยสะดวกทั้งที่พุกทพเรือ พระเจ้าเชียงใหม่ตั้งอยู่ที่เมือง
 ไชยนาท ไม่ทราบว่ากองทัพพระยาพิสมถอยหนีไปแล้ว จึงให้

(๑) เมืองวิเศษไชยชาญ คือเมืองอ่างทองเก่า ตั้งอยู่ลำแม่น้ำน้อย เข้าใจว่า
 เวลานั้นยังเป็นแขวงกรุง ฯ ฟังตั้งเป็นเมืองเมื่อสมเด็จพระนเรศวรชนะศึกหงสาวดี
 จึงเรียกว่าเมืองวิเศษไชยชาญ เพราะเป็นที่ประชุมทัพแต่คราวนั้นไป

ไชยยกยอสุพรรณนันทกษัตริย์ยกกองทัพหน้าจำนวนพล ๑๕,๐๐๐ ลงมาตั้งที่ปากน้ำบางพุทราแขวงเมืองพรหม ให้มาสืบสวนคดีอันนี้กำหนดกับพระยาพลิมที่จะยกเข้ามาตีกรุง ฯ ให้พร้อมกัน

สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบว่ากองทัพพระเจ้าเชียงใหม่ยกลงมา ก็เสด็จยกกองทัพหลวงไปกับสมเด็จพระเอกาทศรถ ตั้งทัพหลวงที่บ้านชะโวแขวงเมืองวิเศษไชยชาญ แล้วให้พระราชมุนีเป็นนายทัพ ขุนรามเคชะเป็นยุทธรักษ์ คุมกองทัพหน้ามีจำนวนทหารมา ๒๐๐ พลราบ ๓,๐๐๐ ยกขึ้นไปตั้งกองทัพหน้าของชาวศึกที่ปากน้ำบางพุทรา พระราชมุนีกับขุนรามเคชะยกขึ้นไปดู เห็นว่าจำนวนพลในกองทัพของตนน้อยกว่าข้าศึกมากนัก จึงคิดเป็นกลอุบายซุ่มกองทัพไว้ในป่า แล้วแต่งกองโจรเที่ยวคอยฆ่าฟันข้าศึกที่เที่ยวลาดหาเสบียงอาหาร แลคอยแย่งช้างม้าพาหนะมิให้เอาไปเลี้ยงห้ำหั่นใหญ่โต ถ้าข้าศึกมาตามจับเห็นมากก็หลบเลี่ยงไปเสียด้วยอำนาจของท้าวชาศึก ครั้นเห็นข้าศึกเผด็กยกเข้าปล้นทัพมิให้ข้าศึกอยู่เป็นปรกติได้ นายทัพหน้าชาศึกตั้งอยู่ไม่ได้ก็ต้องถอยทัพกลับไปเมืองไชยนาท พอพระเจ้าเชียงใหม่ได้ข่าวว่ากองทัพพระยาพลิมซึ่งยกมาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เสียทีไทยถอยหนีกลับไปแล้ว พระเจ้าเชียงใหม่เห็นจะทำการต่อไปไม่สำเร็จก็เลิกทัพกลับไป

สงครามครั้งที่ ๗ คราวรบพระเจ้าเชียงใหม่ที่บ้านสระเกศ
ปีระกา พ.ศ. ๒๑๒๘

สงครามครั้งนี้ แท้เป็นเรื่องเบืองตนของสงครามครั้งที่ ๘ ที่คือ
กันไป แต่เพราะรบพุ่งกันเป็นตอนหนึ่งต่างหาก แล้วหยุดกันไปเสีย
คราวหนึ่ง จึงได้นับว่าเป็นการสงครามคราวหนึ่งต่างหาก เริ่มเรื่อง
ตั้งแต่พระยาพลีมกับพระเจ้าเชียงใหม่มาเสียดไทยของลำพองกลับไปเมื่อ
บวอก พ.ศ. ๒๑๒๗ ถึงบรรดาต่อมาแล้ว พระเจ้าหงสาวดีได้ทรงทราบถึง
ศึกเคืองพระเจ้าเชียงใหม่ ว่าเพราะพระเจ้าเชียงใหม่เฉื่อยช้าเสีย ยก
ลงมาไม่ทันกำหนดพระยาพลีมจึงเสียดไทย จึงมีรับสั่งให้พระยาอภัยคามิน
กับซึกแซกยกกองทัพลงมาเข้าหลวงเข้ามาทำศึกกับกองทัพพระเจ้า
เชียงใหม่ ซึ่งยังอยู่ณเมืองกำแพงเพชร ให้ลงมาทำการแก้
ตัวใหม่ ยังมีให้กลับไปบ้านเมือง พระเจ้าเชียงใหม่กลัวพระเจ้า
หงสาวดียกกองทัพลงมาตั้งอยู่ณเมืองนครสวรรค์ในเดือน ๔ บวอก
พ.ศ. ๒๑๒๗ นั้น

ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีทรงพระดำริเห็นว่า ทศาคว่าไทยจะไม่สู้รบได้
แข็งแรงอย่างแต่ก่อนนั้นผิดไปเสียแล้ว จำจะต้องยกกองทัพใหญ่เข้า
มาเหมือนเมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีกับเรงนอง จึงจะตีเอากรุงศรีอยุธยาได้
เวลานั้นความทราบถึงพระเจ้าหงสาวดีว่าไทยทั้งหัวเมืองเหนือเสียหมด รวบรวม
เอากำลังลงมาตั้งรักษาแต่กรุงศรีอยุธยาแห่งเดียว พระเจ้าหงสาวดี

จึงดำรัสสั่งให้พระมหาอุปราชาคมนกองทัพมีจำนวนพล ๕๐,๐๐๐ เข้ามาตั้ง
อยู่ที่เมืองกำแพงเพชรแต่เดือน ๕ ระยะเวลา พ.ศ. ๒๑๒๘ ให้ไพร่พลทำนา
ในท้องที่หัวเมืองเหนือ ครบเตรียมเสบียงอาหารไว้สำหรับกองทัพใหญ่
ซึ่งพระเจ้าหงสาวดีจะเสด็จยกมาเองในระแวกข้างปลายระยะเวลา ให้พระ
เจ้าเชียงใหม่ลงมาตั้งขัณฑ์ทัพตั้งหัวเมืองต่อแขวงจังหวัดกรุง ฯ คอยรบ
กวนอย่าให้ไทยเป็นอันทำไรไถนาได้ในย่นนี้ โดยประสงค์จะให้เสบียง
อาหารข้างกรุงศรีอยุธยาเบาบาง เวลาเมื่อล้อมพระนครจะได้เกิดอด
อยากโดยเร็ว พระเจ้าเชียงใหม่จึงยกกองทัพยกทัพเรือรวมจำนวน
พล ๑๐๐,๐๐๐ ให้พระยาเชียงใหม่แสนเป็นนายทัพหน้า พระเจ้าเชียงใหม่
คุมทัพหลวงลงมาจากเมืองนครสวรรค์ (๑)

ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อได้ข่าวว่ากองทัพเมืองเชียงใหม่
สมทบยกกองทัพเมืองหงสาวดียกลงมาทางข้างเหนือ แต่แรกสมเด็จพระ
พระนเรศวรทรงสำคัญว่า ข้าศึกหมายจะลงมาตั้งกรุงศรีอยุธยาในต้น
ระยะนั้น ทรงพระดำริว่าข้าศึกยกมาพร้อมกันเป็นทัพใหญ่ รพลมาก
นัก จะออกไปต่อศึกกลางทางเห็นจะไม่ถนัด จึงให้ต้อนผู้คนเข้ามาไว้
ในกรุง ฯ เตรียมการรักษาพระนครเป็นสามารรถ พระเจ้าเชียงใหม่
เห็นผู้คนตามหัวเมืองในมณฑลราชธานีเบาบางไม่มีผู้ใดต่อสู้ ก็ยก
กองทัพหลวงลงมาตั้งถึงบ้านสระเกศในแขวงเมืองวิเศษไชยชาญ (อยู่
ได้บ้านไชโยหน่อยหนึ่ง) แล้วแต่งกองอาสาให้แยกย้ายกันไปเที่ยวไล่

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า จำนวนพลของพระเจ้าเชียงใหม่ ๑๐๐,๐๐๐
เห็นว่าจะมากเกินไป.

ชัยชัยกุมราชภูตามแขวงจังหวัดกรุง ฯ เพื่อจะมีให้ทำไร่นาได้ เจ้าเมืองพะเยาคุมทัพปากของอาสาหลวงเข้ามาเฝ้าบ้านเรือนราษฎรจนถึงสะพาน เฝ้าเข้าในเขตกรุง ฯ สมเด็จพระนเรศวรไต่ทรงทราบ ก็รีบเสด็จคุมพลทหารออกไปกับสมเด็จพระเอกาทศรถเข้ารบพุ่งข้าศึกถึงตลุมบอน เจ้าเมืองพะเยาตายในทรบ พวกไพร่พลที่เหลืออยู่ก็พากันแตกหนีไป ทำนองสมเด็จพระนเรศวรจะไต่ทรงทราบความจากคำให้การของพวกเชลยที่จับได้ ในคราวนี้ ว่าความคิดของข้าศึกจะทำสงครามเป็นการแรมยั้งกล่าวมา ทรงพระดำริให้เห็นว่าจะต้องตั้งกองทัพพระเจ้าเชียงใหม่ให้ลอบไปเสียจึงจะไม่เสียเปรียบข้าศึก จึงทูลความแก่สมเด็จพระราชาธิบดีทรงเห็นชอบด้วยแล้ว ก็ให้จัดกองทัพยกทัพพร้อมจำนวนพล ๘๐,๐๐๐ ให้ไปตั้งประชิดพลที่ทุ่งลุมพลี

ในเวลาเมื่อกำลังรวบรวมไพร่พลตั้งกองทัพอยู่นั้น ได้ข่าวลงมาถึงสมเด็จพระนเรศวรว่า มีพวกกองอาสาเมืองเชียงใหม่ยกลงมาเที่ยวไล่ชัยชัยคนจนถึงบ้านป่าโมกอีกทาง ๑ พอไต่ทรงทราบก็รีบเสด็จโดยกระบวนเรือเร็วไปกับสมเด็จพระเอกาทศรถแลข้าราชการทริภุชเวศม์พระองค์ในทันใดนั้น พอเสด็จไปถึงตำบลป่าโมกน้อยก็พบกองทัพสระเรนนี้ทูลซึ่งพระเจ้าเชียงใหม่ให้คุมพล ๕,๐๐๐ ยกลงมาเที่ยววังแกราษฎรทางเมืองวิเศษไชยชาญ จึงรีบสั่งให้เตยยเรือเข้าข้างฝั่ง สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้นยกยกพลเข้าโจมตีทัพข้าศึกรบพุ่งกันเป็นสามารถ ครั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงยิงพระแสงขรรค์กนายทัพเชียงใหม่ตายคน ๑ ข้าศึกด้านทานไม้ไต่แตกหนีกลับไปข้างเหนือ พวกพลอาสาต่างแล่นไล่ติดตามขึ้นไป จนประชิดกองทัพพระยาเชียงใหม่

ทัพหน้าของพระเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งยกตามลงมาจับรบพุ่งกัน พวกกองอาสา
 น้อยกว่า ค้านทานไม่ไหวต้องล่าถอย พวกเชียงใหม่ก็ได้ติดตามลงมา
 สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทราบว่าข้าศึกไล่ประชิดกองอาสาลงมา เกรง
 จะกลบฝังเรือไม้ทัน จึงให้เลื่อนเรือพระที่นั่งยกเรือทม้อยู่ในกระบวน
 เสด็จขึ้นไปรายล้อมอยู่ข้างเหนือปากคลองป่าโมกน้อย พอข้าศึกไล่กอง
 อาสามาถึงนั้นให้เอาปืนใหญ่น้อยระดมยิงข้าศึกขึ้นไปจากในเรือ ฝ่าย
 ข้าศึกเห็นทัพเรือไทยขึ้นไปช่วยกัน ก็ละพวกอาสามารบพุ่งกับทัพเรือ
 ข้าศึกตั้งรายบนตลิ่งยิงปืนตอบโต้กับทัพเรือ สมเด็จพระนเรศวรกับ
 สมเด็จพระเอกาทศรถต่างทรงพระแสงขรรค์ยิงข้าศึกไปแต่เรือพระที่
 นั่งก็ช่วยพลทหารทั้งปวง แลครั้งนั้นรบกันใกล้ ๆ ผู้คนถูกยิงเจ็บช่วย
 ล้มตายลงด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย แต่สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกา
 ทศรถหาต้องอาวุธข้าศึกไม่ รบกันอยู่จนกองทัพยกซึ่งยกไปจากกรุง ๆ
 ตามขึ้นไปถึงเขาช่วยรบพุ่ง กองทัพพระยาเชียงใหม่ถอยหนีกลับไป
 ไปข้างเหนือ สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงให้รวบรวมกองทัพทั้งปวงตั้งอยู่
 ที่ค่ายป่าโมกนั้น

ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่ตั้งอยู่ที่บ้านสระเกศ ทราบว่าสมเด็จพระ
 นเรศวรยกกองทัพขึ้นไปตีที่สระเรณูนครแล้ว แลรบพุ่งกองทัพพระยา
 เชียงแสนต้องถอยหนีไป คาดว่าสมเด็จพระนเรศวรคงจะยกกองทัพตาม
 ขึ้นไป จึงปรึกษาแม่ทัพนายกองทั้งปวงเห็นพร้อมกันว่า ควรจะยก
 กำลังเป็นกองทัพใหญ่ซึ่งลงมาตีไทยเสียก่อน อย่าให้ทัพยกขึ้นไปบุกรุก
 จึงจะได้เปรียบในเชิงสงคราม พระเจ้าเชียงใหม่จึงให้ตั้งกองทัพ ให้พระ

แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ยาเซียงแสนก็พระยาสะเรนันทสทำการแก้ตัวเป็นทัพหน้าคุมพล ๑๕,๐๐๐ กองทัพหลวงของพระเจ้าเซียงใหม่มีจำนวนพล ๖๐,๐๐๐ กำหนดฤกษ์จะยกลงมาในเดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ระยะเวลา พ.ศ. ๒๑๒๘

ขณะเมื่อพระเจ้าเซียงใหม่เตรียมทัพจะยกลงมา ณ กองทัพสมเด็จพระนเรศวรประชุมพร้อมกันอยู่ที่ป่าโมก ทรงพระดำริหว่ากองทัพพระยาเซียงแสนเป็นแต่ถอยหนีไปมิได้แตกยับย็น น่าจะไปหากำลังเพิ่มเติมยกลงมาอีก แต่เหตุใดหนายไปหลายวันไม่ยกลงมา คราวพระเจ้าเซียงใหม่จะคิดเป็นนอบายการศึกสักอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงดำรัสสั่งให้พระราชมุนคมกองทัพมีจำนวนพล ๑๐,๐๐๐ ยกขึ้นไปตรวจตระเวนดูว่าข้าศึกจะทำอย่างไร แล้วสมเด็จพระนเรศวรก็สมเด็จพระเอกาทศรถก็เสด็จยกทัพหลวงเป็นกระบวนทัพยกมีจำนวนพล ๓๐,๐๐๐ ตามขึ้นไป

กองทัพพระราชมุนยกขึ้นไปถึงบางแก้ว ประทะกับทัพหน้าของพระเจ้าเซียงใหม่ที่ยกลงมา ก็รบพุ่งกัน ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นไปถึงบ้านแห ได้ยินเสียงปืนใหญ่ขึ้นหนาชนทุกที ก็ทรงทราบว่าพระราชมุนขึ้นไปพบกองทัพเซียงใหม่ที่หมายจะลงมาตีกองทัพไทย จึงทรงพระดำริห์เป็นกลอุบายกระบวนรบ ให้หยุดกองทัพหลวงมิให้ตามขึ้นไปช่วยพระราชมุน แล้วแปรกระบวนทัพหลวงไปซุ่มอยู่ที่ป่าจิกข้างกระท่อมข้างฝั่งตะวันตก แล้วดำรัสให้ข้าหลวงขึ้นไปสั่งพระราชมุนให้ล่าถอยลงมา ฝ่ายพระราชมุนทำนองจะเห็นว่ากำลังรพลไล่เลยกับกองทัพหน้าของพระเจ้าเซียงใหม่ที่รบพุ่งกันอยู่ พอจะต่อสู้รบกองทัพหลวงให้ขึ้นไปถึงได้ก็ไม่ถอยลงมา สมเด็จพระนเรศวรดำรัสสั่งให้

จมื่นที่ปรึกษาเป็นข้าหลวงขึ้นไปเร่งให้ถอยอีก พระราชมนูก็สั่งให้มา
 กรายทูลว่า รบพุ่งกับข้าศึกก็คืบพันกันอยู่แล้ว ถ้าถอยเกรงจะเลย
 แยกพ่ายเอาไว้มืออยู่ สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงฟังก็ทรงพระพิโรธ
 ค้ำวรสั่งให้จมื่นที่ปรึกษาคุมทหารนำเรือบกลบขึ้นไปสั่งพระราชมนู ให้
 ถอย ถ้าไม่ถอยก็ให้ตัดเอาศีรษะพระราชมนูมาถวาย พระราชมนูแจ้ง
 กระแสรับสั่งก็ตกใจ ให้โยกธงบอกสัญญาสั่งให้ถอยทัพ นายทัพ
 นายกองทั้งปวงเห็นธงสัญญากางก็พากันล่าถอย ขณะนั้นพอกองทัพ
 หลวงพระเจ้าเชียงใหม่ยกหนนลงมาถึง พวกเชียงใหม่สำคัญว่ากอง
 ทัพไทยแตกก็ตีใจ พากันให้ร้องรุกไล่ลงมา เห็นไทยเอาแต่หนีก็ยิง
 ชิงกันไล่ ด้วยอยากได้ช้างมาฆ่าเสลยเป็นอาณาประโยชน์ คิดตามมา
 มิได้เป็นกระบวนศึก จนถึงที่สมเด็จพระนเรศวรชุมกองทัพหลวงอยู่
 ทอดพระเนตรเห็นข้าศึกเลิกกลสมพระบระสังค ก็ให้ยิงปืนโยกธง
 สัญญายกกองทัพหลวงเข้าขอกกลางทัพข้าศึก ฝ่ายพระราชมนูเห็นกอง
 ทัพหลวงเข้าก็โยกธงนั้น ก็โยกธงสัญญาให้กองทัพกลับตีกระหนาบ
 เข้าไปอีกด้านหนึ่ง ไตรรบพุ่งกันถึงตลุมบอน กองทัพเชียงใหม่เสียที่
 ก็แตกพ่ายทั้งทัพหน้าทัพหลวง สมเด็จพระนเรศวรเห็นได้ทักเร่งกองทัพ
 ให้ติดตามตีข้าศึกจนแตกฉานยับเยินคุ่มกันไม่คิด ที่ถูกฆ่าพนตาย
 เสียก็มาก ทว่านายตายในทัพครั้งนั้นท้าวพระยาเชียงใหม่ ๕ คน คือ
 พระยาลอ ๑ พระยาขาว ๑ พระยานคร ๑ พระยาเชียงใหม่ ๑ พระยาจิบ ๑
 พระยามอญที่มากำกับทัพ คือ สมิงโยคราชกับสะเรนนทสุเจ้าเมืองเตริน
 ก็ตายในทัพด้วย แลกองทัพไทยได้ช้างใหญ่ ๒๐ ช้าง ม้า ๓๐๐ เศษ
 กับเครื่องศาสตราวุธอีกเป็นอันมาก

สมเด็จพระนเรศวรทรงพระดำริหา ข้าศึกเสียดพิภพกำลังคนตกใจ
 เป็นโอกาสที่จะทำซ้ำเติมอย่าให้คงตัวได้ จึงเสด็จยกกองทัพหลวง
 ติดตามข้าศึกขึ้นไปในวณันนจนเวลาพลบค่ำ เห็นวารีพลเห็นคเห็นอย
 จึงประทับแรมที่บานชะวอ แลส่งนายทัพนายกองทั้งปวงให้เตรียมยก
 ไปแต่เพลากก ให้ถึงบ้านสระเกศเข้าค้ำยพระเจ้าเชียงใหม่แต่เช้า
 ครู่ให้พร้อมกัน ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่หนีกลับไปถึงบ้านสระเกศ
 ทราบว่ากองทัพไทยยกติดตามขึ้นไป ก็เลยหนีต่อไปแต่ในเพลากลาง
 คคืน ครั้นกองทัพไทยขึ้นไปถึงบ้านสระเกศเมื่อเดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ
 เปลาเช้า เห็นแต่พวกข้าศึกกำลังอลหม่าน ไม่มีผู้ใดต่อสู้ กอง
 ทัพไทยก็ไคค้ำยพระเจ้าเชียงใหม่โดยง่าย จับไคพระยาเชียงใหม่แสนนาย
 ทัพหน้าของพระเจ้าเชียงใหม่ แลรวพนายไพร่เป็นเชลยรวมหมื่นเศษ
 กยช้าง ๑๒๐ ช้าง ม้า ๓๐๐ เศษ เรือรบแลเรือเสียบยงรวม ๔๐๐ ลำ
 ไคทั้งเครื่องค้ำคราวุธยุทโธปกรณ์เสียบยงอาหารอีกเป็นอันมาก แม้น
 เครื่องราชูปโภคของพระเจ้าเชียงใหม่ก็ไค ไวหลายอย่าง

เมื่อไคค้ำยที่บานสระเกศแล้ว สมเด็จพระนเรศวรเสด็จติดตาม
 ข้าศึกขึ้นไปจนถึงเมืองนครสวรรค์ แต่เห็นว่าพระเจ้าเชียงใหม่หนีไปสม
 ทบกับกองทัพพระมหาอุปราชาแล้ว จะติดตามต่อไปไม่ได้ที จึงให้ยก
 กองทัพกลับมา แลครั้งนั้นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงพระวิตก
 เกรงว่าพระมหาอุปราชาจะยกกองทัพหนุนพระเจ้าเชียงใหม่ลงมาอีกทัพ๑
 จึงให้จกกองทัพหลวงเสด็จไคยกระบวนเรือจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อเดือน ๕

สังขารมคฺรท ๗

๓๐๕

แรม ๕ ค่ำ ยกหนุณสมเด็จพระนเรศวรชนไปถงปากน้ำขางพุทธา สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จกลับลงมา จึงกราบทูลการที่ไต่รบพุ่งมีชัยชนะข้าศึก ให้สมเด็จพระราชบิดาทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ก็ม้วยสั้งให้เลิกกองทัพทั้งปวงกลับคืนมายังพระนคร

ตำนานหอสมุด

สงครามครั้งที่ ๘ คราวพระเจ้าหงสาวดีล้อมกรุง ฯ

บจุอ พ.ศ. ๒๓๒๙

สงครามครั้งนี้เป็นการรื้อลงหน้าบาน เหมือนคราวพระเจ้าหงสาวดี
ขบวนของชองข้างเผือก เพราะกองทัพพระมหาอุปราชเข้ามาตั้งทำนา
แต่พระกาตังกล่าวมาแล้ว ครั้นถึงเดือน ๑๒ บจุอ พ.ศ. ๒๓๒๙ พระเจ้า
หงสาวดีนั้นทบเร่งก็ยกกองทัพหลวงมา เวลานั้นไทยทั้งหัวเมืองเหนือ
ให้แก่ข้าศึก พระเจ้าหงสาวดีจึงให้กองทัพตั้งป้อมเข้ามาประชุมกันที่
เมืองกำแพงเพชร เป็นจำนวนพลเบ็ดเสร็จ ๒๕๐,๐๐๐ ให้จัดเป็นทัพ
กษัตริย์ ๓ ทัพ คือทัพพระเจ้าหงสาวดีทัพ ๑ ทัพพระมหาอุปราชทัพ ๑
ทัพพระเจ้าตองอูทัพ ๑ แต่พระเจ้าเชียงใหม่พระเจ้าหงสาวดีคิดเคือง
ว่ามาแพ้ไทย จึงให้เป็นแต่พนักงานสำหรับขนเสบียงอาหาร ครั้นจัด
พร้อมแล้วก็เดินทัพลงมา เมื่อดงเมืองนครสวรรค์ให้กองทัพพระมหา
อุปราชแยกแยกมาทางเมืองลพบุรี เมืองสระบุรี แล้วมายัญชัยทัพ
หลวงพระนครศรีอยุธยา ส่วนกองทัพพระเจ้าตองอูให้ยกลงมาทางริม
แม่น้ำฝ่งตวันออก กองทัพพระเจ้าหงสาวดีนั้นยกลงมาทางฝ่งตวันตก
ทั้ง ๒ ทัพกลงมาถึงพระนครศรีอยุธยาเมื่อเดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ตั้งค่าย
รายกันอยู่ข้างทิศเหนือกับทิศตะวันออกแต่ ๒ ค่าย ท้ายเป็นทางที่จะ
เข้าตีพระนครได้สะดวกกว่าบ้านอื่น กองทัพพระเจ้าหงสาวดีอยู่ค่ายเหนือ
ตั้งค่ายหลวงที่ชนอนปากคู ให้กองมั่งมอตราชบุตรกับพระยาพระราม

ตั้งที่ตำบลมะขามหย่ง ให้กองพระยานครตั้งที่ตำบลพทศเลา ให้กอง
 นนทสูตงที่ขนอนบางลาว กองทัพพระเจ้าทองอุให้ตั้งที่ทุ่งชายเคือง
 ทางทิศตะวันออก ครั้นกองทัพพระมหาอุปราชามาถึงให้ตั้งที่ทุ่งชาย
 เคืองด้านตะวันออก ค่อยกองทัพพระเจ้าทองอุลงมาทางบางตะนาวข้างใต้
 ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยาได้มีเวลาเตรียมรักษาพระนครหลายเดือน
 เพราะรู้ตัวคงกล่าวมาแล้ว การเตรียมครั้งนั้นมีราชการปรากฏอยู่
 ในหนังสือพระราชพงศาวดารหลายอย่าง คือ

(๑) ตั้งแต่เข้าระกุ่มน ให้เกณฑ์คนออกตั้งทำนาทั่วทุกทำเลนา
 ในจังหวัดกรุง ฯ แลให้ทหารกองอาสาออกไปคอยตรวจตราป้องกัน
 มิให้พวกซำคักมาทำร้ายได้ เมื่อไ้ข่าวว่าซำคักยกกองทัพใหญ่ลงมา
 เวลานั้นเขากำลางออกตรวจ ก็ให้ รยเกยวเกยขนเอาเข้ามาในกรุง ฯ
 ที่จะเข้ามาไม่ได้หนักให้ทำลายเสียมิให้ ได้ ไปเป็นประโยชน์แก่ซำคัก

(๒) ให้ระคมคนทั้งในจังหวัดกรุง ฯ แลหัวเมืองชั้นชั้นในเข้ามา
 ประจํารักษาพระนครเหมือนทุกคราว แต่คราวนี้เอาความรู้การที่เคย
 ปรากฏว่า เมื่อก่อนคนเข้าพระนครแต่ก่อนมา ผู้คนที่อยู่แขวงห่าง
 ไกลมักเที่ยวหลบหลีกซุ่มซ่อนอยู่ในป่าดง ไม่ได้ตัวมาเสียเช่นอันมาก
 ทุกคราว คราวนี้จึงเลือกพวกทหารที่ชำนาญป่าดงเป็นนายกองอาสา
 ให้แยกย้ายกันไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมผู้คนที่กระจัดพลัดพรายรวมเข้าเป็น
 กองโจร คอยเที่ยวตัดตกล่าเลี้ยงซำคักทำลายเสีย อย่าให้สิ่งเสียบยง
 อาหารแลเครื่องยุทโธปกรณ์มาถึงกันใกล้ศอก

(๓) การที่ตระเตรียมกองทัพขึ้น ระวางรักษาแต่ที่พระนคร
 กับทางที่จะไปมาข้างใต้ ให้ใช้เรือใหญ่ไปมาทางทะเลใต้สทวก ส่วน
 ทางข้างเหนือตั้งแต่เมืองวิเศษไชยชาญขึ้นไป ปล่อยให้ข้าศึกทำตาม
 ชอบใจ ไม่คิดรักษาให้เปลืองผู้คนทีเดียว แต่ในชานพระนครนั้น
 เตรียมทัพใหญ่ แลกระบวนทัพยกทัพเรือไว้คอยป้องกันเป็นสามาร
 มให้ข้าศึกเข้ามาตั้งชนใหญ่ยิ่งเข้ามาในกรุง ฯ ได้

ขณะเมื่อกองทัพพระเจ้าหงสาวดียกลงมาถึงกรุง ฯ เมื่อกันเดือนย
 นี้ เข้าในท้องนาทุ่งหันตราข้างนอกกรุงค้ำนวันออกยิงเกี้ยวไม่เสร็จ
 ครั้นกองทัพข้าศึกมาใกล้ จึงโปรดให้เจ้าพระยากำแพงเพชร ซึ่งได้ว่า
 ที่สมุหพระกลาโหมคุมกองทัพออกไปตั้งขังกั้นผู้คนที่จะออกไปเกี้ยวเข้า
 พอพระมหาอุปราชายกกองทัพมาตั้ง ให้กองทัพมามาค้ำกองทัพเจ้า
 พระยากำแพงเพชรแตกพ่ายเข้ามายังพระนคร สมเด็จพระนเรศวรก็
 ทรงพระพิโรธ ค้ำยรบกันมาในชนนี้ไทยยังไม่เคยแตกพ่ายข้าศึกเลย
 เจ้าพระยากำแพงเพชรไปทำเสียมการ จะให้ไพร่พลกลับเกรงกลัวข้าศึก
 เลย จึงมรยสั่งให้รบจับกองทัพ แล้วสมเด็จพระนเรศวรก็สมเด็จ
 พระเอกาทศรถเสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งลำเดียวกันยกออกไปในทันที ได้
 รบพุ่งกับข้าศึกที่ทุ่งชายเคืองเป็นสามาร สมเด็จพระเอกาทศรถถูก
 กระสุนชนฉลองพระองค์ขาดตลอดพระกร แต่หาต้องพระองค์ไม่ รบกัน
 อยู่จนเวลาพลบค่ำ ข้าศึกถอยไปจากค่ายเจ้าพระยากำแพงเพชรที่
 ใต้ดินแล้ว จึงเสด็จกลับเข้าพระนคร ค้ำรัสสั่งให้ประหารชีวิต
 เจ้าพระยากำแพงเพชร แต่สมเด็จพระราชาธิบดีค้ำรัสขอชีวิตไว้ จึง

เป็นแต่ให้ถอยจากตำแหน่ง มิให้ว่าการกลาโหมต่อไป พวกข้าราชการ
การทั้งปวงก็พากันเกรงพระราชอาญา ตั้งหน้ารับฟังทวงกันแต่นั้นมา

ในพงศาวดารพม่าว่า เมื่อพระเจ้าหงสาวดีตั้งล้อมกรุงศรีอยุธยา
แล้ว ให้กองทัพเข้าตีปล้นพระนครหลายครั้งก็เข้าไม่ได้ ด้วยไทย
ต่อสู้แข็งแรงกว่าครั้งก่อน ๆ พม่ายกเข้ามาคราวใดไทยก็ตีเอาของ
กลับถอยคืนไปค่ายที่เดิมทุกคราว แต่พระเจ้าหงสาวดีก็พระนครอยู่
กว่าเดือนก็ไม่ประชิดเข้ามาได้ ในระหว่างนั้นพวกกองโจรซึ่งสมเด็จ
พระนเรศวรให้ไปรวบรวมคนจับตามหัวเมือง มีหลายหมวดหลาย
กอง พากันเที่ยวตัดคตลำเลียงเสบียงอาหารของข้าศึก ส่งมาถึงกัน
ไม่ได้สักวัน ก็เกิดอดคตแล้วเลยมีความไช้ใจเกิดขึ้นในกองทัพที่ตั้ง
ล้อมพระนคร พอสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบว่าเกิดความไช้ใจใน
กองทัพข้าศึก เห็นได้ ทกให้ออกตีปล้นค่ายข้าศึกทั้งกลางวันกลางคืน
มิให้ย่อเป็นปรกติได้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารมีรายการ เฉพาะ
แต่คราวที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จออกไปรบเองหลายคราว คือ

เมื่อเดือน ๓ แรม ๓๐ ค่ำ เวลา ๕ ก.ท. เสด็จออกปล้นค่าย
พระยานครทูปากน้ำพุทโธเลา (ท่านองกำลังข้าศึกกองนี้จะอ่อนกว่า
กองอื่น) ข้าศึกแตกหนี ไล่ค่ายพระยานคร (ให้เผาค่ายข้าศึกเสีย)
แล้วเสด็จกลับคืนเข้าพระนคร

เดือน ๕ ขึ้น ๓๐ ค่ำ เวลากลางวันเสด็จออกไปปล้นค่ายทัพหน้า
ของพระเจ้าหงสาวดี ข้าศึกไม่รู้ตัวแตกพ่าย ไล่ค่ายนั้นแล้วไล่พันแห่ง
ข้าศึกเข้าไปจนถึงค่ายหลวงพระเจ้าหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรเสด็จ

แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ลงจากมาพระที่นั่งทรงกายพระแสงดาบนำทหารชนบระเนยค จะเข้า
ค้ำยพระเจ้าหงสาวดี ถูกข้าศึกแทงตกลงมาจึงเข้าไม่ได้ ขณะนั้น
พอข้าศึกกรู้นมามากก็เสด็จกลับคืนเข้าพระนคร พระแสงดาบซึ่ง
สมเด็จพระนเรศวรทรงในวันนั้น จึงปรากฏนามว่า “พระแสงดาบ
ค้ำยค้ำย” มาจนตรายเท่าทุกวันนี้

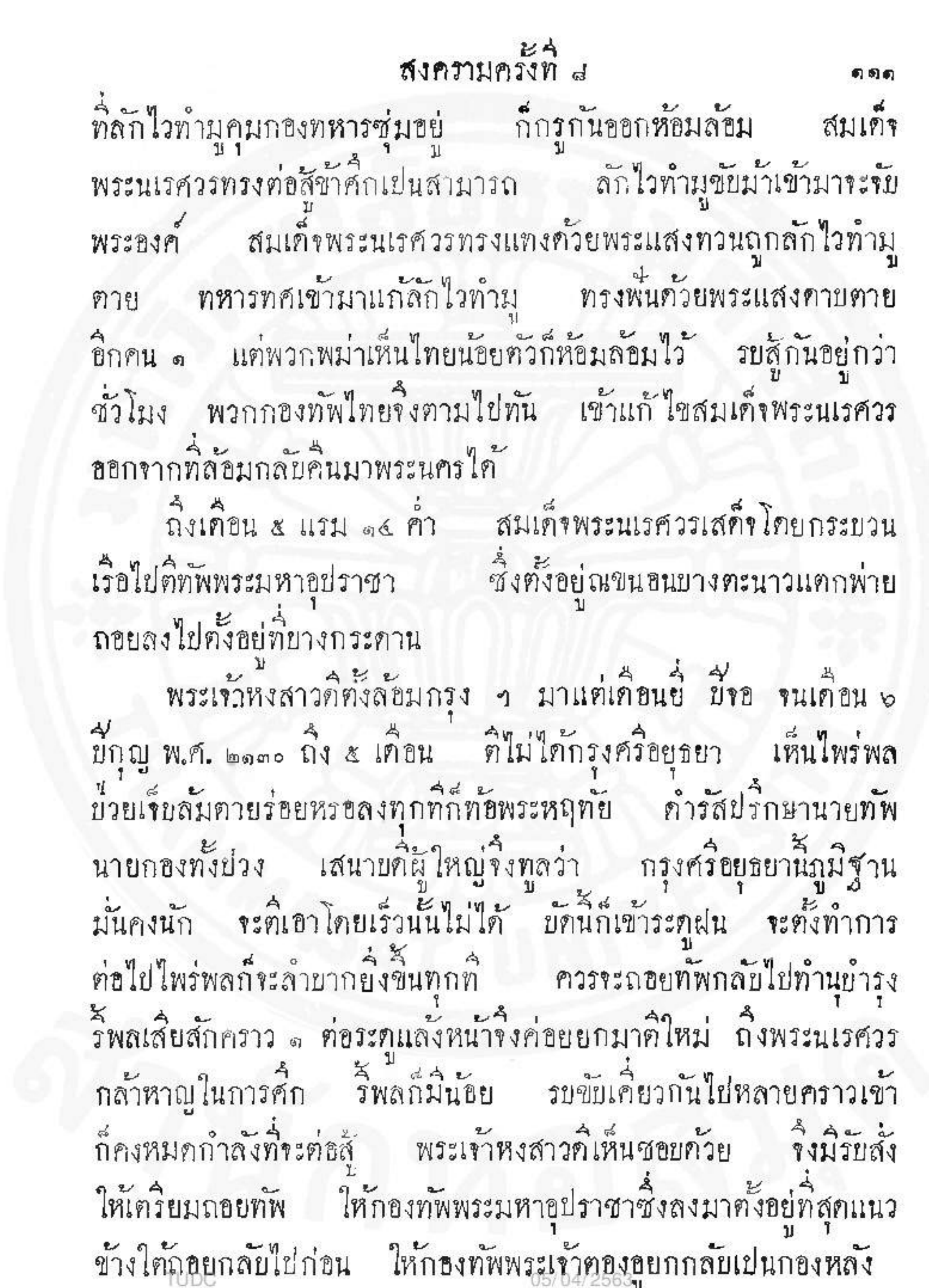
การที่สมเด็จพระนเรศวรไปปล้นค้ำยพระเจ้าหงสาวดีครั้งนั้น มีเนื้อ
ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อพระเจ้าหงสาวดีทราบ
ตรัสแก่เสนาบดีว่า ซึ่งพระนเรศวรออกมาทำการเป็นอย่างพลทหารตั้ง
เหมือนนกยเขาพิมเสนมาแลกล่อกลือ น้พระราชบิดาจะรู้หรือไม่ เสนาบดี
กราบทูลว่า พระราชบิดาเห็นจะไม่ทรงทราบ ถ้าทราบก็คงไม่ยอม
ให้มาทำอย่างนั้น พระเจ้าหงสาวดีตรัสว่า พระนเรศวรันทาศึกอาจ
หาญนัก ถ้าออกมาชกถึงจะเสียดทหารสักเท่าใดก็ตาม จะแลกเอาตัว
พระนเรศวรให้จึงได้ จึงให้ล่กไวทำมู ซึ่งเป็นนายทหารมฝีมือ เลือก
ทหาร ๓๐,๐๐๐ ไปรักษาค่ายกองหน้า รัชสังกำชัยไปว่า ถ้าพระนเรศวร
ออกมาอีก ให้คิดอ่านจับเป็นให้จึงได้

ครั้นถึงเดือน ๔ แรม ๓๐ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จออก
ไปตั้งช้มทัพอยู่ที่ทุ่งลุมพลี หมายถึงจะเข้าปล้นค้ำยพระเจ้าหงสาวดีออก
แลครั้นทันองล่กไวทำมู ซึ่งพระเจ้าหงสาวดีให้คอยจับสมเด็จพระ
นเรศวรเห็นจะคอยสอดแนม รู้ว่าเสด็จออกไปอีกจึงให้ทหารทศคุมพล
กอง ๓ ยกมารบ สมเด็จพระนเรศวรเห็นข้าศึกน้อยก็เสด็จเข้ารบพุ่ง
แต่ด้วยลำพังกระบวนม้า พวกพม่าสู้พลงหน้พลงล่อให้ไล่ไปจนถึง

ที่ล็กไวกุมาคุมกองทหารชุ่มอยู่ ก็กรูกันออกห้อมล้อม สมเด็จพระนเรศวรทรงต่อสู้ข้าศึกเป็นสามารถ ล็กไวกุมาชุ่มเข้ามาจะจับพระองค์ สมเด็จพระนเรศวรทรงแทงด้วยพระแสงทวนถูล็กไวกุมาตาย ทหารทศเข้ามาแกลล็กไวกุมา ทรงฟันด้วยพระแสงคาบตายอีกคน ๓ แต่พวกพม่าเห็นไทยน้อยตัวก็ห้อมล้อมไว้ รบสู้กันอยู่กว่าชั่วโมง พวกกองทัพไทยจึงตามไปทัน เข้าแก่ไซสมเด็จพระนเรศวรออกจากหลอมกลับคนมาพระนครได้

ถึงเดือน ๕ แรม ๓๔ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรเสด็จโดยกระบวนเรือไปตีทัพพระมหาอุปราช ซึ่งตั้งอยู่ณเขนอบางตะนาวแตกพ่ายถอยลงไปตั้งอยู่ที่บางกระดาน

พระเจ้าหงสาวดีตั้งล้อมกรุง ฯ มาแต่เดือนยี่ บจอ จนเดือน ๖ บกัญ พ.ศ. ๒๓๓๐ ถึง ๕ เดือน ตีไม่แตกกรุงศรีอยุธยา เห็นไพร่พลช่วยเจ็บล้มตายหรือลงตกทักท้อพระหฤทัย ค่ำรสปรึกษานายทัพ นายกองทั้งยวง เสนาบดีผู้ใหญ่จึงทูลว่า กรุงศรีอยุธยาณภูมิฐานมั่นคงนัก จะตีเอาโดยเร็วนั้นไม่ได้ ยศนิกเขาระตุน จะตั้งทำการต่อไปไพร่พลก็จะลำบากยิ่งชนทุกที ควรจะถอยทัพกลับไปทำนุบำรุงพลเสียดศึกคราว ๓ ต่อระตแลงหน้าจึงค้อยยกมาตีใหม่ ถึงพระนเรศวรกล่าวหาญในการศึก รพลถมน้อย รบขมเคียวกันไปหลายคราวเข้าก็คองหมกกำลังที่จะต่อสู้ พระเจ้าหงสาวดีเห็นชอยด้วย จึงมีรับสั่งให้เตรียมถอยทัพ ให้กองทัพพระมหาอุปราชาลงมาตั้งอยู่ที่สุดแนวข้างใต้ถอยกลับไปก่อน ให้กองทัพพระเจ้าคองถอยกลับเป็นกองหลัง

แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ถึงเดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรยกทัพเรือลงไปทขาน
 กระทาน หมายจะตักกองทัพพระมหาอุปราชอีก เห็นพระมหาอุปราช
 กำลังถอยทัพกลับไป ไ้รับฟังแต่ท้ายกองหลังของพระมหาอุปราช
 ก็ทรงทราบว่าพระเจ้าหงสาวดีจะถอยทัพ จึงเสด็จกลับคืนเข้าพระนคร
 รีบทรงจัดกองทัพยกไปตั้งที่วัดเตช^(๑) เมื่อเดือน ๗ ขึ้นค่ำ ๑ ให้เอา
 ขนขนาดใหญ่ลงในเรือสำเภานำคนออกไปหลายลำ พอเตรียมพร้อม
 เสร็จ ถึงวันขึ้น ๘ ค่ำก็ให้เอาขนนใหญ่ระคนยิงค่ายหลวงพระเจ้าหงสาวดี
 ถูกผู้คนข้างมาล้มตาย พระเจ้าหงสาวดีทนอยู่ไม่ได้ ก็ต้องรีบถอยทัพ
 หลวงกลับขึ้นไปตั้งอยู่ที่ป่าโมก เมื่อกองทัพหงสาวดีถอยกลับไปครั้งนั้น
 สมเด็จพระนเรศวรรับสั่งให้กองทัพยกติดตามตีเข้าศึกไปจนทเลมหาราช
 ทาง ๑ ส่วนสมเด็จพระนเรศวรก็ยกสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จโดย
 กระบวนทัพเรือตามตีกองทัพหลวงของพระเจ้าหงสาวดีขึ้นไปจนถึงป่าโมก
 อีกทาง ๑ แต่เข้าศึกมากกว่ามากนักตีไม่แตกฉานไปได้ ก็เสด็จกลับ
 คืนมายังพระนคร ทางนั้นพระเจ้าหงสาวดีก็ให้เลิกทัพกลับไปยัง
 บ้านเมือง

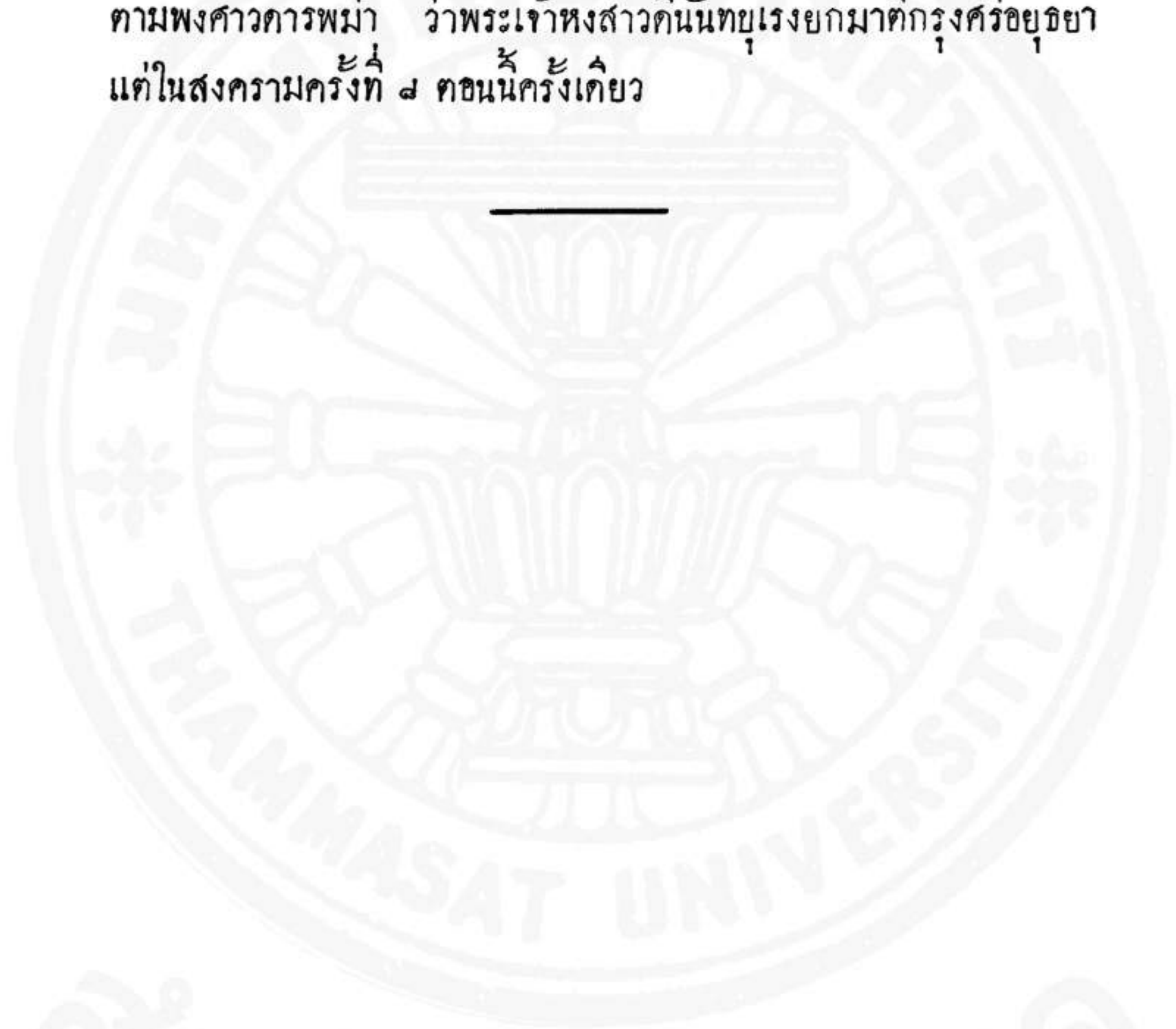
เรื่องสงครามต่อครั้งขึ้นไปหนึ่งสองพงศาวดารเถียงกันอยู่ในพระ
 ราชพงศาวดารแลพงศาวดารรามัญว่า พระเจ้าหงสาวดีนั้นทขานเร่งยกมา
 ตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อปลายขุณยุ พ.ศ. ๒๓๓๐ อีกครั้ง ๑ ตั้งล้อมอยู่ตีไม่ได้
 พระนคร ต้องเลิกทัพกลับไปเหมือนครั้งก่อน แต่พงศาวดารพม่าว่า
 พระเจ้าหงสาวดีนั้นทขานเร่งมาตีกรุงศรีอยุธยา แต่ครั้งทกล้าวมาแล้วครั้ง

(๑) หนังสือบางฉบับว่า วัดช่องลม อยู่ริมน้ำตรงภูเขาทอง

สงครามครั้งที่ ๘

๓๑๓

เดิวนั้น ฝ่ายพระราชพงศาวดารแลพงศาวดารรามัญทว่ายกมา
ก็ไม่มีรายการรบพุ่งอย่างใดให้เห็นเป็นหลักฐาน ข้าพเจ้าจึงอนุมัติ
ตามพงศาวดารพม่า ว่าพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงยกมาตีกรุงศรีอยุธยา
แต่ในสงครามครั้งที่ ๘ ตอนนครั้งเดียว

ตำนานหอสมุด

สงครามครั้งที่ ๙ คราวพระมหาอุปราชายกมาครั้งแรก

ปีชวด พ.ศ. ๒๑๓๓

ตั้งแต่พระเจ้าหงสาวดีนันทยเรงเล็กอพยพไปจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว ไทยว่างการสงครามก็มาอยู่ ๓ ปี ในระหว่างนั้นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชประจวบเสด็จสวรรคต เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๑๓๓ สมเด็จพระนเรศวรพระชนมายุได้ ๓๕ ปี เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราชพระเอกาทศรถ ให้เป็นพระมหาอุปราช แต่ให้มีพระเกียรติยศสูงเสมออย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์ ๑ สมเด็จพระนเรศวรเสวยราชย์ได้ ๘ เดือนก็เกิดศึกหงสาวดีอีก

เหตุที่จะเกิดสงครามคราวนี้ ปรากฏในพงศาวดารพม่าว่าเจ้าฟ้าไทยใหญ่เมืองคังคองแขงเมืองชนอก พระเจ้าหงสาวดียกยาศึกษาเสนาบดีถังกการที่จะปราบปราม มีเสนาบดีคนหนึ่งชื่อสิริไชยบรรณาทลว่า ทเมืองคังกำเรียบชนกเพราะเห็นว่าปราบไทยไม่ลง จึงตั้งแขงเมืองเอาอย่างไทยบ้าง ถ้ายังปราบไทยไม่ลงอยู่ตราบดี ถังปราบเมืองคังโคแล้ว ก็คงมีเมืองอื่นเอาอย่างไทยต่อไปอีก ถังปราบเมืองไทยอื่นเป็นคั้นเหตุให้ร้ายคายเสียให้ไต้วัย จึงจะเรียบร้อยเป็นปรกติไต้วัยทั้งพระราชอาณาเขต พระเจ้าหงสาวดีเห็นชอบด้วย แลทำนองจะได้ข่าวออกไปว่ากรุงศรีอยุธยาเปลี่ยนรัชกาลใหม่ ประมาณว่าการภายในบ้าน

เมืองกำลังเปลี่ยนแปลงไม่เป็นปรกติเป็นโอกาสด้วยอีกอย่าง ๓ พระเจ้า
หงสาวดีจึงให้จัดกองทัพ ๒ ทပ် ให้ราชบุตรองค์ ๓ ซึ่งโตเป็นพระเจ้า
แปรชนใหม่คุมกองทัพจำนวนพล ๓๐๐,๐๐๐ ยกไปตีเมืองคังทาง ๑ ให้
พระยาพลสัม พระยาภูกาม เป็นกองหน้า พระมหาอุปราชาเป็นกองหลวง
คุมกองทัพรวมจำนวนพล ๒๐๐,๐๐๐ ยกมาตีเมืองไทยอีกทาง ๑

พระมหาอุปราชาแยกออกจากเมืองหงสาวดี เมื่อเดือน ๑๒ แรม
๑๒ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๓๓ เกริกกองทัพมาทางบ้านพระเจดีย์สามองค์
หาเค็รทางบ้านแม่ละเมาตั้งคราวก่อนไม่ ความชอบทำให้เห็นว่ากอง
ทัพหงสาวดียกมาครั้งนี้ หมายถึงจะเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาไม่ให้ทัน
เตรียมข้อมขึงกันไต่พรกพร้อม เพราะยกเข้ามาทางบ้านแม่ละเมา
ตั้งแต่เข้าแดนไทยต้องเค็รทางกว่าเค็รณกองทัพจึงจะลงมาถึงกรุง ฯ แล
ยังต้องสั่งให้เตรียมเสบียงอาหารล่วงหน้าให้ ไทยรู้ควมมีเวลาเตรียม
นาน ถ้ายกมาทางบ้านพระเจดีย์สามองค์ข้ามแดนมาเพียง ๑๕ วันก็
ถึงกรุง ฯ ทางใกล้กว่า สันนิฐานว่าเพราะเหตุนี้พระมหาอุปราชาจึงยก
มาทางบ้านพระเจดีย์สามองค์

ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยาครั้งนี้ เพราะรู้ตัวเร็ววณกเห็นจะมีความ
ลำบากอยู่ คอยการที่จะต้อนผู้คนเข้าพระนครตั้งคราวก่อน ฯ ไม่ทัน
แต่วิสัยสมเด็จพระนเรศวรครองไว้ในเชิงศึก เมื่อเห็นว่าจะตั้งคอบต่อสู้
อยู่ถกรุง ฯ จะไม่ไต่เปรียบข้าศึกเหมือนหนหลัง ก็ทรงพระราชดำริห์
กระบวนรบเป็นอย่างอื่น รับผิดชอบยกกองทัพหลวงออกไปในเดือนยี่
ครันเสด็จไปตั้งเมืองสุพรรณบุรี ไต่ทรงทราบว่าข้าศึกยกถ่วงเมือง

กาญจนบุรีเข้ามาแล้ว จึงให้ชุมนุมทัพหลวงไว้ (เข้าใจว่าที่ลำน้ำ
 บ้านคอย) แต่งกองทัพน้อยทำนองเหมือนกษัตริ์ให้ไปรักษาเมือง
 กาญจนบุรียกไปล้อมข้าศึก ฝ่ายกองทัพพระมหาอุปราชาเข้ามาถึงเมือง
 กาญจนบุรีเห็นไม่มีผู้ใดต่อสู้ สำคัญว่าไทยจะตั้งมั่นคอยต่อสู้อยู่ที่
 กรุงศรีอยุธยาอย่างคราวก่อน ก็ยกเข้ามาด้วยความประมาท ครั้น
 มาพบพวกกองทัพเล็กของสมเด็จพระนเรศวร เห็นเป็นกองทัพเล็กน้อย
 ทัพหน้าของพระมหาอุปราชาเข้ารบพุ่ง กองทัพเล็กต่อสู้หน้อยหนึ่ง
 แล้วแกลงถอยหนี พวกกองทัพหงสาวดีเห็นไทยตกไล่ติดตามมา
 เข้าในทัพชุมทัพของสมเด็จพระนเรศวร ๆ ให้กองทัพออกกระตมตี ไทรบ
 พุ่งกันถล่มมบอน กองทัพหงสาวดีเสียทีก็แตกพ่าย ถูกไทย
 ชำ่าฟันตายเสียเป็นอันมาก พระยาภักกามนายทัพหน้าก็ตายในทัพ
 รพลทเหลือพากันแตกหนี กองทัพไทยไล่ติดตามไปจับพระยาพลิม
 นายทัพหน้าไท่ ทขานจรเข้สามพันอกคน ๑ กองทัพหน้าของพระมหา
 อุปราชากำลังแตกหนีอลหม่าน ไทยไล่ติดตามไปประทะทัพหลวง ๆ
 ก็เลยแตกด้วย ในพงศาวดารพม่าว่า ครั้นนั้นไทยเกอຍจะจับพระมหา
 อุปราชาได้ ด้วยกองทัพพม่าแตกยัยเย็น แลเสียผู้คนข้างมาเครื่อง
 ศัสตราวุธแก่ไทยเป็นอันมาก พระมหาอุปราชานี้ไปพ้นแล้วก็ให้รวบรวม
 รพลทเหลืออยู่กลยไปถงเมืองหงสาวดีเมื่อเดือน ๕ ขณะ พ.ศ. ๒๑๓๔
 พระเจ้าหงสาวดีทรงชคเคอຍ ให้ตั้งพระราชอาญาแก่นายทัพนายกอง
 แต่พระมหาอุปราชานี้ให้ภาคทัณท์ไว้จะให้ทำการแก้ตัวใหม่ ตั้งจะ
 ปรากฏต่อไปข้างหน้า

สงครามครั้งที่ ๑๐ ความสามัคคีพระนเรศวรชนช้าง

ปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๓๕

เรื่องราวการสงครามครั้งนี้ หนังสือพงศาวดารไทยกับพงศาวดารพม่าบันทึกกันแต่ผลความ ส่วนเนื้อเรื่องใดความประกอบกันตั้งแต่ต้นจนปลาย ว่าพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงให้มาตีเมืองไทยไม่สมประสงค์หลายครั้งก็ทรงพระวศก เกรงเหล่าประเทศราชแลไพร่บ้านพลเมืองจะพากันประมาทหมิ่นพระเกชาบุภาพ ครั้นพระมหาอุปราชแตกทัพกลับไปก็ยงทรงโทมนัส ด้วยพระมหาอุปราชเป็นผู้จรรีรัชทายาทสืบพระองค์ต่อไป มาช้าเสียเกียรติยศลงอีกองค์ ๑ จึงเห็นว่าอย่างไร ๆ จำจะต้องปราบปรามเมืองไทยลงให้จงได้ ทำนองในชั้นนี้จะได้ปล่อยโยนพระมหาอุปราชให้รบอาสาตีเมืองไทยแก้ตัวใหม่ แต่พระมหาอุปราชมีความครั้นคร้ามทูลว่าเกราะที่ยังร้าย ดังกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร เป็นเหตุให้พระเจ้าหงสาวดีชดเคือง ปรากฏในหนังสือพงศาวดารพม่าว่า วันหนึ่งมีขบวนให้หาเจ้านายแลข้าราชการผู้ใหญ่มาประชุมพร้อมกันที่ในท้องพระโรง แล้วพระเจ้าหงสาวดีตรัสตถกัว่า ทูทวนนทงเจ้าทงขุนนางช่างไม่มีใครช่วยเอาใจเข็วร้อนในเวียงเมืองไทยบ้างเลย พระนเรศวรครองกรุงศรีอยุธยาไม่พลเพียงสักหยิบมือเดียวก็ไม่มีใครจะกล้าไปรบพุ่ง นเมืองหงสาวดีจะหมกสันคนคเสียแล้วหรืออย่างไร ขณะนั้นขุนนางคน ๑ ชื่อว่าพระยาธอ ทูลพระเจ้าหงสาวดีว่า

แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร

กรุงศรีอยุธยาอันสำคัญที่พระนเรศวรองค์เดียว เพราะกำลังหนุ่ม
 รบพุ่งเข้มแข็ง ทั้งยังคหบดีชาวยุคนี้ที่กล้าหาญ รพลทั้งนายไพร่กล้า
 พระนเรศวรเสียยิ่งกว่ากลัวความตาย เจ้าให้รบพุ่งอย่างไรก็ไม่คิดแก่
 ชีวิตตัวกันทางนั้น คนน้อยจึงเหมือนคนมาก เจ้านายในกรุง
 หงสาวดีนั้นเกี่ยวข้องกับพระนเรศวร ททาสสงครามเข้มแข็งเคยชนะทัพศึก
 เหมือนอย่างพระนเรศวรก็มีหลายองค์ ถ้าหากกองทัพให้เป็นหลายทัพ
 แล้วเลือกเหล่าเจ้านายที่เข้มแข็งการศึกให้เป็นนายทัพ ยกไปช่วยกันรบ
 พระนเรศวรก็เห็นจะเอาชัยชนะได้ ถ้าชนะพระนเรศวรแล้ว กรุงศรี
 อยุธยาเหมือนอยู่ในเงอมนมือ คงดีโต โตง่าย พระเจ้าหงสาวดี
 ที่ทรงฟังพระยาอโศกแนะนำให้ตั้งเจ้านายไปทำศึกประชันกันก็เห็นชอบ
 ด้วย แต่เกรงว่าถ้าไม่ให้พระมหาอุปราชาไปช่วย คนทั้งหลายก็จะ
 พากันคิดหนีหรือทลายตายกันไป พระเจ้าหงสาวดีจึงตรัสตอบตามทำนอง
 ความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ที่พระยาอโศกนั้นก็อยู่ที่
 แต่ตัวของเขาเป็นคนอาภัพไม่เหมือนพระมหาธรรมราชาธิราช นั้นเขา
 มีลูกพ่อไม่ต้องพักใช้ ให้รบพุ่ง มีแต่กลับจะต้องห้ามเสียอีก แต่ตัว
 ข้าไม่รู้ว่าจะได้ ใคร พระมหาอุปราชาได้ ยินพระราชบิดาตรีสรวิภา
 เช่นนั้นก็อย่าคิดสู้ ก็กราบทูลขอรับอาสาทำเมืองไทยแก่ตัวใหม่
 พระเจ้าหงสาวดีจึงให้เกณฑ์กองทัพ ๓ เมือง คือกองทัพเมืองหงสาวดีให้
 เจ้าเมืองจาปะโร^(๑) เป็นกองหน้า พระมหาอุปราชาเป็นกองหลวงทัพ ๓

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียกมังจระโร ว่าเป็นพี่เลี้ยงของพระมหาอุปราชา
 แต่พงศาวดารพม่าว่าเป็นเจ้าเมืองจาปะโร

กองทัพเมืองแปร ให้พระเจ้าแปรลุดเจตไปตเมืองคงไคเมืองคราวหลัง
 เป็นนายทัพทัพ ๓ ทัพเมืองตองอ ให้ลูกของพระเจ้าตองอ ซอนตจินหน่อง
 ผู้ทศานทานกองทัพไทยไว้ ไคเมืองคราวพระเจ้าหงสาวดีล่าทัพกลับไป
 นายทัพทัพ ๓ รวมทัพ ๓ ทัพ จำนวนพล ๒๕๐,๐๐๐ ยกมาตีกรุงศรีอยุธยา
 แลสั่งให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกกองทัพเมืองเชียงใหม่ลงมาสมทบด้วย อีก
 ทัพ ๑ กองทัพพระมหาอุปราชายกออกจากเมืองหงสาวดีเมืองฉนวนพุด
 เดือนอายุ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๓๕

เรื่องการสงครามคราวนี้ ในพงศาวดารพม่าว่าเขามารบกันถึง
 ชานกรุงศรีอยุธยา ที่ทุ่งสัมฤทธิ์ แต่ในพระราชพงศาวดารว่าไปรบกันใน
 แขวงเมืองสุพรรณบุรี ขอนพงศาวดารพม่าผิด ความจริงเป็นอย่างว่าใน
 พระราชพงศาวดารเป็นแน่ไม่มีที่สงสัย เพราะพระเจ้าเจดีย์ที่สร้างตรงที่
 ชนช้างยังปรากฏอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้ แต่เหตุไฉนในพระราชพงศาวดาร
 จึงกล่าวถึงกองทัพพระมหาอุปราชาทับทึบ ไม่ปรากฏว่าพระเจ้าแปร
 แลตจจินหน่องยกมาอีก ๒ ทัพ ขอนชาวพม่าสันนิษฐานว่า กอง
 ทัพชาติภักทยกมาครั้งนั้น เห็นจะใหยกมาทั้ง ๒ ทาง คือให้พระมหา
 อุปราชายกมาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ให้พระเจ้าแปรยกตจจินหน่อง
 ยกมาทางด่านแม่ละเมา ให้พระเจ้าเชียงใหม่คุมเรือลงมาเป็นกอง
 ลำเลียงเหมือนคราวก่อน กำหนดให้กองทัพยกมาทั้ง ๒ ทางมารวม
 กันที่กรุงศรีอยุธยา กระบวนทัพของชาติภักทยกมาเห็นจะเป็นตงวาน แต่
 เพราะไทยได้รบกับกองทัพพระมหาอุปราชาทับทึบแล้วกลดเลยส่งสงคราม
 กองทัพเมืองแปรเมืองตองอมาทีหลัง ไม่ทันเขามารบพุ่ง จึงมิได้

ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่ามีกองทัพยกมาทางนอก การที่คลาศ
เคลื่อนเห็นว่าจะเป็นตัวช่วยเหตุดังกล่าวมานั้น

ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวร ตั้งแต่กองทัพพระมหาอุปราชขาดไป
จากเมืองสุพรรณบุรีเมื่อคราวก่อน คาคในพระราชเหตุที่เห็นว่าเห็นจะว่างศึก
หงสาวดีไปสักยี่สิบวัน ทวยซำคก็เสียข้างมารพลมาก คงยังจะต้อง
หาเพิ่มเติมอยู่นานวัน ในบั้นเวลานั้น หม้ายจะเสด็จไปตีกรุงกัมพูชา
ด้วยทรงชิตเคืองว่า เมื่อคราวไทยเสียกรุง ฯ แก่พระเจ้าหงสาวดีบุตรของ
เขมรพลอยเข้ามาชำเคิมยังมีทันที่จะไต่ไปแกแค้น พอเขมรเห็นว่า
ไทยมีกำลังขึ้น จึงเข้ามาขอเป็นไมตรี ก็ไต่ยอมตีด้วยครั้ง ๑ ครั้น
ต่อมาพอเขมรเห็นพระเจ้าหงสาวดียกกองทัพใหญ่มาล้อมกรุง ฯ คาคว่า
ไทยจะสู้พม่าไม่ได้ ก็ละสัตรูเสียกลับมาพลอยชำเคิมอีก จึงแค้นพระ
ราชเหตุที่คอยหาโอกาสที่จะยกลงไปตีกรุงกัมพูชาอยู่เสมอ ถึงเดือน
อ้าย บั้นโรงตำรัสสั่งให้มณฑลของตราเกณฑ์ทัพจะไปตีเมืองเขมร กำหนด
ให้พร้อมกันทันยกไปในกลางเดือนยี่ พอมีกองทัพไปได้ ๖ วัน ถึง
เดือนอ้าย ขึ้น ๓๒ ค่ำ ก็ไต่รบไชยกเมืองกาญจนบุรีว่า พระเจ้า
หงสาวดีให้พระมหาอุปราชายกกองทัพเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์
แลต่อมาคงไต่ข่าวมาจากหัวเมืองเห็นอว้างจะมีกองทัพซำคก็ยกลงมา
อีกทาง ๑ สมเด็จพระนเรศวรทรงพระราชดำริหาซำคก็ยกมา ๒ ทาง
ถ้าปล่อยให้มีมาสมทบกันไต่กำลังก็จะมากนัก กองทัพพระมหาอุปราช
ยกเข้ามาก่อน จำจะต้องชิงตีให้แตกเสียก่อนกองทัพทางเหนือยกลง
มาถึงจะได้เขามือ จึงมีรับสั่งให้ย้ายที่ประชุมพลซึ่งกะไว้ว่าจะตั้งทัพ

ข้างขวา สำหรับกองทัพที่จะยกไปตีกรุงกัมพูชานั้น ให้ไปตั้งที่ทุ่ง
 ขี้เถ้าเมืองวิเศษไชยชาญ อันร่วมทางที่จะยกไปเมืองสุพรรณบุรี
 แลเมืองเหนือไคทง ๒ ทาง แลให้เร่งเรียกรพลพาหุระเสบียงอาหาร
 ให้พร้อมโดยเร็ว แลในระหว่างนั้นมิวายสั่งให้พระอมรินทรภาไชย ผู้ว่า
 ราชการเมืองราชบุรีคุมพล ๕๐๐ เป็นกองโจรไปซุ่มซ่อนคอยตีสกัดลำเลียง
 แลเรือสำเภาทางเขตรัตนบุรีของข้าศึกอยู่ข้างหลัง แลให้พระยาศรีไสยณรงค์
 เป็นนายทัพ พระยาราชฤทธานนท์เป็นยกกระบัตร คุมกองทัพหัวเมือง
 ไปตั้งขีตค้ำทัพรักษาข้าศึกอยู่ใกล้ลำน้ำท่าคอบ แขวงเมืองสุพรรณบุรีแห่ง ๑
 ครั้นเตรียมกองทัพหลวงพร้อมเสร็จ ถึงเดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ สมเด็จพระ
 พระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถก็เสด็จโดยกระบวนเรือพระที่นั่งจาก
 พระนครไปทำพิธีพืชมงคลที่ทุ่งสมพล แลเสด็จไปยังที่ตั้งทัพไชย
 ณค่ายลมะม่วงหวาน ประทับแรมพักกระบวนทัพอยู่ ๓ ราตรี ถึงวัน
 ขึ้น ๑๒ ค่ำเสด็จยกกองทัพหลวงมีจำนวนพล ๓๐๐,๐๐๐ ออกจากทุ่งขี้เถ้า
 ไปเมืองสุพรรณบุรีทางบ้านสามโก้ แลข้ามลำน้ำสุพรรณที่ท่าท้าว
 อ้อทองไปถึงค่ายหลวงที่หนองสาหร่ายริมลำน้ำท่าคอบ เมื่อวันขึ้น ๑๔ ค่ำ
 เดือนยี่

ฝ่ายพระมหาอุปราชามาแยกกองทัพเข้ามาทางด้านพระเจดีย์สาม
 องค์ครั้งนั้น ไม่รีบเร่งยกเข้ามาเหมือนครั้งก่อน คงเป็นด้วยระมิตระวัง
 ไม่ประมาท ครั้นเห็นไทยไม่ต่อสู้ก็เดี๋ยวกองทัพมาตั้งอยู่ที่ค่ายล
 ตระพังกร แขวงเมืองสุพรรณบุรี แลแต่งตั้งให้สมิงจอกราน สมิงเขือ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงเสด็จประพาสมาตามทางฝ่ายเหนือ แลตรวจตราว่าไทยจะยกกองทัพออกไปคอยต่อสู้อยู่ที่ไหนบ้าง

มีความกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารถึงเรื่อง อัครราชทูตในครั้งนั้นว่า เมื่อวันพระมหาอุปราชายกกองทัพมาถึงตำบลพนมทวนซึ่งเรียกในครั้งนั้นว่าบ้านทวน เวลาบ่าย ๓ โมงเกิดลมเวรมีภาพตฤกเศวตฉัตรหลังข้างหักสับลง เป็นเหตุให้พระมหาอุปราชารู้ว่าเป็นลางร้าย หวาดหวั่นพรั่นพระหฤทัยที่จะมาทำสงคราม อีกเรื่อง ๑ ว่าเมื่อวันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ สมเด็จพระนเรศวรประทับอยู่ที่ค่ายหลวงตำบลมะม่วงหวาน ก่อนวันจะเสด็จยกกองทัพไปเมืองสุพรรณบุรี ในกลางคืนทรงพระสุบินว่า น้ำท่วมขามาแต่ทิศตะวันตก เสด็จลุยน้ำไปพบจรเข้ใหญ่เข้าตัว ๑ ใต้ท้องมัน ทรงประหารจรเข้ในสันชิวคด้วยมีพระหัตถ์ มีรับสั่งให้ โจรทำนายพระสุบิน พระยาโหราธิบดีทูลพยากรณ์ว่า เสด็จไปคราวนี้จะได้รับพุงกบขาคึกเป็นมหาอุทกสงคราม ถึงได้ทำยุทธหัตถี (คือชนข้างกันตัวต่อตัว อันนับว่าเป็นยอดของยุทธการ) แลจะมีชัยชนะชดชัค ความที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารเรื่องพระสุบินนั้น ถ้าเป็นความจริงก็ อาจจะเป็นเหตุให้ สมเด็จพระนเรศวรทรง มุ่งหมายตระเตรียมไปแต่แรกว่าจะชนข้างในครั้งนั้น แต่ถึงจะไม่เป็นความจริง เมื่อพิเคราะห์เหตุเหตุการณ์ทั้ง ๒ ฝ่ายก็น่าเชื่อว่า ฝ่ายข้างพระมหาอุปราชายกมาครั้งนี้ มาด้วยความครั้นคร้ามไม่มั่นพระหฤทัยว่าจะมีชัยชนะ แต่ฝ่ายข้างสมเด็จพระนเรศวรยกไปด้วยมั่นพระหฤทัยว่าจะสู้ได้ ได้เปรียบชดชัคอยู่อย่างนี้ประการหนึ่งเป็นแน่

สงครามครั้งที่ ๓๐

๑๒๓

ฝ่ายกองทัพพระเจ้าซ่ง
 กระทั่งในแขวงจังหวัดกรุง ๆ เมื่อรู้ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกกองทัพ
 ไป ก็รีบเอาความไปทูลพระมหาอุปราช เวลานั้นพระมหาอุปราช
 คงอยู่ที่ค่ายสระพังกรู ห่างหนองสำหรับค่ายกองทัพพระยาศรีไชยณรงค์
 คงอยู่ระยะทางเคียว ๓ วัน ครั้นพระมหาอุปราชได้ทราบข่าวกองทัพ
 ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกไปจำนวนพลน้อยกว่า จึงปรึกษานายทัพนาย
 กองทั้งปวงเห็นพร้อมกันว่า ควรจะเอากำลังคนมากเข้าที่มณฑลเสียให้
 แยกที่เดียว อย่าให้ตนตั้งมั่นไว้ ถ้าได้ ก็จะได้ติดตามเข้าไป
 ให้ถึงกรุงศรีอยุธยา เห็นพร้อมกันดังนี้ พระมหาอุปราชจึงให้ยก
 กองทัพมาจากบ้านสระพังกรู เห็นจะยกในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนยี่ วันที่
 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปถึงค่ายหลวงที่หนองสำหรับนั้น

ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเมื่อเสด็จไปถึงที่หนองสำหรับ ทำนอง
 จะให้กองทัพพระยาศรีไชยณรงค์กับพระยาราชฤทธาณนที ซึ่งออกไป
 คงซัดดาทัพอยู่แต่ก่อน เลื่อนออกไปตั้งซัดดาทัพที่ดอนระฆัง (รอย
 ค่ายยังมีอยู่) เพื่อจะให้ลาดตระเวนสืบสวนข่าวศึกที่จะยกมา ส่วนกอง
 ทัพหลวงนั้น พอเสด็จไปถึงก็ให้เตรียมค่ายคูแฉกกระบวนทัพที่จะรบซัดดา
 ค่ายคาดว่าคงจะได้รบกันในวันสองวันเป็นแน่ เพราะกองทัพทั้ง ๒ ฝ่าย
 ใกล้กันอยู่นักแล้ว ทรงจัดทัพเป็นกระบวนเขมูจเสนา & ทัพ คือทัพที่ ๑
 ซึ่งเป็นกองหน้า ให้พระยาลี้หราชเดโชไชยเป็นนายทัพ พระยาพิไชย
 วัฒนฤทธิเป็นขงขวา พระยาวิจิตรณรงค์เป็นขงซ้าย ทัพที่ ๒ กอง
 เกียกกาย ให้พระยาเทพอรชุนเป็นนายทัพ พระยาพิไชยสงคราม

เป็นยกขวา พระยารามคำแหงเป็นยกซ้าย ทพท ๓ กองหลวง
 สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นจอมพล พร้อมด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถ
 ราชนูชา เจ้าพระยามหาเสนาเป็นยกขวา เจ้าพระยาจักรีเป็นยก
 ซ้าย ทพท ๔ กองยกรบัตร์ ให้พระยาพระคลังเป็นนายทัพ พระ
 ราชนสงครามเป็นยกขวา พระรามรณภพเป็นยกซ้าย ทพท ๕ กอง
 หลัง ให้พระยาท้ายน้ำเป็นนายทัพ หลวงหฤทัยเป็นยกขวา หลวงอภัย
 สุรินทรเป็นยกซ้าย พิเคราะห์ความตามที่ปรากฏในหนังสือพระราช
 พงศาวดาร ดูเหมือนในการรบครั้งนี้สมเด็จพระนเรศวรตั้งพระราชหฤทัย
 จะตั้งรบให้ข้าศึกตกอน เพราะทรงทราบว่าข้าศึกมีกำลังมากกว่ากอง
 ทัพไทย ครั้นถึงวันแรมค่ำ ๑ เดือนยี่ พระยาศรีไสยณรงค์
 ขอกมารายทูลว่า ให้ไปสอดแนมเห็นข้าศึกยกทัพใหญ่พันขานจรเข้า
 สามพันมาแล้ว จึงมีรับสั่งให้กองทัพทั้งปวงเตรียมตัวรบข้าศึกในวัน
 รุ่งขึ้น แล้วสั่งไปยังพระยาศรีไสยณรงค์ว่า ให้ลาดตระเวนดูให้รู้
 เค้าเงื่อนว่ากระบวนข้าศึกยกมาอย่างไร แล้วให้ถอยมา^(๑)

รุ่งขึ้นณวันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๒ ค่ำ กองทัพทั้งปวงเตรียม
 พร้อมแต่เวลาเช้า สมเด็จพระนเรศวรก็ยกสมเด็จพระเอกาทศรถ ต่าง
 แแต่พระองค์ทรงเครื่องพิชัยยุทธ ให้ผู้ข้างพระที่นั่งช่อปลายภูเขาทอง
 อันขึ้นระวางเป็นเจ้าพระยาไชยานุภาพเป็นพระคชาธารสมเด็จพระนเรศวร

(๑) ความตอนนี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารมีแต่ว่า ให้พระยาศรีไสยณรงค์
 ยกไป หาได้กล่าวให้ไปรบหรือไปลาดตระเวนไม่ ข้าพเจ้าพิเคราะห์ความตามเรื่อง
 เห็นว่าจะมิใช่ให้ไปรบ จึงไม่มีทัพหนุน แลพระยาศรีไสยณรงค์ขึ้นไปรบจึงถูกตัดสิน
 ว่ามีความผิด

เจ้ารามราชนพเป็นกลางข้าง นายมหานภาพเป็นความ อีกข้าง ๓
 ชอพลายบุญเรือง ขนระวางเป็นเจ้าพระยาปราบไตรจักร ผู้เป็น
 พระศอาธารสมเด็จพระเอกาทศรถ หม่อมภักดีศรีเป็นกลางข้าง ขุน
 ศรัทธวงศ์เป็นความ^(๑) พร้อมด้วยนายแวงจตุลึงคบาทพวกทหารค้พระ
 ราชเหตุภัยสำหรับรักษาพระองค์ แลกระบวนข้างคิงกันทั้งปวงเตรียม
 รัยเสด็จ พอสมเด็จพระนเรศวรทรงเครื่องแล้ว ก็ได้ ยินเสียงบัน
 ทังสนันทางหน้าทัพ จึงกำรัสสั่งให้หมื่นทิพเสนาปลัดกรมตำรวจเอาม้า
 เร็วรีบไปคว้าเป็นอย่างไวกัน หมื่นทิพเสนาได้ตัวชนหมื่นในกองทัพพระยา
 ศรัไสยณรงค์มากกราบทูลรายงานว่า พระยาศรัไสยณรงค์ยกไปประทะ
 ทัพข้าศึกที่ตำบลคอนเฒ่าเขาเมื่อเวลาเช้า (๗ นาฬิกา) เข้ารบกัน
 ซาคักมากนัก ต้านทานไม่ไหวจึงแตกมา สมเด็จพระนเรศวรกำรัส
 ปรีกษานายทัพนายกองว่า กองทัพพระยาศรัไสยณรงค์แตกพ่ายมา
 อย่างนี้จะทำอย่างไรดี นายทัพนายกองกราบทูลว่า ขอให้ มีกองทัพ
 หนุนออกไปช่วยต่อสู้รบข้าศึกไว้ให้อยู่เสี้ยก่อน แล้วจึงยกกองทัพ
 หลวงออกตีต่อภายหลัง สมเด็จพระนเรศวรไม่ทรงเห็นชอบด้วย คำรัส
 ว่ากองทัพแตกฉานมาอย่างนี้แล้ว จะให้กองทัพไปหนุนไหนจะรบไว้อยู่
 มาประทะกันเขาก็จะพากันแตกลงมาด้วยกัน จึงมรยสั่งให้หมื่นทิพเสนา

(๑) มีความเห็นในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า ข้างจะชนกัน ๒ ตัว ถ้าตัว ๑
 คนขี่หลังเปล่า แลอีกตัว ๑ เอสลับกับบัณฑิตร้ผูกประทุทุกไปบนหลังด้วย เห็นจะสู้
 ตัวหลังเปล่าไม่ได้ ด้วยเบาตัวคงคล่องแคล่วกว่ากัน เพราะฉะนั้นพระศอาธารที่ทรงชน
 นำจะเป็นข้างหลังเปล่า คนกลางข้างนี้ไปกับหลังข้างนี้เอง ถึงรูปภาพข้างชน
 แแต่ก่อนเขาก็เขียนหลังเปล่า ฟังมาเขียนมีสลับกับบัณฑิตร้ต่อในชั้นหลัง

จมื่นราชามาตย์^๕ ชนมาเร็วรีบไปประกาศแก่พวกกองทัพพระยาศรี
 ไสยณรงค์ว่า^๕ อย่าให้รังรอรบข้าศึกเลย ให้เข้ตหนีไปเถิด พวก
 กองทัพพระยาศรีไสยณรงค์^๕ ไต่ทรายกระแสน้ำ^๕ ต่างก็รีบหนีเอาตัวรอด
 พากันแตกกระจายไปไม่เป็นหมวดเป็นกอง^๕ ข้าศึกเห็นกองทัพไทยแตก
 ฉานได้^๕ ก็รีบยกตามมาไม่หยุดยั้ง^๕ สมเด็จพระนเรศวรส่งทัพหลวง
 รออยู่จนเวลาเช้า ๑๓ นาฬิกา^๕ เห็นข้าศึกไล่ตามลงมาไม่เป็นกระบวน
 สมคเน^๕ ก็ดำรัสสั่ง^๕ ให้ยกสัญญาณกองทัพทั้งปวง^๕ ให้ยกออกค้ำข้าศึก
 แลในขณะนั้นเสด็จขึ้นทรงพระศากา^๕ ารกับสมเด็จพระเอกาทศรถ^๕ ยก
 กองทัพหลวงเข้าตี^๕ ไต่กองทัพหน้าข้าศึกในทันที^๕ แต่ส่วนกองทัพท้าว
 พระยาไต่ทรายกระแสน้ำ^๕ ซ้ำอย่างเร็ว^๕ ยกไปไม่ทันเสด็จโดยมาก
 มีแต่กองทัพพระยาสิทธิราชเดโชไชยกับกองทัพเจ้าพระยามหาเสนาซึ่ง^๕ เป็น
 ยกขวา^(๑) ตามกองทัพหลวง^๕ ใจเมตตา^๕ ข้าศึกเข้าไป^๕ กองทัพหน้าข้าศึก
 กำลังละเล็งไล่มาโดยประมาท^๕ ไม่ได้ระแวงว่าจะมีกองทัพไทยไปยอ
 ทัพ^๕ ก็เสียที^๕ ขวนขัน^๕ แล้วเลยแตกหนีเป็นอลหม่าน^๕ ขณะนั้นข้าง
 พระที่นั่ง^๕ สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถทรงไป^๕ เป็น
 ช้างชนะงากำลังคดน้ำมัน^๕ ทั้ง ๒ ช้าง^๕ ครั้นเห็นเหล่าช้างข้าศึกกลับ
 หน้าพากันหนี^๕ ก็ออกเล่นไล่ไปโดยเมาน้ำมัน^๕ พาสมเด็จพระนเรศวรกับ
 สมเด็จพระเอกาทศรถเข้าไป^๕ ในกลางหมู่ข้าศึก^๕ มีแต่จตุลึงคยา^๕ ทกับ
 พวกทหารรักษาพระองค์^๕ คามติดไป^๕ เพราะในเวลานั้นกำลังรบพุ่งกัน

(๑) ทราบได้ว่าเจ้าพระยามหาเสนาจับพระยาสิทธิราชเดโชไชยไปทัน เพราะไม่ถูก
 ตัดสินลงโทษเมื่อเสด็จกลับ

ไกลาหล ผันพังตระหลยจนมิตมวทวทศ พวกนายทัพนายกองที่อยู่
 ทางไม่เห็นวเสกจลวงเลยเข้าไป ถึงเหล่าข้าศึกก็มิได้เห็นพระองค์
 หนัก ช้างพระที่นั่งพาสมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถลุย
 ไล่ข้าศึกไปสัก ๓๐๐ เส้น พอผู้จางทอกพระเนตรไป เห็นพระมหา
 อปราชชาติทรงพระศารธารยืนข้างอยู่ในร่มไม้กับเหล่าท้าวพระยา จึงทรง
 ทราบว่าช้างพระที่นั่งพาไล่เข้าไปจนถึงในกองทัพหลวงของข้าศึก แต่
 สมเด็จพระนเรศวรพระสติมันไม่หวั่นหวาด คิดเห็นในทันทีว่า ทาง
 สงครามที่จะเอาชัยชนะได้ มีอยู่อย่างเดียว จึงขยับช้างพระที่นั่งตรงไป
 ยิงหน้าช้างพระมหาอปราชชาติ แล้วร้องตรัสไปโดยฐานที่คุ้นเคยกันมา
 แคก่อนว่า “เจ้าพี่ จะยืนข้างอยู่ในร่มไม้ทำไม เชิญเสด็จมาทำ
 ยุทธหัตถ์กันให้เป็นเกียรติยศเถิด กษัตริย์ภายหน้าที่จะชนะข้างใดอย่าง
 เราจะไม่มีแล้ว” ขณะเมื่อสมเด็จพระนเรศวรทำเช่นนั้น ทหาร
 เสกจอยู่กลางหมื่นข้าศึก มีแต่ช้างพระที่นั่ง ๒ ช้าง กับพวกทหาร
 รักษาพระองค์ไม่กี่คนนัก ถ้าพระมหาอปราชชาติสั่งให้พวกกองทัพมรบ
 พุ่งก็เกอขจะไม่พันอันตราย แต่พระมหาอปราชชาติพระหฤทัยก็เป็นวิสัย
 กษัตริย์เหมือนอกัน เมื่อใดทรงฟังสมเด็จพระนเรศวรทำเช่นนั้น จะ
 ไม่รบก็ละอาย จึงขยับช้างพลายพัทธกชซึ่งเป็นพระศารธารตรงออกมา
 ชนกับเจ้าพระยาไชยานภพระศารธารของสมเด็จพระนเรศวร ฝ่าย
 เจ้าพระยาไชยานภกำลังคลั่งนามัน เห็นช้างข้าศึกตรงออกมาเข้า
 โถมแทงทันทีไม่ยั้ง เสียทัพลายพัทธกชได้ล้างแบกรุนเอาเจ้าพระยา
 ไชยานภเบนระขวางตัว พระมหาอปราชชาติก็ทัพนด้วยพระแสงขอ

งาม สมเด็จพระนเรศวรเบี่ยงพระองค์หลบหนี ถูกแต่พระมาลาหนึ่ง
 ชึ่งทรงในวันนั้นขาดไป พอเจ้าพระยาไชยานุภาพสับศอกแล้ว
 กลับชนไถ่ล้างแยกถนนพลายพัตถกอหันเบนไป สมเด็จพระนเรศวร
 ก็วิ่งพนทวยพระแสงของ้าว ถูกพระมหาอุปราชาทไล่ล่าชวาชวาท ชย
 สันพระชนม์ม้อยกยคอข้าง ส่วนสมเด็จพระเอกาทศรถก็ไต่ชนข้างกย
 เจ้าเมืองจาปะโร พนเจ้าเมืองจาปะโรตายเหมือนกัน พวกท้าว
 พระยาเมืองหงสาวดีเห็นพระมหาอุปราชาลี้ภัยถูกพัน ต่างก็กรกกัน
 เข้ามาช่วยแก้ไข เอาขนระคมยิงถกสมเด็จพระนเรศวรที่พระหัตถ์ถอง
 บาดเจ็บ แลถูกนายมหานุภาพควาญช้างพระที่นั่ง กยหมันภักดี
 คักรกลางข้างสมเด็จพระเอกาทศรถตายทั้ง ๒ คน ขณะนั้นพอพล
 กองทัพหลวงแลกองทัพเจ้าพระยามหาเสนา พระยาสีหราชเดโชไชย
 ตามไปถึงทันเข้า ก็เข้ารบพุ่งแก้กันเอาสมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จ
 พระเอกาทศรถออกมาพ้นจากกองทัพซาคักไต่ พวกท้าวพระยาเมือง
 หงสาวดีกำลังตกใจ ด้วยพระมหาอุปราชาคือเป็นจอมพลสันพระชนม์ม
 มีไต่ คัดจะรบพุ่งต่อไป หมายแต่จะรวบรวมกองทัพกลับไปค่ายเดิม
 ก็พากันยบยงอยู่ ด้วยกองทัพหงสาวดีครั้งนั้นแตกยับเยินแต่ทัพหน้า
 ทัพเดียว ทพอนยงหาแตกไม่ ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรออกมาพ้นซาคัก
 ไต่แล้ว เห็นซาคักยบยงออกจะตีให้ยับเยิน แต่กำลังกองทัพตกคาม
 เสด็จไปเวลานอนม่นอนกักเงินพระราชหฤทัย จึงจำต้องเสด็จกลับมา
 ค่ายหลวง ฝ่ายพวกกองทัพหงสาวดีรวบรวมกันไต่แล้วก็เชิญศพพระ
 มหาอุปราชาลีกทัพกลับไปเมืองหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรทรงระแวง

ว่าข้าศึกยังจะยกมาทางข้างเหนืออีก จึงมีใต๋ใหญ่กองทัพไปติดตาม
แต่เมื่อพระเจ้าหงสาวดีได้ทรงทราบว่าพระมหาอุปราชาสืบพระชนม์ ก็
เสียดพระหฤทัยสิ้นหวังที่จะตีเมืองไทย จึงสั่งให้หากองทัพกลับคืนไป
บ้านเมืองหมดทุกทัพ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีชัยชนะยุทธหัตถีครั้งนั้น พระเกียรติยศ
เลื่องลือแพร่หลายไปทั่วทุกประเทศในชมพูทวีป คุ้มถ้อยกันเป็นคติมา
แต่ทุกคำบรรพ์ ว่าการชนช้างเป็นยอดยุทธวิธีของนักรบ เพราะ
เป็นการต่อสู้กันตัวต่อตัว แพ้ชนะกันแต่ด้วยความคล่องแคล่วแกว่ง
กล้า กับชำนาญอาวุธรบชกช้างชน มีใต๋ใหญ่กำลึงรพลหรือกล
อุบายอย่างหนึ่งอย่างใด อีกประการ ๓ ในการทำยุทธสงคราม ที่จอมพล
ทั้ง ๒ ฝ่ายจะไต่เข้าใกล้ ชกชนถึงชนช้างกันไต่ชนกันน้อย จึงถือว่า
เป็นการสำคัญเพราะหาโอกาสยากด้วยอีกอย่าง ๓ เพราะฉะนั้นถ้ากษัตริย์
พระองค์ใดทำยุทธหัตถีมีชัยชนะ ก็ได้รับความยกย่องว่ามีพระเกียรติยศ
อย่างสูงส่ง เหมือนเช่นพระเจ้าอภัยทศสุคามินี ชนช้างกับพระยา
เอฬารัทธมพิทเมืองลังกาเป็นตัวอย่าง ถึงผู้แพ้นกยกย่องสรรเสริญ
กันว่าเป็นนักรบแท้ มีใต๋ใหญ่เขียนเสียดศึกที่กล่าวมานี้เป็นความ
นิยมของไทยเหมือนกับชาติอื่น ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระนเรศวรจึง
โปรดให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นองค์ ๓ ตรงที่ชนช้างกับพระมหาอุปราช
ตามเขียงอย่างพระเจ้าอภัยทศสุคามินี ไต๋ใหญ่สร้างพระเจดีย์ขึ้นใน
ลังกาทวีป ตรงที่ท่ายุทธหัตถีกับพระยาเอฬารัทธมพิท อันมีเรื่อง

ปรากฏอยู่ในหนังสือมหาวงศ์นั้น พระเจ้ายังปรากฏอยู่ วัตถุประสงค์
 กำนละ ๓๐ วา สูงตลอดยอดเค็มเห็นจะราว ๒๐ วา ราษฎรเรียกที่
 ทำยลนั้นว่าคอนพระเจดีย์ อยู่ห่างหนອງสาหร่ายไปประมาณราว ๓๐๐ เส้น
 ยังปรากฏจนทุกวันนี้ ช่างพระที่นั่งทชนชนะศึก ก็พระราชทานชื่อว่า
 “เจ้าพระยาปราบหงสาวดี” พระแสงของ้าวททรงประหารพระมหา
 อปราชาก็ไค้ नामปรากฏว่า “เจ้าพระยาแสนพลพ่าย” นี้ถือเป็น
 พระแสงศักดิ์สิทธิ์ สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงพระคชาธารในรัชกาล
 หลัง ๆ สืบมา แลพระมาลาซึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงในวันนั้นก็ปรากฏ
 นามว่า “พระมาลาเอียง” มาจนตรายเท่าทุกวันนี้
 ถึงว่าโดยทางพงศาวดาร การที่สมเด็จพระนเรศวรทรงชนะ
 ยุทธหัตถ์ครั้งนั้น ก็ควรเห็นว่าเป็นการชนะอย่างอัศจรรย์ แลควรนับว่า
 เป็นชัยมงคลของบ้านเมืองไทยแท้ ส่วนความอัศจรรย์อย่างไร ใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารได้แต่งไว้เป็นถ้อยคำของสมเด็จพระพนรัตน์
 ถวายพระพรไพเราะอยู่ ก็จะปรากฏในตอนหน้าต่อไป ที่ว่าเป็นชัย
 มงคลแก่บ้านเมืองนั้น เพราะตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรมีชัยชนะครั้ง
 นั้นแล้ว ก็มีไค้ มีข้าศึกถล่มมาเขี่ยคเขี่ยนเมืองไทยแต่ณทิศใดใด
 อีกต่อไปจนตลอดกาลนาน ส่วนการสงครามก็เริ่มต้นที่ไทยจะถลันเป็น
 ฝ่ายปราบปรามข้าศึกศัตรูถึงต่างประเทศแดนไป จนมีอำนาจแผ่
 อาณาเขตของสยามประเทศให้กว้างขวางถึงทิศ ซึ่งเคยปรากฏใน
 เรืองพงศาวดารตลอดสมัยกาลอันหนึ่ง

สงครามครั้งที่ ๓๑ ท้าวไทยตีเมืองทวายเมืองตะนาวศรี

ปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๓๕

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีชัยชนะยุทธหัตถีแล้ว ทรงโหมนุสนธิ์พระ
หฤทัยที่ไม่สามารถจะตีเข้ายึดให้แตกยับเยินไปได้เหมือนครั้งก่อน เพราะ
เหตุที่กองทัพท้าวพระยาข้าราชการไม่ตามเสด็จ ไปให้ทันรบพุ่งพร้อมกัน
เมื่อเสด็จกลับมาถึงพระนครจึงท้าวสั่งให้ลูกขุนประชุมปรึกษา ไทยแม่
ทัพนายกองตามพระอัยการศึก ลูกขุนปรึกษาวางขบวนว่า พระยาศรีไสย
ณรงค์มีความผิดฐานขังอาชญาชนพระราชโองการ ไปรบพุ่งเข้าศึกโดย
ผลภาระนเลืยทัพแตกมา แลเจ้าพระยาจักรี พระยาพระคลัง พระยา
เทพอรชุน พระยาพิไชยสงคราม พระยารามคำแหง มีความผิดฐาน
ละเลยมิได้ตามเสด็จให้ทันทั่วทั้งการพระราชสงคราม ไทยถึงประหาร
ชีวิตด้วยกันทั้งนั้น จึงท้าวสั่งให้เอาตัวข้าราชการเหล่านั้นไปจำตรไว้
พอพ้นวันพระแล้วให้เอาไปประหารชีวิตเสียตามคำลูกขุนพิพากษา ครั้น
ถึงวันแรม ๓๕ ค่ำ เดือนยี่ สมเด็จพระพนรัตนวชิรยาแก้ว (เคียว
เรียกวัดใหญ่) กับพระราชาคณะรวม ๒๕ รูปเข้าไปเฝ้าถามข่าวถึงการที่
เสด็จพระราชสงครามตามประเพณี สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงเล่าแสดง
การทั้งปวงตั้งแต่ต้นจนไต่ท้ายทูลหัตถ์มชัยชนะพระมหาอุปราชา ให้
พระราชาคณะทั้งปวงฟังทุกประการ สมเด็จพระพนรัตนถวายพระพร
ถามว่า “สมเด็จพระบรมขพิตรพระราชภารเจ้ามชัยแก่ข้าศึก เหตุไฉน

แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร

ข้าราชการทั้งปวงจึงต้องราชทัณฑ์แล้ว” สมเด็จพระนเรศวรตรัสตอบว่า “ นายทัพนายกองเหล่านี้มันกลัวข้าศึกมากกว่ากลัวโยม ละให้แค่โยมสองคนพณองฝ่าเข้าไปในท่ามกลางข้าศึก จนได้ท่ายทศที่ติดกับพระมหาอุปราชา ต่อมีชัยชนะกลับมาจึงได้เห็นหน้ามัน นี่หากว่าโยมยังไม่ถึงที่ตาย หากไม่แผ่นดินก็จะเปนของชาวหงสาวดีเสียแล้ว เพราะเหตุนี้โยมจึงให้ส่งโทษมันตามอาญาศึก ” สมเด็จพระนเรศวรตรัสว่า “ อาตมภาพพิเคราะห์ข้าราชการเหล่านี้ ที่จะไม่กลัวพระราชสมภารเจ้านนหามิได้ เหตุทั้งนี้เห็นจะเพ้อเจ้อไปเพื่อจะให้พระเกียรติยศพระราชสมภารเจ้าเป็นมหัศจรรย์ออก เหมือนสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า เมื่อพระองค์เสด็จเห็นอุปราชิตยลลงกโศกวงไม่พระมหาโพธิ์ ณ เพลาสายเหนือกรุงนน เทพเจ้าก็มาเฝ้าพร้อมอยู่ทั้งหมดจกรวาฬ พระยาวสุทิมารยกพลเสนามาผจญ ถ้าพระพทธองค์ใดเทพเจ้าเป็นบริวารมีชัยแก่พระยามารก็จะหาสู้เป็นมหัศจรรย์นักไม่ นี่เพ้อเจ้อให้หม่อมอินทร์พรหมทั้งปวงปลาตนาการหนีไปสิ้น ยิ่งแต่พระองค์ได้ขวอาสามารถผจญพระยามารราช กษัตริย์พลเสนามารให้ปราศภัยพ่ายแพ้ได้ สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้าจึงได้พระนามว่า พระพิชิตมารโมฬีศรีสรรเพชญ์คาณาน เป็นมหามหัศจรรย์ย่นกาลไปทั่วอนันตโลกธาตุ เบื้องบนทรายเท่าดวงแก้วพรหม เบื้องต่ำตลอดถึงอโธภาคอเวจเป็นที่สุด พิเคราะห์ศึกก็เหมือนพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์กรุงน ถ้าเสด็จพร้อมด้วยเสนางคนิกโรยอาทวยหาญมาก แลมีชัยแก่พระมหาอุปราชาก็จะหาสู้เป็นมหัศจรรย์แก่พระเกียรติยศให้ปรากฏไปในนานาประเทศธานี

ใหญ่หน่อยทั้งปวงไม่ พระราชสมภารเจ้าอย่าทรงพระปรีวิตกน้อยพระทัย
 เลย อันเหตุที่เป็นทงนเพื่อเทพเจ้าทั้งปวงอันรักษาพระองค์จักสำแดง
 พระเกียรติยศคุณงามภาพถวายพระพรเป็นแท้” สมเด็จพระนเรศวร
 เป็นเจ้าไต่ทรงฟังสมเด็จพระพนรัตน์ถวายวิสัยนากร้างขวาง ออกพระนาม
 สมเด็จพระบรมอัครโมฬีโลกครั้งนั้น รุกกถึงพระคุณนามอันยิ่งก็ทรง
 พระบิตไสมนัสตนเต็มพระกมลหฤทัยปราโมทย์ ยกพระกรประนมเหนือ
 พระอุตมางคคีโรคมั่นมัสการ แยมัพระโสมยสุว่า “สาธุ สาธุ พระผู้
 เป็นเจ้าว่านควรนักษนา” สมเด็จพระพนรัตน์เห็นว่าพระมหากษัตริย์คล้าย
 พระพิโรธแล้ว จึงถวายพระพรว่า “อาตมภาพพระราชาคณะทั้งปวง
 เห็นว่าข้าราชการซึ่งเป็นไทยเหล่านี้ก็ผิดหนักหนาอยู่แล้ว แต่ทว่าไต่
 ทำราชการมาแต่ครั้งสมเด็จพระบรมโสมยกาธิราชแลสมเด็จพระพุทธเจ้า
 หลวง ทั้งทำราชการในไต่ผาลของอุลัพระบาทของพระราชสมภารเจ้าแต่
 เดิมมา คุณพุทธอบริษัสมเด็จพระบรมครูเหมือนกัน อาตมภาพทั้งปวงขอ
 พระราชทานโทษคนเหล่านี้ไว้สักครั้งหนึ่งเถิด จะได้ทำราชการฉลองพระ
 เกศพระคุณสืบไป” จึงมีรับสั่งว่า “พระผู้เป็นเจ้าขอแล้วโยมก็จะถวาย
 แต่ทว่าจะต้องให้ไปตีเอาเมืองตะนาวศรีเมืองทวายแก่ตัวก่อน” สมเด็จพระ
 พนรัตน์ถวายพระพรว่า “การซึ่งจะใช้ไปตีบ้านเมืองนั้นก็สุดแต่พระ
 ราชสมภารเจ้าจะส่งเคราะห์ มิใช่กิจของอาตมภาพทั้งปวงอันเป็น
 สมณะ” ว่าแล้วสมเด็จพระพนรัตน์พระราชาคณะทั้งปวงก็ถวายพระพร

ลาไป^(๑) สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้นายทัพนายกองที่มีความ
 ฝึกฝนจากเวรจำ แล้วดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาจักรียกกองทัพจำนวน
 พล ๕๐,๐๐๐ ไปตีเมืองตะนาวศรี ๓ แลให้พระยาพระคลังยกกองทัพ
 จำนวนพล ๕๐,๐๐๐ ไปตีเมืองทวายอีกทัพ ๓ พวกนายทัพนายกองที่มี
 ความฝึกให้เข้ากองทัพไปทำการแก้ตัวด้วยกันทุกคน ยกไปในปลาย
 ปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๓๕ นั้น

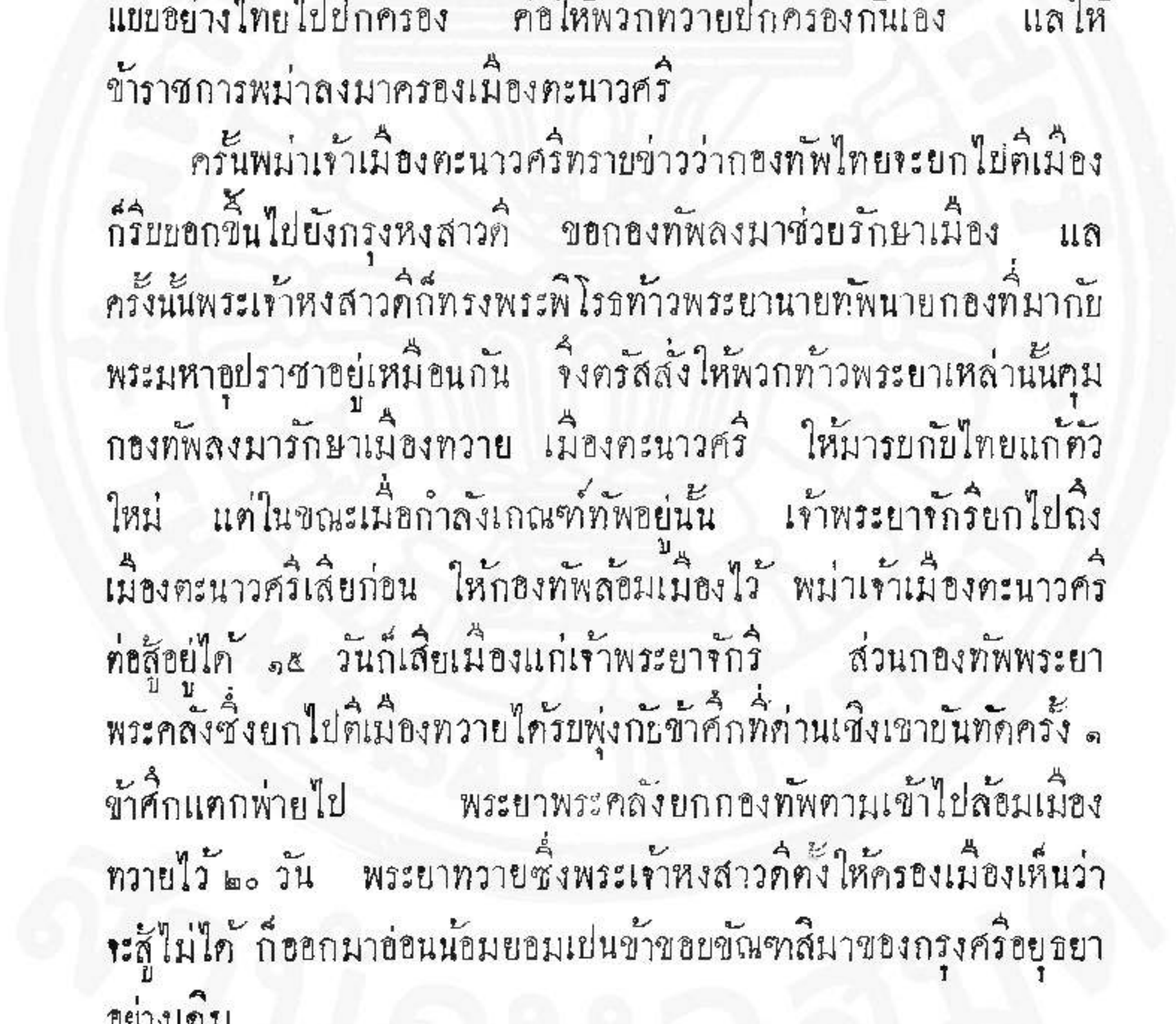
เมืองตะนาวศรี เมืองทวายเป็นเมืองชนของไทยมาแต่ครั้งกรุง
 สุธโขทัยเป็นราชธานี พม่าซึ่งเขาไปเสียเมื่อพระเจ้าหงสาวดียกเรณอง
 ที่ไทรบุรีหรืออยุธยา ทัพพม่าเห็นพม่ามีโอกาสสมเด็จพระนเรศวรจึงให้ไปตี
 ก่อนเมืองอื่น แต่เมืองทั้ง ๒ นั้นฝึกกัน เมืองทวายซึ่งอยู่ต่อแดนมอญ
 ข้างเหนือเมืองตะนาวศรี ไพรบ้านพลเมืองเป็นทวายชาติหนึ่งต่างหาก
 การปกครองเคยตั้งทวายเป็นเจ้าเมืองกรมการทั้งหมด จึงเป็นแต่ชน
 กรุง ๆ เหมือนอย่างประเทศราชอื่นหนึ่ง ไม่สิ้นนึก แต่ส่วน
 เมืองตะนาวศรีซึ่งอยู่ใต้เมืองทวายลงมาต่อกับเมืองชุมพรนั้น ไพรบ้าน
 พลเมืองมีทั้งพวกเมืองแลไทยปะปนกัน แลมีเหตุอีกอย่าง ๑ ตั้งแต่พวก
 ฝรั่งเศสแล่นเรือออกมาได้ถึงประเทศทางตะวันออก เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระรามธิบดีที่ ๒ ค่อมามเรือกำปั่นแขกฝรั่งเศสมาค้าขายที่เมืองมะริดอัน
 เป็นเมืองซึ่งตั้งอยู่ปากน้ำเมืองตะนาวศรีขลิบลหลาย ๆ ลำทุกปี เพราะ
 อ่าวสำหรับจอดเรือมีเกาะกำบังคลื่นลมได้สนิท แลมีทางขนสินค้ามาถึง

(๑) ความตอนสมเด็จพระพนรัตน์ทูลขอโทษข้าราชการต่อนี้ ถัดมาตามจำนวน
 ในหนังสือพระราชพงศาวดาร

กรุงศรีอยุธยาได้สควก เมืองมริคจึงกลายเป็นเมืองท่าท่าเลค้าขายของ เมืองไทยทางอ่าวยงกล้า ซึ่งเราเรียกว่า “ทะเลตะวันตก” เพราะฉะนั้นจึง ทรงตั้งข้าราชการในกรุงฯ ออกไปเป็นเจ้าเมืองตะนาวศรีอย่างหัวเมือง ท้องปวงแต่โบราณมา เมื่อพม่าซึ่งเอาเมืองทวายเมืองตะนาวศรีไป ก็เอา แขนงอย่างไทยไปปกครอง คือให้พวกทวายปกครองกันเอง แลให้ ข้าราชการพม่าลงมาครองเมืองตะนาวศรี

ครั้นพม่าเจ้าเมืองตะนาวศรีทราบข่าวว่ากองทัพไทยจะยกไปตีเมือง กว๊านขอกขึ้นไปยังกรุงหงสาวดี ขอกกองทัพลงมาช่วยรักษาเมือง แล ครั้นนั้นพระเจ้าหงสาวดีก็ทรงพระพิโรธท้าวพระยานายทัพนายกองที่มากับ พระมหาอุปราชาย้อยเหมือนกัน จึงตรัสสั่งให้พวกท้าวพระยาเหล่านั้นคุม กองทัพลงมารักษาเมืองทวาย เมืองตะนาวศรี ให้มารยกยไทยแก่ตัว ใหม่ แต่ในขณะเมื่อกำลังเกณฑ์ทัพอยู่นั้น เจ้าพระยาจักรียกไปตั้ง เมืองตะนาวศรีเสียก่อน ให้กองทัพล้อมเมืองไว้ พม่าเจ้าเมืองตะนาวศรี ท้อส้อยได้ ๑๕ วันก็เสียเมืองแก่เจ้าพระยาจักรี ส่วนกองทัพพระยา พระคลังซึ่งยกไปตีเมืองทวายได้รบพุ่งกับข้าศึกที่ด่านเชิงเขาขันทีครั้ง ๑ ข้าศึกแตกพ่ายไป พระยาพระคลังยกกองทัพตามเข้าไปล้อมเมือง ทวายไว้ ๒๐ วัน พระยาทวายซึ่งพระเจ้าหงสาวดีตั้งให้ครองเมืองเห็นว่า จะสู้ไม่ได้ ก็ออกมาอ่อนน้อมยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของกรุงศรีอยุธยา อย่างเดิม

ฝ่ายเจ้าพระยาจักรีเมื่อได้เมืองตะนาวศรีแลเมืองมริคแล้ว ก็คิด วิทกว่าเมืองทวายอยู่ต้นทาง ถ้าพระเจ้าหงสาวดีให้กองทัพยกลงมา

แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร

ก็จะเขาคัดกระหนาบเอากองทัพพระยาพระคลัง จึงให้ขบวนเรือกำปั่นมา
 คำขายอยู่ที่เมืองมริต ไทเรือสลบของฝรั่งลำ ๓ ของแขก ๒ ลำ แล
 เกยเรือในพนเมืองไคอก ๑๕๐ ลำ จึงเป็นเรือรบให้พระยาเทพอรชุนเป็น
 นายทัพเรือ คุมพล ๓๐,๐๐๐ ยกไปเมืองทวายทางทะเล แลให้พระยา
 ครุไสยณรงค์คุมพล ๓๐,๐๐๐ อนุรักษ์เมืองตะนาวศรี แลเจ้าพระยา
 จักรกษัตริย์ ๓๐,๐๐๐ ตามขึ้นไปเมืองทวายโดยทางบก กองทัพเรือพระยา
 เทพอรชุนยกไปทางทะเลถึงตำบลบ้านข่อย ในแดนเมืองทวาย ประทะ
 กับกองทัพเรือสมเด็จพระตะบะ ซึ่งพระเจ้าหงสาวดีให้ลงมา
 อนุรักษ์เมืองตะนาวศรี มีเรือรบเรือขึ้นทุกกรมกันราว ๒๐๐ ลำจำนวน
 พลประมาณ ๓๐ ๐๐๐ ก็เข้ารบพุ่งกันที่ทะเล สู้กันแต่เช้าจนเที่ยงยังไม่
 แพ้ชนะกัน ถึงเวลาย่ำลมตั้งคลื่นใหญ่ก็ทอดรอนกันอยู่ทั้งสองฝ่าย
 ฝ่ายพระยาพระคลังเมื่อใดเมืองทวายแล้ว ก็คิดเป็นห่วงเจ้าพระยาจักร
 เหมือนกัน ด้วยไม่ทันเชื่อว่าระคะเมืองตะนาวศรีได้แล้วหรือยัง จึงจัด
 กองทัพเรือมีจำนวนเรือรบ ๓๐๐ ลำ กับพลทหาร ๕,๐๐๐ ให้พระยาพิไชย
 สงคราม พระยารามคำแหง คุมลงไปช่วยเจ้าพระยาจักรที่เมือง
 ตะนาวศรี พอกองทัพออกจากปากน้ำเมืองทวายก็ได้ยินเสียงปืนทางทิศ
 ได้ พระยาพิไชยสงคราม พระยารามคำแหง จึงให้ขุนโคมจตุรงค์คุม
 เรือลาดตระเวนล่องหน้าลงไปสืบ ได้ความว่ากองทัพเรือของไทยยกขึ้น
 มาจากข้างใต้ สู้รบอยู่กับกองทัพเรือของพม่า พระยาพิไชยสงคราม
 พระยารามคำแหง ก็ยกกองทัพเขาคัดกระหนาบพม่าลงมาจากข้างเหนือ
 ฝ่ายพระยาเทพอรชุนรู้ว่ามุกกองทัพเรือไทยยกลงมาช่วยทางข้างเหนือก็ยก

เขาคัทพม่าทางบ้านไต กองทัพไทยยิ่งถูกสุมิงอยากองนายทัพตาย
 ในทรบ แล้วยิ่งเรือสุมิงพระตะบะแลเรือรบชาติกแตกจมอีกหลายลำ
 กองทัพเรือพม่าก็แตกกระเจตกระชาย พวกชาติกแล่นโยหน้ไปข้าง เขา
 เรือเกยฝั่งชนบกหน้ไปข้าง กองทัพไทยจับเป็นไคประมาณ ๕๐๐ ทังไคเรือ
 แลเครื่องคัสตราวุธอีกเป็นอันมาก

พระยาเทพอรชุน พระยาพิไชยสงคราม พระยารามคำแหงไคทราย
 ความจากคำให้การพวกเชลยว่า ยังมีกองทัพของชาติกยกกลงมาทาง
 บกจากเมืองเมาระตะมะ จะมาช่วยเมืองทวายอีกทัพ ๓ จึงรวบรวม
 กองทัพกลับไปแจ้งความแก่เจ้าพระยาจักรทเมืองทวาย เจ้าพระยาจักร
 จึงปรึกษากับพระยาพระคลัง จั๊กกองทัพยกยกขึ้นไปทางริมแม่น้ำทวาย
 เป็น ๒ ทาง กองทัพเจ้าพระยาจักรยกขึ้นไปทางฝั่งตะวันออก กองทัพ
 พระยาพระคลังยกขึ้นไปทางฝั่งตะวันตก ไปซุ่มอยู่สองฟากทางทกองทัพ
 พม่าจะยกกลงมา ฝ่ายกองทัพพม่าที่ยกลงมาทางบกครั้งนั้น ยังไม่ทราบ
 ว่าเมืองทวายเมืองตะนาวศรีเสียแก่ไทยแล้ว เจ้าเมืองมล่นเป็นนายทัพ
 ยกกลงมาทางฝั่งตะวันออกของ ๑ ครองมาทางเมืองกลีออง หมายจะเข้า
 เมืองทวายทางค่ายลเสื่อขาม ชังกองทัพไทยตั้งซุ่มอยู่ เจ้าเมืองกลีค
 ของปคุมกองทัพยกลงมาตามทางชายทะเลข้างฝั่งตะวันตกของ ๑ มาถึง
 ขาเหนือขานห่วนโพะ กองทัพไทยเห็นทัพพม่ายกถล้าเข้ามาในที่ซุ่ม
 ก็ออกกระตมตทัง ๒ ทัพ ชาติกไม่ระวังก็แตกพ่ายยับเยินเสียข้างมาผู้คน
 แลเครื่องคัสตราวุธแก่ไทยเป็นอันมาก ไทยจับไค่นายทัพนายกอง ๓๓ คน

ไพร่พล ๔๐๐ เศษ ครั้นเสร็จการรบแล้ว เจ้าพระยาจักรียกเข้ามากราบบังคมทูลฯ สมเด็จพระนเรศวรก็ทักพระทัย โปรดให้พระยาศรีไสยณรงค์รักษาเมืองตะนาวศรีต่อไป ส่วนเมืองทวายนั้นให้เจ้าเมืองกรมการเข้ามาเฝ้าถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาแล้ว โปรดให้กลับไปรักษาเมืองอยู่อย่างเดิมแล้วมีตราให้หากองทัพกลับเข้ามายังพระนคร ในขมแสง พ.ศ. ๒๑๓๖

ถึงปลายขมแสงนั้น สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกกองทัพหลวงลงไปตีกรุงกัมพูชา มีชัยชนะจับนักพระสัญญาเจ้ากรุงกัมพูชาได้ ให้ประหารชีวิตเสียในพิธีปฐมกรรม แล้วกวาดต้อนครอบครัวเขมรมาเป็นเชลยเป็นอันมาก ครั้นเสด็จกลับมาถึงพระนครจึงท้าวสสั่งให้ตั้งหัวเมืองเหนือที่ใดทรงให้วางเมื่อเวลาทำสงครามก็อิศรภาพอยู่ ๘ ขุน ให้กลับมาเจ้าเมืองกรมการปกครองทั้งแต่ก่อน ทรงตั้งข้าราชการตามบ้านเห็นความชอบให้ไปเป็นผู้ปกครองคือ พระยาไชยบูรณ์ชาหลวงเกษมที่ใดทรงใช้สอยทำศึกมาแต่แรกนั้น ให้เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ ครองเมืองพิษณุโลก ให้พระศรีเสาวราช (ท่านองจะเป็นราชินิกุล) ไปครองเมืองสุโขทัย ให้พระองค์ทอง (เป็นเจ้าราชินิกุล) ไปครองเมืองพิไชยให้หลวงจำ (แสนย์) ไปครองเมืองสวรรคโลก และเข้าใจว่าส่งครอบครัวเขมรที่ใดมาคราวนั้นไปอยู่หัวเมืองเหนือโดยมาก

สงครามครั้งที่ ๑๒ ความสมเด็จพะนเรศวรตีหัวเมืองมอญ

ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๑๓๗

เมื่อกองทัพไทยไปตีเมืองทวายเมืองตะนาวศรี ในคราวที่กล่าว
มาแล้ว กองทัพพระเจ้าหงสาวดีให้ลงมาช่วยรักษาเมือง เกณฑ์
มอญเข้ากองทัพมาโดยมาก เพราะเมืองมอญอยู่ใกล้เมืองทวายเรียก
ผู้คนได้เร็วกว่าเกณฑ์คนทางอื่น แต่พวกมอญไม่ชอบพม่า คิดหา
โอกาสที่จะพ้นจากอำนาจพม่าอยู่เสมอ เมื่อยังไม่พ้นใดก็ต้องยอมให้
พม่าใช้มารบพุ่งกับไทย พวกนั้นมาล้มตายด้วยความลำบากมากเข้า ก็ยิ่ง
อยากพ้นจากอำนาจพม่ามากขึ้นทุกที ครั้นพวกมอญเห็นกองทัพของ
พระเจ้าหงสาวดีมาแพ้ไทยไปทีละที ภายหลังหลายคราว แลที่สุดถึงไทยยกกร
เข้าไปตีเอาเมืองทวายเมืองตะนาวศรีได้ทั้ง ๒ เมือง ก็พากันกระต้าง
กระเทืองไม่กลัวเกรงพม่าเหมือนแต่ก่อน ทำนองพวกนายทัพยกทัพ
เรือกลงมารักษาเมืองทวายเมืองตะนาวศรีแลมาเสียทีไทยแตกยับเยินไป
จะไปทูลพระเจ้าหงสาวดีว่ามาแพ้เพราะพวกมอญไม่เป็นใจรบพุ่ง หรือ
มีฉันทนั้นเมื่อเสียทัพกลับไปแล้วพวกมอญจะกำเริบขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง
ความปรากฏในพงศาวดารพม่าว่า พระเจ้าหงสาวดีทรงซัดเคืองพวก
มอญว่าเขาใจมาเผื่อแผ่แก่ไทยจะก่อการขบถ จึงให้กองทัพยกจาก
เมืองหงสาวดีลงมาปราบปรามพวกมอญ จะไต่รบพุ่งกันอย่างไร

หาปรากฏไม่ ในพงศาวดารกล่าวแต่ว่าพวกมอญพากันอพยพครอบครัว
หนีกองทัพพม่าไปอยู่เมืองยะไข่บ้าง ไปอยู่เมืองเชียงใหม่บ้าง แต่โดย
มากนั้นเข้ามาอยู่กับสมเด็จพระนเรศวรที่กรุงศรีอยุธยา ต่อมาพระเจ้า
หงสาวดีทรงตั้งขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งเป็นท้าวพระราชหฤทัยคน ๓ ในหนึ่งคือ
พระราชพงศาวดารเรียกชื่อว่า “พระยาลาว (๑)” ลงมาเป็นเจ้าเมือง
เมาะตะมะ ตำแหน่งเทศาภิบาลมณฑลหัวเมืองมอญข้างฝ่ายใต้

ในเวลานั้นพวกมอญอพยพไปอยู่ประเทศอันกับพวกญาคูพองซึ่ง
ยังอยู่ในเมืองมอญ ลอยไปมาสื่อสารถึงกันอยู่เนือง ๆ พวกพระยา
มอญซึ่งเข้ามาสามภักดีอยู่ในกรุงศรีอยุธยา คงเกลียดกลัวมอญช้วน
เจ้าเมืองมอญจะให้มาเข้ากับไทย ที่เห็นชอบด้วยก็มี ที่ยังกลัว
พม่าพากันเฉย ๆ อยู่ก็มี ครั้นนั้นเห็นจะมีผู้ร้องฟ้องต่อพระยาลาว
เจ้าเมืองเมาะตะมะ ว่าพระยาพะโรเจ้าเมืองเมาะลำเลิง (ที่เรียก
ภายหลังว่าเมืองมรแมน) มาเข้ากับไทย พระยาลาวจะเอาตัว
พระยาเมาะลำเลิงไปชำระลงโทษ แต่พระยาเมาะลำเลิงรู้ตัวก่อน
ตัวเมืองเมาะลำเลิงจึงอพยพไปอยู่ใต้ตาแม่น้ำสกลินข้ามฟากใกล้กับเมือง
เมาะตะมะ จึงรวบรวมกำลังตั้งแขวงเมืองแล้วให้ทูตเข้ามายังกรุง
ศรีอยุธยา ขอสามภักดีเป็นข้าขอบขัณฑสีมา ขอพระราชทาน
กองทัพออกไปช่วยรักษาเมืองเมาะลำเลิงไว้ สมเด็จพระนเรศวรจึงมี
รับสั่งให้พระยาศรีโคตรบูรพาเจ้าเมืองน่านพล ๓,๐๐๐ ยกไปช่วยเมือง

(๑) สันนิษฐานว่าจะเป็นคนเดียวกับที่เรียกในพงศาวดารพม่าว่า “พระยาลอ” ซึ่ง
ปรากฏชื่อในเรื่องสงครามคราวที่ ๑๐

เมาระลำเลิง^(๑) พอกองทัพไทยยกไปถึง ข้าวทราบถึงพวกมอญตาม
 หัวเมืองก็พากันมาเข้ากับไทยเป็นอันมาก จนพม่าทริภคณาเมืองเมาระตะมะ
 ต้องทิ้งเมืองหนีไป พระเจ้าหงสาวดีได้ทรงทราบความว่า หัวเมือง
 มอญเข้ากับไทยกำเริบขึ้นหลายเมือง จึงคำสั่งให้พระเจ้าคองอ
 ยกกองทัพลงมาปราบปรามเสียให้ราบคาบ ทำนองพระเจ้าคองอจะเข้า
 พระทัยว่า เป็นแต่พวกเจ้าเมืองกรมการคึกขบด ราษฎรโดยมากหาได้
 เป็นใจด้วยไม่ ยกกองทัพลงมาโดยประมาณ กองทัพไทยกับมอญ
 ช่วยกันรบพุ่ง ก็ตีกองทัพพระเจ้าคองอแตกยับเยิน จนพระเจ้าคองอ
 ต้องหนีกลับไปเมือง กองทัพไทยมอญไล่ติดตามขึ้นไปจนถึงเมืองสะโตง
 แต่กำลังไม่พอจะตีต่อขึ้นไปก็ต้องยกกลับมาเมืองเมาระตะมะ
 ตั้งแต่นั้นคราวนี้แล้ว หัวเมืองมอญข้างฝ่ายใต้ ตั้งแต่เมือง
 เมาระตะมะตลอดมาจนถึงกับแดนไทย ก็มาเป็นเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยา
 หมกทุกเมือง

(๑) พิเคราะห์ตามเรื่องเห็นว่า ที่ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า กองทัพไทยยกไป
 คราวนี้ ๓,๐๐๐ น้อยนัก จำนวนพลเห็นจะมากกว่านั้น

สงครามครั้งที่ ๑๓ การวมตัวของพระนครศรีอยุธยาที่เมืองหงสาวดี
ครั้งแรก ปีมะแม พ.ศ. ๒๑๓๗

ที่สมเด็จพระนครศรีอยุธยาเมืองมอญย้ายเข้ามาเป็นเมืองขึ้นของไทย เป็นหัวข้อสำคัญในเรื่องพงศาวดารการสงครามที่ไทยรบกับพม่าในครั้งนั้น เพราะการสงครามที่รบกับพม่ามาตั้งแต่สมเด็จพระนครศรีอยุธยาประกาศอิสรภาพที่เมืองแครง ย้ายพม่าจะปราบปรามไทย พยายามยกกองทัพมาย่ำยี ฝ่ายไทยต่อสู้รักษาความเป็นอิสระของชาติ รบกันอยู่ ๓๐ ปี ไทยก็อิสระสำเร็จได้ในคราวเมื่อสมเด็จพระนครศรีอยุธยาพระเจ้ามหาอุปราชแล้วเลยไปเมืองทวายเมืองตะนาวศรีกลับคืนมาเป็นของไทยอย่างเดิม เรื่องการสงครามที่ไทยเป็นฝ่ายต่อสู้ตีเพียงเท่านั้น ครั้นที่หลวงเมืองมอญย้ายเข้ามาเป็นของไทย ก็เหมือนมอญหาเหตุขึ้นว่า ไทยจะตอบแทนพม่าบ้างหรือไม่ ถ้ามีประสงค์จะย้ายบ้างก็มีโอกาสแล้ว เพราะได้เมืองมะตะมะอันเป็นที่เหมาะสำหรับการตั้งฐานทัพไว้ในมือ ไทยอาจจะไปตีเมืองหงสาวดีได้ สอดคล้องเหมือนกษัตริย์พระเจ้าหงสาวดีมาตีกรุงศรีอยุธยาแต่ก่อน ขณะนั้นไทยเห็นจะรู้สึกอยู่ทั่วกันว่าพม่าได้มาย่ำยีบ้านเมืองมากมายนักแล้ว เมื่อได้โอกาสก็ควรจะตอบแทนพม่าบ้างจริงอยู่ที่ไทยได้ โอกาสครั้งนั้น ไม่ได้เปรียบพม่าเท่าพม่าเคยได้เปรียบไทยมาแต่ก่อน เพราะไทยมาได้เปรียบเมื่อถูกพม่าทำร้ายเป็นเสียคราวหนึ่งแล้ว ต้องก่อร่างสร้างตัวใหม่ แลต้องรบพุ่งมาเป็นช้านานจึงมีชัยชนะ

กำลังพลย่อมไม่บริบูรณ์เหมือนพม่าเมื่อมาคเมืองไทย อีกประการ ๓
 หัวเมืองมอญที่ไคมาเป็นของไทยในชนนุกยงไม่หมด แม่เมืองที่ไคมา
 ผู้คนก็แตกกระจัดกระจายไปเสียก่อนแล้วเป็นอันมาก ไทยไม่ได้มอญ
 เป็นกำลังเหมือนอย่างพม่าเคยไคมาแต่ก่อน ข้อที่ไม่ได้เปรียบพม่า
 เหมือนอย่างพม่าเคยไคเปรียบไทยตั้งกล่าวมานี้ก็คงทราบกันอยู่ แต่
 วิสัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นนักรบ ไม่เคยทิ้งโอกาสที่จะทำแก่ข้าศึกได้
 ให้ล่วงไปเสียเปล่า พอได้โอกาสจึงเสด็จยกกองทัพหลวงไปตีเมือง
 หงสาวดีเมื่อขมะแม พ.ศ. ๒๑๓๘

เรื่องสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปตีเมืองหงสาวดีครั้งนี้ ในหนังสือ
 พระราชพงศาวดารฉบับขอนหามิใหม่ มีแต่ในฉบบ์หลวงประเสริฐอุบลขัยเดียว
 ยึดถือกับพงศาวดารพม่า แต่กล่าวย่อ ๆ เกือบจะไม่มีรายการด้วยกัน
 ทั้ง ๒ ฝ่าย จึงจำต้องสันนิษฐานรายการประกอบบ้าง ความปรากฏว่า
 สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกกองทัพหลวงออกจากพระนครเมื่อวันอาทิตย์
 เดือนธันวาคม ๓ ค่ำ ขมะแม พ.ศ. ๒๑๓๘ จำนวนพลที่ยกไป ๓๒๐,๐๐๐ ไป
 ถึงเมืองเมาระตะมะรวรรวมกองทัพมอญเข้าสมทบแล้ว เสด็จยกกองทัพ
 หลวงขึ้นไปหงสาวดีเข้าล้อมเมืองไว้ สันนิษฐานว่าสมเด็จพระนเรศวร
 เสด็จไปครั้งนี้เป็นการยกทัพไป ไม่ให้ข้าศึกมีเวลาพอจะเตรียมต่อสู้
 ได้พร้อม แลพระราชประสงค์ยกไปนั้นเห็นจะเป็น ๓ ประการคือ
 ประการที่ ๑ ถ้าสามารถจะตีเอาเมืองหงสาวดีได้ก็จะตีเอาที่เดียว ประการ
 ที่ ๒ ถ้าตีเมืองหงสาวดียังไม่ได้ในคราวนี้ ก็จะตรวจภูมิลำเนาแลกำลังของ
 ข้าศึกให้รู้ไว้สำหรับคิดการคราวหน้าต่อไป ประการที่ ๓ อย่างไร ๆ คงจะ

คึกกวดเขาครอยครวฬเมืองของข้าศึกมาเป็นเขตยให้จงมาก โดย
 ประสงค์จะตักทอนกำลังของข้าศึก แลเอาผู้คนมาเพิ่มเติมเป็นกำลัง
 สำหรับพระราชอาณาจักรต่อไป ความข่รากลว่าสมเด็จพระนเรศวรล้อม
 เมืองหงสาวดีอยู่ถึง ๓ เดือน ก็ให้เข้าปลนเมืองเมื่อฉวันจันทร์ เดือน ๕
 แรม ๑๓ ค่ำ ครอง ๓ เข้าหาใต้ไม้ ครั้นได้ทรงทราบว่าพระเจ้าแปร พระ
 เจ้าอังวะ พระเจ้าตองอู ยกกองทัพมาช่วยพระเจ้าหงสาวดีทั้ง ๓ เมือง
 เห็นกำลังข้าศึกมากนัก จึงมรยสั่งให้เลิกทัพกลับมาเมื่อวันสังกรานต์
 เดือน ๕ ขวอก พ.ศ. ๒๓๓๘ แลได้กวาดต้อนครอยครวฬในหัวเมืองมณฑล
 หงสาวดีมาเป็นเขตยในครั้งนี้เป็นอันมาก

สงครามครั้งที่ ๑๔ ความสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเมืองหงสาวดี
ครั้งที่ ๒ ปีกญ พ.ศ. ๒๑๔๒

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชสงครามศึกกับพม่าเป็นข้อสำคัญ ๒ ประการ
คือที่ทรงถนัดในวิชาศึกคนมากด้วยคนน้อยประการ ๑ แลไม่ทิ้งโอกาส
ประการ ๑ ฝ่ายพม่าไม่เช่นนั้น เหมือนเมื่อพยายามจะปราบปรามไทย
ยกกองทัพเข้ามารบไทยไม่ชนะทัพ ๑ แล รุ่งขึ้นให้ทัพอื่นยกเข้ามาอีก
ติดต่อกันมาทุกปี ไม่มีที่จะรอหาโอกาสก่อน แต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ถ้าได้ โอกาสเป็นไม่ละ แต่ถ้าไม่เป็นโอกาสแล้วก็ไม่ทำ เหมือน
อย่างทศเมืองหงสาวดี เสด็จไปตีครั้งแรกไม่สำเร็จแล้วนั่งเฉยเสียถึง
๓ ปี จนมีโอกาสดีกจึงไปตีอีกครั้ง ๑

ในระหว่าง ๓ ขันนมเหตุการณ์อันเป็นฝ่ายพม่าเกิดขึ้น
หลายอย่าง ล้วนแต่เนืองด้วยเหตุที่พระเจ้าหงสาวดีแพ้สงครามไทยเป็น
ปัจจัยไปทุกเรื่อง ราวกับว่าอกศลกรรมที่พม่ามาทำร้ายไทยตามสนของ
ให้เห็นประจักษ์ ตั้งกันมาแต่เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปตีเมืองหงสาวดี
ประเทศราชที่ยกกองทัพไปช่วยเมืองหงสาวดีครั้งนั้น พระเจ้าคองอชิง
เป็นลูกของพระยิตลา กษัตริย์พระเจ้าองวะซึ่งเป็นลูกเรือของพระเจ้าหงสาวดี
ยกไปตั้งก่อน กองทัพพระเจ้าแปรที่ไปตั้งเป็นลูกเรือออกองค์ ๑ ไปยังหาดังไม่

พระเจ้าหงสาวดียกย่องความชอบว่าเพราะกองทัพพระเจ้าทองอุทัยพระเจ้า
 อังวะยกไป สมเด็จพระนเรศวรจึงต้องเลิกทัพกลับมา จะพระราชทาน
 บำเหน็จบำนาญ แลเวลานั้นตำแหน่งพระมหาอุปราชายังว่างอยู่ ทำนอง
 พระเจ้าทองอุทัยตลอดหนอย่างไวอย่างหนึ่งด้วย พระเจ้าหงสาวดีจึงตั้ง
 พระเจ้าลูกเธอองค์ที่เป็นพระเจ้าอองวะชน เป็นพระมหาอุปราชแทนองค์ที่
 ซากคองข้าง ฝ่ายพระเจ้าแปรยกกองทัพไปถึงกลางทางได้ทราบความ
 ถิ่นน้อยพระฤทธิชัย ด้วยหมายว่าพระราชบิดาจะให้เป็นพระมหาอุปราช
 เพราะได้เคยทำศึกสงครามมีบำเหน็จความชอบมาแต่ก่อน ครั้นไม่
 สมหมายก็เลยแค้นพระเจ้าทองอุทัยเป็นผู้พลยงให้พระราชบิดาเกลียดชัง
 จึงหนีหนียกกองทัพเลยไปตั้งเมืองตองอู เวลานั้นพระเจ้าทองอุทัยอยู่ที่
 เมืองหงสาวดี ให้นัดเงินหนึ่งหมื่นเป็นราชบุตรอยู่รักษาเมือง นัดเงินหนึ่ง
 เป็นคนเข้มแข็งการศึกต่อสู้รักษาเมืองเป็นสามารภ พระเจ้าแปรจะตีเอา
 เมืองตองอูไม่ได้ ก็เลิกทัพกลับไปเมืองแปร แลเลยตั้งแขวงเมือง
 ใหม่อ่อนน้อมต่อพระเจ้าหงสาวดีผู้เป็นราชบิดาตั้งแต่ก่อน ต่อมาไม่ช้า
 พระหน่อแก้วลูกพระเจ้าไชยเชษฐา ที่พระเจ้าหงสาวดีให้ครองกรุงศรี
 สัตตนาคนหัดตั้งแขวงเมืองชนช้าง พระเจ้าหงสาวดีเกรงว่าประเทศราช
 แลหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลจะพากันเอาอย่างกระต้างกระเดื่องชน จึงขยาย
 ศักดิ์เคื้อนให้ส่งบุตรหลานเข้าไปฝากหัดราชการ ตามโบราณราชประเพณี
 โคขประสงค์จะให้เป็นตัวจำนำอยู่ในกรุงหงสาวดี หัวเมืองที่ยังมีความ
 สามัญก็ยกยาเกรงก็ส่งบุตรหลานไปถวายตามวิธีสั่ง แต่พระเจ้าทองอุ
 ทัยมิ่งนรธาช่อราชอนุชา ซึ่งเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ แลพระเจ้ายะไข่ ๓ องค์

นเพกเฉยเสีย ทาส่งราชบุตรไปตามรับสั่งไม่ พระเจ้าหงสาวดีก็มิรู้
ที่จะทำประการใด ทวยหัวเมืองทวายพระศุภชัยไคยงเหลืออยู่น้อยนัก
ไม่มีกำลังพอที่จะปราบปรามก็ต้องนั่งอยู่

ฝ่ายพระหน่อแก้วเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต เมืองต่งแขงเมืองแล้ว
แต่งท้าวพระยาให้ไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมชาวลานช้าง ซึ่งตกไปอยู่ต่าง
ประเทศให้กลับไปบ้านเมือง พวกชาวลานช้างที่ถูกพระเจ้าหงสาวดีกวาด
เอาไปมีมากด้วยกัน เพราะถูกกวาดไปหลายคราว เมื่อไค้ทราบว่า
พระหน่อแก้วราชบุตรของพระเจ้าไชยเชษฐา ซึ่งนับถือกันว่าเป็นมหาราช
ในพวกลานช้าง ไค้เป็นอิสระก็เกิดนิยมยินดี ชวนกันอพยพกลับไป
บ้านเมือง แต่ทางไปจะต้องเที่ยวผ่านอาณาเขตเชียงใหม่ เวลานั้น
พระหน่อแก้วกับพระเจ้าเชียงใหม่เป็นอริกันอยู่ ทวยเมืองพระหน่อแก้ว
ตั้งตัวเป็นอิสระแล้ว เห็นว่าพระเจ้าเชียงใหม่เป็นน้องพระเจ้าหงสาวดี
จึงอุททูนให้พระยาน่านแขงเมืองเอาพระเจ้าเชียงใหม่ข้าง ครองนพระ
หน่อแก้วเกรงพระเจ้าเชียงใหม่จะซัดขวางมิให้พวกครวักลับไป จึงเตรียม
กองทัพจะยกมารับครัวลานช้างไปจากเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่
ทราบความก็ร้อนตัว ทวยรู้สู้กว่าเป็นพม่าเข้ามาครอบครองราษฎรซึ่ง
เป็นไทยต่างชาติต่างภาษากัน ปกครองเมืองมาไค้ด้วยราษฎรกลัวพม่า
พม่าก็ทำสงครามแพ้ ไทยจนหมดอำนาจไม่เหมือนแต่ก่อน ข้าพระเจ้า
หงสาวดีก็เป็นอริ แมต่งแขงเมืองเฉยอยู่ ถ้ากองทัพกรุงศรีอยุธยา
หรือกรุงศรีสัตนาคนหุตยกมาตีเมือง นากลัวราษฎรพลเมืองจะพากัน
ไปเข้ากับข้าศึกหรือไม่เต็มใจรยพุง ก็จะมีภัยอันตรายไค้ทั้ง ๒ สถาน

จะอยู่ไปแต่โดยลำพังเห็นจะไม่ไ้ พระเจ้าเชียงใหม่จึงแต่งทูตให้เชิญ
 ราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการลงมายังกรุงศรีอยุธยา ขอมออ่อนน้อม
 ต่อสมเด็จพระนเรศวร ขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาสืบไป แลขอพระ
 ราชทานกองทัพขึ้นไปช่วยป้องกัน อย่าให้พวกกรุงศรีสัตนาคนหุตมา
 เขยตเขยนควย

ในเวลานั้นพวกท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ที่หนีพม่ามาพึ่งสมเด็จพระ
 นเรศวรอยู่ในกรุงศรีอยุธยาก็มีมาก ที่เป็นตัวสำคัญอันผู้คนพลเมือง
 นับถอมมากมีอยู่คน ๓ ทรงตั้งให้เป็นท้าวพระยารามเดโช ครั้นพระเจ้า
 เชียงใหม่มาอ่อนน้อมขอมชนต่อกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรทรง
 พระราชดำริเห็นว่า เมืองเชียงใหม่ที่จริงมีกำลังผู้คนมากกว่าเมือง
 ลานช้าง ถ้าให้ไพร่บ้านพลเมืองเป็นใจต่อผู้ซำคักพร้อมกัน เมือง
 ลานช้างก็จะทำไม่ไ้ไ้ จึงโปรดให้เจ้าพระยาสุรสีห์คุมกองทัพหัวเมือง
 ฝ่ายเหนือขึ้นไปห้ามมิให้ชาวลานช้างมาเขยตเขยนเมืองเชียงใหม่ แล
 ให้ท้าวพระยารามเดโชขึ้นไปเป็นผู้ช่วยพระเจ้าเชียงใหม่รักษาบ้านเมือง
 ต่อไปควย เจ้าพระยาสุรสีห์ยกขึ้นไปตั้งเมืองเชียงใหม่ ให้ไปห้าม
 กองทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตซึ่งกำลังตั้งคตเมืองเชียงใหม่อยู่นั้น ว่าอย่า
 ให้เขยตเขยนเขตแดนเมืองเชียงใหม่ต่อไป ควยพระเจ้าเชียงใหม่ไ้
 มาอ่อนน้อมขอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของกรุงศรีอยุธยาแล้ว พลกแม่ทัพ
 นายกอง กรุงศรีสัตนาคนหุตไ้ ทราบายว่า กองทัพไทยยกขึ้นไปก็เกรงพระ
 เสดชานภาพสมเด็จพระนเรศวร พากันเลิกทัพกลับไป แต่ในเวลานั้น
 เมืองน่านแลเมืองฝางยังกระต้างกระเดื่อง ไม่อ่อนน้อมต่อพระเจ้าเชียงใหม่

เจ้าพระยาสุรสีห์ จึงให้ พระยารามเดโช เป็นข้าหลวงรักษาการอยู่ที่เมือง
 เชียงแสน หวังจะเกลี้ยกล่อมหัวเมืองที่ยังกระด้างกระเดื่อง แล้วให้
 คอขรระวังมี ให้เกิดเหตุกบฏเมืองลานช้างต่อไป แต่นั้นประเทศลานนา
 เชียงใหม่ก็มาเป็นเมืองขึ้นของไทยเหมือนกบฏหัวเมืองมอญข้างฝ่ายใต้ แล
 ยังมีเหตุกบฏขึ้นทางเมืองยะไข่อีกทาง ๑ เมืองยะไข่แต่เดิมเป็นประเทศ
 ทมอัครอยู่ทางชายทะเลข้างทิศตะวันตก ต้องเป็นประเทศราชขึ้นพม่า
 มาแต่ครั้งพระเจ้าหงสาวดีบรมนอง เหมือนกบฏประเทศอินทโยโกสซิค
 กบฏพม่าในสมัยเดียวกัน ครั้นพระเจ้าหงสาวดีนั้นทขเรงเสียมอำนาจลง
 พระเจ้ายะไข่ก็ตั้งแข็งเมืองบ้าง เหตุการณ์ทั้งปวงดังกล่าวมานี้เกิดติดต่อกัน
 กันมาในระหว่างขมมะแม พ.ศ. ๒๑๓๘ จนจบปี พ.ศ. ๒๑๔๑ สมเด็จพระ
 นเรศวรทรงพระราชดำริเห็นว่าเมืองหงสาวดีขึ้นเขวรนวนเร็ว เป็นโอกาส
 อยู่แล้ว จึงดำรัสสั่งให้เตรียมการตีเมืองหงสาวดีอีกครั้ง ๑
 เรื่องตีเมืองหงสาวดีครั้งที่ ๒ พิเคราะห์ตามรายการที่ปรากฏใน
 หนังสือพระราชพงศาวดาร สมเด็จพระนเรศวรตั้งพระราชหฤทัยจะ
 พยายามตีเอาเมืองหงสาวดีให้จงได้ ไม่ยกทัพไปเป็นการทดลองเหมือน
 ครั้งก่อน เริ่มต้นจึงให้เจ้าพระยาจักรีคุมกองทัพมีจำนวนพล ๓๕,๐๐๐
 ยกไปเมื่อต้นขฤ พ.ศ. ๒๑๔๒ ไปตั้งอยู่ที่เมืองเมะละเล็ง เกณฑ์
 ผู้คนพลเมืองมาทำนาในระดณนั้น หาเสบียงอาหารไว้สำหรับกองทัพ
 หลวง แลเกณฑ์กองทัพเมืองทวายจำนวนพล ๕,๐๐๐ ให้ไปตั้งต่อเรือ
 สำหรับกองทัพที่เกาะพระอกแขวงเมืองวังราว (ท้องถิ่นเรียกว่าเมือง
 อมเชื้อสัททวนน) ทัพอีกแห่ง ๑ สันนิฐานว่าเจ้าพระยาจักรีจะได้รบ

กระแสน้ำล้นไปในการถกอย่าง ๑ คือให้ไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองที่ยังมิได้
 มาขึ้นแก่ไทยให้มาอ่อนน้อมด้วย จึงปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร
 ว่า ครั้นนั้นเมื่อหัวเมืองชนหนงสาวกทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรจะเสด็จไป
 ตเมืองหงสาวก ต่างก็พากันมาอ่อนน้อมเป็นหลายเมือง เมืองที่มา
 อ่อนน้อมคราวนั้นที่สำคัญคือเมืองยะไข่^(๑) กบเมืองตองอู ทั้ง ๒ เมืองนี้
 เป็นประเทศราชที่ตั้งแขงเมืองต่อพระเจ้าหงสาวก มีศัภษกรให้ทศถอ
 มาถวายสมเด็จพระนเรศวร ธิว่าถ้าเสด็จไปตเมืองหงสาวกเมื่อใดจะ
 ยกกองทัพมาช่วย

ครั้นจะตองอธิบายถึงฐานะของเมืองยะไข่กับเมืองตองอูก่อน ให้
 เข้าใจว่าเหตุใดเมืองทั้ง ๒ นั้นจึงมาเข้ากบสมเด็จพระนเรศวร ส่วนเมือง
 ยะไข่เป็นเมืองชายทะเล พวกชาวเมืองชำนาญการใช้เรือ พระเจ้ายะไข่
 ขยาก็ได้หัวเมืองชนหนงสาวกที่ตอแดนกันทางชายทะเลวันตกไปเป็นเมือง
 ชนของยะไข่ ครั้นทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรจะเสด็จไปตเมืองหงสาวก
 จึงมาขอเข้ากบไทยประสงค์จะให้สมเด็จพระนเรศวรยอมยกหัวเมืองเหล่านี้
 ให้เป็นข้าเห็น ครั้นที่ดยะไข่กลับไปจากกรุงศรีอยุธยา พระเจ้ายะไข่
 ทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงรับเป็นไมตรีตามประสงค์ ก็ให้กองทัพ
 เรือยกมายกเมืองสิเรียม^(๒) อันอยู่ปากน้ำหงสาวกไว้รอท่ากองทัพไทย
 ส่วนเมืองตองอูนั้น พระเจ้าตองอูเห็นว่าเมื่อสมเด็จพระนเรศวรตเมือง
 หงสาวกใดแล้ว คงแสวงหาผู้ที่จะครอบครองเมืองหงสาวกคือไป ถ้าใคร

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียกว่า เมืองละเก็ง

(๒) เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าเมืองเสรีง

ได้เป็นพระเจ้าหงสาวดีมีกำลังไทยออกหนุน ก็จะได้เป็นใหญ่ในเมืองพม่า
พระเจ้าคองอจึงมาเข้ากับสมเด็จพระนเรศวร ด้วยประสงค์จะเป็นพระเจ้า
หงสาวดีต่อไป แต่การที่ให้ทูตมานั้นลอบให้มา หาให้ทราบถึงพระเจ้า
หงสาวดีไม่

ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ที่เมืองคองอในเวลานั้นมีพระ
ภิกษุองค์ ๓ ชื่อพระมหาเถรเสียมเพรียม จะเป็นชื่อนักอาจารย์ของพระเจ้า
คองอหรืออย่างไรไม่ปรากฏ แต่เป็นคนฉลาดในเล่ห์เหลี่ยม เมื่อทราบว่า
พระเจ้าคองอให้มาอ่อนน้อมต่อไทย จึงเข้าไปทักทายพระเจ้าคองอว่า
ที่จะหมายเป็นใหญ่โดยไปพึ่งไทยนั้นเห็นจะไม่สมคิด ที่ไหนไทยจะเลี้ยง
ให้ถึงใจ เพราะกรุงหงสาวดีกับกรุงศรีอยุธยาช่วยกันมากด้วย
แข่งอำนาจกัน ถ้าพระนเรศวรได้เมืองหงสาวดีแล้วไหนจะยอมให้ ใครมี
อำนาจขึ้นเป็นคู่แข่งอีก คงจะคิดคิดตรองทอนกำลังมิให้เมืองหงสาวดี
กลับเป็นอิสระได้อีกต่อไป อย่างนี้ก็จะได้เป็นเพียงประเทศราชชนกรุง
ศรีอยุธยาเหมือนอย่างทখনพระเจ้าหงสาวดีอยู่เดิมนั้น เห็นว่าทางที่จะคิด
เป็นใหญ่ได้ โดยลำพัง ไม่ต้องไปเป็นเมืองขึ้นของไทยยังมีอยู่ แล้ว
พระมหาเถรเสียมเพรียมก็บอกขยายให้พระเจ้าคองอ ๆ เห็นชอบด้วย จึง
แต่งเหล่าคนสนิทให้ลอบลงมาเที่ยวยุยงพวกมอญที่ไทยเกณฑ์มาทำนา
ประสงค์จะให้มอญเป็นอริชนกับไทยจนเกิดเหตุการณ์ ก็ดกนมให้สมเด็จพระ
นเรศวรยกไปยังเมืองหงสาวดีได้ โดยสะดวก แล้วแต่งทูตไปยัง
กองทัพเมืองยะไข่ซึ่งตั้งอยู่ณเมืองสิริเวรมไปชวนพระเจ้ายะไข่ให้ยกกอง
ทัพมาตีเมืองหงสาวดี พระเจ้าคองอระยอกกองทัพไปประหนึ่งว่าจะไป

ช่วยพระเจ้าหงสาวดี พอเข้าในเมืองได้แล้วจะอย่าทัพกับพระเจ้ายะไข่ แล้วยอมยกหัวเมืองทางชายทะเลให้ตามแต่จะต้องการ พระเจ้ายะไข่ เห็นว่าเข้ากับพระเจ้าทองอุระได้กำไรมากกว่าที่จะรอนกองทัพไทยยกไป จึงรบตกลง แล้วยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองหงสาวดี เห็นจะราวเมื่อ เดือน ๓๒ ขกญ ฝ่ายพระเจ้าทองอุระยกกองทัพกลับลงมาว่าจะมาช่วยพระเจ้าหงสาวดี แต่พระเจ้าหงสาวดีระแวงไม่ไวพระทัยพระเจ้าทองอุระ ไม่ยอมให้กองทัพเข้าไปในเมือง กองทัพเมืองทองอุระเมืองยะไข่ก็ตั้งล้อมเมืองหงสาวดีไว้

ฝ่ายพวกคนสนิทของพระเจ้าทองอุระลงมาถึงเมืองเมะตะมะก็แยกย้ายกันไปปะปนอยู่ในพวกพลเมือง เทียวหลอกลวงพวกมอญว่าไทยเกณฑ์มาทำนาพอเสร็จแล้วจะกวาดต้อนเขามาไว้ใช้ในกรุงศรีอยุธยาให้หมด พวกราษฎรก็เกิดหวาดหวั่น บางพวกก็คิดจะหลบหนี ท้าทำการวางเป็นปรกติตั้งแต่ก่อนไม่ ครั้นพวกไทยที่เป็นพนักงานตรวจตราเห็นมอญหลอกลวงหลบหนีสั่งให้จับกุม มอญก็เลยเข้าใจกันไปว่าจะจับเขามาเมืองไทยยังตนเค้นกันมากชน ที่หลังบางที่ถึงคอสู้ไม่ยอมให้ไทยจับกุม แล้วเลยสมคบกันเป็นพวก ๆ ถ้าไทยไปน้อยตัวก็ช่วยกันทำร้าย เกิดการฆ่าฟันกันมากชนทุกที เจ้าพระยาจักรีเห็นมอญกระด้างกระเดื่องชน เข้าใจว่าเพราะมุลนายไม่กำร้ายปรายปรามกัน ให้เอามุลนายมาของจำทำโทษ พวกมอญที่เป็นชั้นมุลนายก็พากันหลบหนีไปเข้ากับพวกราษฎร จึงเลยเป็นขบถชน แต่พวกขบถไม่กล้าเข้ามารบกวนกองทัพใหญ่ เป็นแต่เทียวแฉ่งแฉ่งคอยทำร้ายอยู่ตามบ้านนอก

กองทัพไทยก็ตั้งเข้ามารวบรวมกันอยู่เป็นกองใหญ่ จะแยกย้ายกันไป
 เทียวตรวจตราบังคับบัญชาการตั้งแต่ก่อนหาได้ไม่ พอข่าวที่พวกมอญ
 กำเวียงทรายเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรก็รีบเสด็จยก
 กองทัพหลวง มีจำนวนพล ๓๐๐,๐๐๐ ออกจากพระนครพร้อมด้วยสมเด็จพระ
 พระเอกาทศรถ เมื่อเดือน ๓๓ ขึ้น ๓๓ ค่ำ ไปทางด่านพระเจดีย์
 สามองค์ ครั้นเสด็จไปถึงเมืองเมาระตะมะต้องขยี้ยังกองทัพร้ายปราม
 พวกมอญขยี้ขยี้เกือย ๓ เดือนจึงวายคาย

ฝ่ายเมืองหงสาวดีซึ่งพระเจ้ายะไข่แลพระเจ้าตองอูตั้งล้อมอยู่นั้น
 ทำนองข้างในเมืองความเห็นจะเกิดแตกต่างกันเป็น ๒ พวก พวกหนึ่ง
 เชือดพระเจ้าตองอูว่าชอบตรงต่อพระเจ้าหงสาวดี อีกพวกหนึ่งระแวงไม่
 ไว้ใจ ครั้นถูกล้อมเมืองอดคึกเข้าปลาอาหารเข้า พวกไพร่บ้านพลเมือง
 ท้อคอยากก็พากันหลยหนีออกไปพึ่งพระเจ้าตองอูมากขึ้น จนถึงมีพวก
 ข้าราชการแลที่สกลิงพระมหาอุปราชาก็ไปเข้ากับพระเจ้าตองอู แต่
 พระเจ้าหงสาวดียิ่งซัดแซงอยู่ จนได้ข่าวไปถึงเมืองหงสาวดีว่าสมเด็จพระ
 พระนเรศวรเสด็จไปถึงเมืองเมาระตะมะ พระเจ้าหงสาวดีหวาดหวั่นกลัว
 สมเด็จพระนเรศวรเป็นกำลังมีฤทธิ์จะทำอย่างอื่นประการใด ด้วยพระ
 ญาติวงศ์แลข้าราชการตลอดจนไพร่บ้านพลเมืองพากันไปเข้ากับพระเจ้า
 ตองอูเสียเป็นอันมากแล้ว จึงจำพระหฤทัยอนุญาตให้พระเจ้าตองอูยก
 กองทัพเข้าไปในพระนคร แล้วมอบราชการบ้านเมืองให้พระเจ้าตองอู

ยังคงขัญชาต่างพระองค์แต่่นั้นมา พระเจ้าตองอูจึงส่งราชธิดาของพระเจ้า
 หงสาวดีขบวนององค์ ๓ กษัตริย์เผือกตัว ๓ ไปถวายพระเจ้ายะไข่ขออย่า
 ทพิตามทไคเข้าใจกันมาแต่ก่อน แลขอให้ช่วยกักตักนักของทัพสมเด็จพระ
 พระนเรศวรคอยแทนทยกหัวเมืองชายทะเลเห็นด้วย พระเจ้ายะไข่ก็ยอม
 อย่าทพิรบเป็นไมตรีตามประสงค์ ครั้นพระเจ้าตองอูย่าทพิกับพวกยะไข่
 แล้ว จึงเข้าไปทลพระเจ้าหงสาวดีว่ากองทัพพระนเรศวรทยกมามีกำลัง
 มากนัก จะต่อสู้เมืองหงสาวดีเห็นจะไม่ไหว ขอเชิญเสด็จไปเมือง
 ตองอู ตั้งต่อสู้ทนจึงจะพนมมือข้าศึกได้ พระเจ้าตองอูทลแล้วจึง
 ให้เก็บรวบรวมทรพษ์สมบัติ แลกวาดต้อนครอบครัวในเมืองหงสาวดี
 ผ่อนส่งไปเมืองตองอูโดยลำค้ำมา ในพงศาวดารพม่าว่าพระเจ้าตองอู
 ส่งพระมหาอุปราชาไปก่อน พอไปถึงไม่ช้านักเงินหน้ของราชบุตรของ
 พระเจ้าตองอูก็ลอบปลงพระชนม์พระมหาอุปราชาเสีย แล้วยกขี้คทาให้
 ความทรายลงพระเจ้าหงสาวดีไม่

ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเมื่อเสด็จยกกองทัพหลวงไปถึงเมืองเมะตะมะ
 ไคทรงทราบว่ากองทัพเมืองยะไข่กับเมืองตองอูไปล้อมเมืองหงสาวดีอยู่ก็
 ออกแคลงพระทัย ด้วยพระเจ้ายะไข่กับพระเจ้าตองอูไคทูลมาในศุภอักษร
 ว่า ถ้ากองทัพหลวงยกไปตีเมืองหงสาวดีเมื่อไค จะยกกองทัพมาช่วย
 ทัง ๒ เมือง เหตุไฉนจึงทวนไปล้อมเมืองหงสาวดีเสียก่อนกองทัพหลวง
 ไปถึง แต่เป็นเวลากำลังต้องบ่รายปรามพวกมอญที่เป็นขบถจึงทรงนั่ง
 อยุ่ พอปรายปรามมอญเรียบร้อยแล้วก็เสด็จยกกองทัพหลวงชนไปจาก
 เมืองเมะตะมะในเคือน ๓ บั๊กญันน พอพระเจ้าตองอูทราบว่าสมเด็จพระ

นเรศวรเสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปเมืองหงสาวดี ก็พาพระเจ้าหงสาวดี
 ออกจากพระนครไปเมื่อเดือน ๔ ขณ ๒ ค่ำ ถึงเมืองหงสาวดีให้แก่พวก
 ยะไข่ ๆ ก็เขาค้นคว้าหาทรัพย์ที่เหลืออยู่ในเมืองหงสาวดี เทียบเก็บบริ
 ษณียงสิ่งของเครื่องประดับประดา แล้วเลยเผาปราสาทราชวังแล้วควา
 อาราม ไฟไหม้ลุกลามไปแทบทั่วทั้งเมือง พอพระเจ้าคองอพาพระเจ้า
 หงสาวดีหนีไปได้ ๘ วัน ถึงเดือน ๔ ขณ ๓๐ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวร
 ก็เสด็จไปตั้งเมืองหงสาวดี พวกยะไข่ก็พากันหลบหลีกหนีไป

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปถึงเมืองหงสาวดีนั้น ไฟเห็นจะยัง
 กำลังไหม้เมืองไม่ทันดับหมด ทอดพระเนตรเห็นเมืองเหลือแต่ซากโสม
 อยุ่ชกพระทัย ให้กองทัพยับยั้งตั้งค่ายหลวงประทับอยู่ที่สวนหลวงใกล้
 พระธาตุมดาวในเมืองหงสาวดี แล้วแต่งข้าหลวงถือหนังสือรับสั่งไปยัง
 พระเจ้าคองอว่า เกิมไคมาอ่อนน้อมแล้วสัญญาว่าถ้าเสด็จยกกองทัพ
 หลวงไปตั้งเมืองหงสาวดีเมื่อใด พระเจ้าคองอจะยกกองทัพมาช่วย
 กองทัพหลวงยกไปยังไม่ทันถึง พระเจ้าคองอจึงมาตั้งเมืองหงสาวดี
 กวาดต้อนครอบครัวแลพาเอาพระเจ้าหงสาวดีไปเมืองคองอซึ่งจะคิดเป็น
 ประการใด ถ้าหากว่าพระเจ้าคองอชอตรงคงความสัตย์อยู่ตั้งใดทุกไว้
 ก็ให้มาเผา แลพาพระเจ้าหงสาวดีมาถวายตามประเพณี ถ้าไม่ทำ
 คังนั้นจะยกกองทัพหลวงตามไปตั้งเอาเมืองคองอให้จงได้ พระเจ้าคองอ
 ใดถวายหนังสือรับสั่ง จึงให้มั่งรักคองเป็นทูตเชิญพระอัครมวงค์เพชร
 สามยอด อันเป็นเครื่องราชูปโภคสำหรับพระเจ้าหงสาวดีมาถวาย
 สมเด็จพระนเรศวร ทูลว่าพระเจ้าคองอมีความสามัคคีชอตรงอยู่หา

ได้คิดคบคิดอย่างไรไม่ ก็ยวันพระเจ้าหงสาวดีประชวรอยู่ แลพระเจ้า
 ของอู กิ่งให้รวบรวม ช้างม้าพาหนะที่ไต่ ไป จาก เมืองหงสาวดี อยู่ด้วย
 ขอเชิญเสด็จพักอยู่ที่เมืองหงสาวดีก่อน พอพระเจ้าหงสาวดีหายประชวร
 เมื่อใด พระเจ้าของอูจะพามาถวายพร้อมทั้งช้างม้าพาหนะที่ไต่ ไป
 สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงฟังก็รู้ว่าพระเจ้าของอูไม่สุจริตจริง ให้มา
 ว่าวอนผ่อนผันประสงค์จะหน่วงกองทัพหลวงไว้ พอให้มีเวลาเตรียม
 รักษาเมืองให้มั่นคงเท่านั้น จึงมีรับสั่งให้หานายทัพนายกองมาประชุม
 กัน แล้วทรงปรึกษากันที่จะยกไปตีเมืองของอูต่อไป ด้วยเมืองของอู
 ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำสะโตงข้างเหนือเมืองหงสาวดี ทางประมาณ ๖๐๐๐ เส้น
 ถ้าจะเปรียบกับแผนที่เมืองไทย ก็ราวจากกรุงเทพฯ ไปถึงเมืองนคร
 ราชสีมา ทางที่ไปต้องข้ามเทือกเขาเป็นทางกันดาร สมเด็จพระนเรศวร
 เสด็จยกกองทัพไปครั้งนั้น ได้ทรงเตรียมการโดยรอบคอบก็จริง
 แต่มุ่งหมายเพียงจะตีเมืองหงสาวดีให้จงได้ หาได้คิดว่าจะต้องยก
 กองทัพหลวงขึ้นไปรบพุ่งถึงเมืองของอูไม่ จึงเกิดเป็นปัญหาถึงของ
 ปรึกษาหารือกัน มาคิดดูในเวลานี้ ถ้าหากความมุ่งหมายที่ยก
 กองทัพไป ประสงค์จะเอาเมืองหลวงของซำคิก และจะทำแก่ซำคิก
 ให้ได้ความยากแค้นแสนสาหัส การที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปตีเมือง
 หงสาวดีครั้งนั้น ก็สำเร็จพระราชประสงค์ทั้ง ๒ สถาน การที่มชย
 ชนระชาคอยู่อย่างเดิวกว่าที่ไมได้ซำคิกไว้ในอำนาจ แต่ความชอบเป็น
 ข้อสำคัญ เพราะถ้าไม่ทำซำคิกให้ยอมอยู่ในอำนาจได้ หรือยังไม่ทำลาย
 ล้างซำคิกเสียได้ตราบดี ถึงได้บ้านเมืองของซำคิกไว้ในมือก็ไม่เป็น

ประโยชน์มั่นคง ทวยข้าศึกคงพยายามมาทำร้ายไม่สิ้นสุดการสงครามได้
แลข้อสำคัญยังมีอีกข้อ ๓ ที่พระเจ้าทองอินเป็นแต่ประเทศราชยังอาจมา
ชิงเอาเมืองหงสาวดีไปได้ก่อน ขอนคงเป็นเหตุให้เค้นเคืองตลอดจนถึง
นายทัพนายกอง จึงปรึกษากันว่าจำเป็นต้องยกกองทัพไปตีเมือง
ทองอินในครั้งนั้นด้วย

ฝ่ายพระเจ้ายะไข่เมื่ออย่าทัพกับพระเจ้าทองอินแล้ว (๑) ถอยทัพกลับ
ลงไปตั้งอยู่ที่เมืองสิริเยม ให้แต่กองโจรชุมนุมซ่อนอยู่คอยทำการตีเมือง
หงสาวดีตามที่ได้รับไว้กับพระเจ้าทองอิน พวกกองโจรเองที่เผาเมือง
หงสาวดีก็วิ่งกลับมาแล้ว ครั้นเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปถึงเมือง
หงสาวดี พระเจ้ายะไข่จึงให้ขุนนางผู้ใหญ่เป็นทูตขึ้นไปเฝ้ากราบทูล
ชี้แจงว่า พระเจ้ายะไข่ยกกองทัพมาช่วยพระราชสงครามตามที่ได้รับไว้
เมื่อมาถวาทราบว่าพระเจ้าทองอินยกกองทัพมาตีเมืองหงสาวดี สำคัญว่า
ได้รบกระแสน้ำสงมา จึงยกกองทัพขึ้นไปหมายว่าจะช่วย ต่อภายหลัง
จึงได้ทราบว่าพระเจ้าทองอินคิดเป็นกลอุบายจะชิงเอาเมืองหงสาวดีเอง แต่
พวกเมืองหงสาวดีหลงเชื่อถ้อย บอมนให้พระเจ้าทองอินเข้าไปในเมือง
พระเจ้ายะไข่มีรับสั่งจะทำประการใดจึงถอยลงไปรอกองทัพหลวงอยู่ที่เมือง
สิริเยม (๒) เคยชวนโคเตรียมพลไว้ ๕,๐๐๐ จะให้กองทัพเมืองยะไข่เข้า
กระบวนเสด็จอย่างไรก็แล้วแต่จะไปรบ แต่สมเด็จพระนเรศวรทรงแคลง
ด้วยพระเจ้ายะไข่มีใจมาเฝ้าเอง แลท่านเองจะได้ทรงทราบก็คิดพิศพิศว่า

(๑) ความในตอนนั้นสันนิษฐานประกอบตามที่ปรากฏในพงศาวดาร

(๒) ตอนต่อไปกล่าวตามความในหนังสือพระราชพงศาวดาร

พวกยะไข่เผาเมืองหงสาวดี จึงมีรับสั่งตอบไปว่า กระจบวรทัพหลวงมี
รพลพอแก่การอยู่แล้ว อย่าให้กองทัพพระเจ้ายะไข่ยกมาเลย

ครั้นที่ทัพพระเจ้ายะไข่กลับไปแล้ว จึงโปรดให้กองทัพพระยาจันทบุรี
อยู่รักษาเมืองหงสาวดี แล้วเสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปเมืองตองอู
หนทางที่ยกไปเป็นทางกันดาร ด้วยเมืองตองอูมีภูเขาเป็นเขตคั่นมั่นคง
แต่พระเจ้าตองอูได้มาต่อสู้ตามทาง คิดแต่จะรักษาเมืองมั่นไว้อย่าง
เดียว ช่างมาพาหนะที่ไต่ไปจากเมืองหงสาวดีจะเอาไว้ในเมืองไม่ได้
ก็ให้เอาไปซ่อนซ่อนเสียให้ห่างไกล สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกกองทัพ
หลวงไปตั้งเมืองตองอูให้ล้อมเมืองไว้ แลครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่
ให้กองทัพไปช่วยการพระราชสงคราม จึงโปรดให้พระยาแสนหลวง
พระยานครคูนกองทัพเมืองเชียงใหม่ตั้งข้างด้านใต้ กับกองทัพพระยา
ศรีสุธรรม พระยาทำย่นา แลหลวงจ่าแสนยทิ ขุนราชนิกุล (นอก
ราชการ) กองทัพหลวงก็ตั้งอยู่ทางด้านนี้ คำนวณวันออกให้กองทัพ
พระยาเพชรบูรณ์ พระยาสุพรรณบุรี กับหลวงมหาอำมาตย์ไปตั้ง ส่วน
ด้านเหนือให้กองทัพเจ้าพระยาสุรสีห์ แลพระยากำแพงเพชรไปตั้ง
ข้างทิศตะวันตกให้กองทัพพระยานครราชสีมา พระสังขบุรี ขุนอินทรมิยา
แลสนภูมิโลกาเพชร^(๑) ไปตั้ง ให้เจ้าพระยาสุรสีห์เป็นผู้ตรวจตราหน้าท
ทั้งปวงทั่วไป แลเมืองตองอูนั้นคูเมืองทงกว้างทงลึกมาก เมื่อดึงล้อม
เมืองแล้วจึงมีรับสั่งให้กองทัพขุดเหมืองเข้านำในคูเมืองให้ไหลไปลงแม่น้ำ
เสียเหมืองนั้นยังปรากฏอยู่ พม่าเรียกว่าเหมืองสยามจนตราขายเท่าทุกวันนี้

(๑) ที่เรียกว่าสนภูมิโลกาเพชร เห็นจะเป็นเกรียง

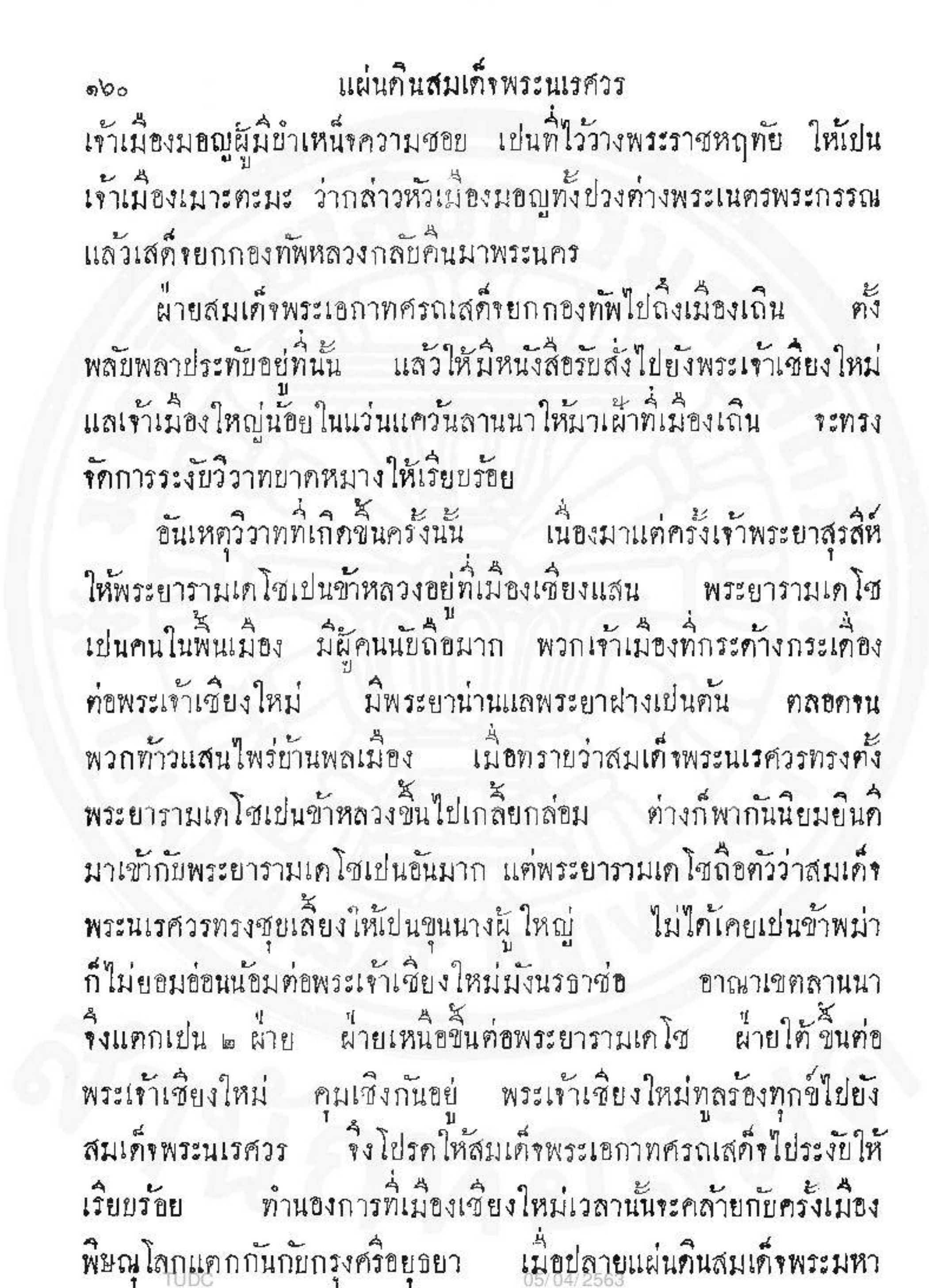
ครั้นไข่น้ำในคเมืองออกหมดแล้วก็ให้กองทัพยกเข้าปล้นเมือง พวกชาวเมืองต่อสู้ของกันเมืองเป็นสามารด ไทยจะเข้าเมืองไม่ได้ก็ต้องถอยออกมา แต่เข้าปล้นเมืองเป็นหลายครั้งก็ยังไม่ได้เมืองไม่ ครั้นนานวันเข้าก็เกิดอดศึกเสบียงอาหารในกองทัพ ด้วยแต่เดิมไม่ได้กะการว่าจะขึ้นไปตลงเมืองตองอู ครั้นยกขึ้นไปการล่าเลี้ยงเสบียงอาหารต้องจัดโดยข้จจุบันทันด่วน หนทางก็ไกล ข้าพวงกองโจรเมืองยะไข่เที่ยวช้่มช้อนคอยตัดกล้าเลี้ยงด้วยอีกอย่าง ๓ เเสบียงอาหารก็ไม่พอใช้ ในกองทัพหลวง ให้ออกลาหาเสบียงอาหารในท้องที่ขึ้นไปจนแดนเมืองฮังวะ ไปได้ข้างปลายพงของพระเจ้าหงสาวดี ที่พระเจ้าตองอูให้เข้าไปช้่มช้อนมาเป็นอันมาก แต่หาได้เสบียงอาหารมาพอเลี้ยงกองทัพไม่ กองทัพไทยก็อ่อนกำลังลง สมเด็จพระนเรศวรทรงพยายามตีเมืองตองอูอยู่ ๒ เดือน จนถึงกลางเดือน ๒ ปีจอ พ.ศ. ๒๑๔๓ เห็นรพลอดอยากช้บดมลงล้มตายก็มี ทั้งฝนักตกช้กลงมา จึงมีรับสั่งให้เลิกทัพกลับมาจากเมืองตองอู เมื่อเดือน ๒ แรม ๒ ค่ำ ฝ่ายข้างพระเจ้าตองอูก็ครันคร้ามไม่กล้ายกกองทัพออกติดตาม เพราะทในเมืองตองอูก็อดอยากอดโรยช้่มช้อนมากเหมือนกัน ครั้นนจึงเหมือนกบอย่าที่พลอยมาได้ โดยสควก เสด็จกลับมาทางตรอกหม้อ ครั้นมาถึงค่ายลคัยแคจึงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถแบ่งกองทัพยกแยกทางมาเมืองเชียงใหม่ เพื่อจะระงับเหตุวิวาทช้่งเกิดขึ้นในระหว่างพระเจ้าเชียงใหม่กับพระยารามเดโช แล้วสมเด็จพระนเรศวรก็เสด็จกลับมาเมืองเมาะตะมะ ทรงตั้งพระยาทะละ (๑)

(๑) เมืองทะละอยู่ตรงกับเมืองวังทุ่งทางฝั่งตะวันตก

เจ้าเมืองมอญผู้มาเห็นความชอบ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ให้เป็น
เจ้าเมืองเมาระตะมะ ว่ากล่าวหัวเมืองมอญทั้งปวงต่างพระเนตรพระกรรณ
แล้วเสด็จยกกองทัพหลวงกลับคืนมาพระนคร

ฝ่ายสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จยกกองทัพไปตั้งเมืองเถิน ตั้ง
พลับพลาประทับอยู่ที่นั่น แล้วให้มีหนังสือรับสั่งไปยังพระเจ้าเชียงใหม่
แลเจ้าเมืองใหญ่น้อยในแคว้นแคว้นลานนาให้มาเฝ้าที่เมืองเถิน จะทรง
จัดการระงับวิวาทขาคหมางให้เรียบร้อย

อันเหตุวิวาทที่เกิดขึ้นครั้งนั้น เนื่องมาแต่ครั้งเจ้าพระยาสุรสีห์
ให้พระยารามเดโชเป็นข้าหลวงอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ พระยารามเดโช
เป็นคนในพื้นเมือง มีผู้คนนับถือมาก พวกเจ้าเมืองทกระต่างกระเดื่อง
ต่อพระเจ้าเชียงใหม่ มีพระยาน่านแลพระยาฝางเป็นต้น ตลอดจน
พวกท้าวแสนไพร่บ้านพลเมือง เมื่อทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงตั้ง
พระยารามเดโชเป็นข้าหลวงขึ้นไปเกลี้ยกล่อม ต่างก็พากันนิยมยินดี
มาเข้ากับพระยารามเดโชเป็นอันมาก แต่พระยารามเดโชถือตัวว่าสมเด็จพระ
นเรศวรทรงชุบเลี้ยงให้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ ไม่ได้เคยเป็นข้าพม่า
ก็ไม่ยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าเชียงใหม่มังนระชาช่อ อาณาเขตลานนา
จึงแตกเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายเหนือชนต่อพระยารามเดโช ฝ่ายใต้ชนต่อ
พระเจ้าเชียงใหม่ คมแข็งกันอยู่ พระเจ้าเชียงใหม่ทูลร้องทุกข์ไปยัง
สมเด็จพระนเรศวร จึงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จไประงับให้
เรียบร้อย ทำนองการที่เมืองเชียงใหม่เวลานั้นจะคล้ายกับกรุงเมือง
พิษณุโลกแตกกันกับกรุงศรีอยุธยา เมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระมหา

จักรพรรดิ คิดดูในเวลาอันฉะพริ้ว สวมเสื้พระนเรศวรมักได้เหมือนกัษ
 พระเจ้าหงสาวดีขงเรงนอง ให้กองทัพกรุง ฯ ขึ้นไปช่วยพระยารามเคไช
 ก๊ก หรือแม่แต่ทรงเพิกเฉยเสี้ยก๊ก พระเจ้าเชียงใหม่มังนรธาช่ออกคงจะ
 อยู่เมืองเชียงใหม่ไม่ไ้ จะเป็นช่อให้ทรงตั้งเจ้านายในพระราชวงศ์ไป
 เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ได้ ในครั้งนั้น เหมือนกัษที่พระเจ้าหงสาวดีเรงนอง
 ตั้งมังนรธาช่อราชบุตรมาเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ไม่ผิดกัษ แต่ส่มเสื้
 พระนเรศวรทรงถอรราชธรรมเป็นใหญ่ ด้วยพระเจ้าเชียงใหม่ไ้มา
 อ่อนน้อมโดยอ้าเออใจ แลรักษาความสัตย์ช่อตรงตลอดมามิไ้ คึดคค
 ทรงพระราชดำริเห็นว่าจำจะต้องช่อคอบ จึงตั้งพระหฤทัยจะช่อคหุน
 พระเจ้าเชียงใหม่ให้ไ้ไ้ครองเมืองค่อไป

ฝ่ายเจ้าเมืองใหญ่น้อยในแคว้นล้านนา เมื่อไ้ไ้ทราบหนังสือ
 รัชสังส่มเสื้พระเอกาทศรถ ต่างก็เกรงพระเดชานภาพพากันลงมาเฝ้า
 ถวายต้นไม้ทองเงิน แลเครื่องราชบรรณาการถึงเมืองเกินทุกเมือง
 แต่พระเจ้าเชียงใหม่ นั้นเป็นแต่แต่งให้บุตรคุมต้นไม้ทองเงินเครื่องราช
 บรรณาการมาถวายต่างตัว หลงมาเองไม่ ด้วยยังไม่สิ้นทิษฐิ ถื่อว่า
 เป็นลูกของพระเจ้าหงสาวดีเรงนอง ซึ่งคนทั้งหลายเรียกว่พระเจ้าชนะ
 สิบทิศ เกรงจะต้องถวายขงคสมเสื้พระเอกาทศรถต่อหน้าฉารก้านัน
 คึดละอายจึงบดพลวเสี้ย ครนหัวเมืองทั้งปวงมาพร้อมกัษ ยังชากแต่
 พระเจ้าเชียงใหม่ ส่มเสื้พระเอกาทศรถทรงคาคเห็นเหตุ จึงเสื้จ
 ยกกองทัพหลวงขึ้นไปยังเมืองลำพูน แล้วให้ข้าหลวงเข้าไปชอกแก่

พระเจ้าเชียงใหม่ว่า สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงพระกรุณาจะทำนุบำรุง
พระเจ้าเชียงใหม่ จึงโปรดให้เสด็จขึ้นไประงับวิวาท เจ้าเมืองใหญ่น้อย
ทั้งปวงก็มาเฝ้าอ่อนน้อมยอมตามพระราชประสงค์หมดแล้ว เหตุใด
พระเจ้าเชียงใหม่จึงยังไม่ออกมาเฝ้า หรือจะให้เสด็จกลับคืนพระนคร
ปล่อยเมืองเชียงใหม่ให้ยุ่งอยู่อย่างแต่ก่อนก็ให้วามา พระเจ้าเชียงใหม่
ได้แจ้งกระแสรับสั่งก็มีความเกรงกลัวสิ้นทิวมาเฝ้าถวายบังคมที่
เมืองลำพูน แล้วถวายพระทูลของราชบุตรให้ลงมาทำราชการในกรุงศรี
อยุธยา แลในพงศาวดารพม่าว่าถวายธิดาอีกองค์ ๓ ด้วย สมเด็จพระ
เอกาทศรถทรงเห็นว่าพระเจ้าเชียงใหม่สิ้นทิวแล้ว จึงมีรับสั่งให้
ตั้งการพิธีพระมหาธาตุหรือบุญชัย ให้พระเจ้าเชียงใหม่ได้นำกระทำ
สัตย์ต่อกรุงศรีอยุธยา แล้วให้เจ้าเมืองใหญ่น้อยทั้งปวงได้นำกระทำสัตย์
ต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ขอมพียงขบขันชาลันผู้น้อยผู้ใหญ่ตามประเพณี
แต่ก่อนมา ครั้นทรงระงับวิวาทแลจตุวารการทั้งปวงเรียบร้อยแล้ว
สมเด็จพระเอกาทศรถก็เสด็จกลับคืนมายังพระนคร

สงครามครั้งที่ ๑๕ สงครามครั้งสุดท้ายของสมเด็จพระนเรศวร
ปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๔๗

สงครามของสมเด็จพระนเรศวรคราวนี้ ไม่ได้เป็นการวิวาทกับพระเจ้าหงสาวดีเหมือนอย่างคราวก่อน ๆ เป็นสงครามเกิดขึ้นเพราะเหตุการณ์ในเมืองพม่ากระทบกระเทือนมาถึงเมืองไทย เพราะฉะนั้นจะต้องเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองพม่าก่อน แล้วอธิบายเรื่องการสงครามจึงจะได้ความชัดเจน

ความคิดของพระเจ้าคองอที่พาเอาพระเจ้าหงสาวดีไปไว้เมืองตองอู ดังกล่าวมาในเรื่องสงครามครั้งที่ ๑๔ นั้น ประสงค์จะให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายว่าเป็นผู้ปลื้มยกย่องพระเจ้าหงสาวดี แล้วจะแอบอ้างรับสั่งบังคับบัญชาการให้ทั่วทั้งพระราชอาณาเขต หมายถึงถ้าคุมพระเจ้าหงสาวดีไว้ ใดที่ลอบไปก็คงได้เป็นผู้รับราชการ ครั้นสมเด็จพระนเรศวรเลิกทัพกลับมาแล้ว พระเจ้าคองอจึงทำหน้าที่สั่งพระเจ้าหงสาวดีประกาศไปตามหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งปวงว่า ซึ่งเกิดศึกสงครามไปประชิดติดถึงพระนคร เป็นเพราะชตาเมืองหงสาวดีถึงเวลาเสื่อมทรามก็พอเอื้อให้เกิดเหตุเภทภัยต่าง ๆ พระเจ้าหงสาวดีจึงได้เสด็จแปรเสถียรไปอยู่ที่เมืองตองอู จะเอาเมืองตองอูเป็นราชธานีประทับไปสัก ๑ ปี พอให้บ้านเมืองสิ้นเคราะห์แล้วก็ จะกลับไปอยู่เมืองหงสาวดีอย่างเดิม

อย่าให้หัวเมืองใหญ่ขึ้นทั้งปวงหวาดหวั่นวิตกอย่างใดเลย เจ้าเมือง
 ทั้งปวงได้ร่ำหมายประกาศที่เชือดอกมข่าง แต่ทว่าสงสัยว่าพระเจ้าทอง
 กิติกุลอวยจะชิงราชสมบัติคนนี้มีมาก มีเจ้าเมืองที่ยังสามภักคคือพระเจ้า
 หงสาวดีหลายคนชวนกันยกกองทัพไปยังเมืองทองอู หวังจะไปชิงเอา
 พระเจ้าหงสาวดีมา พระเจ้าทองอูทราบความจึงเข้าไปทูลยุยงพระเจ้า
 หงสาวดีว่า พวกเจ้าเมืองเหล่านั้นเห็นจะไปเข้าเป็นพวกพระนเรศวรเสีย
 แล้ว อวยยกกองทัพมาประสังค์จะล้อมวงเอาพระองค์ไปส่งให้พระ
 นเรศวร ขอให้มิกระทัตตามทศลงคุด คอบมาว่ากระไรก็จะรู้น้ำใจได้ จะ
 เป็นด้วยพระเจ้าหงสาวดีเชือดอกหรือกลัวพระเจ้าทองอูอย่างใดอย่างหนึ่ง
 จึงยอมทำหนังสือรับสั่งประทัตพระราชบัญชาเป็นสำคัญ มอบให้พระเจ้า
 ทองอูส่งไปยังพวกเจ้าเมืองที่ยกกองทัพมา ว่าตามราชประเพณีแต่
 ปางก่อน ย่อมต้องมีทองคำสั่ง หัวเมืองจึงจะยกกองทัพเข้ามายัง
 ราชธานีได้ ถ้ายกเข้ามาโดยอำเภอใจก็มีความผิดโทษฐานเป็นขบถ
 ครองนักหาได้มีทองคำให้หาไม่ ที่พวกเจ้าเมืองยังอาหยกกองทัพเข้ามา
 อย่างนี้ จะคิดเป็นขบถหรืออย่างไรให้วาม พวกเจ้าเมืองใดเห็นหนังสือ
 รับสั่งก็จงใจมิรู้ที่จะทำประการใด ต้องพากันเลิกทัพกลับไปบ้านเมือง
 แล้วแต่งให้คนลอบไปสืบสวน ก็ได้ความว่าราชการเมืองสิทริชชาติ
 อยู่กับพระเจ้าทองอูทั้งสิ้น พระเจ้าหงสาวดีห้ามอานาขยงคยขญชากการ
 อย่างใดไม่ พวกเจ้าเมืองทั้งปวงก็พากันพอใจ ที่เป็นเมืองใหญ่อยู่โดย
 ลำพังใด ก็ตั้งแขงเมืองไม่ยอมขึ้นต่อพระเจ้าทองอู เหล่าหัวเมืองมอญ
 ในมณฑลราชธานียังมีใครมาเป็นเมืองขึ้นไทยแต่ก่อน ก็พากันมา

อ่อนน้อมต่อพระยาทะเล ขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของสมเด็จพระนเรศวร
 ในพงศาวดารพม่าว่า ครั้นนั้นบรรดาหัวเมืองมอญที่อยู่ใต้เมืองหงสาวดี
 ลงมา มาเป็นเมืองขึ้นของไทยทั้งสิ้น ใช้แต่เท่านั้น เมื่อก็คัดทัพ
 เลืองกาแพร่หลายไปถึงเหล่าเมืองไทยใหญ่ว่า พระเจ้าหงสาวดี
 อำนาจ ถึงต้องหนีสมเด็จพระนเรศวรไปจากเมืองหงสาวดี พวกประเทศ
 ราชไทยใหญ่ก็ตั้งแขวงเมืองไม่ยอมขึ้นพม่าเหมือนแต่ก่อน ในเวลานั้น
 ที่เมืองแสนหัว อันเป็นประเทศราชไทยใหญ่อยู่ข้างเหนือใกล้กับแดนจีน
 เกิดขบถขึ้นในเมือง เจ้าคำไชน้อยเจ้านครแสนหัวสู้พวกขบถไม่ได้
 ทราบดีว่าไทยใต้เมืองเชียงใหม่ก็ลงมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารอาศัย
 อยู่ในกรุงศรีอยุธยา ครั้นพวกญาติวงศ์เจ้าคำไชน้อยช่วยกันปราบปราม
 พวกขบถลงได้แล้ว ก็ให้ท้าวพระยาคุมทัพไม่ทองเงินเครื่องราชบรรณา
 การมาถวายสมเด็จพระนเรศวร ขอพระราชทานเจ้าคำไชน้อยกลับไป
 ครองบ้านเมือง สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้กองทัพไทยพาเจ้าคำไชน้อย
 ขึ้นไปส่งถึงเมืองแสนหัว แดนนั้นเมืองแสนหัวก็มาขึ้นกรุงศรีอยุธยา
 ฝ่ายพวกเมืองประเทศราชไทยใหญ่ที่อยู่ริมน้ำสลวิน มีเมืองหาง^(๑) แล
 เมืองหน้ายเป็นต้น อันเขตแดนต่อกับเมืองเชียงใหม่ เห็นพระเดชานุภาพ
 ของสมเด็จพระนเรศวรปกแผ่ขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่แลเมืองแสนหัวก็
 พากันเกรงกลัว ต่างต่างทูลให้คุมทัพไม่ทองเครื่องราชบรรณาการ

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียกว่า เมืองห้างหลวง เพราะเป็นราชธานีเดิม
 ของไทยใหญ่ DC

มาถวายขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาอีกเป็นหลายเมือง ครั้นนั้นอาณาจักร
ไทยข้างทิศเหนือจึงแผ่ขึ้นไปจนต่อกับแดนประเทศจีน

จะกลบกล่าวดวงเรื่องเมืองตองอูต่อไป พระเจ้าหงสาวดีไปอยู่เมือง
ตองอูได้ ๘ เดือน เมืองกองทัพพวกท้าวพระยาหัวเมืองพากันกลับไปแล้ว
นักจีนหน่องราชบุตรของพระเจ้าตองอูคิดเห็นว่า ตั้งแต่พระเจ้าตองอูรับ
เอาพระเจ้าหงสาวดีไปไว้ บ้านเมืองก็วุ่นวายไม่มีความสุข ต้องสู้ศึก
พระนเรศวรเกือบจะเสียบ้านเมืองครั้ง ๑ แล้ว แต่พญไทยสิ้นเสบียง
อาหารจึงรอดมาได้ พอสิ้นศึกพระนเรศวรก็ยกกองทัพพวกหัวเมืองยกมา
จะทำร้ายอีก หากคิดอุบายแก้ไขพอรอดมาได้ อีกครั้ง ๑ ค่อยไปถ้าใคร
ยุยงพระเจ้าหงสาวดีให้ประกาศกล่าวโทษพระเจ้าตองอูไปตามหัวเมืองว่า
เขามากดขี่กกดขี่ไว้กต หรือมีฉันทถ้าพระนเรศวรยังมีมุ่งหมายจะเอาตัว
พระเจ้าหงสาวดีให้จงได้ ก็คงมีศัตรูมาทำร้ายเมืองตองอูอีก ตกว่า
พระเจ้าหงสาวดียังอยู่เมืองตองอูตายได้ เมืองตองอูก็จะไม่มีเวลาที่
พญไทยอินตราอยู่ตรงนั้น นักจีนหน่องคิดเห็นดังนี้ จึงลอบวางยาพิษ
ปลงพระชนม์พระเจ้าหงสาวดีนั้นทศวรรษเสียเมื่อเดือน ๑๒ แรม ๓๐ ค่ำ บชวค
พ. ศ. ๒๓๔๓ พระเจ้าตองอูทราบความก็ตกพระทัย ปรึกษากับพระ
มหาเถรเสียมเพรียมเห็นว่า ที่หวังจะเป็นใหญ่ให้ได้ โดยเรียขรยนั้น
ไม่สำเร็จเสียแล้ว แต่จำต้องเลยไปตามเลย จึงให้มหายุประกาศว่า
พระเจ้าหงสาวดีประชวรสิ้นพระชนม์ แลเมื่อประชวรหนักอยู่นั้นได้ทรง
มอบเวนราชสมบัติแก่พระเจ้าตองอูผู้เป็นพระอนุชาธิราช ให้เป็นรัชทายาท

ครองราชอาณาจักรกรุงหงสาวดีต่อไป   ประกาศนันทกษัตริย์เมืองไตเซอ
ดอไม้ (๑)

ขณะเมื่อพระเจ้าหงสาวดีหนีไปจากราชธานีนั้น นอญยาเออพระองค์ ๓
คนทั้งปวงเรียกนามตามเมืองส่วยที่ได้อากล่าวว่า เจ้านะยอราม หนี
ไปอาศัยอยู่ในแขวงเมืองภักกาม ครั้นทราบว่าพระเจ้าหงสาวดีหนีทขเรง
สิ้นพระชนม์ ก็คุมสมัครพรรคพวกกันไปตั้งอยู่ที่เมืองอิงวะ ด้วยเวลานั้น
เมืองอิงวะ มีแต่ขุนนางว่าราชการ เมืองมาแต่ ครั้งพระเจ้าหงสาวดีเลื่อน
พระเจ้าอิงวะไปเป็นพระมหาอุปราช พวกชาวเมืองเห็นว่าป็นราชบุตร
ของพระเจ้าหงสาวดีขเรงนอญก็พากันนิยมยินดี ยกเจ้านะยอรามขึ้นเป็น
พระเจ้าอิงวะ ตั้งเป็นอัครราชอยู่ส่วน ๓ หายอมขึ้นแก่ผู้ไตไม้ เวลานั้นใน
เมืองพม่าจึงแยกกันเป็น ๓ ก๊ก คือพระเจ้าคองอ ซึ่งตั้งตัวเป็นพระเจ้า
หงสาวดีก๊ก ๑ พระเจ้าแปร ซึ่งตั้งแขวงเมืองมาแต่ครั้งพระเจ้าหงสาวดี
หนีทขเรงก๊ก ๑ พระเจ้าอิงวะก๊ก ๑ ท่านองพม่าจะเห็นกันโดยมาก
ว่าพระเจ้าคองอพระเจ้าแปรไม่ชอบตรงต่อพระเจ้าหงสาวดี จึงพากัน
นยดอพระเจ้าอิงวะมาก ครั้นพระเจ้าคองอกับพระเจ้าแปรเห็นผู้คนพากัน
นิยมพระเจ้าอิงวะมากชนกัวกัก ด้วยเข้าพระทัยอยู่ด้วยกันว่า ถ้า
พระเจ้าอิงวะมีกำลังมากเมื่อใด ก็คงจะยกกองทัพลงมาตีทั้งเมืองแปร
แลเมืองคองอ เพื่อจะรวบรวมราชอาณาจักรของพระเจ้าหงสาวดีไว้ใน

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อพระมหาเถรเสียมเพ็ชรเห็นว่าการไม่
สำเร็จตั้งความคิด จึงแนะนำให้พระเจ้าคองอมาขอขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา แต่ตามความ
ในพงศาวดารพม่าว่าเมืองคองอมาขอขึ้นไทยต่อแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ตั้งจะ
ปรากฏต่อไปข้างหน้า

อำนาจให้เหมือนแต่ก่อน พระเจ้าของอุยกกับพระเจ้าแปรนั้นแท้จริงก็ไม่
 ชอบกัน แต่หากเกรงอันตรายจึงปรึกษาตกลงกันว่าจะยกกองทัพขึ้นไป
 ตีเมืองอังวะเสียก่อน อย่าให้ทันพระเจ้าอังวะมีกำลังตั้งมั่นได้ กำหนด
 นัดกันให้พระเจ้าแปรเป็นทัพเรือ พระเจ้าของอุยกเป็นทัพบก ยกขึ้นไป
 ตีเมืองอังวะให้พร้อมกัน ครั้นถึงวันกำหนดยกกองทัพ พระเจ้าแปรไป
 ลงเรือมีคนลอบจะทำร้าย พระเจ้าแปรหนีผู้ร้ายเลยตกน้ำถึงแก่พิราลัย
 ฝ่ายพระเจ้าของอุยกกองทัพไปได้ทราบความใน กลางทาง ว่าพระเจ้าแปร
 ถึงพิราลัย กลับเห็นเป็นท่วงทีที่จะเอาเมืองแปรไว้ ในอำนาจได้ก่อน
 คว้าเมืองแปรอยู่ใกล้ จึงให้แปรกระบวนทัพยกไปตีเมืองแปร แต่พวก
 ท้าวพระยาข้าราชการเมืองแปรช่วยกันต่อสู้รักษาเมืองเป็นสามารภ พระ
 เจ้าของอุยกจะตีเอาเมืองแปรไม่ได้ก็ต้องเลิกทัพกลับไปเมืองของอุยก แต่ใน
 ก็หาไม่มีใครไปช่วยพระเจ้าอังวะไม่ ส่วนเมืองแปรตัวหัวหน้าพวกที่คิดร้าย
 ต่อพระเจ้าแปรก็ขนครอบครองเมืองต่อมา ทั้ง ๓ ก๊กจึงเป็นอิสระแก่กัน
 ต่อมาอย่างเดิม เหตุการณ์ที่กล่าวมานี้เกิดขึ้นในระหว่างตั้งแต่รัชช
 พ.ศ. ๒๑๔๓ จนถึง พ.ศ. ๒๑๔๖ กรุงศรีอยุธยากว้างการศึกสงคราม
 ตลอดมาทั้ง ๔ ปี

ฝ่ายพระเจ้าอังวะเมื่อเกลี้ยกล่อมมรพลได้มาก เห็นว่ามีกำลังมั่นคง
 แล้ว ก็ทำพิธีราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่าพระเจ้า
 สหธรรมราชา แล้วคิดขยายอาณาเขตให้กว้างขวางต่อออกไป แต่
 เมืองอังวะนั้นอยู่ข้างเหนือใกล้กับแดนไทยใหญ่ ต่อได้เมืองไทยใหญ่
 จึงมีอำนาจแต่ไร ๆ มา พระเจ้าอังวะจึงตั้งหน้าแผ่อำนาจออกไปทาง

แคว้นแคว้นไทยใหญ่ก่อน ในเวลานั้นประเทศราชไทยใหญ่ที่เรียกว่า
 ๑๘ เจ้าฟ้า แต่เดิมเคยขึ้นอยู่กับพระเจ้าหงสาวดี ครั้นเห็นพระเจ้า
 หงสาวดีหมดอำนาจก็พากันตั้งแขวงเมืองยังเป็นอิสระอยู่บ้าง ที่อยู่ใกล้
 แคว้นไทยพากันมาขอมาขึ้นแก่ไทยบ้าง ครั้นพระเจ้าองค์วะมออำนาจขึ้น เหล่า
 เมืองไทยใหญ่ที่อยู่ใกล้ แคว้นพม่า กลัวเกรง กลัวยอม อ่อนน้อมต่อพระเจ้า
 องค์วะมอ เมืองที่อยู่ห่างออกไปไม่ยอมอ่อนน้อมโดยที่ พระเจ้าองค์วะ
 มอ ก็ยกกองทัพไปปราบปราม ได้เมืองไทยใหญ่ที่ตั้งตัวเป็นอิสระโดย
 ลำคืบมาจนถึงเมืองหน้ายที่มาน้อยแก่ไทย พระเจ้าองค์วะมอได้เมืองหน้าย
 แล้วจะมาตเมืองแสนหัว สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบก็ขบเคือง จึงดำรัส
 สั่งให้กระเกณฑ์พลจำนวน ๓๐๐,๐๐๐ เข้ากองทัพจะเสด็จไปที่เมืองอังวะ
 กองทัพทยอยไปคราวนี้ จะเ้รทางเมืองเชียงใหม่ไปข้ามน้ำสลวิน
 ที่เมืองหาง แล้วผ่านแคว้นไทยใหญ่ไปเข้าแดนพม่าที่ใกล้เมืองอังวะ
 ทางที่กระนั้นกลัวกว่าจะยกไปทางเมืองมอญ เพราะไปทางเมืองมอญ
 จะต้องรบพุ่งกับเมืองตองอูแลเมืองแปรก่อน จึงจะผ่านขึ้นไปถึงเมืองอังวะ
 ได้ ไปทางเมืองเชียงใหม่เ้รทางในพระราชอาณาจักรไปจนในแดน
 ไทยใหญ่ พวกไทยใหญ่ที่เข้ากับไทยก็มีมาก โดยจะมีบางเมืองที่จะ
 ต่อสู้ก็จะไม่แข็งแรงเท่าไรนัก เพราะพระเจ้าองค์วะมอพึ่งไ้เมืองเหล่านั้น
 ไว้ในอำนาจ ที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จทางเมืองเชียงใหม่คงเป็นด้วย
 เหตุเหล่านั้น เห็นจะเอาเมืองเชียงใหม่เป็นที่ประชุมพล แลเกณฑ์
 กองทัพมอญที่พม่าลามาเข้าสมทบกองทัพไทย จำนวนพลเบ็ดเสร็จ

คงจะราวสัก ๒๐๐,๐๐๐ แต่รายการที่มีในหนังสือพระราชพงศาวดาร
น้อยนัก ปรากฏแต่ว่า สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถ
เสด็จออกจากพระนครเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ค่ำ ปีมะโรง
พ.ศ. ๒๑๔๗ เสด็จโดยกระบวนเรือไปตั้งทัพไชยณตำบลพระหล่อ แล้ว
ยกเป็นกองทัพยกไปทางเมืองกำแพงเพชร ครั้นเสด็จไปถึงเมือง
เชียงใหม่หยุดพักจัดกระบวนทัพอยู่เดือน ๓ แล้วให้กองทัพสมเด็จพระ
เอกาทศรถยกไปทางเมืองฝาง ส่วนกองทัพหลวงยกไปทางเมืองหาง
ครั้นเสด็จถึงเมืองหางตั้งค่ายหลวงประทับอยู่ที่ทุ่งแก้ว สมเด็จพระ
นเรศวรประสูติพระโอรสองค์หนึ่งพระปกพรุ แล้วกลายเป็นชาติพิษ
พระอาการหนัก จึงโปรดให้ข้าหลวงรีบไปเชิญเสด็จสมเด็จพระเอกา
ทศรถมาเฝ้า สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จมาถึงได้ ๓ วัน สมเด็จพระ
นเรศวรก็สวรรคตที่เมืองหางเมื่อวันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ
ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๑๔๘ พระชันษา ๕๐ ปี เสด็จราชสมบัติได้ ๑๕ ปี

สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทำสงคราม กับ พม่า มาแต่พระชันษาได้
๒๐ ปี การสงครามในชั้นต้นเป็นการกู้สยามประเทศให้พ้นจากอำนาจพม่า
พยายามรบพุ่งมา ๘ ปีเมืองไทยจึงได้เป็นอิสรภาพสมดังพระราชประสงค์
เมื่อคราวชนช้างชนะพระมหาอุปราชา การสงครามต่อมาในตอนกลาง
เป็นการรวบรวมเขตแดนของสยามประเทศที่ได้เสียไป คือเมืองทวาย
เมืองตะนาวศรี ซึ่งเสียไปแก่พม่า กับทั้งกรุงกัมพูชาซึ่งกลับเป็นศัตรู
เองโดยลำพัง ได้กลับมาเป็นของไทยหมดภายในระยะเวลา ๒ ปี การ
สงครามข้างตอนหลังในระยะเวลา ๔ ปี เป็นการแผ่พระราชอาณาจักร

ให้กว้างขวางออกไป ทางทิศตะวันตกได้หัวเมืองมอญภายใต้เมือง
หงสาวดีมาเป็นเมืองขึ้นของไทยทั้งหมด ทางทิศเหนือได้แคว้น
ลานนาเชียงใหม่ (คือมณฑลพายัพทุกวันนี้) แลหัวเมืองไทยใหญ่
ตลอดขึ้นไปจนเมืองแสนหัวมาเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา รวมเวลา
ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงทำสงครามมา ๑๖ ปี ก็ยังสามารถพระเจ้า
กล่าวหาอันฟังเห็นได้ในเรื่องสงครามทุกคราวมา สยามราชอาณาจักร
จึงรุ่งเรืองเกชาภาพ มีอาณาเขตแผ่ไพศาลเป็นอย่างยิ่งในกาลครั้ง ๑
เพราะเหตุคนทั้งหลายจึงยกย่องพระเกียรติยศสมเด็จพระนเรศวรว่าวิเศษ
ยิ่งกว่าเป็นนกรบแลที่พระเจ้าแผ่นดิน นับเป็นมหाराชพระองค์ ๑ ซึ่ง
เคยปรากฏมาในโลกนี้ การที่ยกย่องนี้จะไปเป็นแต่ในหมู่ไทยเท่านั้น
หาไม่ ได้ถึงในหนังสือพงศาวดารของชาติอื่น เช่นพม่า มอญ เขมร
ลานช้างแลเชียงใหม่ แม้ที่สุพรรณในจดหมายเหตุของจีนแลฝรั่ง บรรดา
ที่กล่าวถึงเรื่องพงศาวดารประเทศทางวันออกในสมัยนั้น ก็ยอม
ยกย่องสมเด็จพระนเรศวรว่าเป็นวิรมหาราชอย่างเดียวกัน พระเกียรติยศ
จึงยังปรากฏอยู่จนคราไรเท่าทุกวันนี้

ขณะเมื่อสมเด็จพระนเรศวรประชวรหนักอยู่ที่เมืองหางนั้น สมเด็จพระ
พระเอกาทศรถเสด็จมาถึงทันไตรักษาพยาบาลอยู่ ๓ วัน สมเด็จพระ
นเรศวรจะได้ทรงสั่งเสียประการใดไม่มีเคาเงอนในหนังสือพงศาวดารที่จะ
ทราบได้ ปรากฏแต่ว่า เมื่อสมเด็จพระนเรศวรสวรรคตแล้ว สมเด็จพระ
พระเอกาทศรถก็ดำรัสสั่งให้เลิกกองทัพทั้งปวง เสด็จพระบรมศพกลับ
คืนมายังพระนครศรีอยุธยา ฝ่ายพระเจ้าอังวะทราบว่าสมเด็จพระนเรศวร

สวรรคตแลไทยเลิกทัพกลับมาหมด เห็นได้ทักยกกองทัพไปตีเมือง
แสนหวี เจ้าคำโชน้อยสู้ไม่ได้ก็ถอยยอมขึ้นแก่พม่าตั้งแต่ก่อน แต่เมื่อ
พระเจ้าอังวะได้เมืองแสนหวีแล้ว เลิกทัพกลับไปเมืองอังวะก็ไปช่วยเจ้า
ถึงพิราลัยลงกลางทาง ราชบุตรองค์ใหญ่โตครองเมืองอังวะ เพราะ
ถนนเมืองตองอู เมืองแปรแลเมืองอังวะ จึงยังเป็นอิสระแก่กันต่อมา

สงครามครั้งที่ ๑๖ ตราบพม่าที่เมืองทวาย

ปีฉลู พ.ศ. ๒๑๕๖

สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้นครองราชสมบัติเมื่อขมทะเลง พ.ศ. ๒๑๔๘
ในเวลานั้นกรุงศรีอยุธยา กำลังมีอำนาจเต็มเปี่ยม อาณาเขตก็กว้างขวาง
กว่าครึ่งไทรโยทลวงแล้วมา แลเป็นที่เกรงขามของต่างประเทศที่ใกล้เคียง
อยู่โดยรอบ ถึงว่าสมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคต ความยำเกรง
ของคนทั้งหลายก็ยังมีตอมาถึงสมเด็จพระเอกาทศรถ ด้วยพระเกียรติยศ
ปรากฏว่าพระองค์ก็เป็นนักรบ ได้ทำสงครามเป็น ค้พระราชหฤทัยสมเด็จพระ
พระนเรศวร มาแต่ ต้น จน ปลาย เพราะฉะนั้นเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถ
เสด็จขึ้นผ่านพิภพ จึงไม่มีศึกเสี้ยนศัตรูกำเริบทั้งภายในภายนอกใน พิศุภเคราะห์
ค ในเวลานั้นเมืองพม่ากำลังยบเยิน แลแตกกันเป็นหลายก๊กหลายเหล่า
ถ้าหากว่าสมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงทำสงครามอย่างครั้งสมเด็จพระนเรศวร
ค่อไปก็เห็นจะตีเอาเมืองพม่าได้ ไม่ยากนัก เพราะหัวเมืองมอญแลหัวเมือง
ไทยใหญ่ก็ไต่มาเป็นของไทยมากแล้ว ยิ่งเหลือแต่เขตพม่าเท่านั้น
ที่สมเด็จพระเอกาทศรถไม่ทรงพยายามตีเมืองพม่าค่อไปคงเป็นด้วยทรง
พิจารณาเห็นเหตุว่าไทยได้ทำสงครามมาช้านาน ถึงขณะนี้คนก็เปลืองไป
มาก ถ้ายิ่งทำการสงครามค่อไปไพบ่บ้านพลเมืองก็จะร่อยหรอล้มตาย

หนักลงไป ความมุ่งหมายที่ทำสงครามก็สำเร็จหมดแล้ว ควรจะหยุด
 การทัพศึกทำนุบำรุงบ้านเมืองเสียสักที อีกประการ ๑ คงจะทรงพระราช
 คำว่าเห็นว่า พระราชาอาณาจักรแห่งใดที่แพ้ไพศาลมากอยู่แล้ว ถ้ายังจะ
 ขยายตัวออกไป การที่จะปกครองเอาไว้ในอำนาจก็ระยงยากจนทุกที
 เพราะเป็นบ้านเมืองของคนต่างชาติต่างภาษา คงจะไม่รักษาอยู่ได้
 เสมอ ก็จะต้องยกกองทัพไปเที่ยวปราบปรามไม่มีที่สิ้นสุด ที่ไหนจะได้
 ผ่อนพักทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เป็นสันติสุข คงทรงพระราชดำริเห็นดังนี้
 จึงไม่คิดตีเมืองพม่าต่อไป

เรื่องพงศาวดารในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ หนังสือพระ
 ราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐหม่อมดุษฎีนิลมาไม่ถึง หนังสือพระ
 ราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆ ก็ว่าว่างศึกสงครามตลอดรัชกาล แต่ในสมัย
 นั้นเป็นเวลาพวกฝรั่งเริ่มเข้ามาตั้งค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยาหลายชาติ
 ด้วยกัน มีจุดหมายเหตุของพวกฝรั่งความยุติธรรมกับพงศาวดารพม่าแล
 พงศาวดารรามัญว่า ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถไทยยังต้องรบกับ
 พม่าอีก ข้าพเจ้าจึงได้เก็บเนือความในพงศาวดารพม่าประกอบกับ
 จุดหมายเหตุของฝรั่ง เอามาเรียบเรียงเรื่องการสงคราม ๒ คราวต่อไปนี้
 เหตุที่ไทยจะเกิดรบกับพม่าเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ
 ฝรั่งเข้ามาเป็นขจรยแซกแซงอยู่ไม่น้อย จำจะต้องอธิบายถึงเหตุที่ฝรั่ง
 เข้ามาเกี่ยวข้องกับเสียก่อน จึงจะเข้าใจเรื่องสงครามได้ชัดเจน

เดิมฝรั่งไปคุเทศพยายามแล่นเรือกำปั่นอันทวีปอาฟริกามาถึง
 ประเทศทางตะวันออกได้ก่อนฝรั่งชาติอื่น ๆ ไปคุเทศมีอำนาจด้วยอำนาจ

ไซบั้นไฟใหญ่น้อยยิ่งกว่าคนในพนเมือง จึงเที่ยวแย่งชิงเอาเมืองท่า
 ค้าขายอันอยู่ตามชายทะเลเป็นเมืองขึ้นของโปรตุเกสเป็นระยะมาตั้งแต่
 อาฟริกาแลอินเดียน จนถึงเมืองมะละกาในแหลมมลายู แล้วที่สุด
 ขยายต่อไปถึงเมืองมาเก๊าในแดนจีนแลการปกครองเมืองขึ้นทั้งปวงนี้
 พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสตั้งอุปราชไว้บัญชาการต่างพระองค์อยู่ที่เมืองโค้ว
 ในอินเดียน ว่ากล่าวหัวเมืองขึ้นของโปรตุเกสทั่วไป เมื่อรัฐบาลมีอำนาจ
 ทางประเทศตะวันออก พวกชาวโปรตุเกสก็พากันออกมาเที่ยวแสวงหาผล
 ประโยชน์เป็นอันมาก ทำการอยู่ในรัฐบาลของตนบ้าง ไปเที่ยวหากิน
 ตามต่างประเทศพึ่งพาอาศัยอยู่กับผู้ปกครองประเทศนั้นๆบ้าง จึงมี
 พวกโปรตุเกสเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏครั้งรัชกาลสมเด็จพระ
 พระไชยราชาธิราช ว่ามาทำความชอบครั้งรบพม่าที่เมืองเชียงตอง
 จนได้พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านที่เหนือคลองตะเคียน แลอนุญาตให้สร้าง
 วัดวาได้ตามอำเภอใจ ดังกล่าวมาในเรื่องสงครามครั้งที่ ๓ นั้น พวก
 โปรตุเกสออกมามีอำนาจอยู่ทางประเทศตะวันออกเกือบถึงร้อยปี พวกฝรั่ง
 ซอลันตาจึงแล่นเรือมาได้ถึงประเทศตะวันออก มาได้เมืองบันตัมใน
 เกาะชวาเป็นที่ตั้งค้าขายก่อน แล้วจึงเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อปลาย
 รัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ พวก
 ซอลันตาก็เข้ามาตั้งค้าขายในกรุงศรีอยุธยาด้วย

พวกโปรตุเกสก็พวกซอลันตาเป็นปรักษ์กันด้วยเหตุหลายอย่าง
 ของตนเพราะถือลัทธิศาสนาผิดต่างกัน พวกโปรตุเกสถือลัทธิโรมัน
 ตะโรลิก พวกซอลันตาก็ถือลัทธิโปรเตสแตนต์ ซึ่งแตกไปจากลัทธิ

โรมันคะโกลิก การที่พวกฝรั่งแตกลัทธิศาสนาจนถึงเกิดรบพุ่งกัน
 ในยุโรป พวกซอลันตาแต่ก่อนเคยเป็นเมืองขึ้นของโปรตุเกส (เวลา
 รวมกับประเทศสเปน) ครั้นรบกันจนพวกซอลันตาไปเข้ากับอังกฤษ
 เพราะถือศาสนาที่โปรตุเกสค้นตัวด้วยกัน พวกสเปนแลโปรตุเกสปราบ
 ปราบไม่ลง พวกซอลันตาได้เป็นอิสระจึงคิดมาค้าขายแข่งพวกโปรตุเกส
 ทางประเทศตะวันออกมารบพุ่งกันถึงทางตะวันออกก็เนื่องๆ พวกซอลัน
 ตาค้นใช้เรือรบกว่าพวกโปรตุเกส แต่กำลังทางบกยังน้อยกว่า จึง
 ยังไม่กล้าตีหัวเมืองขึ้นของโปรตุเกส เป็นแต่เที่ยวค้าขายแข่งตามเมือง
 ที่ยังเป็นประเทศมีอิสรภาพเป็นกลาง พวกซอลันตามาสืบสวนถึงวิถี
 ที่โปรตุเกสมาค้าขาย ได้ความว่าพวกโปรตุเกสมักจะเที่ยววกทช้ข่มเหง
 ชาวตะวันออกให้กลัว ด้วยถือว่ามีกำลังมากกว่า อีกประการโปรตุเกส
 รัชสัญญาต่อไซ้ที่กรุงโรมว่าจะมาช่วยแผ่ศาสนาคริสต์แล้วมา
 พยายามจะให้ชาวตะวันออกเขารักด้วยอุบายต่างๆ จึงเป็นเหตุให้พวก
 ชาวตะวันออกพากันเกลียดชังโปรตุเกสอยู่โดยมาก พวกซอลันตาทราบ
 ความจริงจึงเปลี่ยนทางความประพฤติ ทำโอบอ้อมอารีเอาใจพวกชาว
 เมือง หวังแต่จะให้ได้ประโยชน์ในการค้าขายแข่งพวกโปรตุเกสเป็น
 ประมาณ ส่วนพวกอังกฤษนั้นก็ออกมาค้าขายในคราวๆ เคียงกับพวก
 ซอลันตา แต่เพิ่งเริ่มจะเข้ามาค้าขายในเมืองไทยเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเอกาทศรถนั้น ทั้งพวกซอลันตาแลอังกฤษมารู้เค้าว่า บรรดา
 ประเทศทางตะวันออก การภายในบ้านเมืองสุกแล้วแต่พระราชหฤทัย
 ของพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศเป็นสำคัญ จึงทูลขอให้พระเจ้า

แผ่นดินของเรามีพระราชสาส์นมาทรงฝากส่งพวกพ่อค้าที่มาจากชาย
 พวกพ่อค้าเหล่านั้นเชิญพระราชสาส์นยกเครื่องราชบรรณาการมา ฝ่าย
 เจ้าของประเทศก็รับรองพวกพ่อค้าในฐานะเป็นทูตเชิญพระราชสาส์น
 เพราะฉะนั้นพวกพ่อค้าขอลินดาแลอังกฤษจึงได้เข้าเฝ้าเห็น แลได้รับ
 ความทำนุบำรุงของพระเจ้าแผ่นดินตามประเทศที่มาจากชายแทบทุกแห่ง
 มีจดหมายเหตุดำรงว่า เจ้ามอริซซ์ในราชวงศ์ออเรนจ์ซึ่ง
 ครองเมืองฮอลแลนด์มีพระราชสาส์นส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย
 สมเด็จพระเอกาทศรถเมื่อแรกเสวยราชย์ ครั้นเมื่อมีพระราชประสงค์
 จะตอบแทนตามราชประเพณี พวกฮอลันดาได้จัดเรือรบรับราชทูตไทย
 ที่เชิญพระราชสาส์นแลเครื่องบรรณาการไปถึงยุโรป เมื่อขมมะแม
 พ.ศ. ๒๓๕๐ แลเมื่อทูตไทยกลับมาเจ้ากรุงฮอลแลนด์ฝากยื่นใบบอก
 เครื่องศีลตราวเลขของตัวเศษต่าง ๆ มาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถอีก
 หลายอย่าง ในการที่พวกฮอลันดาเป็นไมตรีกับไทยตั้งกล่าวมานี้
 เป็นเหตุให้พวกโปรตุเกสรู้สึกกร้อใจ มีจดหมายเหตุไปตุเกศปรากฏ
 ฉบับ ๓ ว่า เมื่ออุปราชที่เมืองโค้วทราวว่าสมเด็จพระเอกาทศรถให้
 ราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีถึงประเทศฮอลแลนด์ ก็คิดปรารภจะ
 มาชิงเมืองเมาะตะมะไปเสียจากไทย ทว่าเกรงว่าพวกฮอลันดาเข้า
 กับไทยจะมาขอเอาเมืองเมาะตะมะไปทำที่ค้าขายแข่งโปรตุเกส แต่ความ
 คิคนั้นระงับไปด้วยเห็นว่าไทยยังมีกำลังมากนัก แลประจวบไปไต่ช่อง
 ทางเมืองสิริเยมในแดนพม่าซึ่งอยู่ไม่ห่างเมืองเมาะตะมะ โปรตุเกสจึงหัน

ไปขีเมืองสิริเยม ก็เกิดรบกันชนกษปมา ๆ ขณะไปตุเกศ พม่าจึง
เลขกำเวียรขกขไทยเมือในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ

ทนจะกล่าวถึงเรื่องเมืองสิริเยมอันเป็นต้นเหตุให้พม่ามารบขไทย
ข้อไป เรื่องราวมูลเหตุมีต่อเนื่องมาแต่ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร
ครั้งเสด็จไปตุเมืองหงสาวดีหนที่ ๒ ครั้นนพระเจ้ายะไข่ยกกองทัพมา
ยตุเมืองสิริเยมอันอยู่ปากน้ำหงสาวดีไว้ ทั้งปรากฏอยู่ในเรื่องสงคราม
ครั้งท ๑๔ ครั้นเมือสมเด็จพระนเรศวรเสด็จกลับมาแล้ว พระเจ้า
ทองอุก็อนุญาตให้พระเจ้ายะไข่รักษาเมืองสิริเยมต่อมา แต่ทำนของพระ
เจ้ายะไข่จะเกรงพวกมอญทชนกขไทยจะไปเบียดเบียน เพราะเมือง
สิริเยมอยู่ตรงข้ามอ่าวทเลกับเมืองเมาะตะมะ พระเจ้ายะไข่จึงให้ฝรั่ง
ไปตุเกศคน ๑ ชื่อพลิปเตอบริโต ซึ่งได้ไปสามีกักคอยู่กับพระเจ้ายะไข่
เป็นนายทหารคุมเรือกำขนรบ ๓ ลำ กับไพร่พล ๓,๐๐๐ มาอยู่รักษา
เมืองสิริเยม ด้วเห็นว่พวกไปตุเกศชำนาญการใช้ปืนไฟใหญ่น้อย
มอญจะได้ครันคร้ามไม่กล้าไปรบกวณ เอบริโตมาอยู่ที่เมืองสิริเยม
ก็ชักชวนพวกไปตุเกศมาอยู่มากขึ้น ให้สร้างข้อมปราการสำหรับขของ
กันเมือง แลตั้งต่านเกียภษสินค้ำที่ผ่านไ้มาทางปากน้ำหงสาวดีส่ง
ไปถวายพระเจ้ายะไข่มิได้ขาด ส่วนเอบริโตเองได้โอกาสก็ประกอบ
การค้าขายหาผลประโยชน์ไปด้ว ไม่ช้าก็ไ้กำโรรวย อยู่มาเมื่อ
เกิดชน ทำนของพระเจ้ายะไข่จะระแวงว่เอบริโตจะตั้งตัวเป็นใหญ่ แล
พยายามจะถอดถอน เอบริโตจึงคบคิดกับพวกไปตุเกศซึ่งเอาเมือง
สิริเยมได้แล้วก้เลยตั้งแขงเมือง เกียภษอินกรเอาเป็นประโยชน์ของ

ตนเอง แลเห็นจะเอิบเออมเข้าไปยักถอกเอาหัวเมืองของพระเจ้าตองออิน
 อยู่ใกล้เคียงด้วย พระเจ้าตองอจึงให้ ไปฟ้องต่อพระเจ้ายะไข่ ๆ ก็นัด
 พระเจ้าตองอให้ยกกองทัพไปรบรายปรางคอบริโตด้วยกัน พระเจ้ายะไข่
 ให้มังคะมองราชบุตรซึ่งเป็นพระมหาอุปราชาคุมกองทัพเรือมา พระเจ้า
 ตองอก็ให้สินเงินหน่องราชบุตร ซึ่งเป็นพระมหาอุปราชาคุมกองทัพบก
 ยกลงมา กองทัพเรือเมืองยะไข่มาถึงเมืองสิริเยมก่อน คอบริโตเห็น
 ว่ากองทัพยกมามากนักจะสู้ไม่ไหว ก็เก็บรวบรวมทรัพย์สมบัติพาครอบครัว
 วิ่งลงเรือกำปั่นจะแล่นหนีไปทางทะเล พระมหาอุปราชามือเมืองยะไข่ให้
 กองทัพเรือเขาล้อมกำปั่นไว้ คอบริโตจนตัวก็ต่อสู้ พวกฝรั่งไปคุกเข่า
 ยิงปืนใหญ่ถล่มเรือรบเมืองยะไข่แตกล่มลงหลายลำ แล้วพเรือไปถูก
 เรือลำตรงของพระมหาอุปราชามือเมืองยะไข่ล่มลงด้วยอีกลำ ๑ กองทัพ
 เมืองยะไข่ก็แตกหนี คอบริโตจับพระมหาอุปราชามือเมืองยะไข่ได้ เห็น
 ได้ ตกกลดขมาตงตเมืองสิริเยมอีก ฝ่ายกองทัพพระมหาอุปราชามือ
 ตองอลงมากลางทาง ได้ทราบว่ากองทัพเมืองยะไข่แพ้ขาดก็ให้หยุด
 ทิ้งรออยู่ยังหายกลงมาไม่ พระเจ้ายะไข่ได้ข่าวว่าพระมหาอุปราช
 เลียบที่ขาดก็ตกพระทัย รีบจัดกองทัพเรือยกมา แล้วให้ ไปนัด
 กองทัพเมืองตองอยกกลงมาสมทบกันล้อมเมืองสิริเยมไว้ แต่คอบริโต
 ได้พระมหาอุปราชามือเมืองยะไข่ไว้เป็นตัวจ่านักไม่หวาดหวั่น ให้รักษา
 เมืองนั้นอยู่แล้วให้ ไปทูลแก่พระเจ้ายะไข่ว่า ถ้าพระเจ้ายะไข่เข้าตีเมือง
 เหลือกำลังจะสู้รบเมื่อใด ก็จะเอาพระมหาอุปราชามาเป็นเพื่อนตายด้วย
 พระเจ้ายะไข่ก็มีรู้ที่จะกระทำประการใด กลัวคอบริโตจะฆ่าพระมหา

อุปราชาสืบ จึงให้เข้าไปว่ากล่าว ว่าให้เคอบริโตปล่อยพระมหาอุป
 ราชาสืบ เมื่อจะต้องการอะไรอย่างก็ให้ว่ากันโดยดี เคอบริโตสั่งให้มา
 ทูลว่า ต้องการแต่จะอยู่ที่เมืองสิริเยมให้เป็นที่กระแจะแก้วเท่านั้น ถ้าได้
 อย่างนั้นแน่นอนแล้วก็จะส่งพระมหาอุปราชามาถวาย พระเจ้ายะไข่กับ
 พระเจ้าตองอูก็จำต้องยอมสัญญายกเมืองสิริเยมให้เคอบริโตอยู่เป็นอิสระ
 แต่ยกเกาะ พ.ศ. ๒๑๔๖ ก่อนสมเด็จพระนเรศวรสวรรคต ๒ ปี

ในพงศาวดารพม่าว่า เมื่อเคอบริโตจะตั้งแขวงเมืองนั้น ใ้เข้ามา
 เข้ากับไทยก่อน เพราะไทยออกหนุนเคอบริโตจึงกล้าตั้งแขวงเมืองเขา
 พระเจ้ายะไข่ ขอนักน่าจะเป็นความจริง ก็ด้วยพระยาทะละซึ่งเป็นข้าหลวง
 ของไทยมีกำลังตั้งอยู่เมืองเมะตะมะ ไม่ห่างเมืองสิริเยมนัก ถ้าเป็น
 ศัตรูชนนอกทาง ๓ เคอบริโตจะต้องสู้ศึกรบข้างก็คงจะลำบากมาก เพราะ
 ฉนั้นอาจจะมาทลายตามเส้นทางไม้ตรีกับพระยาทะละ แล้วให้เข้ามา
 ขอสามภักดีต่อสมเด็จพระนเรศวรก็เป็นที่ ความปรากฏแต่ว่า เมื่อ
 มาถึงในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถเคอบริโตกับพระยาทะละเข้ากัน
 สนิทสนม จนถึงพระยาทะละยกลูกสาวให้แต่งงานกับลูกชายของเคอ
 บริโต ให้วงศ์สกุลเกี่ยวของกัน เห็นได้ว่าเคอบริโตคงได้มาสยามภักดี
 ชนอยู่แก่ไทย เพราะเกรงพระเจ้ายะไข่กับพระเจ้าตองอูจะยังผูกพยาบาท
 หาเหตุมาทำร้ายนั้นประการ ๓ เพราะเคอบริโตหมายจะทำอำนาจขยาย
 อาณาเขตให้กว้างขวางออกไปด้วยอีกประการ ๓ ครั้นตั้งตัวได้แล้ว
 เคอบริโตก็ขึ้นไปยกเมืองหงสาวดีอันเป็นเมืองร้างอยู่ แลหัวเมืองที่อยู่

ตามบรรดาปากน้ำเอราวัณ ตั้งแต่เมืองพลิมเป็นต้นมาจนเมืองสิริเวรม
เอาไว้ ในอำนาจใต้ทั้งหมด ครั้นการค้าขายในเมืองพม่าที่ต้องไปมา
ทางทะเลก็ตกอยู่ในอำนาจของเดอวีโตตลอดในเวลากาลอันหนึ่ง

ฝ่ายพระเจ้าอังวะผู้เป็นราชบุตรของพระเจ้านยะของราม ทัดงพรา
ลยเมื่อกลับไปจากเมืองแสนหวี ครั้นได้ครองเมืองแทนพระบิดาก็ทำ
พิธีราชาภิเษก ทรงพระนามว่าพระมหาธรรมราชาแล้วพยายามทำนบบำรุง
รพตลอดมา พระเจ้าอังวะองค์นี้มีปรีชาสามารถยิ่งกว่าเจ้านายที่ตงเป็น
อิสระในเมืองพม่าแห่งอื่น ๆ ครั้นรวบรวมได้กำลังเห็นพอจะทำสงคราม
แผ่อาณาเขตให้กว้างขวางได้ ก็ยกกองทัพลงมาตีเมืองแปรใต้เมื่อข
มะแม พ.ศ. ๒๓๕๐ แล้วให้นองยาเดอองค์ ๑ อยู่ครองเมืองแปร ต่อมา
ไม่ช้าพระเจ้าคองอุประสวรรคตพิราลัย นักเงินหน่องราชบุตรซึ่งเป็นพระ
มหาอุปราชาใต้ครองเมืองคองอุ เห็นว่าพระเจ้าอังวะคงจะลงมาตีเมือง
คองอุในไม่ช้า เกรงจะต่อสู้ต้านทานไม่ไหว จึงแต่งทูตให้เชิญศุภอักษร
กับต้นไม้เงินทองแลเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายสมเด็จพระเอกา
ทศรถ อ่อนน้อมยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของกรุงศรีอยุธยาเมื่อข
ระกา (๓) พ.ศ. ๒๓๕๒ ต่อนี้มาไม่ช้าพระเจ้าอังวะก็ยกกองทัพลงมาตี
เมืองคองอุ พระเจ้าคองอุให้มาขอกองทัพไทยไปช่วย สมเด็จพระเอกา
ทศรถฯ ทัพไปรบให้กองทัพในกรุงศรีอยุธยาแยกออกไปไม่ มีรบสัง

(๑) ข้อนี้กล่าวตามข้าพเจ้าคิดเห็น ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมืองคองอุ
มาขอขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร ข้าพเจ้าเห็นว่าเหตุไม่
สมถึน, TUDC 05/04/2563

ให้พระยาทะเลบกยเคอบริโตเกณฑ์กองทัพมอญยกขึ้นไปช่วยเมืองตองอู
 แต่จะเป็นด้วยกะเกณฑ์กองทัพชา หรือร้องร้อยอย่างใดอย่างหนึ่งยกไป
 ทาทันไม่ พระเจ้าตองอูยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าหงวะเสียก่อน พระเจ้า
 หงวะกวาดต้อนเอาผู้คนพลเมืองไปเสียเป็นอันมาก แล้วซ้ำบังคับให้
 พระเจ้าตองอูแต่งกองทัพลงมาตั้งสกัดทางที่จะไปจากเมืองมอญ พระยา
 ทะเลบกยเคอบริโตยกกองทัพขึ้นไปตั้งรบกับพวกเมืองตองอูอย่างเล็กน้อย
 จึงขึ้นไปได้ถึงเมืองตองอู พระเจ้าตองอูก็ออกมาอ่อนน้อมโดยคิ แต่
 ทำนองพระยาทะเลบกยเคอบริโตจะยกโทษว่าพระเจ้าตองอูมาสามภักคิชน
 กับกรุงศรีอยุธยาแล้วกลับเอาใจ ออกหากไปเข้ากับพระเจ้าหงวะจึงให้เผา
 เมืองตองอูเสีย เก็บบริบททรัพย์สินตกลกวาดต้อนผู้คนพลเมืองที่ยัง
 เหลืออยู่ในเมืองตองอูเอารวบรวมลงมา ทิวพระเจ้าตองอูก็เอาลงมา
 ทวย (๑) แต่ในตอนปลายพระยาทะเลบกยเคอบริโตเกิดขัดใจกันขึ้น คง
 เป็นด้วยแย่งอำนาจกันในหัวเมืองมอญทำนองอย่างคำโบราณว่าเหมือน
 ราชสีห์มก้วยกัน ๒ ทิว แต่คงมีเหตุด้วยเรื่องซึ่งทรัพย์สินตกลกนทเมือง
 ตองอูด้วย ในพงศาวดารพม่าว่าเคอบริโตเป็นมิชฌาติษฐิ แลกดอป
 ทั่วยความโลกหาประมาณมิได้ พอมีอำนาจขึ้นเต็มทกให้เทยวเกียสัง
 ของเครื่องพทอบชาแลทิสถถิงบังอาจให้ร้อพระพุทธรูปแลพระสถูปเจดีย์
 คันห้าทวยสังของทักญูไว้ ในนั้นเอามาเป็นอาณาประโยชน์ จึงเป็น

(๑) ในพงศาวดารพม่าว่า พระยาทะเลบกยเคอบริโตขึ้นไปตีเมืองตองอูโดยผลการ
 ข้าพเจ้าเห็นว่าการเช่นนั้นทำได้แต่ด้วยกระแสน้ำ เพราะหัวเมืองมอญยังขึ้นกรุงศรี
 อยุธยาอยู่ในเวลานั้น.

เหตุให้พวกพลเมืองพากันเกลียดชัง เคนบริโตเห็นจะไปทำการอหาค
 อย่างหนักเมืองตองอววย จึงเลยแตกกัษพระยาทะเละ ครั้นพระเจ้าองวะ
 ทราบว่าเคนบริโตแตกกัษพระยาทะเละ แลผู้คนพลเมืองพากันเกลียด
 ชังโดยมาก เห็นได้ทั้งขกกองทัพลงมาตเมืองสิริเยม เมื่อยชวค
 พ.ศ. ๒๑๕๕ เคนบริโตไม่ได้กำลังไทยช่วย จึงเอาเมืองหงสาวดีไปยก
 ให้รัฐบาลไปตฤเศแล้วขอกองทัพเรือมาช่วยยั้งกัน อปราชไปตฤเศ
 อยากจะได้เมืองสิริเยมไว้เป็นเมืองท่าค้าขาย จึงให้กำนรบมาช่วย
 รักษาเมืองสิริเยม แต่ประมาณการผิด ให้เรือรบมาถึงท่าทันไม่ พระ
 เจ้าองวะตเมืองสิริเยมโตเมื่อเดือน ๕ ขน ๗ ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. ๒๑๕๖ จั
 ไรทั้งเคนบริโตแลพระเจ้าตองอนัตจันหนอง ซึ่งเคนบริโตพาเอาไปไว้
 ที่เมืองสิริเยม พระเจ้าองวะพิพากษาโทษพระเจ้าตองอนัตจันหนองมีความผิด
 ชูานชบถ เพราะได้ข้อมอนน้อมแล้วกลับมาก่อกัษไทยอีก ส่วน
 เคนบริโตนั้นมีความผิดชูานเป็นโจรอกฤษชูโทษปล้นพระศาสนาให้เอา
 ไปประหารชีวิตเสียทั้ง ๒ คน แล้วให้เก็บริบทรัพย์สมบัติแลจับพวก
 ไปตฤเศรวมทั้งชายหญิงเด็ก ผู้ใหญ่กว่า ๕๐๐ คนเป็นเชลยส่งไปไว้ที่
 เมืององวะ เรือกำนรบที่อปราชไปตฤเศให้มาช่วยเมืองสิริเยม มาถึง
 ตอเมื่อพระเจ้าองวะได้เมืองแล้ว หลงเข้าไปในแม่น้ำ พระเจ้าองวะ
 ก็เลยจับเอาเรือกำนรบเหล่านั้นเสียด้วย

พระเจ้าองวะปราบปรามเคนบริโตไปตฤเศได้แล้วก็สิ้นเสียนศัตรูใน
 เมืองพม่า จึงกลับขึ้นไปตั้งเมืองหงสาวดีเป็นราชธานีประสงค์จะให้
 เหมือนเมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองผู้เป็นพระโอยกาธิราชแต่ก่อน

มา แต่เมืองหงสาวดีเป็นเมืองร้างมาแต่ครั้งพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรง
 หนีสมเด็จพระนเรศวร ปราสาทราชมนเทียรของเดิมถูกพวกยะไข่
 เผาเสียในครั้งนั้นหมด พระเจ้าอังวะกลับไปอยู่ที่วังใหม่ แต่
 กำลึงมัน้อยโตแต่ทำเป็นพลับพลาพอกอยู่ ถึงต่อมาในชั้นหลังก็ไม่
 สามารถจะสร้างปราสาทราชมนเทียร แลทำนบารุงเมืองหงสาวดีให้
 เหมือนอย่างเดิมได้ เมืองหงสาวดีจึงสักแต่มีชื่อว่าโตกลับเป็นราชธานี
 อีกชั่วคราว ๓ เท่านั้น

ในพงศาวดารพม่าว่า เมื่อพระเจ้าอังวะตั้งเมืองหงสาวดีเป็นราช
 ธานีแล้ว ให้ลงมาเกลี้ยกล่อมพระยาทะเละ ๆ ก็ยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้า
 อังวะโดยดี พระเจ้าอังวะจึงตั้งให้พระยาทะเละเป็น “พระยาธรรมราชา”
 (ชอบเข้าใจว่าเห็นจะยกย่องยศชั้นเป็นอย่างประเทศราช) ให้ครองหัว
 เมืองมอญฝ่ายใต้ แต่นั้นเมืองเมาระตะมะแลหัวเมืองมอญโดยมากก็กลับ
 คืนไปเป็นของพม่าอย่างเดิม.

ตรงนั้นจะวินิจฉัยว่า ทางกรุงศรีอยุธยาปรารถนาอย่างไรในตอนนั้น
 หรือว่ามีเหตุอย่างไรจึงยอมให้หัวเมืองมอญกลับไปเป็นของพม่าโดยง่าย
 เมื่อลอบคิดถึงทางใต้ทางเดียวของไทยที่มีเมืองเมาระตะมะเป็นเมืองชน
 ในครั้งนั้นว่าจะเป็นอย่างไร เห็นว่าเมืองเมาระตะมะ หรือจะว่าที่แท้หัว
 เมืองมอญทั้งปวงในสมัยนั้น เป็นประโยชน์แก่ไทยในการสงครามยิ่งกว่า
 อย่างอื่น เพราะเป็นกำลึงกักกันมิให้พม่ามาทำร้ายเมืองไทย แลเป็น
 กำลึงของไทยที่จะไปทำร้ายเมืองพม่าด้วยทั้ง ๒ สถาน เพราะฉะนั้นใน
 รัชกาลสมเด็จพระนเรศวร เมื่อไทยทำสงครามติดพันอยู่กับพม่า ได้

หัวเมืองมอญไว้ จึงเหมือนกษัตริย์พม่ายกทัพจะมาตี ครั้นถึง
 ปลายรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร เมื่อพม่าหมดกำลังจะมาทำร้ายเมือง
 ไทยได้แล้ว แลต่อมาถึงรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ เมื่อไทย
 ไม่มีความประสงค์ที่จะยกกองทัพไปตีเมืองพม่าแล้ว ประโยชน์ของ
 หัวเมืองมอญก็น้อยลงกว่าแต่ก่อน ความลำบากในการปกครองเมือง
 มอญก็เห็นปรากฏขึ้น เพราะอาณาเขตมอญที่มาชนแก่ไทยครั้งนั้น มี
 หัวเมืองใหญ่น้อยหลายหัวเมือง กินแดนกว้างใหญ่กว่าครึ่งรวมัญประเทศ
 ราษฎรพลเมืองเป็นมอญ ล้วนมีความนิยมหยากจะให้บ้านเมืองของ
 ตนเป็นอิสระแก่ตนยิ่งกว่าที่จะขึ้นแก่พม่า หรือแม้ขึ้นแก่ไทยนั้นเป็น
 อธรรมหา แต่เวลาไทยรบกับพม้ามอญไม่มีกำลังที่จะตั้งอยู่เป็นอิสระได้
 เกือบครึ่งพม่าจึงมาเข้ากบไทย สมเด็จพระนเรศวรก็โปรดให้พวกเจ้า
 เมืองกรมการเมืองควบคุมปกครองกันเอง คงเป็นเมืองใหญ่น้อยมีอิสระ
 แก่กันอยู่หลายเมือง แต่ในเวลาเมื่อไทยยังกำลังทำสงครามอยู่กับ
 พม่ามีกองทัพไทยไปตั้งอยู่ หรือเที่ยวผ่านไปมาในหัวเมืองมอญเสมอ
 แม้สมเด็จพระนเรศวรเองก็เสด็จไปเกือบทุกปี เสมอไทยได้ตรวจตรา
 ว่ากล่าวการงานหัวเมืองมอญอยู่เสมอ การปกครองก็เรียบร้อยราวค้าย
 ครั้นเมื่อไทยทำลายอำนาจพระเจ้าหงสาวดีได้ จนถึงพระเจ้าหงสาวดี
 ต้องหนีไปอาศัยเมืองตองอูแล้ว แต่นั้นกองทัพไทยก็ไม่ใคร่จะได้
 ยกไป ทางเมืองมอญสมเด็จพระนเรศวรจึงพระยาทะละให้เป็นอุปราช
 บังคับบัญชาการต่างพระเนตรพระกรรณ ในชั้นแรกพระยาทะละคงจะ

ทำการโดยสามก๊กก็ต่อสมเด็จพระนเรศวร แต่ครั้นสนธิราชกาลนั้นแล้ว
 เห็นว่าไทยห่างเหินไปแลเกือบริโคไปตึกเศเข้ามามีตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่ใกล้ ๆ
 น้ำที่พระยาทะเลจะคิดอยากเป็นใหญ่ขึ้นในเมืองมอญบ้าง จึงได้คิดคิด
 สนธิสนมกับฝรั่งนัก แต่ฝ่ายเจ้าเมืองมอญเมืองอื่น ๆ แต่เดิมมาก็เห็นจะ
 ไม่อยากอยู่ในอำนาจพระยาทะเลอยู่แล้ว ครั้นอำนาจไทยที่เคยตรวจตรา
 ว่ากล่าวอยู่แต่ก่อนจึงห่างเหินไป ก็คงจะถือตัวเป็นอิสระยิ่งขึ้น มี
 ความยำเกรงพระยาทะเลน้อยลงทุกที เห็นจะเกิดการเกียงแย่งแตก
 สามก๊กกันในพวกเจ้าเมืองมอญก่อนอย่างอน คงถึงกล่าวไทยฟ้องร้อง
 กันเข้ามาเนื่อง ๆ ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ยกกองทัพออกไปตั้งแต่ก่อน
 เป็นแต่มีท้องตราว่ากล่าวก็ไม่สามารถจะระงับวิวาทให้สงบได้ ครั้นพระ
 เจ้าอึ้งวะมาตีโตเมืองสีเวียม พวกพระยามอญที่แตกราวกันนั้นจึงแปร
 ไปนิยมพม่าพวก ๓ คงนิยมไทยอยู่พวก ๓ พระยาทะเลเป็นหัวหน้าใน
 พวกที่ไปนิยมพม่า เพราะอยากจะได้เป็นใหญ่แก่เมืองอื่น แต่ทาง
 ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาขึ้นเมืองอื่นไว้ ไม่สมประสงค์ของพระยาทะเลจึงเอา
 ใจออกหากจากไทยไปหาความอดหนุนของพม่า ที่พระยาทะเลไปอ่อน
 น้อมยอมเข้ากับพระเจ้าอึ้งวะโดยง่าย แลที่พระเจ้าอึ้งวะตั้งพระยาทะเล
 ให้เป็นพระยาธรรมราชา ว่ากล่าวหัวเมืองมอญทั่วไป เห็นว่าจะเป็นด้วย
 เหตุตั้งกล่าวมานั้น ส่วนพงศาวดารรามัญกล่าวเป็นเนื้อความว่า เพราะ
 กรุงศรีอยุธยาไม่ยกทัพไปหัวเมืองมอญจึงกลับตกไปเป็นของพม่า มี
 เรื่องราวแปลกปลาตปลาตอยู่ในจดหมายเหตุของ ฮอลันดาอีกอย่าง ๓
 ว่า เมื่อชวต พ.ศ. ๒๓๕๕ (ร่วมยกยอกพม่าได้เมืองเมะตะมะนั้น)

พวกยี่ปุ่นที่แล่นเรือมาค้าขายกำเรือขึ้นในเมืองไทย ถึงยังอาชเข้ายี่ปุ่น
เมืองเพชรบุรีแลเมืองธนบุรี (๑) ไทยต้องให้กองทัพลงไปปราบปราม
แล้วในครั้งนั้นเจ้าฟ้าผายหนา (๒) (คือเจ้าฟ้าสุทัศน์) เกรงว่าพวก
ยี่ปุ่นจะพากันเป็นขบถขึ้นทั้งหมดจึงลอบให้ไปชอกำลางเมืองลานช้างลงมา
ช่วย (๓) กองทัพพวกลานช้างลงมาตั้งอยู่ที่เมืองลพบุรี สมเด็จพระ
เอกาทศรถทรงทราบความก็ทรงพระพิโรธ (๔) คำรัสสั่งให้เตรียมกองทัพหลวงแล้วเสด็จเป็นจอมพลยกไปเมืองลพบุรี แลให้มีหมายมา
เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม ค.ศ. ๑๖๑๒ เสด็จทัพพวกซอลันดาไปยังยี่ปุ่นใหญ่
ซึ่งเจ้ากรุงซอลแลนที่ถวายมาเป็นราชบรรณาการ พวกซอลันดาได้พากันตามเสด็จขึ้นไปถึงกองทัพหลวง ซึ่งตั้งอยู่ข้างใต้เมืองลพบุรีกำหนด
ว่าวันที่ ๕ เมษายนจะเข้าระดมทัพพวกลานช้างแต่เช้า แต่ในคืนวันที่ ๔
พวกลานช้างพากันรีบหลบหนีไปเสียก่อนจึงหาได้รบกันไม่ สมเด็จพระ

(๑) ยี่ปุ่นแรกมาค้าขายถึงเมืองไทยในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร พวกยี่ปุ่นจะได้เข้าอาสารับราชการในแผ่นดินนั้นหรืออย่างไรไม่แน่ มาปรากฏต่อในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถว่ามีกองทหารอาสาชี่ปุ่นกอง ๑ แต่พวกยี่ปุ่นที่เห็นวุ่นวายนั้นเป็นพวกลูกเรือยี่ปุ่นที่มาค้าขาย มิใช่ทหารอาสา เรือยี่ปุ่นไปค้าขายที่กรุงกับพม่าในสมัยนั้น พวกลูกเรือก็ไปเห็นวุ่นวายอย่างเดียวกัน.

(๒) ซอลันดาเขียนว่า เจ้าฟ้าตนะ
(๓) ในพงสาวดารลานช้างว่า ในสมัยนั้นกรุงศรีสัตนาคนหุตมาอ่อนน้อมยอมขึ้นอยู่กับไทย

(๔) ในหนังสือพระราชพงสาวดารว่า เจ้าฟ้าสุทัศน์ที่ลอบขอพิจารณาคนออก สมเด็จพระเอกาทศรถทรงพระพิโรธ คำรัสสั่งว่า "จะเป็นขบถหรือ" เจ้าฟ้าสุทัศน์เกรงพระราชอาญาเป็นกำลัง ครั้นกลับไปถึงวังก็เสวยยาพิษสิ้นพระชนม์ เรื่องที่จริงน่าจะเป็นทำนองในจดหมายเหตุซอลันดา.

แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ

พระเอกาทศรถเสด็จกลับคนมาขังพระนครเมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน ได้
ความในจดหมายเหตุของซอลันตาคังนี้ บางทีจะเป็นเพราะมีเหตุว่านาย
อยู่ใกล้กรุง ๆ ในเวลานั้น จึงมิได้ ให้กองทัพยกไปปราบปรามพวก
พระยามอญที่เอาใจออกหากก็จะเป็นได้

จะบรรยายถึงเรื่องที่ไทยเกิดรบกับพม่าต่อไป ในพงศาวดารพม่า
ว่า แต่เดิมพระยาทะเลให้พระยาพระรามผู้เป็นบุตรลงมารักษาเมืองเร^(๑)
อันอยู่ทางชายทะเลในระหว่างเมืองเมะตะมะกับเมืองทวาย ครั้นพระยา
ทะเลไปสามภิกคต่อพระเจ้าองวะ ๆ ประสงค์จะคุมพระยาทะเลไว้ให้มัน
จึงให้พระยาพระรามขึ้นไปมีตำแหน่งรับราชการอยู่ในเมืองหงสาวดีอย่าง
เป็นหัวหน้า แล้วให้ตะแคงแมงซึ่งเป็นน้องยาเธอพระองค์ ๑ ลงมา
ครองเมืองเร รักษาอาณาเขตที่คอกกัณฑ์แดนทวาย อยู่มาไม่ช้าสมเด็จพระ
พระเอกาทศรถมรขสังให้เจ้าเมืองทวายยกกองทัพไปตีเมืองเร จับได้
ตะแคงแมงส่งเขามาขังกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าองวะได้ทราบก็ชดเคือง
จึงให้เกณฑ์กองทัพมาจำนวนพล ๔๐,๐๐๐ พระเจ้าองวะเป็นจอมพลเอง
ยกลงมาตีเมืองทวายเมื่อเดือนยยขลุ พ.ศ. ๒๓๕๖ พระยาทวายต่อสู้
รักษาเมืองเป็นสามารถพอเชิญพระยาทวายต้องอาวธตายในทวย ก็เสีย
เมืองทวายแก่พม่า ๆ เห็นไม่มีกองทัพไทยไปช่วยเมืองทวาย สำคัญว่า
คงจะมีเหตุการณ์อย่างใดเกิดขึ้นทางกรุงศรีอยุธยา ทำให้ไทยอ่อนกำลัง
ลงจึงไม่กล้าไปรบพุ่งเหมือนแต่ก่อน พระเจ้าองวะเห็นได้ ทักยกกองทัพ
เลยลงมาตีเมืองตะนาวศรี มาพบกองทัพไทยตั้งสกัดอยู่ที่ท่าข้ามลำน้ำ

(๑) เมืองนี้อังกฤษเรียกตามสำเนียงพม่าว่า เมืองเบ

๒ ทวีป พระเจ้าอึ้งวะระเข้ามาไม่ได้ก็ต้องหยุดอยู่ ในเวลานั้น
 กองทัพไทยอีก ๒ ทวีป พระยาสุวรรณโลกคมทัพ ๓ พระยาพิไชย
 คุมทัพ ๓ ยกเข้ามาไปยังหลังกองทัพพม่าไปตัดไม้ล้มทับทางทัพพม่ายก
 กองทัพมา พระเจ้าอึ้งวะระเห็นว่าไทยจะล้อมจับก็ตกพระทัย ให้รีบยก
 กองทัพกลับไปพบกองทัพพระยาพิไชยพระยาสุวรรณโลกตั้งสกัดอยู่
 ไตร่พ้องกันเป็นสามารถกองทัพพม่าที่หักออกไปได้ พระเจ้าอึ้งวะระจึงรอด
 กลับไปยังเมืองเมาะตะมะ ไทยมีชัยชนะที่เมืองตะนาวศรีแล้วก็ได้เมือง
 ทวายกลับคืนมาเป็นของไทยตั้งแต่ก่อน.

สงครามครั้งที่ ๑๗ ความพม่าตีเมืองเชียงใหม่

ปีชวด พ.ศ. ๒๑๕๗

พระเจ้าอริยวงศาเมืองทวายเมืองตะนาวศรีไม่คิดคิด ต้องหนี
ไทยกลับไปก็มีความละอาย ครั้นกลับไปถึงเมืองเมะตะมะได้ข่าวว่า
เมืองเชียงใหม่เกิดวุ่นวายกันในบ้านเมืองไม่เรียบร้อย เห็นเป็นโอกาส
ที่จะทำสงครามแก่เอาได้ ด้วยเมืองเชียงใหม่เวลานั้นขึ้นอยู่กับไทย
พระเจ้าอริยวงศาพม่ารพลพอหายเหนื่อยแล้วก็ยกกองทัพมาจากเมืองเมะตะมะ
เมื่อเดือน ๑๓ ปีชวด (๑) พ.ศ. ๒๑๕๗

ทรงนจะตองกล่าวอธิบายถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทางเมืองเชียงใหม่
แซกลงลักหน้อยหนึ่งก่อน ได้ความตามพงศาวดารพม่าว่าพระเจ้าเชียงใหม่
ใหม่มังนระชาช่อ ราชบุตรของพระเจ้าหงสาวดีขบวนองที่ขอมออันน้อม
ค่อไทย ดังกล่าวมาในเรื่องสงครามครั้งที่ ๑๕ นั้น มีบุตรอีก ๔ องค์
อีกองค์ใหญ่ถวายในสมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา บุตรองค์ใหญ่ชื่อพระ
ทลองค์ถวายลงมาทำราชการอยู่กรุงศรีอยุธยา ครั้นเมื่อขอมออันน้อม
ค่อไทย พระเจ้าเชียงใหม่ยังมีบุตรอีก ๒ องค์ ชื่อพระไชยทิพย์องค์ ๑
พม่าเรียกว่าสะโตะกยออีกองค์ ๑ พระเจ้าเชียงใหม่มังนระชาช่อครอง
เมืองเชียงใหม่มา ๒๘ ปี ถึงพิราลัยในปลายรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร

(๑) ในพงศาวดารพม่าว่าขอมมาเดือน ๖ เห็นจะผิดด้วยเป็นระคุดัน ที่จริงเห็นจะยก
มาต่อราวเดือน ๑๑ หรือเดือน ๑๒.

เมื่อยมะโรง พ.ศ. ๒๑๕๑ ท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่บอกลงมาทูลขอพระ
 ทูลองขึ้นไปครองเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงตั้งพระทูลอง
 เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ แล้วให้กองทัพไทยพาพระทูลองขึ้นไปส่ง พระ
 ทูลองไปช่วยถึงพิราลัยเสียยังไม่ทันได้นั่งเมือง จึงทรงตั้งพระ
 ไชยที่ป็นน้องรองลงมาเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ให้ครองเมืองต่อมา อยู่มา
 พระยาแสนหลวง กับพระยาสามล้านเสนาบดีเมืองเชียงใหม่ปลงพระเจ้า
 เชียงใหม่ไชยที่ป็นเสียจากราชสมบัติ ยังค้ำให้ออกขวชเป็นพระภิกษุ
 แล้วเชิญเจ้าสะโตะยกยอน้ององค์เล็กขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ พระเจ้า
 อังวะได้ทราบข่าวว่าเกิดวุ่นวายกันดังนั้นจึงยกกองทัพเข้ามา ด้วยคิดว่า
 ชาวเมืองเชียงใหม่คงจะแตกกันเป็น ๒ พวกไม่เป็นใจต่อสู้พร้อมเพรียงกัน
 คงจะตีเมืองเชียงใหม่ได้ โดยง่าย

ครั้นพระเจ้าอังวะยกกองทัพมาถึงเมืองลำพูน ได้ความว่าพระเจ้า
 เชียงใหม่สะโตะยกยกยอน้องท้าวพระยาพากันตั้งเมืองเชียงใหม่เสียกวาศผู้
 คนพลเมืองลงมาตั้งมั่นอยู่ณเมืองนครลำปาง จึงยกกองทัพตามมาล้อม
 เมืองนครลำปางไว้ แล้วให้เข้าตีเมืองเป็นหลายครั้งก็ไม่ไต่เมืองนคร
 ลำปาง ด้วยพวกชาวเชียงใหม่สู้รบแข็งแรง ไม่เกียงแย้งกันในกลาง
 ศักเหมือนอย่างพระเจ้าอังวะคาดไว้ พม่าล้อมเมืองอยู่นอกกองทัพขัดสน
 เสบียงอาหาร พระเจ้าอังวะปรึกษากับนายทัพนายกองทั้งปวงว่า จะ
 เลิกทัพกลับไปหรือจะพยายามตีเมืองนครลำปางต่อไปดี ท้าวพระยา
 นายทัพนายกองบางคนเห็นว่าไพร่พลอดอยากอีกโรยนัก ควรจะเลิกทัพ
 กลับไปเสียสักที แต่อีกพวก ๑ ว่าไต่ตั้งล้อมเมืองจนชิดแล้ว ข้างใน

เมืองกษัตริย์ยังอาหารคอกอยากอยู่เหมือนกัน ถ้าเลิกทัพกลับไปเสีย
จะหาโอกาสอย่างนั้นอีกยากนัก ขอให้พยายามตีเมืองนครลำปางต่อไป
แลในเวลาที่พักษาไตแยงกันอยู่ดังนี้ พอดีพระยาน่านคุมเสบียงอาหาร
มาส่งพระเจ้าอังวะก็ให้ตั้งล้อมเมืองนครลำปางต่อมา ขณะนั้นพญเอญ์พระ
เจ้าเชียงใหม่สะโตะยกยอประสูรวงพิราลัยที่ในเมืองนครลำปาง พวก
ท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่พากันท้อใจ ก็ออกมาขอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้า
อังวะ^(๑) พระเจ้าอังวะไตเมืองเชียงใหม่แลเมืองนครลำปางแล้ว จึง
ตั้งให้พระยาน่านผู้มีความชอบเป็นพระเจ้าเชียงใหม่แล้วก็เลิกกองทัพไป
เมืองหงสาวดี พระเจ้าอังวะยกกองทัพกลับไปแล้วไม่ช้า กองทัพไทย
ก็ยกขึ้นไปถึง พวกชาวเชียงใหม่ก็พากันกลับมาเข้ากับไทย ช่วยกัน
ขับไล่พม่าเข้ามาภายในเมืองหนักกลับไปหมด เมืองเชียงใหม่แล
หัวเมืองในอาณาเขตล้านนาก็กลับมาเป็นของไทยอย่างเต็ม.

เรื่องที่ไทยยกกองทัพขึ้นไปขับไล่พม่าไปจากเมืองเชียงใหม่คราวนี้
ไม่มีในหนังสือพงศาวดาร แต่มีปรากฏในจดหมายเหตุของพวกฮอลันดา
แลอังกฤษที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้น ว่าพวกฝรั่งไม่ได้อัน
ไปค้าขายทางเมืองเชียงใหม่อยู่เกือบ ๒ ปี เพราะไทยรบกับพม่าอยู่ทาง
เมืองเชียงใหม่ จนคฤศตศก ๑๖๓๘ (ตรงกับมะเมีย พ.ศ. ๒๑๖๓)

(๑) ในพงศาวดารพม่าว่า พระเจ้าเชียงใหม่อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เมื่อกองทัพพม่า
ยกไปถึงเมืองลำพูน ให้มาทูลพระเจ้าอังวะว่าที่เมืองเชียงใหม่ไม่มีใครจะต่อสู้ พวก
ที่จะต่อสู้กันตั้งอยู่ที่เมืองนครลำปาง พระเจ้าอังวะจึงยกลงมาตีเมืองนครลำปาง พระยา
นครลำปางต่อสู้จนทราบว่าพระเจ้าเชียงใหม่ถึงพิราลัยจึงขอมอ่อนน้อมต่อพม่า ข้าพเจ้า
เห็นไม่สมสันสมปลาบ

ไทยกับพม่าจึงได้ทำสัญญาเลิกสงครามกัน ไทยยอมยกเมืองเมะตะมะ
ให้พม่า พม่ายอมยกเมืองเชียงใหม่ให้แก่ไทย แต่นั้นมาพวกฝรั่ง
จึงเข้าไปค้าขายถึงเมืองเชียงใหม่ได้ตั้งแต่ก่อน

เรื่องเมืองเมะตะมะยังมีข้อความพิสดารอยู่ในจดหมายเหตุของ
ไปตุเกศอีกทาง ๑ ว่า เมื่อยมะโรง พ.ศ. ๒๑๕๘ (ตรงกับทศวรรษ
อังวะยกมาเมืองเชียงใหม่) มีทูตไทยออกไปถึงเมืองโค้วชอกแก่
อุปราชไปตุเกศว่า ถ้าหากไปตุเกศรับให้กองทัพเรือมาลาดตระเวน
ทางชายทะเลตะวันตก คอยป้องกันอย่าให้พม่ามาตีเมืองทวายเมือง
ตะนาวศรี ไทยจะยอมยกเมืองเมะตะมะให้ไปตุเกศสร้างข้อม (แทน
เมืองลิเรียมที่พม่าตีเอาไปเสีย) อุปราชไปตุเกศให้บาทหลวงคน ๑ ชื่อ
ฟรานซิสโก เข้ามากรุงศรีอยุธยากับทูตไทย มาพดจาปรึกษาข้อ
สัญญาที่จะทำต่อกัน ฝ่ายไปตุเกศต้องการเป็นเนอความ ๓ ข้อ ข้อ ๑
ว่าไปตุเกศกับไทยจะรวมกำลังกันรบพุ่งพม่า ปรายปรามพระเจ้าอังวะ
ลงให้จงได้ ข้อ ๒ ขอให้ไทยกับไปตุเกศไปมาค้าขายถึงเขตแดนกัน
แลกกันได้โดยสะดวก (อย่าต้องเสียภาษีอากร) ข้อ ๓ ให้ไทยช่วยไล่
พวกฮอลันดาออกไปเสียจากประเทศสยามให้หมด ฝ่ายไทยจะยอมตก
ลงในข้อ ๑ ข้อ ๒ แต่ข้อ ๓ ที่ไปตุเกศต้องการจะให้ช่วยไล่พวกฮอลันดาไป
เสียนั้น สมเด็จพระเอกาทศรถมีรับสั่งว่า พวกฮอลันดากับอังกฤษได้
เข้ามาขอค้าขายโดยสภาพ ก็โปรดอนุญาตให้มาค้าขายเหมือนกันกับแขก
ฝรั่งแลชาวต่างประเทศชาติอื่น ๆ การที่ให้เข้ามาค้าขายก็เป็นประโยชน์

แก่เมืองไทย ทั้งพวกซอลันดาแลอังกฤษก็อ่อนน้อมนับถือเป็นปรกคิอยู่
 ไม่มีความผิดอย่างไร ที่จะให้ขับไล่เสี้ยนหนาคอร์ไม่ ชาติหลวง
 ฟรานซิสโกไม่ไกลสมปรารถนาก็กลับไป ต่อมาไม่ช้าพระเจ้าอังวะได้ข่าว
 (เห็นจะเมื่อกลับไปจากเมืองเชียงใหม่) ว่าไทยไปพศจจะเอา
 ไปตฤเศเข้าเป็นสัมพันธมิตรก็เกิดวิตก จึงให้ทูตพม่าไปเมืองไคร์ข้าง
 ไปชี้แจงถึงการทัพมาตีเมืองสิริเยม (ดังได้เสกขมาในเรื่องสงคราม
 ครั้งที่ ๑๖) ว่าเพราะเหตุบริโศคิคร้ายก่อน แลพระเจ้าอังวะจะยอมคน
 ครวไปตฤเศที่กวากเขาไปจากเมืองสิริเยมให้แก่อุปราช ขอให้ ไปตฤเศ
 ไปเข้าเป็นพวกข้างพม่า ถ้าหากว่าไปตฤเศจะต้องการเมืองยะไข่พระเจ้า
 อังวะก็จะยอมยกให้ อุปราชจึงแต่งตั้งให้ ไปตฤเศคน ๓ ชื่อ มาตองเคอ
 คอสตาไปเมืองหงสาวดีกับทูตพม่า ประสงค์จะให้ ไปทำหนังสือสัญญา
 กับพระเจ้าอังวะ แต่การก็หาคกลงกันไม่ คงเป็นเพราะไทยกับพม่า
 ตกกลงกันเสียทางนี้ก่อนแล้ว พม่าจึงเห็นว่าไม่ควรจะเสียอะไรให้แก่
 ไปตฤเศอีก ข้างฝ่ายไปตฤเศในครั้งนั้นก็คิดแต่จะเอาเปรียบฝ่ายเดียว
 หาได้คิดจะช่วยเหลือข้างไหนจริงจึงอย่างใดไม่ ขอนมีปรากฏในรายงาน
 อุปราชทูลชี้แจงไปยังพระเจ้าแผ่นดินไปตฤเศว่า ที่พม่าจะยกเมืองยะไข่
 ให้ นั้น ที่จริงเมืองยะไข่หาใช่เมืองของพม่าไม่ เป็นเมืองของชนชาติ
 อื่นอันอยู่เป็นอิสระประเทศหนึ่งต่างหาก ต่อมาบางคราวคราวเวลาพม่า
 มีอำนาจมากจึงต้องขันท่อพม่า เวลานั้นก็หาได้ ขนต่อพม่าไม่เหมือน
 พม่าจะเอาของ ๆ คนอื่นมายกให้ ดังที่ไทยว่าจะยกเมืองเมาะตะมะให้
 เมืองเมาะตะมะก็ไม่ได้อยู่ในแผ่นดินสยาม เป็นเมืองของมอญหากไทย

ได้ไว้เป็นเมืองขึ้น แต่ในเวลานั้นไทยก็ยังมีปัญหาไม่ได้ดังแต่ก่อน
 ถ้ายอมรบเมืองเมาระตะมะตามความประสงค์ของไทย ไปตฤคก็จะต้อง
 รบกับพม่า ถึงแม้จะก่อสร้างซ่อมปรการรักษาเมืองเมาระตะมะไว้ได้
 ไปตฤคเข้าไปตั้งอยู่กลางระหว่างแผ่นดินไทยกับแผ่นดินพม่า ก็คงจะ
 ต้องเป็นศัตรูกับไทยหรือพม่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสมอไปไม่มีที่สัด แต่ที่
 พม่าจะชวนให้เข้าเป็นพวกรบพุ่งกับไทยนั้น อูปราซจึงแจ้งว่าพระเจ้า
 แผ่นดินสยาม (คือสมเด็จพระเอกาทศรถ) พระองค์มีอำนาจมาก
 จะรบพุ่งเอาชัยชนะเห็นจะยากนัก จึงเห็นว่าเปนกลางอยู่อย่างเดิมดีกว่า
 แต่ไปตฤคมีข้อที่ควรประสงคจากพม่าอยู่อย่าง ๓ ข้อเรื่องพวก
 ไปตฤคที่พม่ากวาดเอาไปจากเมืองสิริเยม อูปราซจึงได้ให้ไปว่าแก่
 พระเจ้าองระว่า ถ้าจะยกเมืองยะไซให้จริง ขอให้ปล่อยพวกไปตฤค
 ที่พม่าจับไปไว้ ให้ส่งมาอยู่ที่เมืองเมาระตะมะก่อน อูปราซจะได้จัดเป็นที่
 ประชุมพลช่วยพม่าต่อไป ฝ่ายพระเจ้าองระจะรู้เท่าไปตฤคหรืออย่างไร
 จึงไม่ยอมทำสัญญากับไปตฤค แล้วมาตกลงเป็นไมตรีกับไทยตั้ง
 กล่าวมาแล้ว

สงครามครั้งที่ ๑๘ คราวพม่าตีเมืองทวาย

ปีจอ พ.ศ. ๒๑๖๕

ไทยกับพม่าเลิกสงครามกันมาได้ ๒ ปี สมเด็จพระเอกาทศรถ
ก็สวรรคต เมื่อยวอก จุลศักราช ๙๘๓ พ.ศ. ๒๑๖๓ เสวยราชย์
มาได้ ๑๕ ปี สมเด็จพระเอกาทศรถมีเจ้าฟาราชโอรส ๒ พระองค์ พระ
องค์ใหญ่ทรงพระนามเจ้าฟ้าสุทัศน์ พระองค์น้อยทรงพระนามเจ้าฟ้าศรี
เสาวภาคย์ ทรงตั้งเจ้าฟ้าสุทัศน์เป็นพระมหาอุปราชแต่ที่วงศดเสียดก่อน
สมเด็จพระราชบิดา เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จสวรรคตยังหาได้
ทรงตั้งพระมหาอุปราชไม่ เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์เป็นสมเด็จพระราชโอรส
รองลงมาได้บรรพชาทายาทชนครของราชสมบัติ

ทรงนจะตองวันจดยเรื่องเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในกรุงศรีอยุธยาตอน
ก่อนแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเสียดก่อน เพราะหนังสือพงศาวดาร
กล่าวความทรงนผลกัขจดหมายเหตุเป็นข้อสำคัญ ในหนังสือพระราช
พงศาวดารว่า เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถนั้น พระศรีศิลป์
บวชอยู่ทิวกระมง^(๑) ได้เป็นพระราชาคณะที่พระพิมลธรรม มีวิชา
ความรู้ผู้คนนับถือมาก ทั้งหมื่นศรีสุรรักษากัถวายตัวเป็นบุตรเลี้ยง ครั้น

(๑) เดิมข้าพเจ้าสันนิฐานว่า ที่เรียกว่าวัดเชิงท่าทุกวันนี้ แต่มาพบจดหมายเหตุของ
อธิบายแผนที่พระนรศรีอยุธยาได้ความเข้าใจว่า คือวัดวรโพธิ์อยู่ริมพระราชวังทางด้าน
ตะวันตกนั่นเอง

ถึงแผ่นดินสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์พระพิมลธรรมคิตกชยถ ช้องสม
 กาลังไ้มากแล้วลอบลักออกมาคุมสมัครพรรคพวกเข้าปล้นพระราชวัง
 จับสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ไ้ให้ปลงพระชนม์เสีย แล้วพระพิมลธรรม
 ก็ไ้ครองราชสมบัติปรากฏพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวความต่อมาว่า เวลานั้นพวกย่นเข้ามา
 ค้าขายอยู่ในกรุง ๆ มีความโกรธแค้นว่า พระพิมลธรรมเป็นขบถ
 ข้าราชการยังพากันถวายนราชสมบัติไม่กำจักเสีย พวกย่นประมาณ ๕๐๐
 ๕๐๐ คนเข้าไปในพระราชวัง หมายจะทำร้ายสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
 เมื่อเสด็จ ออกนอกพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณรที่พระที่นั่งจอมทอง
 แต่พระสงฆ์วัดประดู่โรงธรรมพาพระองค์หนีรอดไปไ้ พอพระมหา
 อำมาตย์คุมพวกเจ้าหน้าทเข้าไปถึง จึงไล่ฆ่าพนาย่นล้มตายแตกหนีลง
 เรือแล่นออกทะเลไป แต่นั้นพวกย่นก็ไ้ไ้มาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาอีก
 แล้วครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงตั้งพระมหาอำมาตย์ผู้มีความ
 ชอบให้เป็นเจ้าพระยาตากลาโหมสุริยวงศ์ ๆ นั้ที่ต่อมาไ้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงพระนามว่าพระเจ้าปราสาททองในรัชกาลหลัง ความที่กล่าวใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารทั้งแสดังมานี้ เพียงพิจารณาคุ้พอเห็นไ้ไ้ว่า
 คงไม่ตรงตามเรื่องจริง ขอตนทควรสังเกตนั่นคือ นามว่า พระศรีศิลา
 เป็นพระนามเจ้าอย่างเจ้าต่างกรม มิใช่ชื่อคนสามัญ อีกประการ ๓ ทว่า
 พระพิมลธรรมเป็นขบถนั้น ถ้าเป็นคนสามัญขอเรียนไ้เป็นพระราชา
 คณะมีพวกพ้องศิษย์หามาก จะคิดเป็นขบถนั้นพอจะเป็นไ้ แต่เมื่อ
 ธิงราชสมบัติไ้แล้ว ที่คนทั้งบ้านทั้งเมืองจะยอมให้เป็นพระราชามหา

กษัตริย์ปกครองแผ่นดินอยู่ต่อไป ขอนแค้นไม่เห็นว่าจะเป็นที่ ยกข้อ
สงสัยเหล่านี้พอให้เห็นเป็นอุทาหรณ์ ว่าเหตุใดจึงเห็นว่าคุณทักกล่าว
ในหนังสือพระราชพงศาวดารจะไม่ตรงต่อเหตุการณ์จริง เรื่องราวเหตุ
การณที่เกิดขึ้นในกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้น มีจุดหมายเหตุของชาวต่าง
ประเทศทั้งจุดหมายเหตุของพวกฝรั่งแลของพวกยบ่น ซึ่งขอพระสมเด็จฯ
ได้มาชั้นหลัง เล่าเรื่องราวไปเป็นอย่างอื่น จะจริงเพียงใดแลจะเท็จเพียง
ใดข้าพเจ้าก็ทราบไม่ได้แน่ แต่จะลองเก็บเนื้อความมาแสดงไว้พอเป็น
ทางวินิจฉัยของท่านทั้งหลาย

ในจุดหมายเหตุของพวกฝรั่งว่า เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์นั้นพระ
อัยยาศัยอ่อนแอปราศจากความสามารถ (ท่านองจะเป็นเพราะเหตุนี้
สมเด็จพระเอกาทศรถจึงยังไม่ทรงตั้งให้เป็นพระมหาอุปราช ตำแหน่ง
จึงว่างอยู่นเสด็จสวรรคต) ครั้นเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ขึ้นครองราชสมบัติ
ข้าราชการก็ไม่ยำเกรง มีแต่คนซึ่งโดยมาก ขณะนั้นเรือยบ่นเข้ามา
ค้าขายอยู่ในกรุงฯ พวกยบ่นชาวเรือนนคล้าย ๆ กับสลัก ครั้นเห็นว่า
รัฐบาลไทยอ่อนแอใดทวงที ก็เที่ยวปล้นสดมราษฎร์ตั้งเคยทำมา
แต่ก่อน แล้วพากันลอบเข้าไปในพระนคร (๑) กรุกกันเข้าไปถึงใน
พระราชวัง จับพระเจ้าแผ่นดิน (คือสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์) ได้
พวกยบ่นยังค้ำให้ ทรงบัญญัติสัญญาด้วยลงพระโลหิตเป็นสำคัญ ว่า
จะไม่ให้ ใครไปทำร้ายคอบแทนพวกยบ่น แลเรียกเอาพระสังฆราช

(๑) มีในจุดหมายเหตุปฐมโหรว่า “ บัวอก จุลศักราช ๕๘๒ (พ.ศ. ๒๑๖๓) เดือน ๘
ขึ้นเข้าเมือง ” ความตรงกัน

เป็นหัวหน้าคุมไปจนปากน้ำคย แล้วพวกขยนั้นก็แล่นเรือออกทะเล
กลับไป (เพราะพวกขยนั้นลยหลังไต่กิ่งนี้) ต่อมาไม่ช้าสมเด็จพระศรี
เสาวภาคย์ก็ถูกกำจัดจากราชสมบัติ ครองราชสมบัติอยู่ไม่ถึง

สมเด็จพระเอกาทศรถมีพระเจ้าลูกยาเธอเกิดด้วยพระสนมอีก ๓
พระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงตั้งเป็นทพระอินทราชา ทรงผนวชอยู่
(ประมาณไต่สัก ๘ พรรษา) พระองค์กลางทรงตั้งเป็นที่พระศรีศิลป์
พระองค์น้อยไต่เป็นที่พระองค์ทอง ข้าราชการพร้อมกันทูลอันเชิญ
พระอินทราชาให้ลาผนวชขึ้นผ่านพิภพ เมื่อบวช พ.ศ. ๒๓๖๓
ปรากฏพระนามว่า “ พระเจ้าทรงธรรม (๑) ” เมื่อเสวยราชย์นั้นพระ
ชันษาไต่ ๒๘ ปี

ส่วนเรื่องการสังครามที่มกษพมานั้น ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ว่า พระเจ้าทรงธรรมเสวยราชย์ไต่ปี ๓ พม่าก็ยกกองทัพลงมา
เมืองตะนาวศรี แล้วครั้งนั้นกองทัพกรุง ๑ ยกออกไปช่วยไม่ทัน
จึงเสียมืองตะนาวศรีแก่พม่า แต่เรื่องที่ว่าพม่าตีเมืองตะนาวศรีครั้ง
ไม่ปรากฏทั้งในพงศาวดารพม่าแลในจดหมายเหตุของฝรั่ง สอดสวน
กลับไปไต่หลักฐาน เป็นอย่างอื่นเป็นต้นว่าไต่พบหนังสือออกไซยาธิยค
เจ้าเมืองตะนาวศรีอนุญาตให้ชาวเตนมาร์คมาค้าขายในสยามประเทศ
เมื่อในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ไม่ใช่เท่านั้น ยังมีในจดหมายเหตุของ

(๑) ที่ในภาษาไทยเรียกว่า “ พระเจ้าทรงธรรม ” บางที่จะมาแต่พระสงฆ์ถวาย
พระนามเป็นภาษาบาลีว่า “ วิมลธรรม ” เหมือนพระนามพระเจ้าแผ่นดินในลังกาทวีป
แต่โบราณมีหลายองค์ จึงเกิดความเข้าใจกันขึ้นหลังว่าเป็นพระพิมลธรรมราชาคณะ เจ้า
คณะรองคณะเหนือ.

ฝรั่งว่า เมื่อในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมนั้น เรือกำปั่นไปตึกเทศเข้ามา
 กรุงศรีอยุธยา มาพบเรือชอลันคาที่ในแม่น้ำเจ้าพระยา เขาชวยเรือ
 ชอลันคา ด้วยชาติทั้ง ๒ นั้นเป็นชาติศึกกัน พระเจ้าทรงธรรมมีรับสั่ง
 ให้ทหารลงไปบังคับพวกไปตึกเทศให้ต้องคืนเรือแก่ชอลันคา เป็นเหตุ
 ให้ไปตึกเทศโกรธเคืองไทย เลิกถอนห้างที่มาตั้งค้าขายอยู่ในกรุงศรี
 อยุธยาไปเสีย แล้วให้กองทัพเรือมาขี้อ่าวเมืองมะริดอันเป็นเมืองท่า
 ของเมืองตะนาวศรี ก็หาสำเร็จความประสงค์ไม่ ไปตึกเทศต้องเลิกทัพ
 กลับไป ใต้ความตึงเครียดเห็นว่า เมื่อในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมพม่า
 หาได้มาตีเมืองตะนาวศรีไม่ แต่พบความปรากฏในพงศาวดารพม่าว่า
 เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ไทยได้ยกกองทัพไปตีเมืองทวาย ก็
 เมืองทวายเสียไทยได้กลับมาแล้วเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ก็
 กล่าวมาในเรื่องสงครามครั้งที่ ๑๗ เหตุใดไทยจึงกลับตอก ด้วยเหตุ
 จึงเข้าใจว่าพม่าคงตีเอาเมืองทวายกลับไปเมื่อในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม
 แต่ผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวเป็นเมืองตะนาวศรีไป เพราะ
 กองทัพไทยยกไปทางเมืองตะนาวศรี เหมือนอย่างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเอกาทศรถ หวังจะรักษาทั้งเมืองตะนาวศรีแลเมืองทวายด้วยกัน
 จึงชวนชอว่ายกไปเมืองตะนาวศรี คงจะยกไปไม่ทันรักษาเมืองทวาย
 แล้วให้หากองทัพกลับ ด้วยเห็นไม่เป็นประโยชน์ที่จะไปตีเอาเมืองทวาย
 คืนในครั้งนั้น

การสงครามไทยรบกับพม่าตั้งแต่ต้นกว้างมาช้านานประมาณ ๕๐ ปี
 จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ไทยกับพม่าจึงได้เกิดรบกันขึ้นอีก

ในระหว่าง ๔๐ ปีที่เมืองไทยแลเมืองพม่ามีเหตุการณ์เกิดขึ้นหลายอย่าง
พระเจ้าแผ่นดินก็เปลี่ยนพระองค์เป็นหลายรัชกาลด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย แต่
เป็นเรื่องระหว่างว่างสงครามกับพม่าหาเกี่ยวกันหนังสือเรื่องนี้ไม่
มาคิดว่าจะข้ามไปจับกล่าวจนถึงเรื่องสงครามที่เกิดขึ้นใหม่ทีเดียว เห็นว่า
ผู้อ่านไม่ทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างนั้นก็จะได้เข้าใจเรื่องสงคราม
ไทยตเจนคี่ จึงได้ลองเก็บเนื้อความในเรื่องพงศาวดารทั้ง ๒ ประเทศ
ในระหว่างเวลา ๔๐ ปีว่างการสงครามมาเรียบเรียงพอให้ทราบเรื่องต่อไป
ข้างท้ายค่อนั้น

จะกล่าวถึงเรื่องพงศาวดารไทยก่อน พระเจ้าทรงธรรมผ่านพิภพ
เมื่อวอก พ.ศ. ๒๑๖๓ เมื่อเสวยราชย์พระชนษาได้ ๒๕ ปี ในจดหมาย
เทศของฝรั่งยุดีต้องกับความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
พระเจ้าทรงธรรมนั้นเป็นนักปราชญ์ ทรงรอบรู้วิชาการในสมัยนั้น
หลายอย่าง ทั้งทรงเคารพในพระพุทธศาสนาแลประพฤติราชธรรมนั้นคง
เป็นที่รักใคร่นับถือทั่วไปทั้งชาวพระนครแลชาวต่างประเทศ แต่ว่า
ไม่ไปรบที่จะทำศึกสงคราม พอพระราชเหตุก็แต่จะเป็นมิตรกับนานา
ประเทศ จึงได้เป็นไมตรีกับประเทศฮอลันดแลอังกฤษต่อมา แลมี
จดหมายเทศยบันปรากฏว่ายังรักษาทางไมตรีกับประเทศยบัน ต่อมา
เหมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระเอกาทศรถด้วย ความที่ปรากฏในหนังสือ
พระราชพงศาวดารว่า เมื่อพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต พระเจ้าอึ้งวะ
แต่งราชทูตให้เข้ามาเยี่ยมพระบรมศพ ขอนักเป็นหลักฐานว่า ถึง

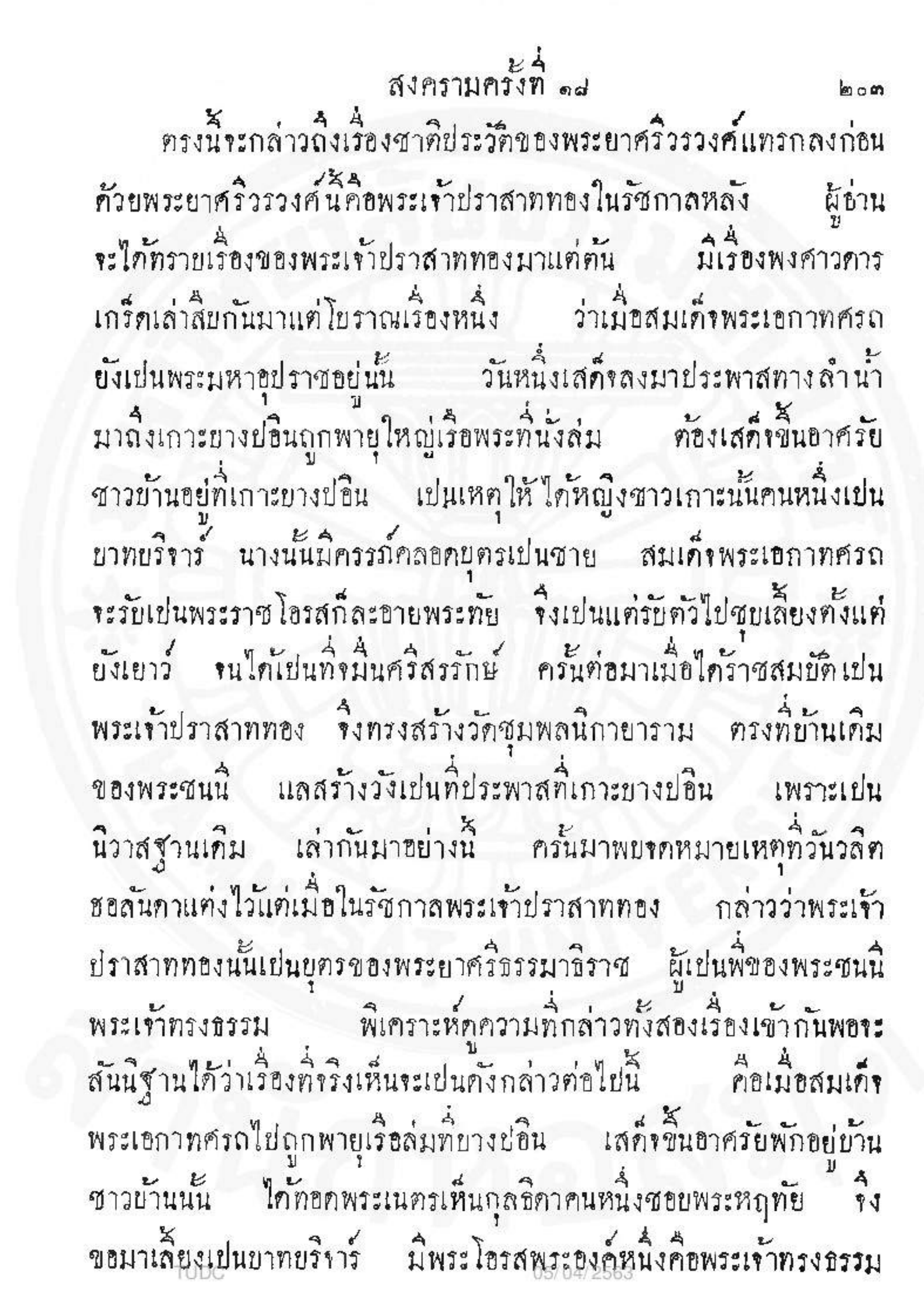
ประเทศพม่าก็กลับเป็นไมตรีกันเมื่อในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม น่าจะเป็น เพราะพระเจ้าทรงธรรมทรงนิยมแต่จะให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมีสันติสุขตนเอง เป็นเหตุให้กำลังท้าวท้าวทหารอ่อนแอลง กรุงกัมพูชาซึ่งเคยขึ้นต่อ กรุงศรีอยุธยาแต่ก่อนเป็นขบถแข็งเมืองขึ้น ก็ปราบปรามลงไม่ได้ จนตลอดรัชกาล แลเลยเป็นเหตุให้ประเทศลานนามีเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น ซึ่งขึ้นแก่ไทยมาแต่ก่อนกลับเป็นอิสระชนอีกทาง ๓ กว๊าย

พระเจ้าทรงธรรมเสวยราชย์อยู่ ๘ ปี สวรรคตเมื่อขมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๑ การรบรัชทายาทเกิดเหตุถึงฆ่าฟันกัน เรื่องราวตอนนั้น ชอลันตาคณ ๓ ชอวันวลิต เป็นนายห้างอยู่ในกรุง ฯ เมื่อแผ่นดินพระเจ้า ทรงธรรมได้เรียบเรียงเป็นจดหมายเหตุไว้ข้อความชัดเจนดี ว่าเมื่อพระ เจ้าทรงธรรมเสวยราชย์มาได้ ๘ ปี ถึงขมะเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๐ ประชวร พระอาการหนักลงเมื่อเดือน ๓๒ ทรงปรารภถึงการที่จะสืบพระราชวงศ์ กว๊ายครั้งนั้นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นทรงพระนามว่าพระเชษฐายัง ทรงพระเยาว์ พระชนมายุเพียง ๑๕ ปี ส่วนพระเจ้าน้อยยาเธอพระศรีวิศิษฐ์ นั้นเป็นผู้ใหญ่ แต่ทูลลาออกทรงผนวชอยู่^(๑) พระเจ้าทรงธรรมจะใคร่ ให้พระราชโอรสได้รัชทายาท แต่เกรงว่าข้าราชการทั้งปวงจะมีเค็ม ใจ เพราะเหตุที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ จึงทรงปรึกษากับพระยาศรีวิรวงศ์ จางวางมหาดเล็กผู้เป็นพระญาติ จะสืบส่วนความนิยมของข้าราชการ ทั้งปวงว่าจะเป็นอย่างไร

(๑) พระเจ้าน้อยยาเธออีกพระองค์ ๑ ซึ่งเป็นพระองค์ทอง เห็นจะสิ้นพระชนม์ เสียแล้ว ตอนนั้นไม่ได้กล่าวถึงที่เดียว

ทรงนจะกล่าวถึงเรื่องชาติประวัติของพระยาจักรีวงศ์แรกกลองก่อน
 ด้วยพระยาจักรีวงศ์นั้นคือพระเจ้าปราสาททองในรัชกาลหลัง ผู้อ่าน
 จะได้ทราบเรื่องของพระเจ้าปราสาททองมาแต่ต้น มีเรื่องพงศาวดาร
 เกือบเล่าสืบกันมาแต่โบราณเรื่องหนึ่ง ว่าเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถ
 ยังเป็นพระมหาอุปราชอยู่นั้น วันหนึ่งเสด็จลงมาประพาสทางลำน้ำ
 มาถึงเกาะบางป็นถูกพายุลใหญ่เรือพระที่นั่งล่ม ต้องเสด็จขึ้นอาศรัย
 ชาวบ้านอยู่ที่เกาะบางป็น เป็นเหตุให้ ได้หญิงชาวเกาะนั้นคนหนึ่งเป็น
 ขาทบริจาร นางนั้นมีครรภ์คลอดบุตรเป็นชาย สมเด็จพระเอกาทศรถ
 จะรับเป็นพระราชโอรสก็ละอายพระทัย จึงเป็นแต่รับตัวไปชบเลี้ยงตั้งแต่
 ยังเยาว์ จนโตเป็นทจมนครีศวรภักษ์ ครั้นต่อมาเมื่อได้ราชสมบัติเป็น
 พระเจ้าปราสาททอง จึงทรงสร้างวัดชมพลนิกายาราม ทรงทบ้านเดิม
 ของพระชนนี แลสร้างวังเป็นที่ประพาสที่เกาะบางป็น เพราะเป็น
 นิवासฐานเดิม เล่ากันมาอย่างนี้ ครั้นมาพบจดหมายเหตุที่วันวลิต
 ขอล้นทาค่างไว้แต่เมื่อในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง กล่าวว่าพระเจ้า
 ปราสาททองนั้นเป็นบุตรของพระยาจักรีธรรมมาธิราช ผู้เป็นพี่ของพระชนนี
 พระเจ้าทรงธรรม พิเคราะห์ข้อความที่กล่าวทั้งสองเรื่องเขากันพอจะ
 สันนิฐานได้ว่าเรื่องที่จริงเห็นจะเป็นดังกล่าวต่อไปนี้ คือเมื่อสมเด็จพระ
 พระเอกาทศรถไปถูกพายุลเรือล่มที่บางป็น เสด็จขึ้นอาศรัยพักอยู่บ้าน
 ชาวบ้านนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นกุลธิดาคนหนึ่งชอบพระฤทัย จึง
 ขอมมาเลี้ยงเป็นขาทบริจาร มีพระโอรสพระองค์หนึ่งคือพระเจ้าทรงธรรม

แล้วจึงทรงชบเลี้ยงญาติวงศ์ของนางนั้นต่อมา พระเจ้าปราสาททองเป็น
 บุตรออกญาศรีธรรมราชา เช่นแต่ราชินิกุลฝ่ายพระชนนีของพระเจ้า
 ทรงธรรมหาไคเป็นเชื้อสายในพระราชวงศ์ไม่ วันวลิตชอลันตากล่าวว่า
 พระเจ้าปราสาททองนั้นนามเต็มคนทั้งหลายเรียกกันว่า “พระองค์ไค”
 เกิดในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร เมื่อรวยชวต พ.ศ. ๒๑๔๓ ครั้นถึง
 แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถทรงชบเลี้ยงให้เป็นมหาดเล็ก รัชการ
 อยู่ใกล้ ชิตพระองค์แต่ยังเด็ก พออายุได้ ๑๔ ขกทรงตั้งเป็นหุ้มแพร
 อายุ ๑๖ ขกโตเลื่อนเป็นจมนศรีสรรักษ์ หุ้มแพรมหาดเล็ก (๑) จมนศรี
 นั้นเป็นคนฉลาดเฉลียวแลใจอกกล้าหาญ แต่ชอบไปข้างทางนักเลงมัก
 วิวาทขาคทะเลาะกบผู้อื่นเนื่องๆ ครั้งหนึ่งไปขุแรกนาขวัญ เกิดวิวาท
 กบพวกพระยาแรกนา สมเด็จพระเอกาทศรถทรงพระพิโรธดำรัสสั่งให้
 ข้าหลวงไปเอาตัว แต่จมนศรี ขอนอัยเสียในวัดไม่ได้ตัวมาถวาย
 สมเด็จพระเอกาทศรถยสั่งให้เอาพระยาศรีธรรมราชาผู้เป็นบิดา มาขัง
 เป็นตัวจำนำ จมนศรี ข จึงเข้ามาสารภาพ มีรบสั่งให้จำไว้ ได้ ๕ เดือน
 “เจ้าขรรค์จันทร์” ซึ่งเป็นพระชายาของสมเด็จพระนเรศวรทูลขอโทษ
 จึงโปรดให้พ้นโทษออกรัชการตามเดิมมาจนตลอดรัชกาล ครั้น
 พระเจ้าทรงธรรมเสด็จผ่านพิภพ จึงทรงเลื่อนจมนศรี ข เป็นพระยา
 ศรีวรวงศ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก

(๑) จะเห็นได้ตรงนี้ว่าในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าจมนศรีสรรักษ์ ถวายตัวเป็น
 บุตรเลี้ยงพระพิมลธรรมนั้น มิใช่คนอื่น

จะกลั๊กกล่าวถึงเรื่องพงศาวดารไทยตามทิววลิตเล่าต่อไป เมื่อ
 พระเจ้าทรงธรรมไคร้จะทรงทราบ ว่าความนิยมของข้าราชการในเรื่องผู้
 รัชทายาทจะเป็นอย่างไร จึงโปรดให้พระยาศรีวรวงศ์เชิญกระแสร
 รัชสั่งออกมาปรึกษาในที่ประชุมข้าราชการว่า เทียบนพระเจ้าอยู่หัวทรง
 พระประสูติพระอาการมากอยู่ ทรงพระปรีวิตกถึงการซึ่งจะปกครอง
 แผ่นดินต่อไปภายหน้า ไคร้จะทรงทราบว่าข้าราชการทั้งปวงจะเห็นควร
 ทรงปฏิบัติอย่างไรบ้านเมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปรกติได้ ข้าราชการแสดง
 ความเห็นต่างกันเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่าย ๑ เห็นว่าควรจะโปรดให้พระราชโอรส
 พระองค์ใหญ่รัชราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ต่อไป อีกฝ่าย ๑ มีเจ้าพระยา
 มหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม พระยาท้ายน้ำ พระยาธรรมไทรโลก
 กษัตริย์นางแซกคือพระศรีเนาวรัตน์แลพระสุฟ้าเหล่านี้เป็นต้น มีความเห็น
 ว่าพระราชโอรสยังทรงพระเยาว์นัก จะว่าราชการบ้านเมืองยังไม่ได้
 ควรโปรดให้พระศรีศิลาธิราชอนุชาครองราชสมบัติก่อน แต่ข้าราชการ
 ทั้ง ๒ ฝ่ายพร้อมกันให้หน้าความกราบทูลว่า แล้วแต่จะทรงพระราชดำริห์
 เห็นว่าพระราชวงศ์พระองค์ใดจะสมควรปกครองแผ่นดินได้ ถ้าทรง
 มอบเวนราชสมบัติแก่พระองค์ใด ข้าราชการทั้งปวงก็เต็มใจที่จะรับ
 ราชการสนองพระเดชพระคุณตามพระราชประสงค์มิได้ มีความรังเกียจ
 พระเจ้าทรงธรรมทรงทราบว่าข้าราชการทั้งปวงไม่นิยมในพระราชโอรส
 พร้อมกัน จึงดำรัสสั่งเป็นความลับให้พระยาศรีวรวงศ์เป็นผู้ยกการ
 พระราชโอรส แลให้คิดอ่านหากำลังวังชาไว้ให้พอบ้างกัน อย่าให้เกิด
 ภัยอันตรายได้ พระยาศรีวรวงศ์จึงเกลี้ยกล่อมได้สมัคพรรคพวกผู้

แผ่นดินสมเด็จพระเชษฐาธิราช

ซึ่งเต็มใจจะเข้ากับพระราชโอรสเป็นอันมาก แม่พระยาเสนาภิมุขยขุน
ชอขะมะคา ก็พาพวกทหารอาสาขายนมจำนวน ๖๐๐ มาเข้ากับพระยา
ศรีวรวงศ์ทรงกรม (๑)

ครั้นถึงเดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ บรมะโรง พ.ศ. ๒๑๗๑ พระเจ้าทรง
ธรรมสวรรค์ พระชันษาได้ ๓๘ ปี ครองราชสมบัติได้ ๘ ปี พระยาศรี
วรวงศ์จึงให้ประชุมข้าราชการทั้งปวงที่ในท้องพระโรงแล้ว แจ้งความ
ให้ทราบว่า พระเจ้าทรงธรรมได้ทรงมอบราชสมบัติพระราชทานแก่
พระเชษฐาผู้เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ แล้วเชิญพระเชษฐาเสด็จ
ออกให้ข้าราชการทั้งปวงถวายบังคมแลถือนำกระทำสัตย์ถวาย ในเวลา
ที่ททาพอดอนานน พระยาศรีวรวงศ์ จึงให้ขยเจ้าพระยามหาเสนาแล
ข้าราชการที่ไม่เห็นชอบด้วยแต่ก่อน เอาตัวไปประหารชีวิตเสียที่ท่าช้าง
แล้วให้เรียเอาทรัพย์สมบัติมาแจกจ่ายแก่ผู้มีความชอบ ในพวกที่มา
เข้าทวย ครั้นปราชญ์รวมพวกชนนางแล้ว สมเด็จพระเชษฐาธิราช
จึงทรงตั้งพระยาศรีวรวงศ์เป็นเจ้าพระยามหาเสนา เสนาบดีที่สมุห
พระกลาโหม แทนเจ้าพระยามหาเสนาบดีที่ถูกระหารชีวิตนั้น

ต่อมาเจ้าพระยากลาโหม ให้พระยาเสนาภิมุข ไปลวงพระศรีศิลา
ผู้เป็นพระบิดาให้คุมกำลังเข้ามาปล้นพระราชวัง รัยว่าพวกขยขุนจะเข้า
ทวย (๒) พระศรีศิลาไม่รู้เท่าจึงลาผนวชยกพลเข้ามาตามนค เจ้าพระยา

(๑) จะเห็นได้ตรงนั้นว่า ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ยังเลื่องชื่อบุ้นมา
ตลอดรัชกาล หาได้ขยับไล่เสื่ออย่างว่าในหนังสือพระราชพงศาวดารไม่ จดหมายเหตุได้มา
จากเมืองยี่บุนั้นความก็ตรงกัน

(๒) สันนิฐานว่าพวกขยขุนนั้นจะเป็นข้าราชการที่ไม่เข้ากับเจ้าพระยากลาโหม พวก
ยี่บุนั้นเป็นแต่ไปเป็นไส้ศึก

กลาโหมจับได้ จะให้ประหารชีวิตเสีย สมเด็จพระเชษฐาธิราชทรง
 ขอชีวิตไว้ ให้คุมเอาไปใส่กรงไว้ที่เมืองเพชรบุรี มีหลวงมงคุดคน ๓
 เป็นญาติกับพระศรีศิลป์ ลอบมาพาพระศรีศิลป์หนีไปได้ จึงไปซ่อนสม
 ผู้คนจะคิดเป็นขบถอีก (๑) เรื่องก่อนไปความทวนวลตกกล่าวกับหนึ่งสอ
 พระราชพงศาวดารเนื้อเรื่องยืดยาวกันว่า สมเด็จพระเชษฐาธิราช
 ให้กองทัพยกออกไปจับพระศรีศิลป์มาได้ ให้สำเร็จโทษเสีย ครั้นสมเด็จพระ
 พระเชษฐาธิราชเสวยราชย์มาได้ บ้างเศษ มีเหตุเกิดขึ้นด้วยเจ้าพระยา
 กลาโหมทำการปลงศพมารดา ทำเป็นการใหญ่โตหลายวัน ข้าราชการ
 พากันไปช่วย ถึงไปนอนค้างอยู่ก็มีมาก สมเด็จพระเชษฐาธิราช
 เสียดอกว่าราชการ ไม่มีข้าราชการเข้าเฝ้าตามตำแหน่งก็ทรงพระ
 พิโรธตรัสบริภาษคาถาโทษว่าจะลงพระราชอาญา บรรดาข้าราชการที่
 ละหน้าที่ไปประจบประแจงเจ้าพระยากลาโหม (๒) ความรู้ไปถึงพวก
 ข้าราชการก็พากันเข้าไปปรึกษาแก่เจ้าพระยากลาโหม ๆ จึงว่าถ้าจะลง
 พระราชอาญาตัวเราแทนท่านทั้งหลายแต่คนเคียวเราก็เต็มใจ เพราะตัว
 เราเป็นต้นเหตุให้ท่านทั้งหลายมีความผิด แทนจะลงพระราชอาญา
 ท่านทั้งหลายให้หมกตทุกคน เราก็มืดที่จะทำอย่างไรได้ พวกขุนนาง
 จึงว่าถ้ากระนั้นขอพวงขารมีช่วยของกันด้วย ว่าแล้วต่างคนก็อยู่ช่วย

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระศรีศิลป์เป็นพระอนุชาของสมเด็จพระ
 เชษฐาธิราช แต่สิ้นพระทัยไม่ได้ราชสมบัติ จึงหนีไปตั้งช่องสมผู้คนที่เมืองเพชรบุรี
 เป็นขบถขึ้น.

(๒) สันนิฐานว่า เห็นจะถึงได้ลงพระราชอาญาบางคน หากไม่ก็จะไม่ถึงหวาดหวั่น
 กันแพร่หลาย

งามเจ้าพระยาปลาโหมหาเข้ามาเฝ้าไม่ สมเด็จพระเชษฐาธิราชเห็น
 ข้าราชการกลับพากันขัตริย์สิ่งไม่เข้ามาเฝ้าก็ตกพระทัย ตรัสปรึกษา
 พวกข้าหลวงเดิมต่างก็พากันทูลว่า เจ้าพระยาปลาโหมเห็นจะคิดขบถ
 เปนมั่นคง สมเด็จพระเชษฐาธิราชก็ทรงเช็ดอก มีรับสั่งให้ชาวขอมล้อม
 วงขนรักษาหน้าที แลเตรียมทหารรักษาพระองค์ไว้แล้วให้ข้าหลวงเชิญ
 พระกระแสรับสั่งไปหาตัวเจ้าพระยาปลาโหมให้เข้ามาเฝ้า ข้าราชการ
 ที่เป็นพรรคพวกเจ้าพระยาปลาโหมอยู่ในพระราชวังลอบบอกความออกไป
 ให้ทราบ เจ้าพระยาปลาโหมก็ประกาศแก่คนทั้งปวงว่า เราได้ทำ
 ราชการมาโดยสุจริต เคียงวันพระเจ้าแผ่นดินพาลเอาผิดว่าคิดขบถ
 ภัยมาถึงตัวก็จำต้องเป็นขบถตามรับสั่ง ข้าราชการทั้งปวงก็พากันยอม
 เข้าถวาย จึงคุมกำลังเข้ามาปล้นพระราชวังจับสมเด็จพระเชษฐาธิราชได้
 ให้เอาไปปลงพระชนม์เสีย เมื่อในเดือน ๗ ขอมเมษายน พ.ศ. ๒๑๘๓
 สมเด็จพระเชษฐาธิราชครองราชสมบัติอยู่ได้ ๓ กับ ๗ เดือน เจ้าพระยา
 ปลาโหมจึงยกพระอาทิตย์วงศ์ราชอนุชาของสมเด็จพระเชษฐาธิราชพระ
 ชั้นษาไท้ ๑๐ ขวบขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนเจ้าพระยาปลาโหมเป็นผู้
 ดำริราชการแผ่นดิน

ตามเรื่องราวที่วนวลกล่ามแปลกออกไปอีกเรื่อง ๓ ว่า เมื่อเจ้า
 พระยาปลาโหมได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แล้วไม่ไว้ใจพวกขุน
 ข้าราชการด้วยกันเลย จึงอภัยยกย่องความชอบพระยาเสนาภิรมช ทั้งให้เป็นเจ้าพระยา
 นครศรีธรรมราช แล้วอ้างเอาเหตุที่พวกขอลงทูลจะเอียบเอื่อมเอาเมืองนคร
 ศรีธรรมราช ให้พระยาเสนาภิรมชคุมพวกอาสาขยับลงไปรักษาเมือง

นครศรีธรรมราชหมกทั้งกรม แต่นั้นทหารยุบก็มีได้ในกรุงศรีอยุธยา
 ต่อมาพวกทหารยุบทั้งหลายไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชล้มตายร้อยละ
 ทุกที่ ครั้นเจ้าพระยานคร ฯ ยะมะภาดิงอสังกรรม ยยุบที่เหลืออยู่
 ก็พากันไปจากเมืองนครศรีธรรมราช กลับไปบ้านเมืองข้างไปอยู่
 กรุงกัมพูชาบ้าง ขอทว่าไม่มเรือยบนเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา
 ออกนันทจริงเป็นเพราะเหตุอื่น คือรัฐบาลยุบเลิกไม่พอใจจะให้พวก
 พลเมืองไปต่างประเทศ เพราะเหตุที่ไปเขารัดศาสนาศฤศตั้งเข้า
 ไปถือ ทำวุ่นวายขึ้นในบ้านเมือง จึงให้ประกาศห้ามมิให้ต่อเรือใบขนาด
 ใหญ่ขึ้นจะแล่นมาดถึงเมืองไกลได้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีเรือยบนเข้ามาค้าขาย
 แต่พวกยบนที่เข้ามาอยู่อย่างเปนพลเรือน เช่นพวกที่ถูกขับไล่มาก็เพราะ
 เขารัดศาสนาศฤศตั้งเป็นต้นนั้น ยังมีอยู่ในกรุง ฯ ต่อมาจนในแผ่นดิน
 สมเด็จพระนารายณ์ก็ยังไม่หมกยุบ

จะว่าด้วยเรื่องพงศาวดารอีกต่อไป เมื่อเจ้าพระยาตากลาโหมยก
 พระอาทิตย์วงศ์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินนั้นพระชนษาเพียง ๓๐ ขวบ ทำนอง
 จะไม่ใคร่จะวางระเบียบราชการศึกษาสำหรับพระเจ้าแผ่นดินที่ ยง ทรงพระเยาว์
 ให้สมควรแก่เหตุการณ์ สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ก็เอาแต่เที่ยวเล่นหัว
 ตามอำเภอพระหฤทัยที่เป็นทารกไม่นำพารักษาพระเกียรติยศ ครั้น
 สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์เสวยราชย์มาได้เดือนเศษ ข้าราชการจึงพากัน
 เข้าไปร้องต่อเจ้าพระยาตากลาโหมว่า ทุกวันนี้เจ้าพระยาตากลาโหมก็ปกครอง
 แผ่นดินเหมือนเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว แต่ยังมีพระเจ้าแผ่นดินเสวย

แผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง

ราชย์อยู่อีกพระองค์ ๓ บ้านเมืองมีเป็น ๒ เจ้า ๒ นาย นานไปเกรงจะ
 เกิดเหตุให้เป็นอันตรายแก่บ้านเมือง ขอให้เจ้าพระยาตากลาโหมขึ้นครอง
 ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแต่พระองค์เดียว ให้ตั้งตามราชประเพณี
 เจ้าพระยาตากโหมก็รับอัญเชิญ จึงให้ปลงสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์เสด็จ
 จากราชสมบัติ แล้วทำพระราชพิธีราชาภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 เมื่อยมะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๓ ปรากฏพระนามว่าพระเจ้าปราสาททอง เมื่อ
 ได้เสวยราชย์นั้นพระชันษาได้ ๓๐ เศษ

ในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองเมืองตานีเป็นขบถ คบคิดกบฏพวก
 สลัดขื่อของตะหนัก คือแขกที่ปลายแหลมมะลายู มาตีได้เมืองสงขลา
 เมืองพัทลุง ต้องรบพุ่งปรายปรามอยู่หลายปีจึงได้คนมา แล้วปราย
 ปรามเมืองเขมรต่อมาจนได้กรุงกัมพูชามาขึ้นไทยดังแต่ก่อน (ด้วยเหตุนี้
 พระเจ้าปราสาททอง จึงให้ถ่ายแบบปราสาทราชวังนครอมในกรุงกัมพูชา
 มาสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์แลพระนครหลวงขึ้นเป็นการเฉลิม
 พระเกียรติยศที่ใดกรุงกัมพูชาค้นมาครั้งนั้น) พระเจ้าปราสาททอง
 ครองราชสมบัติอยู่ ๒๕ ปี เมื่อประจวบหนักทรงมอวยราชสมบัติประทาน
 เจ้าฟ้าไชยสมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ แล้วเสด็จสวรรคต
 เมื่อยมะแม พ.ศ. ๒๓๙๘

สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชยครองราชสมบัติอยู่ได้ ๓ ปี พระศรีสุธรรมราชา
 พระเจ้าอาวักยพระนารายณ์ราชกุมารพระอนุชา ช่วยกันจับปลงพระชนม์
 เสีย พระศรีสุธรรมราชาขึ้นครองราชสมบัติอยู่ได้ ๓ เดือน เกิดวิวาทกับ
 พระนารายณ์ซึ่งเป็นพระมหาอุปราช รบกันชนกกลางเมือง พระนารายณ์

ชนะชัยสมเด็จพระศรีสุริเยศราชกุมารีให้ปลงพระชนม์เสีย แล้วเสด็จขึ้น
ผ่านพิภพเมื่อขวอก พ.ศ. ๒๓๘๘ ทรงพระนามสมเด็จพระนารายณ์
เสวยราชย์ต่อมา ๓๒ ปี จึงสิ้นรัชกาล

ทันทีที่กล่าวถึงเรื่องพงศาวดารพม่าในระยะเวลา ๔๐ ปี อันร่วม
สมัยกับพงศาวดารไทยที่กล่าวมานั้น

พระเจ้าอังวะมหาธรรมราชา ซึ่งได้ทำทางไมตรีกับสมเด็จพระ
เอกาทศรถ ตามที่กล่าวมาในเรื่องสังครามครั้งที่ ๑๗ นั้น เสวยราชย์
อยู่ที่เมืองหงสาวดีต่อมาจนถึงขาล พ.ศ. ๒๓๖๘ ไทรทลพยากรณ์ว่า
พระเคราะห์ร้ายนัก ขอให้เสด็จแปรเสถียรไปประทับอยู่ที่อื่นเสียให้สิ้น
พระเคราะห์ พระเจ้าอังวะจึงให้ขามฟากแม่น้ำไปตั้งพลับพลาข้างนอก
เมืองหงสาวดี แล้วเสด็จออกไปอยู่ที่พลับพลาขึ้นไต่ ๒ ปี ครั้นถึง
ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๑ (ในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมสวรรคตนั้น) มีคนร้าย
ลอบปลงพระชนม์พระเจ้าอังวะมหาธรรมราชาเสีย มังเรทิปราชบุตร
ขุนครองราชสมบัติ ในหนังสือพงศาวดารพม่าว่า มังเรทิปนั้นเองเป็นผู้
คิดร้ายกระทำเช่นนั้นเพราะเป็นชู้กับภริยานม ครั้นพระเจ้าอังวะทรงทราบ
มังเรทิปเกรงจะต้องรับพระราชอาญา จึงให้ลอบปลงพระชนม์พระเจ้า
อังวะเสีย พระเจ้าอังวะมหาธรรมราชามีน้องยาเธอ ๒ องค์ ทั้งเป็นพระ
เจ้าสหโอรสพระราชกรณียกิจเมืองแปรองค์ ๑ เป็นมังรอกขอสวาคกรของ
เมืองอังวะองค์ ๑ ขณะเมื่อพระเจ้าอังวะสิ้นพระชนม์น้องยาเธอทั้ง ๒ องค์

(๑) มีหนังสือฝรั่งแต่งในสมัยนั้นเรื่อง ๑ กล่าวว่าพระชนม์ของสมเด็จพระนารายณ์
เป็นราชบิดาของพระเจ้าทรงธรรม

นั้นคุมกองทัพไปทำสงครามอยู่ทางเมืองไทยใหญ่ ครั้นได้ข่าวว่า
 พระเจ้าอังวะสิ้นพระชนม์ มังรากลยอชวาไม่ทราบว่าพระเจ้าอังวะถูกคน
 ร้ายปลงพระชนม์ก็รีบกลับมาโดยปรกติ มังเรทียให้ไปคอยคักจับได้
 แต่พระเจ้าสุทโธธรรมาชานันพรอคพวกทในเมืองหงสาวดีลอบขอกความ
 ไปให้ทราบเหตุการณ์ฉนวนตึงยกกองทัพตรงลงมาเมืองหงสาวดี จับ
 มังเรทียได้ให้ประหารชีวิตเสีย พระเจ้าสุทโธธรรมาชานนครองราช
 สมบัติเมื่อยมะเสง พ.ศ. ๒๓๖๓ (ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระเชษฐา
 ธิราช) แต่ยังไม่ทำพิธีราชาภิเษก ให้เตรียมกองทัพว่าจะยกมาตี
 เมืองเชียงใหม่ให้เป็นเกียรติยศก่อน ด้วยเมื่อพระเจ้าสุทโธธรรมาชา
 มาปราบปรามหัวเมืองไทยใหญ่ครั้งแผ่นดินพระเจ้าอังวะมหาธรรมราชา
 ด้ไปบ้านเมืองลงมาโดยลำดับจนถึงแดนเมืองเชียงใหม่แล้ว ต้องเลิกทัพ
 กลับไปเสียเมื่อพระเจ้าอังวะมหาธรรมราชาสิ้นพระชนม์ พระเจ้าสุทโธ
 ธรรมราชาทราบอยู่ว่ากรุงศรีอยุธยาไม่ไกลเกี่ยวข้องของกันเมืองเชียงใหม่
 อย่างไรแล้ว เห็นได้ทึงยกกองทัพมาเมื่อยมะเมียบ พ.ศ. ๒๓๗๒
 (ในรัชต์พระเจ้าปราสาททองเสวยราชย์) พระยาเชียงใหม่ต่อสู้ไม่ไหว
 ก็เสียเมืองเชียงใหม่แก่พม่า แต่เมืองอื่นในเขตลานนามเมืองฝาง
 เป็นต้นยังไม่ยอมอ่อนน้อม พระเจ้าสุทโธธรรมาชาคึงเทียวยปราบ
 อยู่ ๓ ปี จนขวอก พ.ศ. ๒๓๗๕ จึงโคหวเมืองทวทึงเขตลานนา แล้ว
 กลับไปทำพิธีราชาภิเษกที่เมืองหงสาวดี แต่เห็นว่าเมืองหงสาวดี
 ชดไชมมากนัก จะทำนบำรุงให้รุ่งเรืองดังแต่ก่อนไม่ได้ จึงย้าย
 ราชธานีกลับขึ้นไปตั้งที่เมืองอังวะ ไปทำพิธีราชาภิเษกอีกครั้ง ๓ แล้ว

ตั้งให้มังรากลยอชวราชอนุชาเป็นพระมหาอุปราชา แต่นั้นพระเจ้าสุทโธ
 ธรรมราชาที่เล็กทำสงคราม ย้ำเพี้ยแต่การกศลมีสร้างพระเจดีย์เป็นต้น
 เสวยราชย์อยู่ได้ ๑๘ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อพระกา จุสศักราช ๓๐๓๐
 พ.ศ. ๒๓๘๑ (ตรงในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง) มังรากลยอชวาน้อง
 ยาเธอที่เป็นพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์ก่อนพระเจ้าอู่วะ ราชสมบัติ
 จึงได้แก่มังเรนนทมิตรราชบุตร ราชานิกะทรงพระนามว่า พระเจ้า
 สิรินนทสิธรรมราชาปวาริยศิริ เสวยราชย์ต่อมาจนแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระนารายณ์ ก็จะปรากฏต่อไปในตอนหน้า

ตำนานหอสมุด

สงครามครั้งที่ ๑๗ ท้าวไทยตีเมืองเชียงใหม่

ปีชวด พ.ศ. ๒๒๐๕

พม่าตีเมืองเชียงใหม่ได้เมื่อครั้งพระเจ้าสุทโธทรมหาราช กังกล่าว
มาในเรื่องสงครามครั้งที่ ๑๗ เมืองเชียงใหม่จึงขนแกะพม่ามาแต่ขึ้น
แต่พระเจ้าอังวะตั้งให้เสววงศ์เจ้านายเมืองเชียงใหม่ครองเมืองเป็นอย่างดี
ประเทศราชขนแกะพม่าสืบกันมา ครั้นเมื่อพวกเม่งจูซึ่งได้เป็นใหญ่
ในแผ่นดินจีนปราบปรามพวกจีนที่ยังไม่อ่อนน้อม เจ้าเมืองจีนหน
พวกเม่งจูมาจากเมืองจีนหน้ามาอาศัยเมืองพม่า พระเจ้าอังวะรับทำ
บำรุงไว้ พวกช่อ (คือพวกเม่งจู) จึงยกกองทัพตามมาตีเมืองพม่า
เมื่อชวด พ.ศ. ๒๒๐๓

ขณะเมื่อพวกช่อเตรียมกองทัพจะยกมาตีเมืองพม่านั้น มีข่าวมา
ถึงเมืองเชียงใหม่ว่า ช่อจะยกลงมาตีเมืองเชียงใหม่ด้วยอีกทางหนึ่ง
พระแสนเมืองซึ่งเป็นพระยาเชียงใหม่มีใบบอกไปทูลพระเจ้าอังวะ ขอ
กองทัพพม่ามาช่วยรักษาเมือง พระเจ้าอังวะสั่งรินนทสัทธิธรรมราชาให้
กองทัพมาช่วยเมืองเชียงใหม่เมื่อเดือน ๘ ชวด พ.ศ. ๒๒๐๓ ครั้นช่อ
ยกไปตีเมืองพม่า พระเจ้าอังวะเห็นว่าเป็นศึกใหญ่หลวง เกรงกำลังที่
กะเกณฑ์ได้ในเมืองพม่าจะไม่พอต่อสู้ข้าศึก จึงให้เรียกกองทัพพม่าที่
มาเมืองเชียงใหม่กลับไปช่วยรักษาพระนคร ฝ่ายกองทัพช่อยกล่วงแดน
พม่าตีหัวเมืองใหญ่น้อยได้ โดยลำคัมมาจนถึงเมืองอังวะ เข้าปล้นเมือง

หลายครั้ง พม่าต่อสู้รักษาเมืองแข็งแรง กองทัพฮ่อก็ตั้งล้อมเมืองอังวะไว้

ฝ่ายพระยาเชียงใหม่ตั้งแต่พระเจ้าอังวะเรียกกองทัพกลับไปคอยฟังข่าวได้ความว่ากองทัพฮ่อเข้าไปล้อมเมืองอังวะไว้ ไต่แลวกยิ่งหวั้นหวาคาคว่าเมืองอังวะคงจะเสียแก่ฮ่อ จะหมายเอาพม่าเป็นที่พึ่งต่อไปไม่ได้ จึงแต่งให้แสนสุรินทรไมตรีเป็นทูตเชิญศุภอักษรกับเครื่องราชบรรณาการลงมายังกรุงศรีอยุธยา ขออ่อนน้อมยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมา แลขอพระราชทานกองทัพขึ้นไปช่วยต่อสู้พวกฮ่อรักษาเมืองเชียงใหม่ไว้ด้วย ขณะนั้นสมเด็จพระนารายณ์เสวยราชย์มาได้ ๕ ปี ทรงพระราชดำริเห็นเป็นโอกาสที่จะได้เมืองเชียงใหม่กลับมาเป็นของไทยตั้งแต่ก่อน จึงตรัสสั่งให้จกกองทัพ ให้พระยารามเดโชถือพล ๑,๐๐๐ เป็นกองหน้า พระยาสีหราชเดโชไชยถือพล ๔,๐๐๐ เป็นกองหลวง แลเกณฑ์กรมอัญญาเข้ามาช่วย ให้สัมฤทธิ์พระรามคุมกอง ๑ สัมฤทธิ์พระตะบะคุมกอง ๑ ยกล่วงหน้าไปจากกรุง ฯ เมื่อเดือน ๑๒ ปีชวด ให้แสนสุรินทรไมตรีนำกองทัพขึ้นไป ครั้นถึงเดือนอายุสมเด็จพระนารายณ์ก็เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปประทัбыอยู่ณเมืองพิษณุโลก เพื่อจะได้ทรงทราบเหตุการณ์กองทัพให้ทันทั่วทั้งที่

ขณะเมื่อพระยาเชียงใหม่ให้ลงมาขอกองทัพไทยนั้น ทางฝ่ายเมืองพม่าฮ่อตั้งล้อมเมืองอังวะอยู่จนเสียบงอาหารในกองทัพเขายาง เห็นว่าจะทำการต่อไปไม่สำเร็จ ฮ่อก็เลิกกองทัพกลับไป ข่าวทราบมาถึงพระยาเชียงใหม่ว่าพม่ามิชั้ยชนะฮ่อก็ตกใจกลัวพม่า ทราบว่าแสนสุรินทร

ไมตรีนำกองทัพไทยขึ้นไปถึงกลางทาง จึงให้คนเร็วลอบลงมาบอก
 แสนสุนทรไมตรีให้หลบหนีไปเสีย พระยาสิทธิราชเคไชโยยกกองทัพ
 ขึ้นไปทางเมืองกำแพงเพชรยังไม่ทันถึงเมืองเกิน เห็นพวกทศไชยใหม่
 ทนทัพหลบหนีไปเป็นการฉีกสังเกตจึงหอบกองทัพอยู่ แล้วบอกความ
 มากมายทุก ขณะนั้นสมเด็จพระนารายณ์เสด็จประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก
 ได้ทรงทราบว่าพระยาไชยใหม่กลับใจไม่สามัคคีโดยสัจจรัตตรงซัดเคือง
 จึงดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาถลาใหม่ถืออาญาสิทธิ์คุม กองทัพยกหนุนขึ้นไป
 อีก ๕ กอง รวมจำนวนพล ๓๐,๐๐๐ ให้ไปตีเมืองเชียงใหม่ กองทัพไทย
 ยกขึ้นไปคราวนั้นพวกหัวเมืองขึ้นเชียงใหม่ไม่รู้ตัว ไปตั้งเมืองไหนก็หา
 มีผู้ต่อสู้ไม่ จึงได้เมืองตอง (๑) เมืองลอง เมืองเกิน เมืองนครลำปาง
 กยทางเมืองเกรียงลาวทชนเมืองเชียงใหม่อีกหลายเมือง คือเมืองอินทคร
 เมืองรามค แลเมืองท่านอมลุดเป็นต้น แต่กำลังทยกไปยังน้อยนัก
 จึงหาได้เมืองเชียงใหม่ไม่ สมเด็จพระนารายณ์มีรับสั่งให้หากองทัพ
 กลับมา เมื่อขณ พ.ศ. ๒๒๐๕

ในขณ พ.ศ. ๒๒๐๕ นั้น ที่เมืองอังวะเกิดเหตุชน ครัวเมือกกองทัพ
 ช้อมมาล้อมเมืองอังวะอยู่นั้น พวกนักสนมของพระเจ้าอังวะเห็นว่าสิ่งของ
 เครื่องบริโภคข้างในเมืองฮตกค ก็ซึ่งซอหาสิ่งของเครื่องบริโภคต่าง ๆ
 เขาไปถักไวขายจนราคาหาทำไร พวกพลเมืองตลกเกณฑ์ไปรักษา
 เมืองอังวะก็พากันโกรธแค้นพระเจ้าอังวะ ว่าเกณฑ์มาให้ลำบากแล้ว
 ยิ่งซ้ำไหนกสนมเขยตเขยนอกแล้ว แต่เวลาศึกตคเมืองกนงอยู่ ครั้นช้อ

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดาร เรียกว่าเมืองตง ข้าพเจ้าเห็นว่าจะเป้นเมืองตง

เลิกทัพกลับไปแล้วจึงมีวสันตคิติกษัตริย์ ยกพระเจ้าแปรซึ่งเป็นราชอนุชา
 ของพระเจ้าองวะชนเป็นหัวหน้า แล้วเข้าปล้นพระราชวังจับพระเจ้าองวะ
 ใต้ ให้ปลงพระชนม์เสีย พระเจ้าแปรก็ขึ้นครองราชสมบัติ ราชธานีแยก
 ทรงพระนามว่าพระเจ้ามหาสิหสูรธรรมราชาเป็นใหญ่ในเมืองพม่าต่อมา
 ชาวที่เกิดวุ่นวายในเมืองพม่าหนีภัยเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อชลา
 พ.ศ. ๒๒๐๕ สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชดำริเห็นว่า เป็นโอกาสควรจะ
 ติเมืองเชียงใหม่ใต้ จึงมีรับสั่งให้เกณฑ์กองทัพมีจำนวนพล ๕๐,๐๐๐
 จะให้ยกไปตีเมืองเชียงใหม่ในชลาสนั้น

ในเวลาเตรียมทัพนั้น ทรงปรารถนาหาผู้ซึ่งจะเป็นแม่ทัพใหญ่ให้ ใต้
 ด้งพระราชหฤทัย ด้วยแม่ทัพนายกองที่ไปคราวก่อนมีเจ้าพระยามหา
 เสนายกทัพสมุหพระกลาโหมเป็นต้นทำการไม่สำเร็จ ทรงพระราชดำริ
 เห็นว่าเจ้าพระยาโกษาธิบดีขุนเหล็กข้าหลวงเดิมซึ่งเป็นบุตรเจ้าแม่วัดคุลิต
 แลได้ร่วมพระนมมาแต่ยังทรงพระเยาว์นั้น เป็นผู้มีความสามารถ
 จะใคร่ทรงตั้งให้เป็นแม่ทัพไปตีเมืองเชียงใหม่คราวนี้ (๑) แต่เจ้าพระยา

(๑) หนังสือพระราชพงศาวดารกับพงศาวดารพม่ายุคติดกันว่า ตีเมืองเชียงใหม่
 คราวนี้เมื่อชลา พ.ศ. ๒๒๐๕ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เจ้าพระยาโกษา
 ขุนเหล็กถึงอสัญกรรม ทรงตั้งนายป่านน้องชายที่ได้เป็นทูตไปเมืองฝรั่งเศสเป็น
 เจ้าพระยาโกษา ฯ แทนแล้วให้เป็นแม่ทัพคราวนี้ แต่ได้ความตามจดหมายเหตุของฝรั่งว่า
 เจ้าพระยาโกษา ฯ ขุนเหล็กถึงอสัญกรรมต่อเมื่อชลา พ.ศ. ๒๒๒๖ ก่อนสมเด็จพระ
 พระนารายณ์สวรรคตเพียง ๕ ปี ส่วนนายป่านนั้นเป็นพระวิสุตรสุนทรราชทูตกลับมาจาก
 เมืองฝรั่งเศสเมื่อชลา พ.ศ. ๒๒๓๐ ก่อนสมเด็จพระนารายณ์สวรรคตเพียง ๔ เดือน
 ได้เป็นพระยาโกษาธิบดีอยู่สัก ๕ เดือนก็สิ้นรัชกาล เพราะฉะนั้นเจ้าพระยาโกษา ฯ
 ขุนเหล็กเป็นแม่ทัพคราวนี้เป็นแน่ไม่มีที่สงสัย

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

โกษาธิบดีกราบทูลขอตัวว่าข้าราชการที่เป็นผู้ใหญ่กว่า แลคั้นเคย
 ราชการยิ่งกว่ายังมีมาก เกรงจะถือเปรียบเกียงแย่ง จะบังคับบัญชา
 การศึกไม่ไ้สิทธิ์ขาด ฝ่ายข้างสมเด็จพระนารายณ์จะให้เจ้าพระยา
 โกษาฯ รับเป็นแม่ทัพให้จึงได้ เจ้าพระยาโกษาฯ ทูลขอทูลสองถือ
 อนุญาตสิทธิ์จากที่พิศก่อน (๑) สมเด็จพระนารายณ์จึงพระราชทานพระแสง
 อนุญาตสิทธิ์ให้ตามประสงค์ เจ้าพระยาโกษาฯ ก็ออกมาสั่งกลาโหม
 มหาศไทยให้เกณฑ์คน ๓,๐๐๐ ให้เจ้าหมื่นนายกองคุมไปตั้งค่ายที่ทุ่ง
 พเนียดค่าย ๑ ค่ายนั้นให้ตั้งไม้ไผ่มาปักเอาปลายลง เอาโคนขึ้นทำ
 เป็นรั้วระเนียด แล้วขุดดินทำเชิงเทินแลสนามเพลายกขวางหนาม
 ตามแบบแผนให้บริบูรณ์ กำหนดให้พร้อมเสร็จในวันรุ่งขึ้น เจ้าพระยา
 โกษาฯ จะออกไปตรวจในเวลา ๘ ก.ท. ถ้าแลผู้ใดไม่ทำตามสั่งจะเอาโทษ
 ถึงสิ้นชีวิตตามพระอัยการศึก ฝ่ายเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยากลาโหม
 แลข้าราชการผู้ใหญ่น้อยเห็นเจ้าพระยาโกษาฯ ถืออนุญาตสิทธิ์สั่งการ
 ดั่งนั้นต่างกันก็เห็นขุ่นแต่ไม่กล้าโต้แย้ง ก็เร่งรีบกระเกณฑ์ผู้คนไป
 ทำการตามคำสั่งแต่ในเพลากลางคืน พอรุ่งขึ้นก็ตั้งค่ายสำเร็จ ขณะนั้น
 มีขุนหมื่นเจ้านาตคน ๑ แลเห็นรั้วค่ายข้างเชิงเสาระเนียดห่างไปรั้วนั้นก็
 เพราะเหตุขี้กล้าไม้ไผ่เอาปลายลงดินเอาโคนขึ้นข้างบน จึงว่าแก่พวก

(๑) ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า เวลาเมื่อจะไปรดให้แม่ทัพไปตรวจนี้ เจ้าพระยา
 โกษาฯ ขุนเหล็กเห็นจะยังไม่ได้เป็นจตุสดมภ์ ท่านองจะเป็นอย่างจางวางมหาตเล็กอยู่
 จึงยังเกรงว่าจะบังคับบัญชาการไม่ได้สิทธิ์ขาด เห็นจะได้เป็นพระยาโกษาธิบดีเมื่อเป็น
 แม่ทัพไปในคราวนี้

เจ้าหน้าทวยยกกันว่า เขาคงค่ายกันมาแต่ก่อนไม่เห็นเขาทำอย่างนี้ เขา
 ยักไม่เอาโคนลงเอาปลายชน นี้นำทำผิดแบบแผนค่ายจึงได้ ไปร้องไป
 ว่าแล้วก็ให้ถอนไม่ ยักเสียใหม่ กลับเอาโคนลงตลอดหน้าทของตน
 ครั้นถึงเพลาเจ้าพระยาโกษาฯ ออกไปตรวจค่ายโดยกระบวนเต็มยศอย่าง
 แม่ทัพถือนาฏยาสิทธิ์ (๑) ชนชข้างตรวจค่ายมา เห็นตรงทขกไม่ระเนียด
 ค่ายกลบเสียใหม่นั้นจึงเรียกทเจ้าหน้าทมาถาม ใ้ความว่าเจ้าหน้าท
 ชกชนคำสั่งให้เอาทไปประหารชีวิตเสียในขณะนั้น แล้วให้เอาศีรษะ
 มาเสียบไว้ที่ปลายไม้ ไม้รวักค่ายให้คนทั้งหลายเห็น ข้าราชการผู้ใหญ่
 ผู้น้อยแลไพร่พลทั้งปวงเห็นเจ้าพระยาโกษาฯ ยังค้ำบัญชาการสิทธิ์ขาด
 ตั้งนั้นก็พากันยำเกรงทหน้า สมเด็จพระนารายณ์จึงทรงตั้งเจ้าพระยา
 โกษาฯ เป็นแม่ทัพใหญ่ พระยาวิชัยภักดีเป็นยกกระบัตร พระยาสุรินทร
 ภักดีเป็นยกกาย พระยาสีหราชเดโชไชยเป็นทัพหน้า พระยา
 สรสงครามเป็นทัพหลัง แล้วให้ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่
 เมื่อเดือน ๑๒ ขาลนั้น ครั้นถึงเดือนธันวาคมสมเด็จพระนารายณ์ก็เสด็จ
 ยกกองทัพหลวงมีจำนวนพล ๖๐,๐๐๐ ตามขึ้นไปอีกทัพ ๑

ฝ่ายพระยาเชียงใหม่คาดการณ์ว่า ไทยคงจะไปตีเชียงใหม่อีก
 ครั้นได้ข่าวว่ากองทัพไทยยกขึ้นไปก็บอกไปยังเมืองอังวะขอกองทัพพม่า
 ให้มาช่วย แล้วให้ตั้งการเตรียมต่อสู้ตั้งแต่เมืองนครลำปางขึ้นไป
 ทุกเมือง กองทัพเจ้าพระยาโกษาฯ ยกขึ้นไปตั้งประชิดพม่าที่เมืองเถิน

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารพรรณนาว่าแม่เจ้าพระยาโกษาฯ ไปอย่างกระบวน
 เสด็จพระราชดำเนิน เห็นว่าเดินการไป

๒๒๐ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 แล้วยกขึ้นไปต่อเมืองนครลำปาง ไปรบกันเล็กน้อย พวกทรรักษา
 เมืองนครลำปางก็ทิ้งเมืองหนีไป ครั้นโตเมืองนครลำปางแล้วจึงยก
 ตามขึ้นไปต่อเมืองลำพูน พวกเมืองเชียงใหม่มาตั้งรักษาเมืองต่อสู้
 แข่งแรง รบกันอยู่ ๗ วันจึงได้โตเมืองลำพูน แล้วเจ้าพระยาโกษาฯ
 ก็ยกตามขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายพระยาเชียงใหม่เตรียม
 ข้องกันเมืองเป็นสามารภ กองทัพไทยเข้าตั้งล้อมเมืองไว้ พวก
 เชียงใหม่ยกมาตีกองทัพไทยเป็นหลายครั้งก็ล้มตายพ่ายแพ้ต้องหนีกลับ
 เข้าเมืองไปทุกที พระยาเชียงใหม่ก็ท้อใจ จึงเป็นแต่ให้รักษาหน้าที่
 เสิงเทินเมืองมั่นไว้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อเจ้าพระยา
 โกษาฯ เห็นพวกชาวเชียงใหม่ครั้นคร้ามไม่อาจออกมารบพุ่งแล้ว จึง
 ให้ถมกินทำเชิงเทินโอบกำแพงเมืองข้างด้านใต้^(๑) สำหรับจะเอาปืนใหญ่
 ขึ้นตั้งยิงภายในเมือง ขณะนั้นกองทัพหลวงเสด็จขึ้นไปถึงเมือง
 นครลำปาง เจ้าพระยาโกษาฯ มีใบบอกลงมากราบบังคมทูลรายงาน
 การล้อมเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระนารายณ์ทรงทราบก็รีบเสด็จยก
 กองทัพหลวงหนีขึ้นไป ถึงเมืองเชียงใหม่เมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๖๘๖
 ราว ๑๒ ค่ำ มีรับสั่งให้เตรียมการที่จะเข้าปล้นเมืองพร้อมกันทุกด้าน
 ครั้นกองทัพหลวงเสด็จไปถึงได้ ๗ วัน กองทัพไทยก็เข้าปล้นเมืองเชียงใหม่
 ในเพลาค่ำ ๓ ก.ท. พอฉนวนจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ เพลาค่ำ^(๒)

(๑) เสิงเทินนี้ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แต่พวกชาวเมืองเชียงใหม่ว่าเป็นของ
 สร้างขึ้นหลัง

(๒) วันที่ไทยตีได้เมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ มีในพงศาวดารพม่า

ก็โตเมืองเชียงใหม่ จัยโตพระแสนเมืองเจ้าเมืองเชียงใหม่ก็ท้าวพระยามาถวายเป็นอันมาก

โตความตามพงศาวดารพม่าว่า พอไทยโตเมืองเชียงใหม่แล้วไม่ช้า กองทัพพม่าที่พระเจ้าอังวะให้มาช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่ก็ยกเข้ามาถึง นายทัพพม่าหมายจะเข้าตีเอาเมืองเชียงใหม่คืน แต่ไทยแต่งกองทัพไปชุมนุมอยู่ข้างนอกเมืองทัพ ๓ พอกองทัพพม่ายกเข้ามาพวกกองทัพไทยที่อยู่ในเมืองยกออกรบทาง ๓ กองทัพที่ชุมนุมอยู่นอกเมืองก็ตีกระหนาบกองทัพพม่าเข้าไปอีกทาง ๓ ทัพพุ่งกันถึงตลุ่มบอน กองทัพพม่าสู้ไทยไม่ได้ก็แตกหนีกลับไปเมืองอังวะ

สมเด็จพระนารายณ์เสด็จประทับอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ๑๕ วันทรงจัดวางการปกครองบ้านเมือง ตั้งท้าวพระยาผู้ใหญ่ที่มีความสามารถเป็นพระยาเชียงใหม่ แลให้กองทัพพระยาสีหราชเดโชไชยตั้งอยู่รักษาการแล้วโปรดให้กวาดศรอกบฏแลทรพัสสิ่งของซึ่งได้ในการสงคราม มีช้างม้าแลเครื่องคัศตราวุธเป็นต้นลงมากรุงศรีอยุธยา แลเมื่อเสด็จกลับจากเมืองเชียงใหม่ ให้เชิญพระพุทธรูปอันทรงพระนามว่า พระพุทธสิหิงค์อันเป็นของสมเด็จพระร่วงสุโขทัย ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เคยได้นำไว้ที่กรุงศรีอยุธยาแต่ก่อนนั้น กลับคืนลงมากรุงศรีอยุธยาด้วย (๓)

(๑) พระพุทธสิหิงค์ลงมาคราวนี้ ประดิษฐานอยู่ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ในกรุงศรีอยุธยาจนเสียดกรุง ฯ พวกเชียงใหม่เชิญกลับไป ครั้นในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงเชิญกลับมากรุงเทพฯ ฯ เดิวนั้นประดิษฐานอยู่ในพระที่นั่งพุทธไสยาสน์ ที่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร

ครั้นเสด็จกลับมาถึงพระนครจึงพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่พระยา
โกษาฯ ขุนเหล็ก^(๑) แลข้าราชการที่มียาเห็นความชอบในการสงคราม
ครั้งนั้นทั่วกัน

มีเรื่องเนื่องในการขุนบำเหน็จครั้งปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารเรื่อง ๓ ว่าเมื่อสมเด็จพระนารายณ์เสด็จประทับอยู่ที่เมือง
เชียงใหม่ครั้งนั้น โคนางกลุณีธิดาชาวเชียงใหม่เป็นบาทบริจารคน ๓
นางนมมัครวณิช จะทรงเลี้ยงลูกหลานพระทัย เมื่อขุนบำเหน็จ
ข้าราชการจึงพระราชทานนางนั้นแก่พระเพทราชา (ข้าหลวงเดิม ซึ่ง
เป็นลูกพระนมอีกคน) ด้วยได้รยฟังมีความชอบในคราวนั้น นางคลอด
บุตรเป็นชาย พระเพทราชาให้ชื่อว่านายเดื่อ แล้วถวายเป็นมหาดเล็ก
สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระกรุณาชยเลี้ยงทำนุบำรุง ด้วยทรงทราบว่า
เป็นพระราชบุตร แลถูกมารนินกถว่าตัวเป็นพระราชบุตร จึงทวงองอาจ
ต่าง ๆ จนทุกภคิตอ่านให้พระเพทราชาซึ่งราชสมยศเมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์ ความข้อหลังนี้จะกล่าวต่อไปในเรื่องสงครามครั้งที่ ๒๒

(๑) ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า เมื่อออกไปตีเมืองเชียงใหม่ เจ้าพระยาโกษาฯ ขุนเหล็ก
เห็นจะเป็นแต่เพียงพระยาโกษาธิบดี ด้วยแต่ก่อนจตุสดมภ์เป็นแต่พระยา จนขณะศึก
กลับมาจึงทรงเลื่อนเป็นเจ้าพระยา

สงครามครั้งที่ ๒๐ ความรบพม่าที่เมืองไทรโยค

ปีเถาะ พ.ศ. ๒๒๐๖

เหตุที่จะเกิดสงครามคราวนี้ เนื่องมาจากศึกฮ่อมาตีเมืองฮังวะที่
กล่าวมาในเรื่องสงครามครั้งที่ ๑๙ นั้น เมื่อก่อนเกิดศึกฮ่อพระเจ้าฮังวะ
ตั้งให้มิ่งนันทมิตรผู้เป็นพระเจ้าอาว์ลงมาเป็นอุปราชครองเมืองเมาะตะมะ
บังคับบัญชาหัวเมืองมอญฝ่ายใต้ ครั้นฮ่อยกมาตีเมืองฮังวะ พระเจ้า
ฮังวะส่งมิ่งนันทมิตรให้เกณฑ์มอญขึ้นไปช่วยรักษาพระนคร พวกมอญ
ไม่เห็นมีใจจะช่วยพม่าจึงพากันหลบหนีเสียเป็นอันมาก มิ่งนันทมิตรได้
มอญไปช่วยรักษาเมืองฮังวะเพียง ๓,๐๐๐ คน ทำนองจะถูกพระเจ้าฮังวะ
บริภาษคาคโทษทณท์อย่างไรอย่างหนึ่ง ครั้นเสร็จศึกฮ่อมิ่งนันทมิตร
กลับลงมาเมืองเมาะตะมะจึงให้เที่ยวจับกุมมอญที่ใดหลบหนี จะเอามา
ทำโทษตามอาญาศึก ที่จับมาได้บ้างให้เอาตัวใส่ตรูไว้ ว่าพอได้
มากจะเอาไฟคลอกเสียด้วยกันให้หมด พวกมอญก็พากันสั่นขวัญ
ทั่วไป มีมอญพวก ๑ พร้อมใจกันประมาณ ๕,๐๐๐ คนจะเข้าไปปล้นเมือง
เมาะตะมะได้ จับได้ทั้งความมิ่งนันทมิตรให้เอากำไว้ ครั้นข่าวที่พวก
มอญเมืองเมาะตะมะเป็นขบถทราบไปถึงอุปราชที่รักษาเมืองหงสาวดีก็
เกณฑ์กองทัพยกลงมา ครั้นนั้นพวกมอญข้างฝ่ายใต้หาได้เขากบพวก
ที่ตีเมืองเมาะตะมะทั้งหมดไม่ พวกที่ตีเมืองเมาะตะมะเห็นว่าจะต่อสู้
พม่ารักษาเมืองไว้ไม่ได้ ก็อพยบครอบครัวรวมกันประมาณ ๓๐,๐๐๐ เศษ

แลคมเอาควมิ่งนนทมิตรอาวพระเจ้าอังวะเข้ามาเมืองไทยทางท่านพระ
 เจดีย์สามองค์ จะเข้ามาขอพึ่งพระบารมีอยู่ในกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระ
 พระนารายณ์ได้ทรงทราบว่าพวกมอญจะเข้ามาสามีกัดเป็นอันมากก็ทรง
 พระโสมนัส ค้ำรัสสั่งให้ขุนนางนายกองมอญเก่าคุมกองทัพพวกมอญที่
 เข้ามาสามีกัดอยู่แต่ก่อนออกไปรับครัวมอญใหม่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา
 พวกสมิงมอญที่เป็นหัวหน้าของพวกครัวเอาควมิ่งนนทมิตรเข้ามาถวาย
 แด่อยู่ไ้ไม่สามิ่งนนทมิตรก็ช่วยถึงสนธิพ สมเด็จพระนารายณ์ทรง
 ตั้งแก่งพวกนายครัวมอญให้มียศศักดิ์ควบคุมสมัคพรรคพวกที่เข้ามา
 ด้วยกัน แลโปรดให้พวกครัวมอญที่อพยพเข้ามาครั้งนั้นไปตั้งบ้านเรือน
 อยู่ที่บ้านสามโคกปลายเขตจังหวัดกรุง ๆ คือกัยแดนเมืองนนทบุรีข้าง
 ทรมวัดคองปู่ แลแถวคลองคูจามในชานพระนครข้าง

ฝ่ายเมืองพม่า พระเจ้าอังวะได้ทราบว่าพวกมอญเมืองเมะตะมะ
 เป็นขบถ สงสัยว่าเพราะไทยให้ทำยอกหนุนพวกมอญเหล่านั้น จึงกะ
 เกณฑ์กองทัพ ให้ตั้งกะโยเมียนห่วนถือพล ๓๐,๐๐๐ เป็นกองหน้า ให้
 มังสุร์ราชาถืออาญาสิทธิ์เป็นแม่ทัพคุมพล ๒๐,๐๐๐ เป็นกองหลวง ยกลง
 มาปราบปรามพวกมอญที่เมืองเมะตะมะ มังสุร์ราชายกกองทัพลงมา
 ถึงเมืองเมะตะมะ ได้ทราบว่าพวกมอญขบถจับมิ่งนนทมิตรอาวพระเจ้า
 อังวะพาเข้ามาเมืองไทย จึงมีหนังสือมายังพระยาภาณุจันทร์ ว่าให้
 ไทยส่งมิ่งนนทมิตรกับพวกมอญที่เป็นขบถทั้งนายไพร่คืนไปให้พม่าโดยคิ
 ถ้าไม่ส่งจะยกกองทัพตามเข้ามาแย่งเอาให้จงได้ ขณะเมื่อกองทัพพม่า
 ยกลงมาจากเมืองอังวะนั้น ก็คิดพิททราบบ้างเข้ามาถึงเมืองเชียงใหม่

พระยาเซียงใหม่บอกความแก่พระยาสีหราชเดโชไชย จึงมีใบบอก
 ลงมายังกรุงศรีอยุธยา ใบบอกพระยากาญจนบุรีก็ใบบอกพระยาสีหราช
 เดโชไชยมายังกรุงฯ พร้อมกัน สมเด็จพระนารายณ์จึงดำรัสสั่งให้มโห
 ทรมาถึงพระยาสีหราชเดโชไชย ให้ยกกองทัพลงมารักษาท่านแม่ละเมา
 ถ้าแลพม่าไม่ยกมาทางนั้นก็ให้เลยลงมาช่วยรบพม่าทางเมืองกาญจนบุรี
 แล้วไปรบให้เกณฑ์กองทัพในมณฑลราชธานีมีจำนวนพล ๓๐,๐๐๐ ให้
 เจ้าพระยาโกษาธิบดี ขุนเหล็ก ถืออาญาสิทธิ์เป็นแม่ทัพใหญ่ พระยา
 วิเศษไชยชาญเป็นยกกระบัตรทัพ พระยาราชบุรีเป็นเกียกกาย พระยา
 เพ็ชรบูรณ์พล ๕,๐๐๐ เป็นกองหน้า ยกไปต่อสู้กองทัพพม่าที่ยกเข้ามา
 ทางท่านพระเจดีย์สามองค์

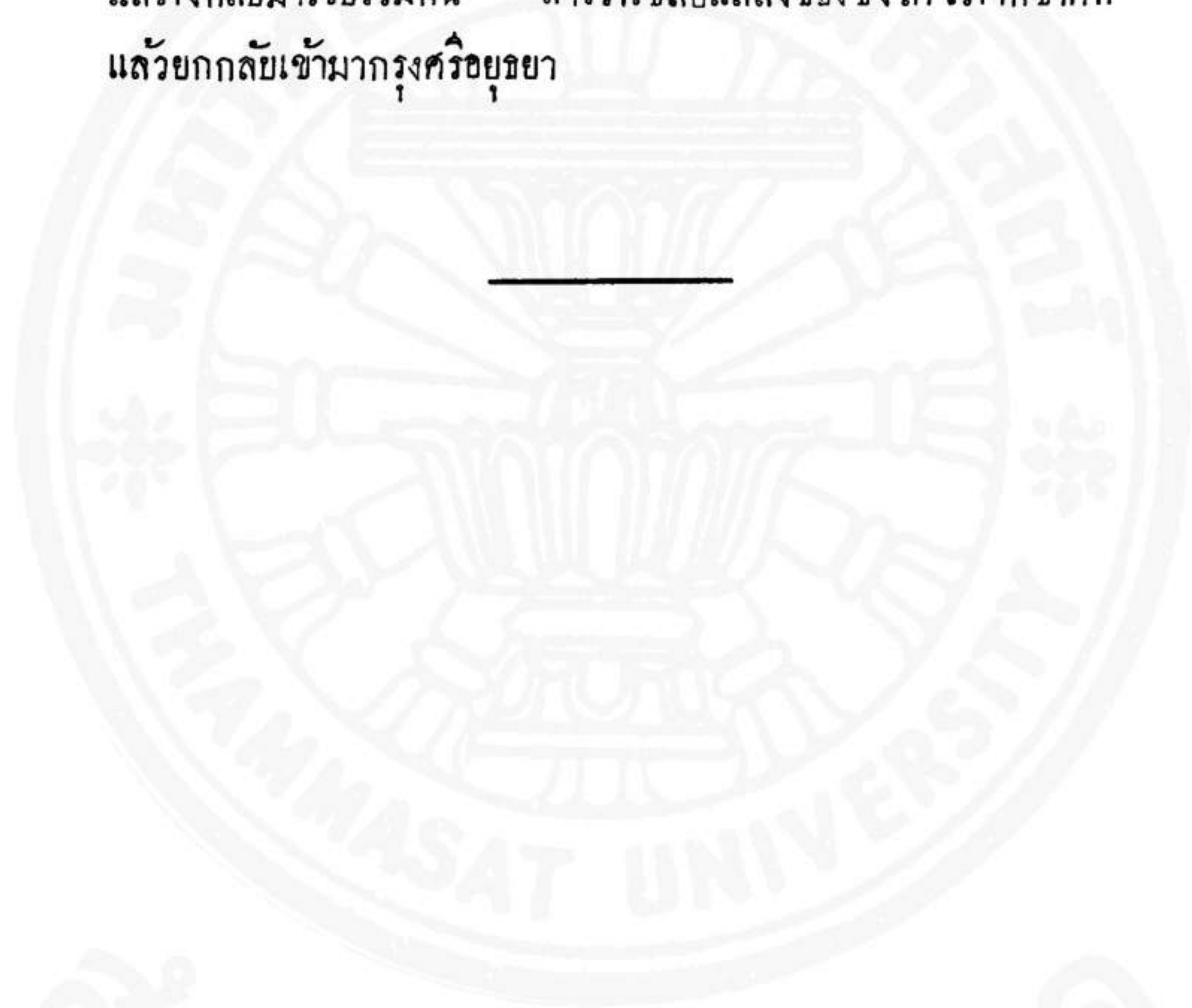
ครั้นนั้นกองทัพพม่ายกลงมาตั้งอยู่ที่เมืองเมาระตะมะแล้ว ทาง
 ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาจึงได้ลงมือเกณฑ์ทัพ เพราะฉะนั้นพยเจ้าพระยาโกษาฯ
 ไปตั้งประชุมทัพที่ตำบลปากแพรก (๑) ก็ได้ความว่าพม่ายกกองทัพล่วง
 ท่านพระเจดีย์สามองค์เข้ามาแล้ว กองหน้าเข้ามาตั้งถึงเมืองไทรโยค
 กองหลวงตั้งอยู่ที่ท่าคินแดง กำลังขนถ่ายเสบียงอาหารข้ามภูเขาเข้ามา
 วางตามระยะที่จะยกค้ำเข้ามา เจ้าพระยาโกษาฯ จึงรีบยกกองทัพ
 ขึ้นไปรักษาเมืองกาญจนบุรี (๒) แล้วให้กองหน้าออกไปตั้งซัดดาทัพอยู่
 ที่ตำบลท่ากระดานแลท่านกรมช้าง ริมลำน้ำแควใหญ่ทางทัพพม่า
 จะยกมานั้น

(๑) ตำบลปากแพรก คือที่ตั้งเมืองกาญจนบุรีทุกวันนี้
 (๒) คือเมืองกาญจนบุรีเก่าที่ตั้งอยู่ริมเขาชนไก่ในทุ่งลาดหญ้า

ฝ่ายกองทัพพระยาสิทธิราชเคโไฮไชยกองลงมาจากเมืองเชียงใหม่มา
 ถึงเมืองตาก ลี้บสวนได้ความว่ากองทัพพม่ายกเข้ามาทางด่านพระ
 เจดีย์สามองค์ทางเคียว จึงรบยกลงมาทางเมืองกำแพงเพชรเมือง
 นครสวรรค์ แล้วผ่านเมืองอุทัยธานีไปเข้าแขวงเมืองกาญจนบุรี ครั้น
 ไปถึงเมืองศรีสวัสดิ์ข้างเหนือหน้าแควใหญ่ จึงให้มาไซ้ไปแจ้งความ
 แก่เจ้าพระยาโกษาฯ ว่ากองทัพพระยาสิทธิราชเคโไฮไชยกองมาถึงเมือง
 ศรีสวัสดิ์แล้ว คอยฟังคำสั่งอยู่ว่าจะให้รบพุ่งอย่างไรต่อไป เจ้าพระยา
 โกษาฯ จึงจัดกระบวนทัพที่จะยกไปตีค่ายพม่า ให้นำกองทัพกรุงฯ
 ยกไปตีค่ายพม่าที่เมืองไตรโยคข้างบ้านหน้า ให้กองทัพพระยาสิทธิราช
 เคโไฮไชยสกัดทางข้ามภูเขามาไปลงที่เมืองสังขละข้างบ้านหลัง คักทางที่
 พม่าจะคิดต่อกับทัพหลวงที่ท่ากินแดง แล้วก็ยกกองทัพขึ้นไปเมือง
 ไทรโยค ใ้รบพุ่งกับพม่าเป็นสามารรถรบกันอยู่ ๓ วัน พม่าได้ข่าวว่ามี
 กองทัพไทยยกไปทางข้างหลังอีกทาง ๑ ก็ตกใจพากันแตกหนีไปจาก
 ค่ายเมืองไตรโยค กองทัพเจ้าพระยาโกษาฯ ได้ติดตามฆ่าฟันพม่า
 ส้มตายเป็นอันมาก กองทัพพระยาสิทธิราชเคโไฮไชยที่ไปคักทางอยู่ก็
 เขาค้ำเข้าเต็ม พม่าแตกยับเยิน ที่จวนตัวจะหนีไปไม่พบนยอมให้จับ
 โดยคักก็มีมาก กองทัพไทยสมทบกันไล่ติดตามต่อไปจนถึงค่ายทัพ
 หลวงของพม่าที่อยู่ท่ากินแดง มังสรวราชแม่ทัพใหญ่ขับพลออกต่อสู้
 แทร่พลกำลังอลหม่าน ค่ายเพื่อนกันแตกทัพไปปะทะก็ไม่เป็นอันที่จะต่อสู้
 รบกันอยู่ครู่ ๓ พะโอญุมังสรวราชแม่ทัพถูกปืนช่วยเจ็บ กองทัพพม่า

ที่ท่ากินแกงก็แตกพ่ายพากันหนีไป ทั้งข้างม้าศึกสตราวอแลเสียบียงอาหาร
เสียเป็นอันมาก กองทัพไทยไล่ติดตามจนเข้าศึกหนีไปพ้นเขตแดนหมก
แล้วจึงกลับมารวบรวมกัน ล้ำรวจเซलयแลสิ่งของซึ่งได้ไว้จากข้าศึก
แล้วยกกลับเข้ามากรุงศรีอยุธยา

สำนักหอสมุด

สงครามครั้งที่ ๒๑ ความไทยที่เมืองพม่า

ปีมะโรง พ.ศ. ๒๒๐๗

เรื่องสงครามคราวหนึ่งคือพระราชพงศาวดารกับพงศาวดารพม่า
ยุคเดียวกันแต่ว่าไทยกับพม่าไต่รบกัน แต่ส่วนผลความแตกต่างกัน
ไปหมด ในพงศาวดารพม่าว่าไทยยกไปตีเมืองทวายแลเมืองเมาระตะมะ
เสียทัพพม่าต้องเลิกทัพกลับมา ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
ไทยยกกองทัพขึ้นไปถึงราชธานีของพม่าใกล้เมืองอังวะไว้ แต่ชก
เสบียงอาหารจึงต้องเลิกทัพกลับมา พิจารณาความตามหลักฐานที่มีอยู่
ว่าความจริงจะเป็นอย่างไรกัน ก็ตัดสินยาก หลักฐานที่น่าจะ
สมจริงอย่างข้างพม่าว่ามีอยู่ที่แผนที่ ทัพเมืองอังวะอยู่ไกลขึ้นไปข้าง
เหนือมาก ถ้าไทยจะยกกองทัพขึ้นไปจะต้องไต่ห้วยเมืองมอญไว้เป็น
กำลังทั้งหมด แล้วจึงจะต้องตีเมืองแปร เมืองตองอ แลหัวเมือง
ใหญ่น้อยก่อนไปอีกหลายเมืองจึงจะถึงเมืองอังวะ (๑) ครั้นสมเด็จพระ
นเรศวรไต่ห้วยเมืองมอญไว้เป็นกำลังโดยมากแล้ว ก็ตีเพียงเมืองหงสาวดี
ครั้นจะเสด็จไปตีเมืองอังวะยังเห็นว่าเคียดกองทัพไปทางเมืองเชียงใหม่
สะดวกกว่า ครั้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์เป็นแต่เมืองเมาระตะมะ
เป็นขอบต่อพม่า แล้วพากันหนีมาพึ่งไทย หัวเมืองมอญอันยังคง

(๑) เมื่ออังกฤษตีเมืองพม่าครั้งแรกในปลายรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์นี้ต้อง
รบพุ่งกว่า ๒ ปี จึงยกกองทัพขึ้นไปถึงเมืองอังวะ

เป็นของพม่า หาได้มาชนไทยอย่างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรไม่
 พิเคราะห์ความตามหลักฐานที่กล่าวมานี้ ดูใช้วิถีที่กองทัพไทยจะยก
 ชนไปถึงเมืองอังวะได้ ในครั้งนั้น แต่รายการสงครามครั้งนี้ที่กล่าวใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารกัณฑ์หน้าหน้า จะว่าไม่มีมูลว่าไม่ได้ ชำ
 ในพงศาวดารรามัญก็มีเรื่องราวถูกต้องตรงกับหนังสือพระราชพงศาวดาร
 หมด ผิดกันแต่ว่าคเมืองภกามอนอยู่ใต้เมืองอังวะลงมา หาได้ขึ้นไป
 ไปถึงเมืองอังวะไม่ ข้าพเจ้าจึงอนุมัติตามรายการที่กล่าวในหนังสือพระราช
 พงศาวดาร แลยอมเชื่อตามพงศาวดารรามัญว่าไทยได้ขึ้นไปตีเพียง
 เมืองภกาม

เหตุที่ไทยไปตีเมืองพม่าคราวนี้ เพราะพม่ายังอาชยกกองทัพตาม
 ครวมอญเข้ามาตีเมืองไทยก่อน จึงไปตีเมืองพม่าตอบแทนบ้าง แต่
 เมื่อพิเคราะห์ เห็นว่าถึงไม่มีเหตุที่พม่ามาขอรุกก่อน ยางที่ไทย
 ก็อาจจะไปตีเมืองพม่าเหมือนกัน ด้วยครั้งนั้นมีโอกาสเกิดชนหลาย
 สถาน เป็นต้นแต่ไทยได้ชัยชนะพม่าที่เมืองเชียงใหม่แลที่เมืองไทรโยค
 ประมาณผลพม่าได้แลเวลานี้ประการ ๑ ไทยมีแม่ทัพนายกองที่สามารถ
 ในการสงครามขึ้นใหม่หลายคน คือเจ้าพระยาโกษา ๑ ชนเหล็ก
 แลพระยาสิทธิราชเดโชไชย เป็นต้น ทั้งไพร่พลก็กำลังว่าเรียงในการศึก
 นั้นประการ ๑ ไทยได้มีอญเข้ามาสามิภคเป็นอันมาก พวกมอญ
 คงสื่อสารไปมาถึงกัน ระวังว่าถ้ากองทัพไทยยกออกไปตีเมืองพม่า
 เมื่อไทยมอญอยู่ทางโน้นจะพากันมาเข้าชัยไทย เหมือนเมื่อครั้ง
 สมเด็จพระนเรศวรประการ ๑ ในเมืองพม่าบ้านเมืองก็ไม่เป็นปรกติ

ด้วยถูกข่มขืนมาย้ายหัวเมืองข้างฝ่ายเหนือขยับเขยื้อนอยู่ในเมือง
อริจะเองก็เกิดขยดปลงพระชนม์พระเจ้าแผ่นดิน ผู้คนข้างฝ่ายพม่ายัง
กำลังรวนเร่ระส่ำระสายด้วยอีกประการ ๑ ด้วยเหตุทั้งปวงนี้สมเด็จพระ
นารายณ์จึงให้กองทัพออกไปตีเมืองพม่า

กองทัพไทยยกไปตีเมืองพม่าครั้งนี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
หาปรากฏว่ายกไปยี่ใดไม่ ในพงศาวดารรามัญว่าขาล พ.ศ. ๒๒๐๕
ก็ไปพองกบขัตเมืองเชียงใหม่ ข้าพเจ้าจึงลงศักราชว่าไทยไปตีเมือง
พม่าในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อขมระโรง พ.ศ. ๒๒๐๗ โดย
เห็นยติตามเหตุการณ์ เพราะรบกับพม่าที่เมืองเชียงใหม่เมื่อขม
พม่าที่เมืองไตรโยคเมื่อขมระโรง รบคราวนี้จึงต้องเป็นขมระโรง.

กองทัพไทยที่ยกไปตีเมืองพม่าครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า จำนวนพลประมาณ ๖๐,๐๐๐ ยก
ไปเป็น ๓ ทาง คือพระยารามเดโชคุมกองทัพเมืองเชียงใหม่ไปทาง
เมืองฝายนทาง ๑ พระยากำแพงเพชรคุมกองทัพหัวเมืองเหนือยกไป
ทางบ้านแม่ละเมาทาง ๑ เจ้าพระยาโกษา ๑ ชุนเหล็ก ถืออาญาสิทธิ์เป็น
แม่ทัพใหญ่ พระยาสีหราชเดโชไชยเป็นนายทัพหน้า พระยาวิชิตภักดี
เป็นยกกระบัตรทัพ พระยาสุนทรภักดีเป็นเกียกกาย พระยาสุรสงคราม
เป็นกองหลัง ยกไปทางบ้านพระเจดีย์สามองค์ทาง ๑ แลเกณฑ์กอง
มอญเก่าให้พระยาเกียรติแลสังฆพระรามยกไปตีเมืองทวาย ก็มีให้
ทวายดีโดยหลังกองทัพเจ้าพระยาโกษา ๑ อีกทาง ๑ กองทัพทั้งปวง
ยกไปประชุมกันที่เมืองเมาระตะมะ ครั้นกองทัพพร้อมกันแล้วเจ้าพระยา

โกษา ๆ จึงยกออกจากเมืองเมาระตะมะ ต่เมืองรายทางเป็นลำดับไป
กองทัพไทยยกไปคราวนี้ พวกมอญพากันมาเข้ากบฏไทยเสียเป็นอันมาก
มอญที่พม่าคุมไว้ไว้ก็ไม่ได้เต็มใจต่อสู้ ไทย เพราะฉะนั้นกองทัพไทยจึงตี
หัวเมืองรายทางได้โดยง่าย เมื่อตีเมืองจัตตอง เมืองสิเวียม เมือง
ร่างกัณฑ์แล้ว เจ้าพระยาโกษา ๆ ให้รวบรวมเรือในพื้นเมืองจัตตองทัพเรือ
ชนอกทัพ ๓ ยกกองทัพยกทัพเรือพร้อมกันขึ้นไปตีเมืองหงสาวดีแลเมือง
แปรได้เป็นอันคืบไป

ฝ่ายพระเจ้าอริสวระทราบว่าไทยตีหัวเมืองมอญด้วยพวกมอญไม่
เป็นใจต่อสู้ กองทัพไทยตีหัวเมืองรายทางขึ้นไปหลายเมือง จึงให้
กองทัพพม่าลงมาตั้งรักษาเมืองภูกามคอยต่อสู้ ไทยอยู่ที่นั่น ให้มังจาเล
ราชบุตรซึ่งได้เป็นเจ้าเมืองจาละ ถิออาณัติเป็นแม่ทัพ ครั้นกองทัพ
ไทยยกขึ้นไปถึง มังจาเลให้กองทัพพม่ายกมาตี ไท่รบกันกลางแปลง
หลายครั้ง พม่าสู้ไทยไม่ได้ต้องถอยหนีไปทุกที ด้วยพระยาสิหราช
เทโชไชยนายทัพหนานนั้นเข้มแข็งในการศึกนัก (๑) มังจาเลเห็นว่า
ไพร่พลล้มตาย ด้วยไทยยังมีกำลังมากนักจึงเป็นแต่ให้รักษาค่าย
ซึ่งตั้งรายรอบเมืองนั้นไว้ มิได้ยกออกรบกลางแปลงดังแต่ก่อน กองทัพ
ไทยขึ้นไปถึงพร้อมกันก็ให้ล้อมเมืองภูกามไว้

(๑) กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า “พระยาสิหราชเทโชทิปคนนี้มีวิชา
หายตัวได้ชั่วอึดใจหนึ่ง” มีผู้ศึกษาโบราณคดีบางคนสันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นลาวหรือแขก
ด้วยชื่อว่า “อทิปะ” มีชื่อไทย ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูเห็นว่าจะชื่อทิปเท่านั้น ตัว อ
อยู่ข้างหน้า เห็นจะเป็นอักษรท้ายคำ “ไชย” ซึ่งเขียนตก “ไช” ไปเสีย

ฝ่ายพระยาสิทธิราชเดโชไชยเห็นว่าพม่าไม่ออกรบกลางแปลงก็
 คมพลเข้าปล้นค่ายพม่า พม่าฟันพม่าล้มตายแลจับเป็นมาได้เนือง ๆ
 มังจาเลจึงให้ทำกลอุบายซุ่มทหารไว้ข้างหลังค่าย ครั้นพระยาสิทธิราช
 เดโชไชยยกไปปล้นค่ายอีก พวกพม่าทรึกษาค่ายต่อสู้ข้างเล็กน้อย
 แลแล้วแก่งท่าทั้งค่ายหนี พระยาสิทธิราชเดโชไชยไม่รู้เท่าว่าเป็นกล
 อุบายคมพลไล่ถล่มวงเข้าไปในค่าย พม่าล้อมจับได้เกือบหมดทั้งกอง
 แต่พระยาสิทธิราชเดโชไชยนั้นพม่าจับเอาไปแล้วหนีกลับมาได้^(๑)

เจ้าพระยาโกษาฯ คึงล้อมเมืองภักตามอยู่จนเข้าขามะเสง พ.ศ. ๒๒๐๘
 คเมืองไม่ได้อเสบียงอาหารก็อดคคเขาทุกท เห็นจะถงระคฝนคคจะเล็ก
 ทพิกลัยมา เกรงพม่าจะยกกองทัพคคตาม จึงคคอุบายมีหนังสือเข้าไป
 ยิงมังจาเล^(๒) ว่ากองทัพไทยได้มาตั้งล้อมเมืองภักตามอยู่นานแล้ว
 พม่าก็หาออกมารบไม่ เตียวณเสียบงอาหารก็อดคค ไพร่พลอดอยาก
 ค้วยกันทั้งไทยแลพม่า เจ้าพระยาโกษาฯ จะใคร่เลิกทัพกลับไปก็เกรง
 พระราชอาญา ค้วยว่าหาไคร่บุงให้เต็มผมือก่อนไม่ ขอให้แม่ทัพพม่า
 จักกองทัพออกมารบให้ปรากฏผมือเสียบงเล็กน้อย จะได้เลิกสงครามกัน

(๑) ในพงสาวดารพม่าว่า (รบกันที่เมืองเมะตะมะ) พม่าจับทหารไทยได้กอง ๑
 แลให้ประหารชีวิตนายทัพไทยที่จับได้นั้นเสียบคน ๑ ในหนังสือพระราชพงสาวดารว่า
 พอเจ้าพระยาโกษาฯ ทราบว่าพม่าจับพระยาสิทธิราชเดโชไชยได้ก็ให้ม้าใช้รีบมาบอกยังกรุงฯ
 สมเด็จพระนารายณ์ทรงทราบก็ตกพระทัย จึงให้ไปนิมนต์พระพิมลธรรมเข้ามาให้จับยามค
 พระพิมลธรรมถวายพระพรว่าจะกลับคืนมาได้ หาเป็นอันตราขไม่ ขณะพระพิมลธรรม
 ยังเฝ้าอยู่นั้นม้าใช้คนที่ ๒ ก็มาถึง ทูลว่าพระยาสิทธิราชเดโชไชยหนีกลับมาได้แล้ว

(๒) ในหนังสือพระราชพงสาวดารว่ามังจาเลตายในที่รบ แต่พงสาวดารรวมัญ
 ไม่ปรากฏว่าตาย

ฝ่ายพม่าเข้าใจว่าเจ้าพระยาโกษา ฯ จะทำกลอุบายในกระบวนยุทธกึ่ง
 เลี้ยหาออกมาขโมยไม่ เจ้าพระยาโกษา ฯ เห็นพม่าครั้นคร้ามสมคเน
 จึงให้ผอัครวิแลคนเจ็บป่วยส่งลงมาก่อน แล้วคนวันหนึ่งให้ถอย
 กองทัพออกไปตั้งช่อมอยู่ข้างหลังเมือง ครั้นถึงเวลาเที่ยงคืน ให้ทหาร
 ที่เหลืออยู่ในค่ายยิงปืนไฟอย่างขลุ่ยสัญญา แล้วเผาเชอเพลิงซังกอง
 ทัพไว้หลังค่ายให้แสงไฟสว่างขึ้น พวกพม่าข้างในเมืองฤกถามสำคัญ
 ว่าไทยถอยทัพก็ยกกรรณออกมาเข้าค่ายไทย ประสงค์จะตามจับผู้คน
 แลเก็บทรัพย์สิ่งของที่อยู่ข้างหลัง ขณะนั้นกองทัพไทยที่ช่อมอยู่ก็ออก
 ระดมตีพวกพม่าฆ่าฟันล้มตายเสียเป็นอันมาก ทที่เหลืออยู่ก็พากันแตก
 หนีกลับเข้าเมือง กองทัพไทยไล่ติดตามไปจนถึงกำแพงเมืองแล้วก็กลับ
 มาอยู่ในค่ายอย่างเดิม รุ่งขึ้นเจ้าพระยาโกษา ฯ จึงมีหนังสือเข้าไปเฝ้า
 พม่าว่าไม่รู้กลอุบายการสงครามพากันออกมาล้มตายเสียเป็นอันมาก
 แต่ก็ได้รบกวนสงครามปรมาณของไทยแล้ว จะขอลาเลิกทัพกลับไป
 ขอให้พม่าอยู่ให้เป็นสุขเถิด ครั้นมีหนังสือเข้าไปแล้ว พอเพลาค่ำ
 ในวันรุ่งขึ้นเจ้าพระยาโกษา ฯ ก็เลิกทัพกลับมา ฝ่ายพม่าข้างในเมือง
 เข้าใจว่าเจ้าพระยาโกษา ฯ คงทำกลอุบายอย่างไรอีกก็ไม่ยกออกติดตาม
 ปล่อยให้กองทัพไทยถอยกลับมาได้ โดยสะดวก

สงครามครั้งที่ ๒๒ คราวพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยา

ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๐๒

ตอนที่ ๑ ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารเวลาว่างสงคราม

ตั้งแต่ไทยไปตีเมืองพม่าเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ทกล่าวนำในเรื่องสงครามครั้งที่ ๒๑ แล้ว ต่อมาไทยกับพม่าก็ไม่ค่อยพ้องกันช้านาน จนราชวงศ์อลองพญาได้เป็นใหญ่ในประเทศพม่า ๆ กับไทยจึงเกิดสงครามกันขึ้นอีกเป็นยุคใหญ่ ในระยะเวลา ๘๕ ปีที่ไทยกับพม่าหยุดรบกันนั้น เฉย ๆ กันอยู่ข้าง ขางเวลาถึงเป็นไมตรีกันก็มีบ้าง เพราะทั้ง ๒ ประเทศมีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย จะกล่าวเรื่องพงศาวดารบ้านเมืองในตอนนั้นไว้พอให้เห็นเนือความ เมื่ออ่านถึงเรื่องสงครามที่เกิดขึ้นคราวหลัง จะได้เข้าใจเหตุผลได้แจ่มแจ้งก็

จะว่าด้วยเหตุการณ์ในเมืองไทยตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ก่อน ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ถึงไม่มีการศึกสงครามใหญ่หลวงเหมือนอย่างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรก็ เหตุสำคัญซึ่งอาจจะมีผลร้ายแรงแก่บ้านเมืองเกิดขึ้นหลายครั้งหลายคราว ถ้าหากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงพระปรีชาสามารถในรัฐาภิบาลนโยบายเหมือนอย่างสมเด็จพระนารายณ์แล้ว ก็ระปลกครองบ้านเมืองไว้ได้ โดยยาก ด้วยเหตุนี้ทั้งไทยแลชาวต่างประเทศแต่ก่อนมาจึงยกย่องสมเด็จพระนารายณ์ว่าเป็นมหाराชพระองค์ ๑

เรื่องราวเหตุการณ์ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ จำเดิมแต่จะ
เสด็จขึ้นครองราชสมบัติก็ทรงรบพุ่งกับพระเจ้าอวตงเป็นศึกกลางเมือง
แม้ชนะสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาแล้ว เมื่อแรกสมเด็จพระนารายณ์
เสวยราชย์พวกศัตรูยังมีอยู่มาก จึงเป็นเหตุให้เกิดกบฏกัน แม้น
เจ้านายในพระราชวงศ์ ต้องชำระสะสางกำจัดศัตรูภายในเปลี่ยนตัว
ข้าราชการเก่าเสียเป็นอันมาก พอปราบปรามราชศัตรูภายในราชการ
ก็เกิดรบพุ่งกับพม่า ถึงพรรณาในเรื่องสงครามทั้ง ๓ ครั้งตกกล่าวมา
แล้ว แต่การทำสงครามทั้ง ๓ ครั้งนั้น เป็นเหตุให้ปรากฏความสามารถ
ของข้าราชการชั้นใหม่ ไต่คนคัมชนหลายคน คือ เจ้าพระยาโกษาฯ
ขุนเหล็ก แลพระเพทราชาข้าหลวงเดิมอันเป็นลูกพระนม ทั้ง ๒ นี้เป็นต้น
นอกออกไปก็ยังมีอีก เช่นพระยาสิทธิราชเดโชไชย พระยาสุรสงคราม
แลพระยารามเดโชเป็นต้น เป็นไทยบ้าง เป็นเชื้อสายหรือเป็นชาวต่าง
ประเทศอิสานาอินช่า ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ข้าราชการที่
เป็นคนต่างชาติต่างศาสนาจึงมีมาก เพราะเหตุที่ข้าราชการเก่าร่อยหรือ
ต้องการคนใหม่เข้ารับราชการแทนตั้งแต่รบกับพม่าเป็นเดิมมา พอเสร็จ
เรื่องรบกับพม่าก็เกิดเหตุการณ์ชนทางข้างฝรั่งเป็นขี้จี้ในพงศาวดารมา
จนตลอดรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

เรื่องราวเหตุการณ์ที่ไทยเกี่ยวข้องกับฝรั่งต่างชาติครั้งแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์ มีปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของฝรั่งเป็นพัน ข้าพเจ้า
จะลองเก็บเนื้อความมาแสดงในตอนนี้อย่าให้รู้เรื่อง เพราะไม่มีในหนังสือ

พระราชพงศาวดาร แต่เกรงว่าจะเรียบร้อยให้สนนงไม่ได้ ถ้าท่าน
ผู้ใดอ่านเข็อกขอให้พลิกข้ามไปเสีย

ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ การที่ไทยสมาคมค้าขายกับต่าง
ประเทศเจริญถึงที่สุดซึ่งได้เคยมีในสมัยเมือกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี
ชาวต่างประเทศทั้งจีนจามแขกฝรั่งที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็มากกว่าครั้ง
ไหน ๆ ที่เคยปรากฏมาแต่ก่อน ฝรั่งที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยในครั้งนั้น
ที่เป็นพวกใหญ่มี ๔ ชาติ คือโปรตุเกสชาติ ๑ ฮอลันดาชาติ ๑ อังกฤษ
ชาติ ๑ ฝรั่งเศสชาติ ๑ พวกโปรตุเกสเข้ามาค้าขายถึงเมืองไทยแต่ใน
แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เมือราวปี พ.ศ. ๒๐๖๓ พวกฮอลันดา
เข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร ราวเมือปี พ.ศ. ๒๑๔๓ พวก
อังกฤษเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ราวเมือปี พ.ศ. ๒๑๕๕
แต่พวกฝรั่งเศสเข้ามาต่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ราวเมือปี พ.ศ. ๒๒๐๕

เรื่องตำนานการที่ฝรั่งต่างชาติมาประเทศทางตะวันออกนี้ ได้
แสดงไว้ในเรื่องสงครามครั้งที่ ๑๖ ตอนหนึ่งแล้ว ในตอนนี้จะกล่าว
ถึงเรื่องที่ฝรั่งเศสออกมาประเทศทางตะวันออกให้ต่อกันไป

มีเรื่องราวปรากฏว่า ตั้งแต่รัฐบาลฝรั่งเศสทราบว่าฝรั่งชาติอื่น
ออกมาก้าขายทางประเทศตะวันออกได้กำไรรวยกันมาก ก็อยากจะให้
พวกฝรั่งเศสออกมาบ้าง ได้ชักชวนพวกพ่อค้าให้ตั้งบริษัทขึ้นหลายครั้ง
ตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๓ มา ก็ไม่สามารถจะมาก้าขายทาง
ตะวันออกได้ เพราะพวกพ่อค้าฝรั่งเศสไม่มีความพยายามกล้าเหมือน

กับพวกพ่อค้าฮอลันดาแลอังกฤษ มาจนถึงแผ่นดินพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ (ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์) เสนาบดีชื่อ โกลแบร์ต จึงคิดอ่านตั้งบริษัทฝรั่งเศสให้มาค้าขายถึงประเทศทางตะวันออกได้ แต่บริษัทฝรั่งเศสยังต้องเที่ยวตรวจตราหาถิ่นฐานที่ตั้งประกอบการค้าขายอยู่อีกหลายปี บริษัทฝรั่งเศสจึงได้มาค้าขายถึงเมืองไทยต่อตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อราวหัวอก พ.ศ. ๒๒๒๓ ในเวลาสมเด็จพระนารายณ์เสด็จทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยู่แล้วเป็นหลายปี เหตุที่ไทยจะเป็นไมตรีกับฝรั่งเศสนั้น เพราะพวกบาทหลวงฝรั่งเศสเข้ามาตั้งสอนศาสนาถูกต้อง แล้วจึงทูลชักชวนให้พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มาเป็นไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์ เพื่อจะให้อิทธิพลในการแผ่ศาสนาถูกต้องเป็นข้อสำคัญ เพราะฉนั้นเรื่องราวที่ไทยเกี่ยวข้องกับฝรั่งเศสจึงผิดกับฝรั่งเศสชาติอื่น ควรจะกล่าวให้พิสดารสักหน่อย

เรื่องตำนานการที่บาทหลวงฝรั่งเศสจะมาเมืองไทยเป็นที่แรกนั้น เป็นเหตุด้วยโยเซฟเคลมองค์ที่ ๑ เห็นศาสนาถูกต้องทางประเทศตะวันออก เสร้าหมองเลื่อมทราวม เพราะไปตเกศเลื่อมอำนาจลงไม่มีใครค้าศาสนาตั้งแต่ก่อน มาในตอนพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มีอำนาจยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่น ๆ ทดลลทธิโรมันคาโอลิกด้วยกัน จนโยเซฟไต้ยกย่องพระเกียรติยศเป็นอัครศาสนูปถัมภกแล้ว โยเซฟจึงทูลขอให้พระเจ้าหลุยส์ช่วยทรงตั้งศาสนาถูกต้องให้รุ่งเรืองทางประเทศตะวันออกตั้งแต่ก่อน ฝ่ายพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นั้นก็ทรงเลื่อมใสศรัทธาในศาสนามาก แลทรงอุปถัมภ์บำรุงพวกบาทหลวงคณะเยซุอิต อันเป็นพวกแผ่ศาสนาอยู่แล้ว

จึงทรงรับชำระไปเรียบร้อยแล้วเลือกสรรค้ำขาดหลวงฝรั่งเศสที่มีวิชาฉลาด ๓ รูป ซึ่งสมัครบิณฑบาตจะออกมาสู่ศาสนาทางประเทศตะวันออก ไปตั้งให้ มียศ เป็นบิณฑ (๑) เบริรูป ๑ บิณฑเคลิโอโปลิสรูป ๑ บิณฑเมเตโลโปลิสรูป ๑ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ให้จัดส่งมากับพวกขาดหลวงแลคฤหส์ถ์เช่นบร็วาร์อีกหลายคน แต่จะเป็นจำนวนมากน้อยเท่าใดหาปรากฏไม่ ให้ออกมาตรวจว่าจะควรจัดการสู่ศาสนาทางประเทศตะวันออกอย่างไรที่ หาได้ เจาะจงให้ตรงมาเมืองไทยแต่แห่งเดียวไม่ พวกขาดหลวงฝรั่งเศสเคิร ขกมาทางประเทศเปอเซียจนประเทศอินเดีย เทียวตรวจตรามาหลายบ บิณฑเมเตโลโปลิสมาถึงมรณภาพเสียกลางทางรูป ๑ ที่เหลืออยู่อีก ๒ รูป กับบร็วาร์เทียวตรวจตรามาถึงกรุงศรีอยุธยา เมื่อขาล พ.ศ. ๒๒๐๕ เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ บิณฑฝรั่งเศสพิจารณาเห็น ว่าเมืองไทยสมควรเป็นที่อาศัยตั้งทำการแผ่ศาสนาให้แพร่หลายดีกว่า ประเทศอื่น ๆ เพราะรัฐบาลไทยไม่เกี่ยวกันการถือศาสนาต่าง ๆ เช่น เมืองแขกอิสลามแลเมืองจีนเมืองยบนั้นนประการ ๑ เพราะชนต่างชาติ ชาวประเทศตะวันออกมีมาอาศัยอยู่ในเมืองไทยแทบทุกชาติ อาจะ เกลยกล่อมคนต่างชาติเหล่านั้นให้เขารัดแล้วให้นำศาสนาไปยังบ้านเมือง ของคนก่อน แล้วพวกขาดหลวงจะไค้ตามไปสั่งสอนให้แพร่หลายต่อไป

(๑) ข้าพเจ้าเคยถามสังฆราชว่า ที่เรียกพวกนักบวชฝรั่งว่า “ขาดหลวง” นั้น ทราบหรือไม่ว่าหมายความว่าอย่างไร สังฆราชบอกว่าเคยได้ยินว่าเดิมเรียกว่า “ขาดหลวง” หมายความว่า เป็นพระที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์ ข้าพเจ้านึกว่าถ้าเช่นนั้น เดิมเห็นจะ เรียกแต่บิณฑว่าขาดหลวง หมายความว่าเพียงว่าเป็นผู้ใหญ่ในพวกนักบวช จะมาเข้าใจ ความไปเป็นอย่างอื่น ต่อชั้นหลัง

คิดเห็นพร้อมกันจึงทำรายการให้ศิษย์ถือกลับไปทูลใช้ไปแลพระเจ้า
 หลุยที่ ๑๔ แล้วขอยกยาคหลวงฝรั่งเศสก็อาศัยอยู่กับพวกคฤศตัง
 ที่ในกรุงศรีอยุธยา ตั้งต้นเรียนภาษาไทยแลประพฤติกการสงเคราะห์
 แก่คนทั้งหลายด้วยประการต่าง ๆ เช่นช่วยรักษาพยาบาลไข้เจ็บเป็นต้น
 มิไต่เลือกหน้าว่าเป็นคนอยู่นอกหรืออยู่ในศาสนาของตน ประสงค์จะให้
 คนทั้งหลายชอบพอให้กว้างขวางจะได้เกิดความนิยม แต่ในชั้นนี้พวก
 ยาคหลวงฝรั่งเศสยังหาได้เข้าเฝ้าเห็นสมเด็จพระนารายณ์ไม่ เรื่องราว
 อันเป็นมูลเหตุที่พวกยาคหลวงฝรั่งเศสแรกจะมาตั้งในเมืองไทย มีเนื้อ
 ความดังแสดงมาฉนี้

ที่จะต้องกล่าวถึงลักษณะที่ไทยคบค้าสมาคมกับแขกฝรั่งต่างชาติ
 ตั้งแต่เริ่มมาแทรกลงสักน้อก่อน อธิบายไทยผิดกับชาวประเทศ
 อื่นทางควนออกัน ที่ไม่เกลียดฝรั่งเหมือนอย่างอธิบายจีนหรือยูน
 หรือแขกชวามลาอยู่ในสมัยนั้น แลอีกประการ ๓ พระพุทธศาสนาไม่
 สั่งสอนให้เบียดเบียนศาสนาอื่น พวกแขกฝรั่งต่างประเทศที่เข้ามาจะถือ
 ศาสนาอย่างไรไทยก็ปล่อยให้ถือตามชอบใจไม่กีดกันห้ามปราม เพราะ
 ฉนั้นเหตุที่พวกฝรั่งมักเกิดวิวาทบาดทะเลาะกับประเทศอื่นเพราะเจ้าของ
 เมืองวังแกเกลียดชังชนต่างชาติด้วยเรื่องศาสนาจึงไม่มีในเมืองไทย
 ชาวต่างประเทศชาติใดเข้ามาค้าขาย ไทยก็ถือว่ามาพึ่งพระบรม
 โไพธิสมภาร สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงทำนุบำรุงเสมอหน้ากัน คือ
 พระราชทานที่ใหตั้งบ้านเรือนแลทำมาหากินตามอริยาศัย ตั้งให้ผู้ที่
 เป็นหัวหน้าในชนชาตินั้นเองเป็นนายอำเภอ มียศเป็นหมื่น เป็นขุน

สำหรับคุณแล้วกล่าวกันว่า แลนำกิจสหกรณ์ของพวกคนจีนร้องเรียนต่อ
 รัฐบาล พวกใดที่ประกอบการค้าขาย ก็ให้ขึ้นอยู่กับกรมท่า มีขุนนาง
 เชื้อชาติจีนพวกนั้นเป็นผู้ใหญ่ ดังเช่นพระโชฎุกเป็นหัวหน้าจีนแลพระ
 จุฬาคือหัวหน้าแขก เป็นต้น ชาวต่างประเทศบางพวกที่สมัครรับราชการ
 เป็นทหาร ดังเช่นพวกมอญ พวกยี่ปุ่น พวกไต้เกศ แลแขกเทศ
 แขกจาม แขกมลายู ก็โปรดให้เป็นทหารอาสาชกอยู่ในกลาโหม มี
 สังกัดปกครองกันเป็นหมวดเป็นเหล่า แลทรงตั้งเชื้อสายของชนชาติ
 นั้น ๆ ให้เป็นมูลนายบังคับบัญชา บางพวกที่เป็นคนของบริษัทผลิต
 เปลี่ยนกันเข้ามาค้าขายไม่อยู่ประจำ เช่นพวกฮอลันดาแลอังกฤษก็โปรด
 ให้จัดที่หลวงให้ตั้งห้าง สร้างโรงสินค้าให้เช่า แลตั้งผู้เป็นหัวหน้า ให้
 มียศเป็นหมื่นเป็นชน ตำแหน่งนายอำเภอของชนชาตินั้น ๆ สังกัดขึ้นอยู่กับ
 ในกรมท่า ประเพณีเหล่านี้มีมาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
 หรือบางที่จะก่อนนั้น

ส่วนการค้าขายนั้น พวกชาวต่างประเทศเคี้ยวเรือขึ้นทุกสิ่งของ
 สินค้าเมืองอื่น ๆ เข้ามาขายในเมืองไทย แลวิธีซื้อสิ่งของสินค้าใน
 เมืองไทยขึ้นทุกไปขายตามเมืองต่างประเทศ เรือเมืองไทยที่ไปมา
 ค้าขายอย่างนี้ก็มีมาก กรุงศรีอยุธยาเป็นท่าสำหรับค้าขายทางเมือง
 ชวามลายู ตลอดจนเมืองจีนเมืองยี่ปุ่นฝ่าย ๓ เมืองมรวัดเป็นท่าสำหรับ
 ค้าขายทางเมืองอินเดีย ตลอดจนเมืองเปอเซียแลเมืองอะหรับฝ่าย ๓
 ส่วนอากรที่รัฐบาลเก็บจากพวกพ่อค้า เดิมเก็บแต่จึงกอบตามขนาด
 ปากเรือ คอยันดาเรือที่ไปมาค้าขายก็ต่างประเทศลำไหนปากกว้าง

เท่าใด คิดพิศเกี่ยวกับเงินภาษีเป็นอัตราตามขนาดปากเรือว่าวาระเท่านั้น ๆ
 ทุกเที่ยวที่ไปมา เก็บจึงกอบอย่างนั้นเหมือนกันทั่วไปทั้งเรือไทยแลจีนจาม
 แหกฝรั่ง อีกอย่าง ๓ รัฐบาลได้ผลประโยชน์จากกำไรในการซื้อขาย
 สินค้าเองด้วย การที่รัฐบาลค้าขายในชั้นแรกจะเป็นอย่างไรยังไม่ได้
 ความชัด เข้าใจว่าจะเป็นด้วยเมื่อแรกชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายจะ
 ไม่มีใครมีใครซื้อขายด้วย แลจะทวงหนี้สินก็ยาก จึงพอใจค้าขายกับ
 รัฐบาลซึ่งเป็นเจ้าของเมือง ยางที่จะเป็นมาแต่ก่อนฝรั่งมาค้าขายแล้ว
 ครั้นฝรั่งมาค้าขายในชั้นแรกจึงพอใจให้รัฐบาลรับเหมาซื้อสินค้าจากฝรั่ง
 ไปจำหน่ายเป็นรายย่อยในพนเมือง แลให้รัฐบาลรับซื้อสินค้าในพนเมือง
 มารวบรวมไว้ขายให้ฝรั่ง ประเพณีอันเห็นจะมีขึ้นตามประเทศใน
 อินเดียนั้น แลจะเอาอย่างมาในเมืองนี้ การที่รัฐบาลค้าขายทั้งกล่าว
 มาเป็น การเกี่ยวข้อซึ่งจ่ายแลรับเงินหลวง จึงให้เป็นหน้าที่ของ
 พระยาโกษาธิบดีเจ้ากระทรวงพระคลังแต่เดิมมา พระยาโกษาธิบดีจึง
 เป็นเจ้าพนักงานการเกี่ยวข้อกับชาวต่างประเทศเริ่มด้วยพวกที่มาค้าขาย
 จนกลายมาเป็นกระทรวงต่างประเทศในชั้นหลังด้วยประการฉะนี้

คราวนี้จะว่าด้วยเรื่องราวเหตุการณ์เกิดขึ้นเกี่ยวข้อกับชาวต่าง
 ประเทศต่อไป คือเมื่อในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองทรงจัดวิธีการ
 ค้าขายกับชาวต่างประเทศเปลี่ยนใหม่^(๓) ให้ประกาศกำหนดสินค้า

(๑) การที่จัดใหม่นี้ สงสัยว่าจะเอาแบบอย่างมาแต่เมืองเปอเซียหรืออินเดีย
 เหมือนกับที่ตงกรมทำ.

ข้างอย่างเช่นคึก กาช้าง หนังสัตว์ ไม้หอม ไม้ฝาง เป็นต้น อันเป็น
 ของหายากว่าเป็นสินค้าของหลวง ห้ามมิให้ผู้นายส่งไปต่างประเทศ
 ใครหาได้ต้องมาขายให้รัฐบาลซื้อตามพิเคราะห์ราคาที่ตั้งไว้ แล้วเอาเก็บไว้
 ในพระคลังสินค้า เมื่อพ่อค้าคนใดประสงค์จะใคร่ได้สินค้าเหล่านั้นไป
 จำหน่าย ต้องมาซื้อไปจากเจ้าพนักงาน และยังมีสินค้าอีกอย่าง ๑ คือ
 เข้าเปลือกเข้าสาร ห้ามมิให้ขันทกออกนอกพระราชอาณาเขตทีเดียว
 เว้นแต่จะไ้รับอนุญาตของรัฐบาลจึงขันทกไปได้ แต่สิ่งสินค้านอกจาก
 ที่กำหนดไว้ ใครจะซื้อขายก็ได้ ไม่ห้ามปราม ไม่ต้องให้พวกเขา
 ต่างประเทศมาซื้อขายแต่รัฐบาลแห่งเดียวเหมือนแต่ก่อน

การที่จัดใหม่คงว่ามานี้ บางทีจะเกิดแต่ประสงค์จะไม่ให้คนเที่ยว
 ฆ่าสัตว์ตัดไม้ แลชุดแร่โลหะอันมีค่าให้หมดสิ้นเสีย โดยเร็วก็เป็นได้
 แต่พวกฝรั่งไม่ชอบ ว่ารัฐบาลกำหนดสิ่งสินค้าที่เป็นของดีมีราคาเป็น
 สินค้าต้องห้ามเสียเกือบหมด พวกพ่อค้าจะต้องการสิ่งใดต้องมาวิงวอน
 ขอซื้อจากรัฐบาล ถ้าหากว่าแย่งกันซื้อหลายราย ใครจะได้ก็แล้ว
 แต่ความปรวนของรัฐบาล ๆ มีอำนาจเหนือพวกพ่อค้ามากนัก พวกพ่อค้า
 ฝรั่งจึงรังเกียจ แต่อำนาจรัฐบาลซอหนักเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองไม่น้อย
 เพราะเป็นเครื่องผูกพันพวกพ่อค้าไว้ ให้เรียบร้อย แลต่างพวกต่างต้อง
 พยายามทำความพอใจให้แก่รัฐบาล ดังเช่นเมื่อในแผ่นดินพระเจ้า
 ปราสาททอง จะปราบปรามเมืองยัตตานที่เป็นขบถ ก็อาจจะเกณฑ์
 พวกซอลันตาให้เอาเรือกำปั่นรบมาช่วยได้ แลโดยปรกตีสินค้าต่าง
 ประเทศที่พวกพ่อค้าต่างชาติพาเข้ามา ถ้ารัฐบาลจะต้องประสงค์สิ่งใด

ก็ขอหาใ้ไก้ชอนตามราคาทีรัฐบาลพอใจจะให้ ขางตถงพ่อค้าชาตทูนกัมี
 แต่พวกพ่อค้าต่างประเทศก็ตองจำทน เพราะประโยชน์ทีได้ก้วยอำนาจ
 ของรัฐบาลไทยสงเคราะห์มามากกว่ามาก เป็นคั่นว่าถารค้าขายกัย
 ประเทศยี่ปุ่นในสมัยนั้น ค้งแต่รัฐบาลยี่ปุ่นซึกเคองฝรั่ง (ไปตุเกศ) ว่า
 ไปเกลี้ยกล่อมให้คนเขารศาสนาตฤคต้งเลยห้ามไม่ให้ฝรั่งเข้าไปค้าขาย
 ในเมืองยี่ปุ่น ฝรั่งก็ตองมาอาศรัยเรือไทยไปขายซอลสินค้าของฝรั่งที่
 เมืองยี่ปุ่น ค้งนเป็นตัวอย่าง ๆ ๑ แต่ขางทีถูกเวลาการค้าขายซึกคัก
 รัฐบาลไทยกวดขันนัค พวกพ่อค้าฝรั่งทนไม่ไหวก็เลิกห่างไปเสี่ย
 คราว ๑ ฝ่ายรัฐบาลชาติผลประโยชน์ก็ตองผ่อนผันให้พวกฝรั่งมาค้า
 ขายอิก เป็นค้งนมาแต่ในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง

มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ กรมพระคลังสินค้าจัดการ
 เพิ่มเติมชอนก้อย่าง ๑ คือให้คอเรือกำยนหลวงชอนหลายลำ ประสงค์
 จะบันทุกสินค้าของหลวงไปขายเองถึงเมืองจีนเมืองยี่ปุ่น ในเวลานั้น
 ซอลันตาไ้ศรอยงำเกาะชวา มีอำนาจในท้องทะเลจีนยิ่งกว่าชาติอื่น
 ส่วนอังกฤษไ้ทีที่มั่นทางเมืองสุรัตแลมัทราฐในอินเดยก็มีอำนาจชอนทาง
 ท้องทะเลอินเดยอิกทาง ๑ อนึ่งพวกซอลันตาไ้พยายามไปแสตงแก่
 ยี่ปุ่นว่า มีไ้ถ้อศาสนา (โรมันคาโอลิก) อย่างพวกไปตุเกศ ยี่ปุ่น
 เลยเข้าใจไ้ว่า ซอลันตามีไ้ถ้อศาสนาตฤคต้งก็อนุญาตให้ไปค้าขาย
 ถึงเมืองยี่ปุ่นไ้แต่เมื่อปลายรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง ครั้นพวก
 ซอลันตาไ้ทราวยว่ารัฐบาลไทยจะเอาสินค้าไปขายแข่งก็ไม่พอใจ เห็นว่า

๒๔๔ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 ทว่ามีกำลังมากแลไม่ต้องอาศัยไทยตั้งแต่ก่อนแล้ว ก็ไม่จึงวอนว่า
 กล่าวโดยก็ พอไทยก็ศรยกยพม่าเมื่อมะโรง พ.ศ. ๒๒๐๗ เห็นเป็น
 โอกาส สอลันตาก็หาเหตุตั้งวิวาท ให้เรือรบเที่ยวทำลายเรือของ
 พระคลังสินค้าที่ไปมาค้าขายทางเมืองจีนเสียบ้าง จับเอาไปเสียบ้าง
 แล้วให้กองทัพเรือมาบีบปากน้ำเจ้าพระยา มิให้เรือไทยเข้าออก ฝ่าย
 ข้างไทยไม่ทันรู้ตัว ก็ช่วยไม่ได้คิดว่าซอลันตาก็อาจประพฤทร้ายแรง
 ถึงเช่นนั้น เห็นเสียก็ช่วยปรองดองทำสัญญาตกลงกับซอลันตา คือ
 ฝ่ายไทยยอมให้ซอลันตาส่งหนังสือแทนพระคลังสินค้าอย่าง ๓ รัช
 สัญญาว่าจะไม่จ้างจีนลงเป็นลูกเรือหลวงที่ไปค้าขายทางเมืองจีนเมือง
 ยัน (๑) อย่าง ๓ ฝ่ายซอลันตายอมคืนเรือหลวงที่ไทยจับไปไว้แต่ยอม
 ใ้ราคาเรือที่ไ้ทำลายเสียอย่าง ๑ รัชว่าจะส่งหนังสือรัฐบาลพอใช้
 ในราชการอย่าง ๑ การทรวาทก็เป็นเลิกแล้วแก่กัน (๒)

แต่ความประจักษ์แจ้งแก่พระญาณของสมเด็จพระนารายณ์ในครั้งนั้น
 ว่าจะไว้ใจต่อไปว่าฝรั่งจะไม่มารบพุ่งข้ายเมืองไทยไม่ไ้แล้ว จึงทรง
 เปลี่ยนทางรัฐาภิบาลโนบายแต่นั้นมา เริ่มด้วยศึกตระเตรียมขงกัน

(๑) ข้อนี้ เพราะซอลันตาเห็นว่าไทยที่สกัดเดิเรือทเลมน้อย ถ้าไม่ใช้จีน เรือไทย
 ก็จะไม่ไปไ้สกัดกั้นนัก มิใช่ไทยต้องเลิกเรือไปเมืองจีน

(๒) สัญญานี้เข้าใจว่าใช้อยู่ไม่ถึปี เลิกในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์นั่นเอง เพราะ
 ซอลันตาขาดทุน หรือเพราะเกิดรบกับอังกฤษอย่างใดอย่างหนึ่งนี้ เลิกห่างไปจากกรุงศรี
 อยุทธยาเสียคราว ๑ แล้วจึงเข้ามาขออนุญาตตั้งห้างอีก ในจดหมายเหตุซอลันตาว่ต้อง
 มาทำสัญญาใหม่ แต่ยังไม่พบสำเนา

พระนคร สำหรับจะต่อสู้ข้าศึกซึ่งจะมาทางทะเล ทรงพระราชดำริห์
 เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาอยู่ใกล้ทะเลนัก ข้าศึกอาจจะเอาเรือกำปั่นรบเข้ามา
 ถึงได้ จึงให้สร้างเมืองลพบุรีขึ้นเป็นราชธานีอีกแห่ง ๑ สำหรับจะไว้เป็น
 ทิศต่อสู้ข้าศึกซึ่งจะมาจากทางทะเล และสร้างป้อมปราการที่เมืองอนบุรี
 เมืองนนทบุรี ให้เป็นทักทกันข้าศึกในระยะทางที่จะขึ้นมาถึงกรุง ฯ ด้วย
 ขณะนั้นพวกบาทหลวงฝรั่งเศสเข้ามาตั้งอยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้ ๓ ปี
 ฝรั่งเศสไม่เข้ากันชอลันดา เพราะถือลัทธิศาสนาต่างกัน เมื่อพวก
 บาทหลวงทราบว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงปรารถนาจะสร้างป้อมปราการ
 เตรียมต่อสู้พวกชอลันดา ก็เห็นเป็นช่องโอกาสจะเข้ากันไทยให้สนิทได้
 เวลานั้นมีบาทหลวงฝรั่งเศสที่มากับชอลันดา ๑ ชื่อโทมาส์ เป็นผู้ได้
 เคยเรียนวิชาสร้างป้อมปราการ บิดออบจึงให้บาทหลวงโทมาส์ไปหา
 เจ้าพระยาโกษาชนเหล็ก รัชสาช่วยราชการที่จะทรงสร้างป้อมปราการ
 ที่เมืองลพบุรี บาทหลวงคนนั้นเป็นคนมีความรู้ คึกเคยแผนถวาย
 ค่องพระราชหฤทัย จึงได้เข้ารับราชการตั้งแต่แรกสร้างเมืองลพบุรี
 เมื่อขมมะเสง พ.ศ. ๒๒๐๘ บาทหลวงโทมาส์จะได้ทำแบบอย่างสร้างสิ่งใด
 อีกอย่างหาทรายหมดไม่ ปรากฏแต่ว่าสมเด็จพระนารายณ์พระราชทาน
 บ้านเรือนให้อยู่ในพระนคร แลโปรดให้สร้างโรงสวดพระราชทาน
 บาทหลวงโทมาส์ในบ้านนั้นด้วย บิดออบเห็นสมเด็จพระนารายณ์ทรง
 พระเมตตาบาทหลวงโทมาส์แลไม่ทรงรังเกียจศาสนาของตน จึงคิดว่า
 ถ้าหากไปย้แลพระเจ้าหลุยทรงฝากฝังพวกบาทหลวงฝรั่งเศส เหมือน
 อย่างพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษแลชอลันดา ได้มีพระราชสาส์นมาฝากฝัง

พวกพ่อค้า การแผ่ศาสนาคงจะสะดวกขึ้นอีกมาก บิชอปเบริชซึ่งเป็นหัวหน้า จึงให้บิชอปเคลิโอโปลิสซึ่งเป็นที่ ๒ กลับไปยุโรป ในขณะเสด็จ พ.ศ. ๒๒๐๘ นั้น ต่อมากงเป็นกบฏยากหลวงโทมาส์ชักโยงพวกยากหลวงเข้าไปช่วยราชการอย่างอื่นอีก จึงปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์โปรดให้บิชอปเบริชผู้เป็นหัวหน้าพวกยากหลวงเข้าเฝ้าเป็นครั้งแรก เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๒๐๘ แลพระราชทานทิวไร้วางวาทพกของพวกยากหลวงฝรั่งเศส (๓) เหมือนอย่างสมเด็จพระไชยราชาธิราชเคยพระราชทานพวกไปตเทศมาแต่ก่อน

บิชอปเคลิโอโปลิสไปถึงยุโรปในเวลาเมื่อใช้ไปรับรายงานฉบับแรกของบิชอปแล้ว เห็นชอบกบฏในการที่จะอาศัยเมืองไทยเป็นที่อำนวยความสะดวกทางประเทศตะวันออก จึงออกอาชญาตั้งให้บิชอปเบริชเป็นตำแหน่งสังฆราชอุดรธานีในเมืองไทย แลบรรดาประเทศที่ใกล้เคียงทั้งปวง อันมีใต้อยู่ในอำนาจปกครองของรัฐบาลสเปนแลไปตเทศส่วนพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ก็ให้ส่งพวกฝรั่งเศสที่เป็นช่างบ้าง ที่ชำนาญวิชาอื่นบ้างมาช่วยพวกยากหลวงอีกหลายคน แต่ตัวบิชอปเคลิโอโปลิสยังอยู่ในยุโรปจนปีฉลู พ.ศ. ๒๒๑๖ จึงกลับมา เสด็จพระราชสาสน์กับเครื่องราชบรรณาการของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับทั้งสมณสาสน์แลเครื่องราชบรรณาการของ ใช้เข้ามาให้สังฆราชถวายสมเด็จพระนารายณ์ จึงโปรดให้สังฆราชเบริชกับบิชอปเคลิโอโปลิสเข้าเฝ้าอย่างราชทูตจำทูลพระ

(๓) คือที่วัดเซ็นโยเซฟ อยู่ข้างเหนือวัดพุทธไสสวรรคย์ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

ราชสาส์น แต่ความในพระราชสาส์นของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล
 สมณสาส์นของโป๊ปที่มีมาครั้งนั้น จะว่าอย่างไรยังไม่พอสำเนา
 สันนิฐานว่า คงระยกย่องพระเกียรติยศในข้อที่ไม่ทรงรังเกียจศาสนา
 อันนั้นประการ ๑ ขอฝากพวกฝรั่งเศสทั้งพวกขาดหลวงที่มาสอนศาสนา
 แลพวกพ่อค้าที่มากำชาย ให้ทรงช่วยทำนุบำรุงประการ ๑ แลคง
 ประสงค์จะเป็นสัมพันธมิตร รัยจะช่วยพระราชธนะในบรรดาการทั้งปวง
 ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์จะต้องพระราชประสงค์นั้นประการ ๑ จึงเป็นเหตุ
 ให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงยินดีที่จะได้ มีทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์
 ที่ ๑๔ เพราะทรงทราบว่าพระเจ้าหลุยส์มีอำนาจมาก ฮอลันดาแล
 อังกฤษมีความยำเกรงทั้งสองพวก อีกประการ ๑ มีพระราชประสงค์
 อยู่ที่จะให้ ไทยได้เล่าเรียนรู่วิชาของฝรั่ง ซึ่งจะเอามาใช้ ให้เป็นประโยชน์
 แก่บ้านเมือง พวกฝรั่งเศสที่มากขาดหลวงก็ได้มาช่วยทำการให้เป็น
 ประโยชน์อยู่บ้างแล้ว ต่อไปจะได้หาผู้ที่จะเป็นครูฝึกวิชาต่าง ๆ ที่
 วิเศษขึ้นไป มีวิชาทหารเป็นต้นได้จากพระเจ้าหลุยส์ ด้วยเหตุนี้เมื่อ
 สังฆราชเชิญพระราชสาส์นแลสมณสาส์นมาถวายครั้งนั้น สมเด็จพระ
 นารายณ์มีพระราชประสงค์จะพระราชทานบำเหน็จทูตาทนทตให้ถูกพระ
 หฤทัยของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แลพระหฤทัยของโป๊ป จึงทรงรัยจะ
 สร้างวัดขึ้นเป็นที่สถิตของสังฆราชคฤศทั้งพระราชทาน การอันนี้ถ้า
 ว่าโดยราชประเพณีไทยก็ไม่เป็นการแปลกประหลาดอันใด ด้วย
 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไทยเคยสร้างวัดพระราชทานพวกแขกมาแต่ก่อนก็มี

แต่พวกสังฆราชขาดหลงคิดโดยใจของตนเห็นเป็นการอัครวิญญู เพราะไม่เคยปรากฏว่ามีพระเจ้าแผ่นดินที่ลอสศาสนาอื่นที่เคยสร้างวัดคฤศตังพระราชทานมาแต่ก่อน พวกสังฆราชขาดหลงจึงเกิดความเข้าใจว่า สมเด็จพระนารายณ์คงจะทรงเลื่อมใสในศาสนาคริสต์อยู่บ้าง ถ้าคิดอ่านอย่างไรให้คิดเห็นจะเชื่องเสด็จให้เขารัดได้สักเวลา ๑ เป็นแน่ ถ้าได้สมเด็จพระนารายณ์เขารัดแล้ว ราษฎรเมืองไทยก็คงพากันเขารัดตามเสด็จหมดทั้งบ้านทั้งเมือง จะเป็นปาฏิหาริณใหญ่หลวงที่พวกคนมาทำให้เกิดขึ้น เมื่อคิดเช่นนั้น พวกสังฆราชขาดหลงก็ยิ่งพยายามที่จะทำให้สมเด็จพระนารายณ์พอพระราชหฤทัยในการวางทั้งปวงแลเรียกหาพวกฝรั่งเคสมาถวายให้ทรงใช้สอยราชการ ได้มาทำการอันเป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้นหลายอย่าง เช่นตั้งโรงเรียนสอนภาษาแลวิชาศิลปศาสตร์ของฝรั่ง แลตั้งโรงพยาบาลเป็นต้น ส่วนสถานที่ต่างๆ ที่ต่างฝรั่งให้แบบอย่างสร้างขึ้นเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ก็มีมากที่ยังปรากฏอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เช่นพระที่นั่งพิไลยคัลลลักษณ (หอสูงที่ในวังจันทร์เกษม) ถึงประปาในพระราชวังหลวงเป็นต้น ที่เมืองลพบุรีมีขอมปรากฏการแลพระราชวังตลอดจนประปา ที่เมืองธนบุรีมีขอมวิไชยประสิทธิ์^(๑) แลเข้าใจว่ายังมีตามหัวเมืองอื่นต่อไปอีก คือขอมปรากฏการเมืองนครศรีธรรมราชแห่ง ๑ ขอมปรากฏการเมืองนครราชสีมา (เมืองเดิมอยู่ใกล้ตำบลสูงเนินเป็น ๒ เมือง เรียกว่าเมืองโคราคบุรี

(๑) ที่เรียกชื่อว่าขอมวิไชยประสิทธิ์ เข้าใจว่าพึงมาเรียกเมื่อเป็นขอมมุนวัง
ครั้งกรุงธนบุรี

คนเรียกว่าเมืองโคราชหรือเมืองเก่าเมือง ๓ เมืองสีมาเมือง ๓ ย้าย
มาสร้างเป็นเมืองใหม่จึงเอาชื่อเดิมมาปรังเรียกว่า เมืองนครราชสีมา
แต่คนยังคงเรียกว่าเมืองโคราช) แห่ง ๑ ข้อมปรการเมืองเพ็ชรบูรณ์
แห่ง ๑ ทรอเสียแล้วเข้าใจว่าเมืองพิษณุโลกแห่ง ๑ เมืองจันทบุรีแห่ง ๑
แต่ไค้ย็นว่าเมืองตะนาวศรีอีกแห่ง ๑ แต่จะสร้างแห่งไหนก่อนหลังกัน
อย่างไรหาทราบไม่ เรื่องราวในตอนที่กล่าวมานี้เป็นตอนก่อนวิชเชนทร
เข้ามารัษราชการ เพราะตาม ความทปรการในจดหมายเหตุฝรั่ง
วิชเชนทรพงเข้ามาถึงเมืองไทยเมื่อพวกสังฆราชยากหลวงฝรั่งเคสไค้
เข้ามาตั้งอยู่แล้วถึง ๑๓ ปี แลสมเด็จพระนารายณ์ไค้มีทางพระราช
ไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ อยู่แล้ว วิชเชนทรหาไค้เป็นผู้ชักโยงไทย
ให้เป็นไมตรีกับฝรั่งเคสไค้

เรื่องราวประวัติของวิชเชนทรนี้ ว่าเป็นชาวเมืองในประเทศ
กรีกเกิดเมื่อราวศตศก ๑๖๕๐ ตรงกับขชาติ พ.ศ. ๒๑๙๓ นาม
สกุลชื่อว่า เบราก็ แปลว่าเหยยวนกเขาตามภาษากรีก บิคามารดา
เป็นผู้คักยาก วิชเชนทรเห็นว่าบิคามารดาต้องหาเลี้ยงไค้ความ
ลำบากนัก คักจะหาเลี้ยงตัวเองจึงหนีไปรับจ้างเป็นลูกเรืออังกฤษ
ตั้งแต่อายุไค้ ๑๖ ปี ท่านองจะมีให้บิคามารดารู้อรอย จึงเปลี่ยน
เรียกชื่อตัวเองว่า ฟอลคอน อันเป็นภาษาอังกฤษ หมายความว่าเหยยว
นกเขาเหมือนกัน วิชเชนทรไค้ไปอยู่เมืองอังกฤษสักสองสามปี แล
รับจ้างลงเรือกำบนของพ่อค้าอังกฤษคน ๑ ชื่อ ยอชไฮวต์ ออกมาค้าขาย

ทางประเทศตะวันออก มาถึงเมืองไทยเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๒๑๘ เป็นปีที่ ๑๘ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เวลานั้นอายุวิชเยนทร์ได้ราว ๒๕ ปี ยอชไฮวต์ เห็นวิชเยนทร์เป็นคนฉลาดเฉลียว จึงให้อยู่ชอสนค้ำทกรุงศรีอยุธยา ต่อมายอชไฮวต์จะไปค้าขายที่เมืองอื่น วิชเยนทร์ไม่ปรารถนาจะไปด้วย เพราะได้เล่าเรียนรู้ภาษาไทย และได้สืมาคมคุ้นเคยกับพวกพ่อค้าที่ในกรุงมาอยู่แล้ว จึงออกจากการงานของยอชไฮวต์มาเข้าหุ้นส่วนกับพวกแขกเทศเคียวเรือค้าขายทางอินเดีย ครั้งหนึ่งเรือวิชเยนทร์ไปถูกพายุถึงอัมปางทางทะเลอินเดีย เมื่อวิชเยนทร์ขึ้นฝั่งได้ ไปพบราชทูตไทยที่กลับจากประเทศเปอร์เซีย เรือมาถูกพายุแตกที่ตรงนั้นเหมือนกัน วิชเยนทร์มีเงินติดตัวอยู่บ้าง จึงรับอาสาพาราชทูตไทยกลับมาถึงกรุงศรีอยุธยา เจ้าพระยาโกษาชนเหล็กเห็นวิชเยนทร์ภักดีต่อราชการ มีความชอบ จึงให้เขารับราชการอยู่ในกรมพระคลังสินค้า แต่แรกได้ทำการในหน้าที่สมุหยาญชี วิชเยนทร์เคยค้าขายเข้าใจเล่ห์กลของพวกพ่อค้า ไม่ช้าก็ทำความชอบให้ปรากฏ มีเรื่องราวกล่าวว่ครั้ง ๑ พวกพ่อค้าแขกเทศมาทวงเงินซึ่งอ้างว่าเกี่ยวค้างพระคลังสินค้าอยู่เป็นอันมาก เจ้าพระยาโกษาชนเหล็กให้วิชเยนทร์สอบยาญชีกับพวกแขก วิชเยนทร์สอบกลับได้หลักฐานว่าที่จริงพวกพ่อค้าแขกเป็นหนี้พระคลังสินค้าเป็นอันมาก กลับได้เงินหลวงมาเข้าพระคลัง เจ้าพระยาโกษาชนเหล็กก็ไว้วางใจวิชเยนทร์ยิ่งซึ้งกว่าแต่ก่อน กรวยทูลยกย่องต่อสมเด็จพระนารายณ์ จึงทรงตั้งเป็นหลวงวิชเยนทร์ มีตำแหน่งราชการในกรมพระคลังสินค้า

วิชเยนทรฉลาดเฉลียวทำการงานของพระคลังสินค้าไม่เสียเปรียบ
พวกพ่อค้า และรู้จักผ่อนผันการงานที่เกี่ยวข้องกับฝรั่ง โดยรู้จักนิสัยใจ
คอของฝรั่ง ไม่ช้านานเท่าใดพวกฝรั่งต่างชาติก็พากันชอบพอ พา
ให้การงานในพระคลังสินค้าเรียบร้อยเจริญขึ้น จึงเป็นเหตุให้ ได้เลื่อน
ยศขึ้นเป็นพระวิชเยนทร ตำแหน่งทำนองกรมท่าฝรั่ง อย่างพระโชฎีก
เป็นกรมท่าจีนคน (๑)

ในสมัยนั้นข้าราชการที่มีกำลังพาหนะ เป็นต้นแต่เจ้าพระยา
โกษา ฯลฯ ลงมา ทำการค้าขายด้วยไทยมาก พระโชฎีกแลพระจุฬา
ที่เป็นหัวหน้ากรมท่าซ้ายขวา ก็เป็นพ่อค้าใหญ่ในพวกจีนแลแขกด้วย
ในตัว วิชเยนทรเข้ารับราชการก็ทำการค้าขายมาด้วยแต่แรก ครั้นมี
วาศนาขึ้นการค้าขายก็ยิ่งใหญ่โตขึ้น โดยลำดับมา เพราะพวกอังกฤษ
แลฮอลันดาช่วยเกื้อหนุนด้วยประการต่าง ๆ จนวิชเยนทรมีกำลังตั้ง
ตัวได้ แต่รับราชการอยู่ในบังคับบัญชาเจ้าพระยาโกษาจนเหล็กตลอด
มา เรื่องประวัติของวิชเยนทรตอนต้นได้ความดังกล่าวนั้น

จะว่าด้วยเรื่องพงศาวดารต่อไป ถึงบวอก พ.ศ. ๒๒๒๓ บริษัท
ฝรั่งเศษเข้ามาตั้งค้าขายในกรุงศรีอยุธยาเป็นที่แรก สมเด็จพระนารายณ์
ก็ทรงยินดี พระราชทานอุปการะทำนบำรุงด้วยประการต่าง ๆ เพราะ
ว่ามีทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ ๑๕ อยู่แล้ว แลได้ทรงปรารถนา
อยู่แต่ก่อนว่า จะแต่งตั้งให้เสวยพระราชสาสนกับเครื่องบรรณาการไป

(๑) ในสมัยนั้น กรมท่าเป็นแต่กรมขึ้นกระทรวงพระคลัง กรมท่าขวาเป็น
ฝ่ายแขก กรมท่าซ้ายเป็นฝ่ายจีน กรมท่ากลางเมื่อแรกตั้งจะเป็นฝ่ายฝรั่งกรมัง

เจริญทางพระราชไมตรีคอยแทนพระเจ้าหลุยส์ไปเยี่ยมกรุงโรม แต่ยังคง
ชกชองอยู่ด้วยเรื่องเรือที่จะไป ครั้นบริษัทฝรั่งเศสมาอาสาจะรับทูตไป
จึงโปรดให้ทูตทูตไปเมืองฝรั่งเศสเป็นครั้งแรก เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๒๒๔
แต่ทูตทูตไปคราวแรกแตกกลางทางเลยสูญหายไปหมด หาได้ไปถึง
เมืองฝรั่งเศสไม่

ถึงขุขุ พ.ศ. ๒๒๒๖ เจ้าพระยาโกษาขุนเหล็กถึงอสัญกรรม เหตุ
อันนี้เป็นข้อสำคัญแก่เรื่องพงศาวดารในตอนต่อมาเป็นอย่างยิ่ง ด้วย
เจ้าพระยาโกษาขุนเหล็กเป็นคู่พระราชหฤทัยของสมเด็จพระนารายณ์
ทรงใช้สอยต่างพระเนตรพระกรรณในราชการสำคัญตั้งแต่ทำศึกสงคราม
กับพม่า ตลอดมาจนในการที่จะคบหาสมาคมกับฝรั่งเศส เจ้าพระยา
โกษาขุนเหล็กก็เป็นมอฆมนตรีในที่ปรึกษา และเป็นที่รับสั่งอำนวยการ
ตามพระราชโองบายทั้งสิ้น ก็การที่ไทยเริ่มสมาคมกับฝรั่งเศส ด้วย
พวกสังฆราชบาทหลวงเข้ามาเป็นผู้สื่อสารชักโยงครั้งนั้น ผู้ที่ไม่เห็น
ชอบด้วยในฝ่ายข้างไทยมีมาก เพราะไม่คิดเห็นประโยชน์ในทางรัฐา
ภิบาลนโยบายถึงถึงพระปรีชาญาณของสมเด็จพระนารายณ์ ก็พากัน
สงสัยว่าที่พวกสังฆราชบาทหลวงมาสามัคคีเป็นแต่กลอุบายจะให้ไทย
ละทิ้งพระพุทธศาสนาไปเซารคเป็นคฤศตัง ซึ่งที่แท้ก็เป็นความจริงอยู่
ส่วน ๓ จึงรงเกยจากการที่ไทยไปสมาคมกับฝรั่งเศส แต่เพราะคนทั้งหลาย
มีความสามัคคีในสมเด็จพระนารายณ์ แลวางใจในเจ้าพระยาโกษา
ขุนเหล็กว่ามีสติปัญญาและเป็นคนซื่อตรง ก็ไม่มีใครคิดอ่านว่านวายไป
อย่างไร ครั้นเจ้าพระยาโกษาขุนเหล็กถึงอสัญกรรม ข้าราชการ

ไทยที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยรองเจ้าพระยาโกษา
 ขุนเหล็กกลองมา คือ พระเพทราชา ๆ เป็นแก่นายทหาร ไม่สันตักแด
 ไม่ชอบการเกี่ยวข้องกับฝรั่ง ข้าราชการที่มีสติปัญญาสันตักทางการ
 ราชการต่างประเทศ มีแต่วิชเยนทรคนเดียว ในจดหมายเทศฝรั่งครั้งนั้น
 ว่าสมเด็จพระนารายณ์จะทรงตั้งวิชเยนทรเป็นที่โกษาธิบดี แต่วิชเยนทร
 ทูลขอตัวเสีย ด้วยเกรงข้าราชการจะพากันริษยามากนัก จึงทรงตั้ง
 ขุนนางเชื้อแขกคน ๑ เป็นที่โกษาธิบดี แต่จะเป็นพระยาหรือเป็นเจ้าพระ
 ยาหาปรากฏไม่ เพราะฝรั่งเรียงแต่ว่า “พระคลัง” แต่ว่าทำการารไม่
 ใดอย่างเจ้าพระยาโกษาขุนเหล็ก เพราะฉนั้นราชการที่เกี่ยวกับต่าง
 ประเทศจึงมาตกอยู่ในหน้าทวิชเยนทร เห็นจะโคเลอนขึ้นเป็นพระยา
 ในตอนนั้น แต่วิชเยนทรเป็นฝรั่งคนทั้งหลายไม่เชื่อถือไว้วางใจเหมือน
 อย่างเจ้าพระยาโกษาขุนเหล็ก แลยังมีเหตุให้รังเกียจอีกอย่าง ๑ ด้วย
 เติมวิชเยนทรถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกได้เมื่อก่อนนสภ ๑ จึงเข้าใจกัน
 โดยมากกว่าวิชเยนทรเป็นพรรคพวกของบาทหลวง ด้วยเหตุเหล่านี้
 ตั้งแต่เจ้าพระยาโกษาขุนเหล็กถึงอสัญกรรม ข้าราชการจึงตั้งคนแตก
 กันเป็น ๒ พวก คือพวกวิชเยนทรเป็นพวกชอบฝรั่งเศส พวกพระ
 เพทราชาเป็นพวกชิงฝรั่งเศส แต่ยังไม่ถึงเกิดเป็นอริกัน เพราะมี
 ความยำเกรงสมเด็จพระนารายณ์อยู่

ฝ่ายวิชเยนทรตั้งแต่ได้เป็นหัวหน้าในราชการต่างประเทศ ก็ตั้ง
 ใจพยายามที่จะให้บังเกิดประโยชน์แก่เมืองไทยด้วยการที่คบหาสมาคม

กษัตริย์ต่างประเทศ ให้สมเด็จพระราชประสงค์ของสมเด็จพระนารายณ์ คือ
 คิศจะให้ ไทยเป็นสัมพันธมิตรสนธิสัญญารัสเซีย ก็คกัณมิให้ชอลันคาแล
 อังกฤชคิครายไถ้น้อย่าง ๑ คิศจะบำรุงการค้าขายของไทยให้เจริญ
 โภคทรัพย์เป็นกำลังบ้านเมืองด้วยอย่าง ๑ การทั้ง ๒ อย่างนี้ ว่าที่ปรากฏ
 ได้จัดทำในชั้นวิชเยนทรเป็นหัวหน้าในราชการต่างประเทศเป็นประการใด
 จะอธิบายต่อไปทีละอย่าง จะว่าด้วยเรื่องสมาคมกับฝรั่งเศสก่อน

เมื่อเจ้าพระยาโกษาชนเหล็กยังมีชีวิตอยู่ สมเด็จพระนารายณ์
 ได้โปรดให้ราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อแทนพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
 เมื่อพระกา พ.ศ. ๒๒๕๔ ดังกล่าวมาแล้ว ทูตหายไปกว่าปี ทางกรุงศรี
 ออยุธยายังไม่ทราบแน่ชัดว่าจะไปเป็นอันตรายหรืออย่างไร สมเด็จพระ
 นารายณ์ทรงพระวิตก จึงโปรดให้จัดข้าราชการ ๒ คน ตามไปสืบ
 ข่าวทูตที่ไปคราวก่อน วิชเยนทรเป็นผู้จัดการครั้งนั้น จึงไปหาสังฆราช
 คฤศตัง^(๑) ขอบาทหลวงไปเป็นล่าม ๒ รูป ความคึกของวิชเยนทรหยาก
 จะให้พระเจ้าหลุยส์แต่งราชทูตพิเศษต่างพระองค์เข้ามาเจริญทางพระราช
 ไมตรี ตามแบบอย่างประเทศใหญ่ในยุโรปแต่งทูตไปยังประเทศที่มี
 เกียรติยศเสมอกัน เพราะทูตฝรั่งที่เคยเข้ามาแต่ก่อน มักเป็นแต่
 พ่อค้าเชิญพระราชสาส์นมา หาได้เป็นราชทูตตรงมาจากราชสำนัก
 จริง ๆ ไม่ วิชเยนทรคงไปผูกใจแข็งให้สังฆราชช่วยเพื้ทูลขอรับ
 ออกไปด้วย แลคงจะอ้างว่าถ้าพระเจ้าหลุยส์ให้ราชทูตเข้ามายกย่อง

(๑) ในตอนนี้ บิลอบเบร์รี่ที่เป็นสังฆราชแรกนั้นมรณภาพ ไปได้ตั้งให้บิลอบ
 เมเตโลปัส (รูปที่ทั้งมาใหม่) เป็นสังฆราชแทน

พระเกียรติยศสมเด็จพระนารายณ์อย่างนั้นแล้ว การที่จะแผ่ศาสนา
 ศฤศติงก็จะสววกชนอีกมาก สังฆราชเห็นชอบด้วยจึงยกขบวนความไป
 ให้ทูลพระเจ้าหลุยส์อีกทาง ๓ ทศไทยครั้งที่ ๒ ไปเมื่อขลุยม พ.ศ. ๒๒๒๖
 เมื่อไปถึงเมืองฝรั่งเศสรัฐบาลก็ต้อนรับเป็นอย่างดี แต่เป็นทูตถือศฤศติง
 เสนายกไปสยขาวทูตที่ไปคราวก่อน ไม่ได้เชิญพระราชสาสน์ไปถวาย
 พระเจ้าหลุยส์เป็นแต่ให้เฝ้าที่พระราชวังเวอซายในเวลาเสด็จออกประพาส
 ผ่านไป (๑) เมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน คฤศติง ๑๖๘๔ หาได้เสด็จ
 ออกรับเป็นการเต็มยศไม่

เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงทราบว่าสมเด็จพระนารายณ์ได้ทรง
 แต่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรี แต่เรือแตก ทูตเป็นอันตายเสียหมด
 ก็ทรงดำริเห็นว่าควรจะแต่งราชทูตให้เข้ามาสนองทางพระราชไมตรีให้
 ตั้งตามราชประเพณี เพราะแต่ก่อนเป็นแต่ให้สังฆราชปากหลวงเป็น
 ผู้เชิญพระราชสาสน์ ไม่เหมือนกษัตริย์สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงแต่งทูต
 ไป แลครั้งนั้นจะเป็นด้วยสังฆราชฝรั่งเศสที่แข็งแรงไปจากเมืองไทยว่า
 ภาวะไร หรือเป็นเพราะพวกปากหลวงเยซูอิตที่เมืองฝรั่งเศสจะทูลอธิบาย
 คอไปประการใดหาปรากฏไม่ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เข้าพระทัยว่า สมเด็จพระ
 นารายณ์ทรงเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาคริสต์ตั้งอยู่แล้ว เป็นแต่ยังกัก
 ด้วยเกรงความครหาจึงยังไม่เขาริต ถ้าพระเจ้าหลุยส์ให้ราชทูตเชิญกระแส

(๑) เมื่อคราวพระยามนตรีสุริยวงษ์ ชุ่ม เป็นราชทูตไปเมืองอังกฤษในรัชกาลที่ ๔
 กรุงรัตนโกสินทร์ ขากลับแวะเมืองฝรั่งเศสจะเฝ้าแอมบรอนไปเสียนที่ ๓ ก็ให้เฝ้าเวลา
 เสด็จประพาสเหมือนกัน คงถ่ายแบบมาแต่คราวที่กล่าวนี้

๒๕๖ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
รับสั่งเข้ามาทูลขอเชิญให้เป็นพระเกียรติยศแล้ว คงจะไม่ขัดพระ
อิริยาศย์เป็นแน่ เมื่อพระเจ้าหลุยส์ทรงแต่งตั้งให้เซวเลียมเดอโซมอง เป็น
เอกอัครราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรี จึงดำรัสสั่งให้มาทูลเชิญ
สมเด็จพระนารายณ์เข้าวัดตฤคคัง แลแต่งตั้งให้ข้าทูลหวงซึ่งสำหรับจะเป็น
ราชครูผู้ถวายศีลสมเด็จพระนารายณ์ ให้มากับราชทูตด้วยที่เคียวโดย
เชื่อพระเหตุตามกติกาคัพททไตทรงทรายนั้น ราชทูตฝรั่งเศสมาด้วย
เรือรบ ๒ ลำ รับทูตไทยที่ไปคราวที่ ๒ กลับมาส่งด้วย มาถึงเมืองไทย
ในขลุ่ย พ.ศ. ๒๒๒๘ วิชเยนทรลงมารับราชทูตฝรั่งเศส ทราบว่า
พระเจ้าหลุยส์ให้ราชทูตมาเชิญสมเด็จพระนารายณ์เข้าวัดก็ตกใจ ขอก
ขแจ้งแก่ทูตว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามั่นคง
เห็นจะไม่ยอมถอยศาสนาอื่น ไม่ควรจะทูลขอเชิญให้เกิดหมองหมางใน
ทางพระราชไมตรีที่ทูตเข้ามา ราชทูตฝรั่งเศสก็ไม่ฟัง ว่าเป็นข้อรับสั่ง
ของพระเจ้าหลุยส์ แม้ความในพระราชสาสน์ที่เชิญมาก็คือเรื่องชักชวน
ให้ทรงเลื่อมใสในศาสนา ราชทูตไม่สามารถจะยกเลิกได้ วิชเยนทร
ก็มิรู้จะทำประการใด ความทราบถึงสมเด็จพระนารายณ์ ครั้นทรง
รับรองราชทูตให้เป็นเกียรติยศแล้ว จึงทรงพระราชดำริห์ผ่อนผันโดย
พระปรีชาญาณ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาพระราชทานอนุญาต แล้ว
แต่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินคนใด ใครจะมีใจศรัทธาถอยศาสนาตฤคคังก็ไม่ห้าม
ปราม จะทรงทำนุบำรุงเหมือนแต่ก่อนด้วยประการทั้งปวง แต่ส่วน
พระองค์เมื่อราชทูตฝรั่งเศสให้วิชเยนทรกราบทูลวิงวอน มีรับสั่งให้

ราชทูตนำความไปกราบทูลพระเจ้าหลุยส์ว่า ทรงแจ้งพระหฤทัยอยู่แล้วว่า เพราะพระเจ้าหลุยส์ทรงรักใคร่จะให้สันติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงหยากให้ร่วมสาสนากัน แต่การถือสาสนาไม่ได้อยู่ในอำนาจมนุษย์ที่เลือกเอาเองได้ เพราะต้องแล้วแต่ศรัทธาที่จะเกิดขึ้นในใจเป็นใหญ่ ที่พระเจ้าหลุยส์ทรงชักชวนมานั้นก็ไม่ขัดขวาง จะตั้งพระหฤทัยไว้เป็นกลาง ถ้าหากว่าพระเป็นเจ้าบนสวรรค์บันดาลให้ความศรัทธาเกิดขึ้นในพระหฤทัยเมื่อใด ก็จะยอมเข้าร่วมกันไป ราชทูตก็มิรู้ที่จะตอบโต้อย่างไรต่อไป (๑)

ครั้นเมื่อราชทูตฝรั่งเศสจะกลับไปแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชดำริว่า ราชทูตไทยที่ไปจากหลวงพระบางสาสนายังหาได้ ไปถึงพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ไม่ จึงทรงให้ราชทูตอีกชุด ๑ ให้พระวิสุตรสุนทร (คือโกษาปาน) น้องเจ้าพระยาโกษาขุนเหล็กเป็นราชทูตไปกับฝรั่งเศสในปลายปีฉลูนั้น

การที่ไทยได้สัมภาษณ์กับฝรั่งเศส จนมีราชทูตเข้ามาจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ คราวนี้ เป็นประโยชน์แก่ไทยหลายอย่าง คือที่ใดพวกฝรั่งเศสซึ่งมีวิชาความรู้มาช่วยราชการนั้นเป็นต้น ในคราวที่ทูตมานี้ก็ปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์รับสั่งขอข้าราชการที่มากับทูตไว้ ๒ คน

(๑) คำราชทูตฝรั่งเศสกราบทูล แลคำตอบของสมเด็จพระนารายณ์ ที่แต่งไว้ในภาษาอังกฤษต้นักหนา มีอยู่ในหนังสือเรื่องเมืองไทยสมัยนั้นหลายเรื่อง แต่ที่เอาจากล่าวในที่นี้เพียงใจความสั้น ๆ

คนหนึ่งเป็นนายทหารชื่อเซวะเลียเคอพอแยงอยู่เป็นครูฝึกหัดทหารอย่างยุโรป แล้วทรงตั้งเป็นออกพระคึกคิสังคราม อีกคนหนึ่งชื่อเคอรามาเป็นนายช่าง แต่ชื่อที่เป็นประโยชน์สำคัญนั้น คือที่เป็นเหตุให้อังกฤษแลชอลันกาหายโศคร้ายหันมาเป็นทางไมตรีกับไทย หวังจะสนิสนมอย่างฝรั่งเศสบ้าง ด้วยเหตุนี้ วิชเยนทรจึงเป็นคนสำคัญชน

ส่วนการค้าขายที่วิชเยนทรคิดจะขงตั้งแต่ได้ว่าการต่างประเทศนั้นประสงค์จะให้เรือไทยไปค้าขายถึงนานาประเทศให้ได้กำไรเหมือนกบที่ฝรั่งมาค้าขายเมืองนียง วิชเยนทรคุ้นเคยกับอังกฤษยิ่งกว่าพวกอื่น เพราะได้เคยอยู่กับอังกฤษรู้นิสัยใจคอกันมาแต่ก่อน จึงคิดอ่านสร้างเรือกำปั่นหลวงเพิ่มเติมขึ้น แล้วชักชวนพวกอังกฤษให้มารับเดินเรือของหลวง ครั้นนั้นพวกอังกฤษที่ทำการของบริษัทได้ผลประโยชน์น้อยไม่พอใจมีอยู่เป็นอันมาก จะออกทำมาค้าขายโดยลำพังตนเอง บริษัทก็คอยระวังไม่ให้ค้าขายแข่ง วิชเยนทรรู้การอนัน จึงเกลี้ยกล่อมพวกอังกฤษโดยยอมอนุญาตให้เอาสินค้าของตนไปในเรือหลวงได้ด้วย ก็มีคนอังกฤษออกจากบริษัทมาสมัครรับราชการเป็นอันมาก มีจำนวนกว่า ๕๐ คน ต่อมาเจ้าผู้พิทักษ์ของบริษัทอังกฤษที่ในกรุงฯ ชื่อวิชาคเขอนาบี คน ๑ แซมยวลไฮวต์คน ๑ เกิดวิวาทกับบริษัท ออกมาสมัครรับราชการ เห็นจะเป็น ๒ คนนั้นมาขยายความให้ปรากฏว่า อังกฤษอยากได้เมืองมะริคไปเป็นท่าค้าขายของบริษัทอังกฤษ โดยอ้างว่าเพราะไทยไม่ทำนุบำรุงการค้าขายให้เจริญตามสมควร วิชเยนทรจึงตกลงขอให้จัดตั้งเมืองมะริคเป็นสถานที่ค้าขายของหลวง แลสร้างข้อมประจําท่าเหมือนสถานที่

ฝรั่งทั้งท่อน แล้วทูลขอให้ วิชาคเขอนาบีเป็นที่ออกพระเจ้าเมืองมะริค
 ผลทั้งแชนมवलไฮวต์เป็นเจ้าทำไปจัดการค้าขายของรัฐบาลที่เมืองมะริค
 ที่ไทยจัดการค้าขายคงกล่าวมานั้นบริษัทอังกฤษยอมไม่พอใจ เพราะ
 ประมูลแบ่งเอาคนของบริษัทมาให้ทำการค้าขายแข่งบริษัท แต่ไม่อาจ
 จะชักขวางอย่างไรได้ เพราะรัฐบาลอังกฤษยังคงคิดจะผูกพันเป็นไมตรี
 กัมไทยอยู่^(๑) แต่มาเมื่อเกิดชนค่วยพวกอังกฤษที่เป็นนายเรือกำปั่น
 ไทยชื่อกัปตันโคต เป็นคนสำคัญในพวกนั้นคน ๑ เขาแอบขอย่างความ
 ประพฤติกของบริษัทมาทำข้าง เช่นนั้นถ้าพบปะเรือเมืองพม่าไปค้าขาย
 ทางอินเดีย ก็จับเป็นเชลยเสีย โดยอ้างว่าพม่าเป็นข้าศึกกัมไทย
 จนเรือเมืองพม่าไม่ใคร่กล้าไปค้าขายทางอินเดีย อีกคราว ๑ ไปค้าขาย
 ที่เมืองคอสละคอนคา ซึ่งยังเป็นอิสระอยู่ใกล้เมืองมัทราฐ ไปเกิด
 วิวาทขึ้นโดยเจ้าของเมืองไม่ยอมใช้หนี้สิน ก็เอาขนิยงท่านแล้วจับเอา
 เรือเมืองคอสละคอนคามาเป็นเชลย เจ้าเมืองคอสละคอนคาไปค่อว่าบริษัท
 ว่า รัฐบาลอังกฤษเป็นไมตรีกันอยู่ เหตุใดจึงปล่อยให้คนอังกฤษ
 มาทำร้าย บริษัทจึงบอกออกไปยังรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งแจ้งกล่าวไทย
 วิชเยนทรว่าเป็นพวกฝรั่งเศส แลคิกอ่านเกลียดกล่อมเอาคนอังกฤษไป
 ค้างช่อง เพื่อแสวงหากำไรเป็นผลประโยชน์ของตน หาใช่เป็นความคิด
 ของไทยไม่ รัฐบาลอังกฤษชกเคือง จึงอนุญาตให้เรียกคนอังกฤษ

(๑) เมื่อพระเจ้าชาลส์ ๒ ล้มพระชนม์ พระเจ้าเจมส์ ๒ ได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ ถึงมีพระราชหัตถเลขาามบอกข่าวแก่วิชเยนทร มีสำเนาปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของอังกฤษ

ที่มาทำราชการอยู่กับไทยกลับไปให้หมด บริษัทได้ตั้งเรือรบออก
 เทียวรอบเรือกำปั่นไทยที่ไปค้าขายอยู่ทางอินเดีย แล้วให้เรือรบ ๓ ลำ
 มาที่เมืองมะริค เขาประกาศของรัฐบาลอังกฤษมาอ่านบอกพวกอังกฤษ
 ที่ทำราชการไทย เวลานั้นมีอยู่ที่ในกรุง ๖๒๕ คน อยู่ที่เมืองมะริค ๒๕ คน
 บังคับให้ออกจากราชการให้หมด แล้วส่งหนังสือลิติเมตัม ให้พระยา
 ตระนาวศรีส่งเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา เป็นหนังสือกราบทูลสมเด็จพระ
 นารายณ์กล่าวโทษวิเศษเขนทร ว่าทำการเกลี้ยบริษัทต่าง ๆ จนสูญเสีย
 ทรัพย์สินไปถึง ๔๐,๐๐๐ ปอนด์ ขอให้ใช้ทรัพย์สินนี้ภายในกำหนด ๒ เดือน
 ถ้าหาไม่จะต้องทำตามอำเภอใจ

ในระหว่างเวลาพระยาตระนาวศรีส่งหนังสือลิติเมตัมของบริษัท
 อังกฤษเข้ามาถึงกรุง ฯ ทางนั้นพวกอังกฤษที่มาอยู่เมืองไทยพากัน
 กลับรัฐบาลกลับไปเข้าอังกฤษ เชื้อเชิญพวกนายเรือรบชนพุกอยู่ที่
 เมืองมะริค ฝ่ายกัปตันเวลด์เตนนายเรือรบอังกฤษคิดว่าขอมไทยที่อยู่
 เมืองมะริคนั้น ถ้าเกิดรบกันชนกกับไทยจะต้องขอมเป็นการลำบาก เมื่อ
 พวกอังกฤษได้รบให้ ขนอ่อนบนเมืองแล้วควรจะทำให้เป็นประโยชน์สำหรับ
 การข้างหน้าเสียด้วยดีทีเดียว จึงให้ทหารลงมือขอมเมืองมะริค แล
 แย่งเอาเรือกำปั่นรบของไทยที่อยู่หน้าเมืองไปเสียด้วยลำ ๑ พระยาตระนาว
 ศรีเห็นอังกฤษก่อการสงครามขึ้นก่อน ก็ยกกองทัพลงมาจากเมือง
 ตระนาวศรี เข้าปล้นเมืองมะริคที่พวกอังกฤษตั้งอยู่ในกลางคืนวันที่ ๓๔
 กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๘๗ (ราวในเดือน ๘ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๒๓๗) พวก
 อังกฤษกำลังประมาณไม่กี่ตั้งขอมระวังตัว ถูกฆ่าพันตายเสียเป็น

อันมาก วิชาตเขนาบัตถิตายในทรม ไทยกลีบเอาข้อมคนไค้ แลแย่งเรือ
 รบอังกฤษไว้ไค้ลำ ๓ กัยทันเวลค้เตนกับพวกอังกฤษที่เหลอตายลงเรือ
 หนีไปไค้ ๒ ลำ พอข่าวทรายเข้ามาถึงกรุง ฯ สมเด็จพระนารายณ์ก็
 ให้มีพระราชกฤษฎีกา ประกาศเป็นสงครามกับบริษัทยอังกฤษ (๓) เมื่อ
 วันที่ ๑๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๘๗ (ราวในเดือน ๘ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๒๓๐)
 อังกฤษกับไทยจึงเลยเป็นข้าศึกกันมาจนตลอดรัชการสมเด็จพระนารายณ์
 พอถึงเดือน ๑๐ ปีเถาะนั้น มองสิเออร์เทอลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส
 ก็พาโกษาปานกลับมาสั่งถึงกรุง ฯ ทูตไทยคราวโกษาปานไปเมืองฝรั่ง
 เศสครั้งนั้น เลื่องลือในยุโรปมาก เพราะเป็นที่แรกที่ปรากฏว่าพระเจ้า
 แผ่นดินประเทศทางทวีปออกแต่งราชทูตไปยังราชสำนักพระเจ้าแผ่นดิน
 ฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยส์ทรงรับรองยกย่องเกียรติยศเป็นอย่างสูง ถึงให้
 ตั้เหรียญแลเขียนรูปราชทูตไทยเข้าเฝ้าไว้เป็นที่ระลึก ราชทูตฝรั่งเศส
 เข้ามาคราวนั้นก็ให้เชิญเครื่องราชอิศริยาภรณ์มาประทานวิเศษเอนทร แลตั้ง
 ให้เป็นผู้มียศยศสูงอย่างฝรั่งเศสด้วย สันนิฐานว่าเห็นจะเป็นในคราว
 นี้เอง ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์โปรด ฯ ให้เลื่อนยศศักดิ์วิเศษเอนทร
 ชนเป็นเจ้าพระยา

แต่ทูตไทยที่ไปคราวโกษาปานจะไค้รับกระแสรับสั่งให้ไปจัดการงาน
 อย่างใดกับฝรั่งเศสยังหาปรากฏไม่ ถึงการที่พระเจ้าหลุยส์ ๑๔ ให้
 ราชทูตเข้ามาครั้งที่สอง คราวมาสั่งโกษาปาน ก็ยังไม่พบหลักฐาน

(๓) ต้นฉบับประกาศแปลเป็นภาษาอังกฤษ มีอยู่ในจดหมายเหตุอังกฤษ ซึ่งหอ
 พระสมุด ฯ พิมพ์เล่ม ๔ หน้า ๑๘๓

ช้กันเข้ามาทำไม เป็นแต่ปรากฏว่าพระเจ้าหลุยทรงจัดทหารฝรั่งเศส
มีจำนวน ๓,๕๐๐ คน นายพลชื่อ เกลส์ฟาส เป็นผู้บังคับบัญชา ให้มารับ
ราชการของสมเด็จพระนารายณ์ แลปรากฏในจดหมายเหตุของฝรั่งว่า
เมื่อทหารเหล่านั้นมาถึงเมืองไทย ทูตฝรั่งเศสจะพามาชนทกรุงศรี
อยุธยา รัฐบาลไทยหาขอมไม่ ให้แบ่งส่งไปรักษาย้อมที่เมืองมะริด
๒ กองร้อย นอกจากนั้นให้ช่วยประจำรักษาเมืองธนบุรี จึงได้สร้างย้อม
ใหญ่ขึ้นทางฝั่งตะวันออก (ตรงที่ตั้งโรงเรียนราชินีทุกวันนี้) อีกย้อม ๑
การที่พระเจ้าหลุยส่งทหารฝรั่งเศสเข้ามาคราวนั้น เป็นต้นเหตุร้ายที่จะ
เกิดในเมืองไทย ค่วยทำให้คนระแวงสงสัยคิดเห็นกันไปต่าง ๆ เพราะ
ทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสแล้วกว่าปี ไทยจึงเกิดวิวาทกับอังกฤษขึ้น
ทางนี้ จะเข้าใจว่าทหารฝรั่งเศสมาช่วยไทยรบกับอังกฤษครั้งนั้นไม่ได้
จึงสงสัยกันไปว่าเพราะวิชาเขมรเห็นศัตรูมีมาก จะคิดอ่านเอากำลัง
ฝรั่งเศสมาไว้ของกันตัว แลสงสัยพระเจ้าหลุยที่ให้ทหารฝรั่งเศสมา
ว่าเพราะคิดจะให้มายึดเอาเมืองไทยไว้ในอำนาจ แต่เมื่อพิจารณาใน
สมัยนั้นเห็นว่าจำนวนทหารที่มาน้อยนัก ไม่พอจะยึดเอาบ้านเมืองได้ เหตุ
ที่ทรงที่พระเจ้าหลุยส่งทหารฝรั่งเศสมาครั้งนั้น เห็นจะเป็นด้วยสมเด็จพระ
นารายณ์ต้องพระประสงค์จะจัดทหารไทยตามแบบอย่างยุโรป สำหรับ
รักษาย้อมปราการที่ก่อสร้างขึ้นใหม่ ได้นายทหารฝรั่งเศสไว้เป็นครู
ฝึกหัดคน ๑ ไม่พอ ราชทูตฝรั่งเศสที่มาคราวแรกเห็นจะทูลรับรองไปว่า
จะไปทูลขอให้พระเจ้าหลุยทรงจัดครูทหารมาถวายอีกให้พอ ครั้นทูต
ฝรั่งเศสกลับไปแล้วไม่ช้านัก พวกแขกมุกกะสันเป็นขบถขึ้นในกรุง ฯ

เกือบจะแย่งข้อมวิไชยประสิทธิ์ ซึ่งเซวะเลียเคอพอแบง นายทหาร
ฝรั่งเศสอยู่รักษาเอาไว้ได้ พระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ไท้ทราบข่าวอนั้น จะส่ง
แต่ครุฑทหารมา เกรงเกิดเหตุการณ์อย่างนั้นอีกจะเสียเกียรติยศฝรั่งเศส
แลประสงค์จะให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงเลื่อมใสใช้สอยทหารฝรั่งเศส
รักษาพระองค์ (๑) ด้วยอีกอย่าง ๑ จะไ้เป็นกำลังแลวาศิของฝรั่งเศส
ในวันหน้าต่อไป จึงส่งทหารมาถวายทั้งกรม เห็นจะไม่ไ้คิดร้ายแรงไป
กว่านั้น แต่ข้างที่พวกบาทหลวงเยซูอิจะสนับสนุนโดยเห็นว่าจะเป็นกำลัง
ข้อมกนการแผ่ศาสนาด้วยก็ไ้ แต่สมเด็จพระนารายณ์คงไม่ไ้
คำรัลขอ แลไม่พอพระราชหฤทัยที่พระเจ้าหลุยส่งทหารฝรั่งเศสมา
ถวายนั้นเป็นแน่ แต่อย่างไรก็คิดทหารฝรั่งเศสมาคราวนั้น มาถึงพอ
เหมาะแก่เหตุการณ์ที่ไทยเกิดรบกับยวีชอังกฤษ ที่ไม่ปรากฏว่า
อังกฤษมายุกรุกที่เมืองมรวคหรือที่ใดอีก ข้างที่จะเป็นเพราะที่ไทยไ้
ทหารฝรั่งเศสมาช่วยก็จะเป็นไ้

มองสิเออร์ เดอลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสอยู่ในเมืองไทย ๓ เดือน
พอลงเอนอายุก็ทุลลากลับไป สมเด็จพระนารายณ์ทรงตั้งพระวิสูตร
สุนทร (ปาน) เป็นพระยาโกษาธิบดี แล้วทรงแต่งตั้งทาดานทูตให้ไปกับ
ราชทูตฝรั่งเศสคราวนั้นอีกคร้ง ๑ ให้ไปเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ แลไปเฝ้า
โป๊ปที่กรุงโรมด้วย แต่จะมีขัธราชการอย่าใดที่ไ้ไปหาปรากฏไม่ ข้างที่
จะเกี่ยวขงแก่การให้ไปขอกคนทหารฝรั่งเศส ซึ่งพระเจ้าหลุยส่งมาก็จะ

(๑) มีในจดหมายเหตุฝรั่งว่า สมเด็จพระนารายณ์ มีทหารรักษารักษาพระองค์
เป็นแขกเทศกรม ๑ ส่วนพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสก็มีทหารรักษาพระองค์เป็นชาวสวิส
ทั้งกรมเป็นแบบแผนอยู่

เป็นได้ ปรากฏแต่ว่าพาเด็กไทยไปฝากเล่าเรียนวิชาที่เมืองฝรั่งเศส
หลายคน ส่วนกองทัพฝรั่งเศสนั้น คงให้รักษาย้อมที่เมืองอินชัวแล
เมืองมริคต่อมา เป็นแต่ไปรอกให้นายทหารผลัดเปลี่ยนกันขึ้นไปฝึกหัด
ทหารไทยที่เมืองลพบุรี แต่ทำให้กองทัพฝรั่งเศสขึ้นไปไม่

ราชทูตฝรั่งเศสกลับไปไต่ & เก็บน ทางนี้สมเด็จพระนารายณ์
ประจวบเมื่อเดือน ๖ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๒๓๓ แล้วเลยเกิดจลาจลขึ้นใน
เมืองไทย มูลเหตุที่จะเกิดจลาจลครั้งนั้น เพราะสมเด็จพระนารายณ์ไม่
มีพระราชโอรสที่จะรับรัชทายาท มีแต่เจ้าฟ้าราชธิศา ซึ่งทรงตั้งเป็น
กรมหลวงโยธาทิพพระองค์ ๑ น้องเชอมี ๓ พระองค์ คือเจ้าฟ้าหญิง
ทรงตั้งเป็นกรมหลวงโยธาทิพพระองค์ ๑ เจ้าฟ้าชาย ทรงพระนามว่า
เจ้าฟ้าอภัยทศ^(๑) พระองค์ ๑ อีกพระองค์ ๑ เป็นพระองค์น้อย หาปรากฏ
พระนามไม่ แต่น้องยาเชอทั้ง ๒ พระองค์ไม่ถูกพระอริยาไยสมเด็จพระ
นารายณ์ จึงเลยแสดงว่าประจวบแต่กษัตริย์ หาได้ไปมาเฝ้าเห็นไม่
สมเด็จพระนารายณ์ทรงเลียงเจ้าราชสีนกุลองค์ ๓ ทรงตั้งเป็นทพระย
เป็นผู้ปฏิบัติแลตามเสด็จใกล้ ชีวิตก็พระองค์อยู่เป็นนิจ ทรงพระเมตตา
เหมือนอย่างเป็นพระราชบุตร^(๒) แต่สมเด็จพระนารายณ์หาได้ทรงแสดง
ให้ปรากฏว่า จะทรงประสิทธิ์ฐานเจ้านายพระองค์ใดให้เป็นรัชทายาทไม่

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เจ้าฟ้าอภัยทศเป็นพระราชโอรสสมเด็จพระ
นารายณ์ แต่ในจดหมายเหตุครั้งนั้น ว่าเป็นน้องยาเชอทุกฉบับ

(๒) ในรัชกระบวรแห่งพุทธชาตราชพีชร์พวงสมเด็จพระนารายณ์เสด็จขึ้นพระบาท มี
กระบวรพระบัพที่ตามเสด็จอยู่ต่อพระราชนานปรากฏในวันนั้น

จดหมายเหตของฝรั่งว่า วิชเยนทรไคเคยกกราบทุกขอให้ทรงตั้งสมเด็จพระ
พระราชธิดาไว้ในรัชทายาท แต่สมเด็จพระนารายณ์ดำริว่า จะให้
ผู้หญิงครอบครองเมืองฝักไยวณราชประเพณี แล้วหาไคเคยตัว
ไปประการใดไม่ วิชเยนทรเห็นสมเด็จพระนารายณ์ทรงยกย่องพระบิ
ไว้ในรัชชบุตรบุญธรรม จึงเข้าใจว่าถาถึงเวลาจะทรงมอบเวนราช
สมบัติ คงจะมอบพระราชทานแก่พระบิ ด้วยคาคกรอย่างว่ามาน
จึงคิดอ่านกับพวกบาทหลวงเยซูอิตฝรั่งเศส ซึ่งรับอาสามาเป็นครูสอน
วิชาต่าง ๆ พากเพียรเกลี้ยกล่อมพระบิให้เป็นพรรคพวกข้างฝรั่ง
นัยว่าจนถึงเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาคริสต์ตั้งทัวย ความที่กล่าวมาน
หามีปรากฏในจดหมายเหตข้างฝ่ายไทยไม่ แต่มีหลักฐานที่ควรเชื่อ
ไคเป็นแน่อย่างหนึ่งว่า เมื่อตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์นั้น
พวกข้าราชการพากันระแวงว่าวิชเยนทรจะคิดร้ายต่อบ้านเมือง จึงไป
เข้าเป็นพวกพระเพทราชาโดยมาก จนกิตติศัพท์ทราบถึงราชทูตฝรั่งเศส
ซึ่งมาคราวหลัง ไคกล่าวไว้ในจดหมายเหตว่า “มีเสียงพวกันเป็น
ความลับในพวกไทยว่า ถ้าหากพระเพทราชาหรือหลวงสรศักดิ์ซึ่งเป็น
ลูกของพระเพทราชา หนีไปจนสมเด็จพระนารายณ์สวรรคต บางทีอาจจะ
ไคราชสมบัติ” ดังนี้

ครั้นสมเด็จพระนารายณ์ประชวร พอพวกข้าราชการเห็นว่าจะเสก
สวรรคตในไม่ช้า ความหวาดหวั่นด้วยเรื่องรัชทายาทก็เกิดขึ้นด้วยกัน
ทั้ง ๒ ฝ่าย ฝ่ายวิชเยนทรหวาดว่าถ้าพระเพทราชาไคเป็นใหญ่ก็คงจะ

ทำร้ายพวกข้างฝรั่ง ฝ่ายข้างพระเพทราชาก็หวาดกลัววิชเชนทรจะเอา
ทหารฝรั่งเศษขึ้นมาจับกุมกักขังให้ข้าราชการทั้งปวงยอมให้พระขยชน
ครองราชสมบัติ ทั้ง ๒ ฝ่ายต่างเห็นว่าจะต้องรีบทำการอย่างใดอย่าง
หนึ่งป้องกันอันตราย จะนิ่งอยู่ไม่ได้ พระเพทราชามีพรรคพวกมากกว่า
แลอยู่ใกล้กว่า จึงได้โอกาสทำก่อนวิชเชนทร (๑)

แต่การที่พระเพทราชาทำในชั้นต้น เมื่อมาพิเคราะห์เหตุตามเหตุผล
เห็นว่าความสมจริงอย่างกล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าพระเพท
ราชาประสงค์เพียงจะกำจัดวิชเชนทรกับผู้ที่เป็นพรรคพวกฝรั่ง แล้วจะ
ถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าเอกทัศซึ่งเป็นสมเด็จพระอนุชา หาได้ประสงค์
จะชิงเอาราชสมบัติเองไม่ แต่หากหลวงสรศักดิ์แกลังเลเลือกใส่ให้การ
กำเนิรเกินประสงค์ไป พระเพทราชาจึงต้องจำชิงราชสมบัติไปตามเลย
ปลาต้อยอย่าง ๓ ที่จกหมายเหตุของฝรั่ง ครั้นนั้นก็มากมายหลายฉย
แต่ไม่มีในฉยใดที่จะปรากฏว่าผู้แต่งรู้ไว้ว่าหลวงสรศักดิ์เป็นราชโอรส
ลับของสมเด็จพระนารายณ์ ดังว่าในหนังสือพระราชพงศาวดาร กล่าว
แต่ว่าเป็นบุตรพระเพทราชาทุก ๆ ฉย ขอนทำให้เห็นว่าที่อ้างว่าหลวง
สรศักดิ์เป็นราชโอรสของสมเด็จพระนารายณ์ จะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นใน
รัชกาลภายหลังต่อมาเมื่อจวนจะเสียดวง ๆ หลวงสรศักดิ์เองหาได้ตั้ง
ตัวเป็นราชโอรสลับดังกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารไม่

(๑) นายทหารฝรั่งเศษคน ๑ ซึ่งอยู่ในเมืองไทยเวลานั้น กล่าวไว้ในจดหมาย
เหตุว่า วิชเชนทรนั้นถึงเป็นขุนนางผู้ใหญ่ก็จริง แต่สมเด็จพระนารายณ์ไม่ได้ทรงให้
สอยสนธิสนมเหมือนพระเพทราชา ต่อมีราชการจึงรับสั่งให้หามาเข้าเฝ้า ส่วนพระเพท
ราชานั้นประจำอยู่ในพระราชวัง เข้าออกนอกไม่ได้เสมอ

เรื่องราวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามปรากฏในจดหมายเหตุฝรั่ง
 เนื้อเรื่องยกยดของกษัตริย์หนังสือพระราชพงศาวดาร เป็นแต่มีรายการ
 พิสดารออกไปว่า เมื่อเดือน ๖ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๒๓๓ สมเด็จพระนารายณ์
 ทรงพระประชวร ประทับอยู่ที่พระที่นั่งสุทลาสวรรค์ในพระราชวังเมือง
 ลพบุรี พอพระเพทราชาเห็นว่าพระอาการหนักจะไม่คืนดีได้เป็นแน่แล้ว
 ก็สั่งให้ตั้งกองล้อมวงรักษาพระราชวังให้กวดขัน (ตั้งแต่วันที่ ๒๖
 พฤษภาคม) พระเพทราชาเข้าไปบัญชาการอยู่ในพระราชวัง แล้วให้ไป
 เรียกวิชเณตรกับนายทหารฝรั่งเศษซึ่งขึ้นไปอยู่ที่เมืองลพบุรี ในเวลานั้น
 เข้าไปบอกว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระประชวร เกียวนมกิตติศัพท์ว่า
 มีผู้จะคิดขบถชิงราชสมบัติ กำลังจะสืบสาวเอาตัวผู้คิดร้าย จะต้องให้เอา
 ตัววิชเณตรกับนายทหารเหล่านั้นคุมไว้ก่อน แล้วจึงสั่งให้เอาตัวไป
 กักขังไว้ทั้งหมด ต่อมาอีกวัน ๑ พระเพทราชาให้เอาพระขรรค์มาพิจารณา
 ทำนองพระขรรค์จะรับว่าวิชเณตรได้พูดว่าจะให้เป็นรัชทายาท ในวันนั้น
 จึงสั่งให้เอาพระขรรค์ไปประหารชีวิตเสีย แล้วเอาตัววิชเณตรมาชำระ
 อยู่ ๓ วัน พิจารณาว่าวิชเณตรคิดขบถจะชิงราชสมบัติให้พระขรรค์ ด้วย
 ประสงค์จะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แล้วจะคิดการมักใหญ่ใฝ่สูง
 ต่อไป ให้เอาวิชเณตรไปประหารชีวิตที่ทะเลสาบศรี (เมื่อวันที่ ๔
 มิถุนายน) วิชเณตรเมื่อตายอายุราว ๔๐ ปี การที่พระเพทราชาชำระ
 พระขรรค์แล้ววิชเณตรนั้นไม่ได้กราบทูลสมเด็จพระนารายณ์ ครั้นทรงทราบ
 ว่าพระขรรค์ถูกประหารชีวิต ก็ทรงโทมนัสน้อยพระฤทธิเป็นกำลัง แต่
 ประชวรอยู่ในที่พระบัลลังก์ ไม่สามารถจะทำอย่างใดก็ได้ ก็ได้แต่ทรง

แข่งสายพระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ แต่ว่าพระวาทาทรงแข่งสาย
นั้นมีผลต่อไปเป็นอันมาก คงจะปรากฏต่อไปภายหลัง

ฝ่ายพระเพทราชาเมื่อประหารชีวิตพระขัยแล้ววิชเยนทรแล้ว จึงให้
ลงมาเชิญเจ้านายน้องชายเธอทั้ง ๒ พระองค์ซึ่งอยู่ณกรุงศรีอยุธยา เจ้าพา
อภัยศักดิ์ทรงทราบว่าสมเด็จพระนารายณ์ประหารหนัก แลพระเพทราชา
ไต่ถามพระขัยกบฏวิชเยนทรเสียแล้วก็สำคัญว่าจะไต่ราชสมบัติ จึงชวน
น้องชายเธออีกองค์ ๑ เล็ดจันไปยงเมืองลพบุรี พระเพทราชามารับรอง
แลจัดทรัพย์ถวายเป็นอันดี แต่ต่อมาอีก ๒ วันหลวงสรศักดิ์ให้ปลง
พระชนม์เสียทั้ง ๒ พระองค์ (๑) แทนไปพระเพทราชาตั้งหน้ากำจัด
ฝรั่งเศส พวกซอลันตาก็เข้าช่วยคิกอานด้วย เพราะไม่ถูกกับฝรั่งเศส
มาแต่ก่อน ปรากฏว่าพระเพทราชาให้พระยาโกษา (ปาน) ลงมายังเมือง
อินบุรีบอกนายพลเคสท์ฟาสฝรั่งเศส ว่ามีรับสั่งสมเด็จพระนารายณ์ให้หา
จันไปยงเมืองลพบุรี ในขณะนั้นเคสท์ฟาสยังหาทราบว่าเกิดเหตุอย่างไรไม่
จึงพานายทหารคิกอานไปข้างจันไปกับโกษาปาน ครั้นไปถึงกรุง เห็น
ตระเตรียมมข้อมคูเครื่องคัสตราวุธผิดปลาก นักแคลงใจจะกลับลงมา
พวกข้าหลวงไทยหายขมไม่ ก็พากันจันไปยงเมืองลพบุรี พระเพทราชา
บอกว่ เกี่ยววณกองทัพไทยที่ยกไปทางเมืองลาวยกขอกำลังเพิ่มเติม
สมเด็จพระนารายณ์ทรงประหารอยู่ มีรับสั่งว่าเป็นการศึกสำคัญ จะ
ให้ทหารฝรั่งเศสที่อยู่เมืองอินบุรีแลเมืองมะริดรีบไปช่วยจะไต่หรือไม่ไต่

(๑) การที่ปลงพระชนม์น้องชายเธอ ๒ พระองค์ หลวงสรศักดิ์ประสงค์จะให้พระ
เพทราชาจำต้องชิงราชสมบัติ เพราะสันเจ้านายที่จะรับรัชทายาท

เคสฟาซตอบว่า ทหารทั้งปวงนพระเจ้หลยมีรบสั่งให้มารบราชการอยู่ใน
 สมเด็จพระนารายณ์ เมื่อไปรบให้ไปรพุงทางไหนก็จะต้งไปตามรบสั่ง
 พระเพทราชาจึงว่า ถ้าเช่นนั้นให้เคสฟาซเขียนหนังสือส่งไปยังนายทหาร
 ทงทเมืองธนแลเมืองมะริคให้รบยกไปตามรบสั่ง เคสฟาซชนไปถึง
 เมืองลพบุรีไทรรายเรื่องทเกิดเหตุ จึงตอบว่าทจะเขียนหนังสือส่งไปยัง
 นายทหารฝรั่งเศสทเมืองมะริคนี้ก็ควรแล้ว แต่ทหารทอยู่เมืองธนเป็น
 ทักใกล้ ถ้าเคสฟาซไม่ลงไปสั่งเอง พวกทหารจะเกิดสงสัยเกรงจะไม่
 ยอมไป พระเพทราชาจึงให้เคสฟาซเขียนหนังสือถึงนายทหารทเมืองมะริค
 เคสฟาซจะเขียนหนังสือบอกว่ามีเหตุร้ายให้รู้ตรง ๆ ไม่ได้ จึงแกลัง
 เขียนใช้ศัพทแสง ให้ผิดสำนวนจนทหมายไปมาอย่างสามัญ ประสงค์
 จะให้นายทหารฝรั่งเศสทเมืองมะริคคิดเห็นผิดสังเกตเขาเอง แล้วมอบ
 หนังสือให้พระเพทราชา ๆ จึงยกเอาบุตรชายของเคสฟาซซึ่งเป็นนายทหาร
 ไว้เป็นทจ่านำ แล้วปล่อยให้เคสฟาซกลับลงมาเมืองธน เคสฟาซ
 กลับลงมาถึงเมืองธน ก็ให้ทหารฝรั่งเศสอดชนวนขนใหญ่ทขอมวิไชย
 ประสิทธิ์เลียทงหมด แล้วให้ชนเครื่องศัสตราวุธทฤทธานททยิงใช้การได้
 ย้ายมาขอมใหญ่ข้างฝั่งทวันออก ด้วยทหารฝรั่งเศสตั้งแต่มาอยู่ใน
 เมืองไทยเจ็บช่วยล้มตายเสียเป็นอันมาก ทยิงไปเค้รเรือทายนหลวง
 อยกมขาง เหลือทหารอยู่เพียงสัก ๓๐๐ คนไม่พอจะรักษาทง ๒ ขอม
 จึงมารวมกันคอยต่อสรักษาควทขอมใหม่แต่แห่งเดียว ครนพระเพท
 ราชาไทรรายว่าทหารฝรั่งเศสเข้าขอมเตรียมจะต่อสู้ทเมืองธน ก็ให้ข
 ลังนราชบาดหลวงแลพวกฝรั่งเศสทั้งปวงเอาไปขังไว้เป็นทจ่านำทงหมด

พวกเชื้อสายไปตเทศที่ถือศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก ก็ให้รวบรวมตัว
 ไปคุมไว้ที่เกาะแห่ง ๓ แล้วให้กองทัพยกลงมาตั้งล้อมล้อมที่เมืองอินไว้
 แล้วให้ตั้งค่ายรายขนทเมืองสมทปรากฏแลเมืองพระ ประแดงก็ทางเรือ
 กำบังมิให้ชนมาช่วยทหารฝรั่งเศสได้ ขณะนั้นเค็สฟาซให้นายทหาร
 ลงเรือไปบอกนายทหารฝรั่งเศสซึ่งคุมเรือกำบังหลวงมาทางทะเล ไทย
 ก็จับได้ทั้ง ๒ ลำ

ในเวลากำลังรบกับฝรั่งเศสอยู่ดังกล่าวมานี้ สมเด็จพระนารายณ์
 สวรรคตที่เมืองลพบุรี เมื่อวันอาทิตย์เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะโรง
 พ.ศ. ๒๒๓๓ (ตรงกับวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๘) เสวยราช
 สมบัติมาได้ ๓๒ ปี ว่าพระชันษา ๕๘ ปี เวลานั้นหมคนั้นเจ้านายที่จระบี
 รัชทายาท ทั้งเป็นเวลากำลังรบพุ่งกับฝรั่งเศส ข้าราชการทั้งปวงก็จำต้อง
 เชิญพระเพทราชาขึ้นครองราชสมบัติ ครั้นจัดการเชิญพระบรมศพลง
 มายังกรุงศรีอยุธยาแล้วก็รบกับฝรั่งเศสต่อมา ฝรั่งเศสต้องถูกล้อมอยู่ใน
 บอม ๒ เดือนสิ้นเสบียงอาหาร จึงให้มาขอเลิกรบกับนายทัพไทย ว่าไม่
 ได้คิดจะทำร้ายเมืองไทย ปรารถนาแต่จะกลับไปบ้านเมืองเท่านั้น สมเด็จพระ
 เพทราชาจึงให้ขอลอบเมเตโลโปลิสที่เป็นสิ่งจรรยาชไปพดจากขุนนายพล
 เค็สฟาซเป็นอันตกลงกัน ฝ่ายไทยคนเรือกำบังฝรั่งเศสที่ยกไว้ ให้
 บันทุกทหารฝรั่งเศสกลับไปบ้านเมือง แต่ยกตัวสิ่งจรรยาชขาดหลวงกับ
 พวกพ่อค้าฝรั่งเศสไว้เป็นตัวจำนำ จนกว่าราชทูตไทยที่ไปอยู่ในเมือง
 ฝรั่งเศสกลับมาถึงจึงจะปล่อยไป ทหารฝรั่งเศสที่เหลืออยู่ที่เมืองมริค
 ๖๐ คนก็ปล่อยไปอย่างเดียวกัน ครั้นนั้นนอกจากทหารฝรั่งเศสที่ตาย

ในเวลารบพุ่งกัน แลยาคหลวงเบซุอิต ๓ คนซึ่งไปบวชเป็นพระไทย โดยประสงค์จะลักเพศปลอมสอนศาสนาทุกคั้ง อย่างเคยปลอมเป็นพราหมณ์ในอินเดียมาแล้ว ไทยหาได้ฆ่าฟันฝรั่งเศษคนใดให้ล้มตายไม่ เมื่อกำจัดทหารฝรั่งเศษไปแล้ว จึงให้รื้อทำลายข้อมใหญ่ที่เมืองธนบุรี ข้างฝั่งตะวันออกเสีย คงไว้แต่ข้อมวิไชยประสิทธิ์ ซึ่งสร้างไว้ก่อนแต่ข้อมเคี้ยว แต่นั้นมาที่ในกรุง ฯ ก็มีฝรั่งแต่พวกซอลันทาค้าขายต่อมาอีกช้านาน ส่วนฝรั่งเศษนั้นปรากฏว่าทูตไทยที่ไปคราวที่ ๕ ได้เข้าไปยื่นโน้ตของคั้งที่ ๓๑ ที่กรุงโรม แลเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ที่เมืองฝรั่งเศษ แลรัฐบาลฝรั่งเศษให้มาส่งที่เมืองมรวิต คุ้มฝรั่งเศษยังประสงค์จะเป็นไมตรีกับไทยต่อไป ส่วนอังกฤษนั้น เมื่อทราบว่าไทยประหารชีวิตวิเศษเขนทรเสียแล้วก็เลิกวิวาท หันมาจะค้าขายกับไทยดังแต่ก่อน ก็เป็นเสร็จสิ้นเรื่องวิวาทกับฝรั่งด้วยประการฉนี้

พอเสร็จเรื่องฝรั่ง สมเด็จพระเพทราชาราชาภิเษกแล้ว ก็คิดคั้งพิท เรื่องที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงแข่งสาปเมื่อเวลาประจวบแพร่หลาย ก็มีผู้โกรธแค้นสมเด็จพระเพทราชาแลหลวงสรศักดิ์ ซึ่งได้เป็นพระมหาอุปราช ว่าเป็นขบถต่อสมเด็จพระนารายณ์ พระยายมราชซึ่งสมเด็จพระนารายณ์โปรดให้ไปสำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา แลพระยาวรามเดโช ซึ่งโปรดให้ไปสำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช ต่างคั้งแข่งเมืองไม่ยอมอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระเพทราชาทั้ง ๒ เมือง คั้งรบพุ่งปรายปรามกันอยู่หลายบั้งรบคาย แลว่ามีมอญคน ๑ ชื่อธรรมเดียรปลอมตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศน้องยาเธอของสมเด็จพระนารายณ์ จะเข้ามา

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

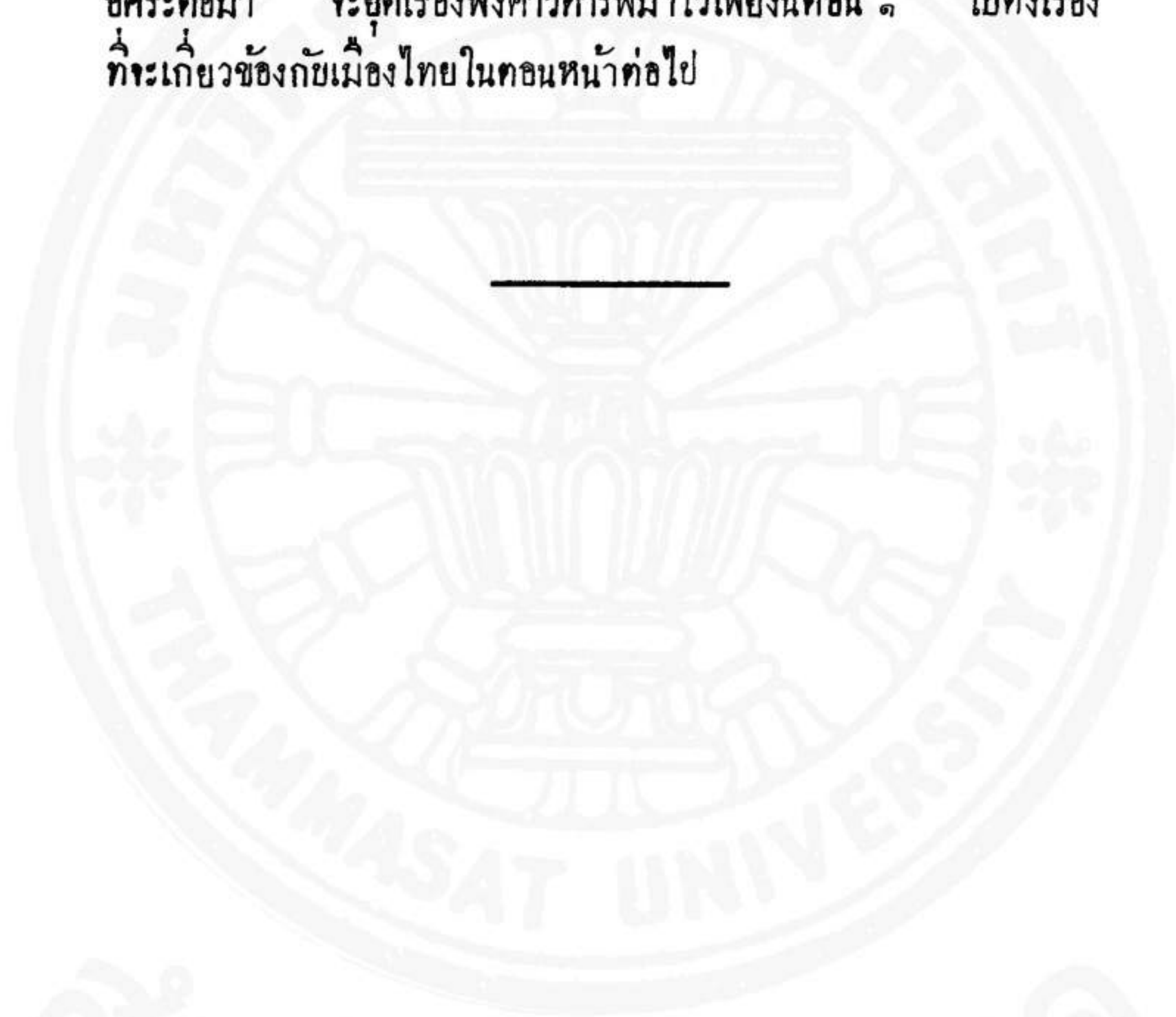
ซึ่งราชสมบัติ ก็มีคนเชื่อถือไปเข้าด้วยเป็นอันมาก จนยกกองทัพเข้ามา
ได้ถึงฐานพระนคร แต่มาพ่ายแพ้ ที่หลังเลยเกิดเหตุสงสัยข้าราชการ
ถึงประหารชีวิตนายจบกชประสิทธิ์ ซึ่งได้เป็นกรมพระราชวังหลัง
แลเจ้าพระยาสุรสงครามเสี้ยม ๒ คน วันวายอยู่ชานานบ้านเมืองจึงเรี่ย
รือเป็นปรกติ

สมเด็จพระเพทราชาครองแผ่นดินอยู่ได้ ๑๕ ปี สวรรคตเมื่อขมะเม
พ.ศ. ๒๒๔๖ พระมหาอุปราช คือ พระเจ้าเสือไ้ราชสมบัติ มีสมเด็จพระ
พระราชโอรส ๒ พระองค์ ทรงตั้งเจ้าฟ้าเพชรพระองค์ใหญ่ให้เป็นพระ
มหาอุปราช ตั้งเจ้าฟ้าพรพระองค์น้อยเป็นพระขนิษฐา พระเจ้าเสือ
เสวยราชย์อยู่ได้ ๗ ปี สวรรคตเมื่อขมชวต พ.ศ. ๒๒๕๑ พระมหาอุปราช
คือพระเจ้าย้ายสระไ้ราชสมบัติ ทรงตั้งพระขนิษฐาราชอนชาเป็น
พระมหาอุปราช เรื่องพงศาวดารไทยตอนทกล่าวมานี้ ไม่มีเรื่องราว
เกี่ยวข้องกับพม่า นอกจากที่ปรากฏว่าไทยได้จับเรือลูกค้าเมืองพม่า
ทางอ่าวของกล่าครัง ๑ ก็เป็นเหตุเกี่ยวข้องกับอังกฤษ ดังอธิบายมาแล้ว
เรื่องพงศาวดารไทยต่อไปจะจับเกี่ยวข้องกับพม่าอีก จึงจะคัดเรื่องไป
อธิบายตอนหน้า

ส่วนพงศาวดารพม่าในระยนี้ คือในระหว่างตั้งแต่ขมะโรงพ.ศ. ๒๒๑๕
จนขมชวต พ.ศ. ๒๒๗๐ ก็ไม่มีเรื่องราวแปลกปลาดที่จะต้องกล่าวยกยวนัก
พระเจ้าอริยมหาปวรธรรมราชาโลกาธิปัตย์ คือพระเจ้าแปรที่แย่งราช
สมบัติไ้เมื่อขมชวต พ.ศ. ๒๒๑๕ สิ้นพระชนม์ มังนรวรรราชบุตรไ้ราช
สมบัติราชาภิเศกทรงพระนามว่า พระเจ้าสุทศธรรมราชา เสวยราชย์

๑๕๕๑ กสินพระชนม์ พระเจ้าอังวะของคนไม่มีราชบุตร ชำราชากรจึงยก
 เชื้อพระวงศ์องค์ ๑ มีนามว่ามังเรกยอตันขึ้นครองราชสมบัติ ราชากิเชก
 ทรงพระนามว่า พระเจ้าศิริปวรมหาธรรมราชา ในแผ่นดินนี้ที่เจ้าพระยา
 โภษาขุนเหล็กไปตีเมืองพม่า พระเจ้าอังวะของคนอยู่มาจนแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเพทราชา ยวากฎในพงศาวดารพม่าว่า เมื่อขลุ่ย พ.ศ. ๒๒๓๘ มี
 ขุนนางไทยคน ๓ ชื่อสลระวต พาพรรคพวกสัก ๓๐๐ คนไปสามีกักคืออยู่
 กับพระเจ้าอังวะ เห็นจะเป็นพวกที่หนีไปจากเมืองนครราชสีมา หรือ
 มีคนนักพวกย้ายธรรมเนียมเป็นชดหนีไปนั่นเอง พระเจ้าอังวะศิริปวร
 มหาธรรมราชาสิ้นพระชนม์เมื่อขลุ่ย พ.ศ. ๒๒๔๓ ครองในแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเพทราชา ราชโอรสซึ่งเป็นพระมหาอุปราชาได้ราชสมบัติ ราชากิ
 เชกทรงพระนามว่า พระเจ้าศิริมหาสิทธิธรรมราชา ในพงศาวดาร
 พม่าว่าในแผ่นดินนี้ไทยเตรียมกองทัพยกมาตีเมืองไทย เมื่อขลุ่ย
 พ.ศ. ๒๒๔๒ แต่จะมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งหาไทยยกมาไม่ แล้วเมื่อ
 ขลุ่ย พ.ศ. ๒๒๔๖ มีไทยอพยพไปจากกรุงศรีอยุธยาไปพึ่งพระเจ้าอังวะ
 พวก ๓ ค่อยมากับ ๓ มีไทยอพยพไปอีกพวก ๓ ระยะเวลาต่อแผ่นดิน
 สมเด็จพระเจ้าเสือ บางทีจะเป็นพวกที่อยู่ในเจ้าฟ้าพระขวัญราชโอรส
 สมเด็จพระเพทราชา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าเสือปลงพระชนม์เสียนั้นก็
 เป็นได้ พระเจ้าอังวะศิริมหาสิทธิธรรมราชาสิ้นพระชนม์เมื่อขลุ่ย
 พ.ศ. ๒๒๕๗ ครองในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ราชโอรสที่เป็น
 พระมหาอุปราชาได้ราชสมบัติ ราชากิเชกทรงพระนามว่า พระเจ้าศิริ

๓๗๔ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ประมวลท้าวธรรมราชาธิเบศร์ ในแผ่นดินนี้เมื่อมะแม พ.ศ. ๒๒๗๐ เมือง
เชียงใหม่เป็นขบถ พม่าปราบปรามไม่ลง เมืองเชียงใหม่จึงกลายเป็น
อิสระต่อมา จะยักเรื่องพงศาวดารพม่าไว้เพียงในตอน ๓ ไปตั้งเรื่อง
ที่จะเกี่ยวข้องกับเมืองไทยในตอนหน้าต่อไป

เรื่องสงครามครั้งที่ ๒๒ คราวพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยา

ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๐๒

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องมูลเหตุที่จะเกิดรบกับพม่า

กรุงศรีอยุธยามีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับพม่าชนอกแผ่นดินพระเจ้า
บรมโกศ เรื่องพงศาวดารแผ่นดินนี้มีเนื้อความปรากฏว่า เมื่อ
พระเจ้าเสือพระเจ้าสรรเพชญ์สวรรคต ทรงพระพิโรธเจ้าฟ้าเพชรพระราชโอรส
พระองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นพระมหาอุปราช จึงมอบเวนราชสมบัติ
พระราชทานเจ้าฟ้าพรพระราชโอรสพระองค์น้อย ซึ่งเป็นพระขนิษฐา
แต่พระขนิษฐาน้อยยอมถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเชษฐา พระมหา
อุปราชจึงเสด็จขึ้นผ่านพิภพ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระภูมินทร
ราชา คนทั้งหลายเรียกกันเป็นสามัญว่า “ขุนหลวงท้ายสระ” เพราะ
เสด็จอยู่พระที่นั่งข้างท้ายสระ จึงทรงตั้งพระขนิษฐาราชอนชาเป็น
พระมหาอุปราช พระเจ้าท้ายสระครองราชสมบัติอยู่ ๓๕ ปี มีเจ้าฟ้า
ราชโอรส ๓ พระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงพระนามว่าเจ้าฟ้านเรนทร ทรง
ตั้งเป็นกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ พระองค์กลางทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าอภัย
พระองค์น้อยทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าปรเมศวร์ ท่านองจะมีเหตุอะไร
เกิดขึ้นเมื่อในแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ ซึ่งทำให้พระเจ้าท้ายสระ
ทรงระแวงว่าถ้าพระมหาอุปราชโตเป็นใหญ่เมื่อใด จะทำการอย่างไร

๒๗๖ แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษ
 อย่างหนึ่งซึ่งพระองค์ทรงรังเกียจ พระเจ้าท้ายสระจึงทรงพระราชดำริ
 จะให้เจ้าฟ้านเรนทรราชโอรสเป็นรัชทายาท แต่เจ้าฟ้านเรนทรไม่เต็ม
 พระหฤทัย ทักยเห็นว่าพระมหาอุปราชควรจะเป็นรัชทายาท เพราะเหตุนี้
 พอพระชันษาเจ้าฟ้านเรนทรครบอุปสมบทออกทรงผนวชแล้ว ก็เลยทรง
 เพศภิกษุภาวอยู่ทาลาผนวชไม่ ครั้นถึงบวช พ.ศ. ๒๒๗๕ พระเจ้า
 ท้ายสระประสูติพระสวรวรคค จึงทรงมอบเวนราชสมบัติพระราชทาน
 เจ้าฟ้าอภัยราชโอรสพระองค์กลาง เจ้าฟ้าอภัยรู้ว่าพระมหาอุปราช
 คงไม่ยอม ก็คิดอ่านกับเจ้าฟ้าปรเมศวร์ให้เกณฑ์คนตั้งค่ายในพระนคร
 ราชคฤกษ์คลองประตูเข้าเปลือก อันเป็นที่คอแคบวงหลวงกับวงหน้า พระ
 มหาอุปราชก็ให้ตั้งค่ายขนทางข้างวงหน้าข้าง ตรีเตรียมกันมาแต่เวลา
 พระเจ้าท้ายสระยังประสูติอยู่ พอสวรวรคคลงยังไม่ทันจะได้สร้างพระ
 บรมศพ ก็เกิดการกบฏขึ้นกลางเมือง รบกันอยู่หลายวันพระมหาอุปราช
 จึงมีชัยได้ครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า "สมเด็จพระมหาธรรมราชา
 ธิราช"^(๑) แต่คนทั้งหลายภายหลังเรียกกันเป็นสามัญว่า "ขุนหลวง
 บรมโกษ" บ้าง "พระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษ" บ้าง
 คักกลางเมืองกรุงพระเจ้ายบรมโกษรบกับเจ้าฟ้าอภัยเจ้าฟ้าปรเมศวร์
 ครองนี้ ใหญ่หลวงยิ่งกว่าคักกลางเมืองซึ่งเคยปรากฏในกรุงศรีอยุธยา

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารชานพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช
 แต่พบหนังสือซึ่งแต่งในครั้งนั้นหลายฉบับ ก็คือคำให้การขุนหลวงหาวัดแลศุภอักษรที่มี
 ไปเมืองลังกาเป็นต้น ให้พระนามว่า มหาธรรมราชาธิราช ชาวลังกาจึงเรียกพระนามว่า
 พระเจ้าธรรมราชา

มาแต่ก่อน ครั้งพระเจ้าปราสาททองรบกับสมเด็จพระเชษฐาธิราชก็
 ครั้งสมเด็จพระนารายณ์รบกับสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาธิราชก็ เป็นแต่
 ยกเข้าไปปล้นพระราชวังหลวง รบกันเพลาเดียวก็เสร็จศึก ครั้ง
 พระเจ้าปราสาททองได้เข้าราชการเป็นพรรคพวกเกือบหมด ครั้งสมเด็จพระ
 พระนารายณ์เข้าราชการก็ไม่ทันรู้เห็นเกี่ยวข้องในการรบโดยมาก แต่
 ครั้งหลังนิตระเตรียมการที่จะรบพุ่งกันมาหลายวัน ถึงคงค่ายคูขน
 กลางเมือง โคยเข้ตเฉย พวกข้าราชการวังหลวงเข้ากับเจ้าฟ้าอภัย
 เจ้าฟ้าพรเมศวร์แทบทั้งนั้น ครั้นพระเจ้าบรมโกศผู้มีชัยชนะ เข้าราชการ
 วังหลวงจึงถูกกำจัดมากกว่าครั้งไหน ๆ ที่เคยปรากฏมาแต่ก่อน พวก
 สมพลข่าวไพร่ของผู้ที่ถูกกำจัดกลัวจะต้องเป็นโทษตามนาย เช่นตก
 เป็นตะพุ่นเกี่ยวหญ้าข้างเป็นคันตามประเพณีการลงโทษพรรคพวกผู้เป็น
 ศัตรูราชสมบัติ ก็พากันหลบหนีกระจัดกระจายไปจากพระนครเป็นอันมาก
 จึงเป็นเหตุให้พระนครอ่อนกำลังลง จนเห็นได้ในจดหมายเหตุต่าง ๆ
 ครั้งนั้นซึ่งยังมีปรากฏอยู่ เช่นเมืองารพระศัพเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาทพ
 พระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์ (๓) เมื่อปีที่ ๕ ในรัชกาลพระเจ้า
 บรมโกศ ปรากฏว่าคนขาดกระบวนแห่อยู่ ๖๐ คน ถึงต้องนำความขึ้น
 กรายบังคับมทูลถามว่าจะโปรดให้ทำอย่างไร ต้องโปรดให้ถอนเอาคนล้อม
 พระราชวังไปเข้ากระบวนแห่ ความปรากฏอีกแห่ง ๑ ในหนังสือพระราช
 พงศาวดารว่า ต่อมาไม่ช้าเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท อยู่ข้างหลัง

(๑) จดหมายเหตุนี้ หอพระสมุดฯ พิมพ์เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๘
 TUDC 05/04/2563

มพวกจีน คุมกันเข้าไต่เพียง ๕๐๐ บังอาจเข้าปล้นพระราชวังหลวง^(๑)
 ถึงต้องรบพุ่งกันหนักหนาพวกจีนจึงแตกพ่ายไป เหตุเหล่านี้เป็นอุทาหรณ์
 ให้แลเห็นชัดว่า เกิดเพราะกำลังไพร่พลในพระนครมีน้อย ข้าราชการ
 ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ยังคหขณูราชการ ตั้งแต่เสนาบดีลงมา ก็ล้วนเป็นแต่
 ครัวตงชนแทนผู้ที่ถูกกำจัดไป ยังไม่คุ้นเคยราชการการเมือง ถ้าหากว่า
 มีศึกสงครามต่างประเทศมาในเวลานั้นก็จะลำบากมากทีเดียว แต่พออยู่ใน
 ในสมัยนั้นนาๆ ประเทศที่ใกล้เคียงก็กำลังเสื่อมทรามชุกโชมอยู่ตามกัน
 ดังเช่นกรุงกัมพูชาก็ต้องยอมชนไทย โดยไม่ต้องรบพุ่งปราบปราม
 ประการใด เมืองลังการก็หมดสิ้นสมณวงศ์ ต้องมาขอพระสงฆ์ไทยไป
 ให้อุปสมบท แม้พม่าก็ต้องหันมาขอให้ไทยช่วยสงเคราะห์เพราะเกิด
 จลาจลชนในบ้านเมือง ด้วยเหตุดังนี้เมื่อในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษ
 จึงปรากฏเกียรติยศกรุงศรีอยุธยา ว่ารุ่งเรืองกว่าประเทศอื่นที่ใกล้เคียง
 โดยรอบ แต่ที่จริงนั้นเป็นเวลากำลังเมืองไทยชุกโชม หาเหมือน
 แต่ก่อนไม่^(๒)

เหตุที่พม่าจะมาขอเป็นไมตรีกับไทยนั้น ได้ความว่าเดิมพระเจ้าอริ
 มหาธรรมราชาธิบดีตั้งขุนนางพม่าคน ๑ ชื่อมิ่งสาต้องลงมาเป็นเจ้าเมือง
 หงสาวดี เป็นตำแหน่งเทศาภิบาลยังคหขณูชาหัวเมืองมอญข้างตอน

(๑) พระราชวังหลวงเวลานั้นมิได้เป็นที่ราชทาน ด้วยเมื่อพระเจ้าบรมโกษ
 เสวยราชย์แล้ว ยังประทับอยู่วังจันทร์เกษมต่อมา

(๒) ความที่กล่าวมาตอน นี้ เป็น กระแสพระราชวิจารณ์ของ พระบาท สมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เหนือ ครั้นพระเจ้าอองวะมหาธรรมราชาธิบดีเสวยราชย์มาได้ ๕ ปี ถึงย
 มะเส็ง พ.ศ. ๒๒๗๐ พวกกระแซเมืองมณีปุระกำเรียบ ลงมาปล้นหัวเมือง
 พม่าข้างฝ่ายเหนือ พระเจ้าอองวะให้ไปปราบปราม กองทัพพม่าไปแพ้
 พวกกระแซหลายครั้งไม่สามารถจะปราบปรามได้ ก็คิดศัพทเลื่องลือลง
 มาถึงเมืองหงสาวดี มังสาอ่องพม่าเจ้าเมืองหงสาวดีเห็นว่าพระเจ้าอองวะ
 เสื่อมสิ้นเดชานุภาพ ก็คิดขบถแข็งเมืองหมายจะตั้งตัวเป็นใหญ่ชนใน
 รามัญประเทศ มีพวกมอญเข้าช่วยบ้าง แต่ทรงเกี้ยวมังสาอ่องเป็นพม่า
 ไม่เข้าช่วยนั้นโดยมาก พม่าเจ้าเมืองสิริเยมซึ่งอยู่ในมณฑลหงสาวดี
 ยิ่งซอตรงต่อพระเจ้าอองวะไม่ยอมเข้าช่วยมังสาอ่อง ๆ จึงให้เกณฑ์กองทัพ
 จะยกไปตีเมืองสิริเยม พวกมอญที่ไม่เป็นใจด้วยก็พากันหลบหนีเสีย
 มังสาอ่องขี้ใจให้เกาะกุมชายตรภรรยามาเป็นตัวจํา นำ พวกมอญจึงพา
 กันกำเรียบชน จับมังสาอ่องฆ่าเสีย ฝ่ายพระเจ้าอองวะเมื่อทราบว่ามังสาอ่อง
 เป็นขบถ ให้มังเรกะยอค์องเป็นแม่ทัพพล ๕,๐๐๐ ยกลงมาปราบปราม
 กองทัพพม่าลงมาถึงเมืองหงสาวดีเมื่อพวกมอญฆ่ามังสาอ่องเสียแล้ว
 พวกมอญมีความชอบก็ยอมอ่อนน้อมต่อพม่าตั้งแต่ก่อน ส่งบุตรภรรยา
 มังสาอ่องที่จับไว้ให้แก่แม่ทัพพม่า ๆ พม่าจึงให้เจ้าเมืองสิริเยมผู้ซึ่ง
 ไม่เข้าช่วยมังสาอ่องมารังราชการมณฑลอยู่ที่เมืองหงสาวดี แล้วเลิก
 กองทัพกลับไปเมืองอองวะ เจ้าเมืองสิริเยมมาอยู่เมืองหงสาวดีจะหา
 ความชอบ ให้เที่ยวสืบสวนจับกุมมอญซึ่งใดเข้ากับมังสาอ่องต่อไป
 พวกมอญตกเจ้าเมืองใหม่จับกุมอีกก็โกรธแค้นพม่าพากันกำเรียบชน จับ
 เจ้าเมืองสิริเยมที่มารังการเมืองหงสาวดีฆ่าเสียอีกคน ๑ แล้วรู้ตัวว่าพม่า

คงจะยกกองทัพลงมาปราบปราม ถ้าไม่ระวังรักษาตัวให้ คักคองขึ้น
พวกมอญเมืองหงสาวดีจึงคิดอ่านจะรวบรวมกันเตรียมจะต่อสู้พม่า

ขณะนั้นมีพระภิกษุรูป ๑ ชื่อว่าสะล่า เป็นชาติไทยใหญ่ บวชอยู่ที่
วัดบ้านอะเวงในแขวงเมืองหงสาวดี รู้วิชาอาคมมาก พวกสำนักนิยมน
ว่าเป็นผู้มีบุญ คุณวิเศษของพระสะล่าเลื่องลือแพร่หลายว่ามีอิทธิฤทธิ์
แลอยู่คงกระพันชาตรีเป็นต้น พวกกรมการเมืองหงสาวดีกำลัง
แสวงหาผู้ ซึ่งจะเป็หัวหน้ามาช่วยคิดต่อสู้พม่า ครั้นรู้ข่าวคุณวิเศษของ
พระสะล่า ให้สืบสวนต่อไป ได้ความว่าเป็นบุตรของเจ้าภักตามอ่าวพระเจ้า
อังวะองค์ก่อน ซึ่งเป็นขบถแล้วหลบหนีสูญไป พวกมอญก็มีความยินดี
พากันไปวิงวอนพระสะล่าให้ลาสิกขาบท แล้วเชิญมาว่าราชการเมือง
หงสาวดี ขนานนามว่าสมิงทอ^(๑) ต่อมาไม่ช้ากองทัพซึ่งพระเจ้าอังวะ
ให้ลงมาปราบปรามก็ลงมาถึง สมิงทอเป็นหัวหน้านำทัพพม่าพ่ายแพ้ ไป
พวกมอญเห็นประจักษ์บุญญาธิการของสมิงทอ ก็เชิญให้ราชาภิเษก
เป็นพระเจ้าหงสาวดี ถิศักดิ์พิททราชถึงหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งปวงก็พากัน
มาอ่อนน้อมยอมเข้าด้วยสมิงทอเป็นอันมาก สมิงทอจึงตั้งขุนนางกรม
ข้างคน ๓ ซึ่งเป็นหัวหน้าในพวกไท้ ไปเชื้อเชิญมาครองเมือง แล้วยก
ลูกสาวให้เป็นภรรยาด้วยนั้น ให้เป็นที่พระยาทะเละ ตำแหน่งอัครมหา
เสนาบดี แล้วมีราชสาส์นเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาแลเมืองเชียงใหม่

(๑) เรื่องสมิงทอ ความในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาฉบับ
กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ ไม่ต้องกัน ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ ยุติต้อง
กับพงศาวดารพม่า ข้าพเจ้าจึงอนุวัติตาม

ว่าเคี้ยวพระราชวงศ์ของพระเจ้าหงสาวดีแต่ปางก่อนกลับไต่ครอบครองเมือง
หงสาวดี ตั้งรามัญประเทศเป็นอิสระอย่างเดิมแล้ว พระเจ้าหงสาวดี
ใคร่จะมีทางพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาแลเมืองเชียงใหม่ให้เป็นทอง
แผ่นเดียวกัน เพราะฉนั้นขอราชอิศราไปอภิเษกเป็นมเหสี จะได้เป็น
สัมพันธไมตรีกันสืบไปภายหน้า พระเจ้าบรมโกษทรงขัดเคือง หาตอบ
ราชสาส์นสมิงทองไม่ แต่พระยาเชียงใหม่องค์คำพังดั่งตัวเป็นอิสระ
มาไม่ช้านัก นิยมยศพระเจ้าหงสาวดี ก็ยอมยกอิศราอันมีนามว่า
นางสองทิพ ให้ไปอภิเษกเป็นมเหสีสมิงทอง โดยประสงค์จะเป็นไมตรี
กับเมืองหงสาวดีสืบไป

ขณะเมื่อพวกมอญพากันแข็งเมืองชนครังนั้น นักवारของขุนนาง
พม่า ซึ่งเป็นเทศาภิบาลยังคชบัญชาหัวเมืองมอญตอนใต้ยึดเมือง
เมาะตะมะ ก็ยังมีราชอสุภพม่าซึ่งเป็นปลัดมณฑล เห็นเหลือกำลังที่
จะปราบปรามพวกมอญ จะหนีกลับไปเมืองอังวะก็ไปไม่ได้ ค่ายจะ
ต้องผ่านหัวเมืองมอญซึ่งเป็นขบถไปหลายเมือง จะอยู่ที่เมืองเมาะตะมะ
ก็กลัวพวกมอญจะมาเสีย จึงชวนกันอพยพครอบครัวแลสมีศพรรคพวก
รวมคนประมาณ ๓๐๐ ลงเรือหนีมายังเมืองตะนาวศรี ขอกแก่เจ้าเมือง
กรมการว่าจะขอเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์ในกรุงศรีอยุธยา หัวเมืองมิใช่ขอก
เข้ามากราบทูลพระเจ้าบรมโกษฯ ก็โปรดให้รับพวกพม่าเข้ามายังกรุง ฯ
พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดมณเฑียร แล้วทรงทำนุบำรุง
ให้มีความสุขทั่วกัน ความนั้นทราบไปถึงพระเจ้าอังวะ จึงแต่งทูตานุทูต

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา

ให้เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา
 เมื่อรัชกาล พ.ศ. ๒๒๘๗ ให้มาขอพระคุณพระเจ้าบรมโกษา ที่ใดทรง
 ทำนุบำรุงข้าราชการพม่าซึ่งหนีภัยมาพึ่งพระบารมี แต่ที่พระเจ้าองวะ
 ให้ทูตมาเมืองไทยครั้งนั้น หากใช้มาขอพระคุณแต่อย่างเดียวไม่
 มีหลักฐานที่จะพึงเห็นได้ทั้งในพงศาวดารพม่าแลในหนังสือพระราช
 พงศาวดารว่า พม่าประสงค์จะชวนให้ไทยช่วยปราบปรามพวกมอญ
 ถ้าไม่ได้ดังอย่างนั้นก็เพียงให้ไทยอยู่เป็นกลาง อย่าให้ไปช่วยอดหนุน
 มอญดังแต่ก่อน ที่แท้ความข้างหลังนี้เป็นมูลเหตุที่พระเจ้าองวะ
 แต่งทูตมา เอาความขอกที่จะมาขอพระคุณชนกกล่าวพอกกลับเกลื่อนมิให้
 ปรากฏความประสงค์แพร่หลายเท่านั้น ด้วยมอญเป็นขบถต่อพม่าครั้ง
 ใหญ่หลวงยิ่งกว่าที่ใดเคยปรากฏมาแต่ก่อน เพราะเป็นเวลาพม่า
 มุ่งกำลังน้อย แลต้องสู้รบพวกกระแจะอยู่อีกทางหนึ่งด้วย เพียงแต่โดย
 ลำพังมอญพม่าก็เต็มลืออยู่แล้ว ถ้าไทยไปช่วยมอญเข้าด้วย ก็เห็นว่าคง
 จะต้องเสียเมืองพม่า พม่าจึงพยายามหวังเห็นวิวไทยมิให้ไปเข้า
 กับมอญ เหตุอันเป็นที่หวังของพระเจ้าองวะที่จะให้ไทยช่วยพม่า หรือที่จะ
 มิให้ไทยไปเข้าข้างมอญนั้น พิจารณาดูในเวลานั้น เห็นมีที่อ้างแต่ว่ามอญ
 เข้ามาอยู่ในเมืองไทยมาก ถ้าพวกมอญทางโน้นเป็นใหญ่ได้สำเร็จ
 คงประสงค์ มอญในเมืองไทยก็คงจะกำเริบขึ้นตามกัน ถ้ามิไปชักโยง
 เขามอญทางโน้นเข้ามาช่วยก็คร้ายต่อไทย ก็คงพากันอพยพกลับไป
 บ้านเมือง ไม่ยอมอยู่เป็นข้าของไทย คงอยู่ในไม่เป็นที่ประโยชน์แก่
 ไทยทั้ง ๒ สถาน ข้างที่พระเจ้าองวะจะยอมสัญญาว่าจะแบ่งปันหัวเมือง

มอญให้แก่ไทย ทดแทนการที่ช่วยเหลืออย่างไรอีกบ้างก็จะเป็นได้ มา
 คิดดูถ้าหากว่าครั้งนั้นสมิงทอไม่ได้ตั้งตัวเป็นพระเจ้าหงส์าคัดเสมือพระเจ้า
 ยรมโกษุ ไทยก็เห็นจะเข้ากษมอญ หรือมิฉะนั้นก็คงไม่เข้ากษพม่า
 ถ้ายังเป็นแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร หรือแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 ด้ยแล้ว ก็เห็นจะไปช่วยมอญรบพม่าเป็นแน่ แลคงได้เมืองพม่า
 ในคราวนั้นเอง แต่การที่สมิงทอตั้งตัวเป็นพระเจ้าหงส์าคัด เป็นข้อขัดขวาง
 เหมือนกับตัดหนทางเสียมิให้ไทยช่วย เพราะเหตุที่สมิงทอตั้งตัว
 คัดเสมือไม่อ่อนน้อม แต่ฝ่ายข้างพม่ามาวิงวอนอ่อนโยนไม่ทนงคักคัก
 เหมือนแต่ก่อน พระเจ้าบรมโกษุจึงทรงรับทางไมตรีพม่า แล้วแต่ง
 ให้พระยายมราชเป็นราชทูต พระธนบุรีเป็นอุปทูต พระสุธรรมไมตรี
 เป็นตรีทูต เชิญพระราชสาส์นแลเครื่องราชบรรณาการไปเจริญทาง
 พระราชไมตรีตอบแทนพระเจ้าอังวะ พอปรากฏว่าไทยกับทูตพม่าไป
 ด้ยกันก็ตาคศพิทกเลื่องลือแพร่หลายว่า ไทยจะให้กองทัพไปช่วยพม่า
 ครั้นทูตไทยไปถึงเมืองอังวะเมื่อขบาล พ.ศ. ๒๒๘๘ พระเจ้าอังวะก็ทรงยึด
 โสมนัส ให้รับรองเลี้ยงดูเป็นเกียรติยศ ทูตานุทูตเฝ้าแล้วทูลลากลับมา
 แต่พระยายมราชราชทูตกับพระธนบุรีอุปทูตช่วยถึงอนิจกรรมเสียกลาง
 ทาง ๒ คน กลับมาถึงกรุง ฯ แต่พระสุธรรมไมตรีตรีทูตคนเดียว
 เรือราวที่ไทยเป็นไมตรีกับพม่า เป็นยุติแต่เพียงนั้นคือน ๓

ฝ่ายพวกมอญที่ตั้งเป็นอิสระ เมื่อรวบรวมกำลังรพลได้มากแล้ว
 สมิงทอกษพระยาทะเลก็ยกกองทัพขึ้นไปคเมืองพม่า ชนไปโคจนถึง
 ถานเมืองอังวะ ประจวบเวลาเมื่อทูตไทยไปถึง สมิงทอได้ข่าวว่า

กองทัพไทยไปช่วยพม่า ก็ถอยทัพกลับลงมา ต่อมาเมื่อเกิดขึ้นใน
 ครัวเรือนของสมิงทอ ก๊วยนางมเหสีเดิมซึ่งเป็นธิดาของพระยาทะเลหังส์
 หวงกัณนางส้องที่พิลาพระยาเชียงใหม่ สมิงทอเข้ากัณนางมเหสีใหม่
 พระยาทะเลหังส์เคืองสมิงทอว่าไม่คิดถึงบุญคุณจึงเอาใจออกหาก แกล้งทำ
 กิตติศัพท์ให้เลื่องลือว่ามีช่างเผือกปรากฏขึ้นในแขวงเมืองสระโคก แล้ว
 แกล้งยกยอสมิงทอให้เกิดมานะไปเที่ยวตามช่างเผือกอยู่ในป่าช้านาน
 จนพวกขุนนางในเมืองหงสาวดีเห็นว่าสมิงทอไม่เอาใจใส่ในราชการ
 บ้านเมือง ก็เลื่อมคลายความนิยมลง ส่วนพวกไพร่พลที่ถูกเกณฑ์
 ไปไต่ความเดือดร้อนก็พากันเอาใจออกหากจากสมิงทอ พระยาทะเลหังส์
 เกลี้ยกล่อมหาพรรคพวกได้เป็นอันมาก พอได้ศึกจึงได้ราชสมบัติ
 เมืองหงสาวดี ฝ่ายสมิงทอเหลือพรรคพวกน้อย สู้พระยาทะเลหังส์ไม่ได้
 ก็พานางส้องที่พิลาหนีมายังเมืองเชียงใหม่ มาขอกำลังไปตีเอาเมือง
 หงสาวดีคืน พระยาเชียงใหม่ก็เกณฑ์กำลังให้ตามประสงค์ สมิงทอ
 จึงให้นางส้องที่พิลาอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ แล้วคุมกองทัพกลับไปตีเมือง
 หงสาวดี ไปเสียทัพวายแพ้พระยาทะเลหังส์ สมิงทอจะกลับไปเมือง
 เชียงใหม่ก็คิดระอาวยพ้อตา จึงตรงมายังกรุงศรีอยุธยา หมายจะมา
 ทูลขอกองทัพไทยไปช่วยตีเมืองหงสาวดี สมิงทอคงมาทำท่าเย่อหยิ่ง
 อย่างใดอย่างหนึ่ง พระเจ้าบรมโกษาทรงขัดเคืองสมิงทอที่ยังอา
 เียบเอือมดีเสมอมาแต่ก่อนแล้ว จึงมีรับสั่งให้เอาตัวไปจำไว้

ฝ่ายพระยาทะเลหังส์เมื่อชิงไท้เมืองหงสาวดีแล้ว ก็ตั้งตัวเป็นพระยา
 หงสาวดี ตั้งน้องชายคนใหญ่เป็นอุปราช ตั้งน้องคนเล็กเป็นที่

๕
 ตละบน ครั้นทราบว่าสมิงทอหนีมาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเกรงจะมาทูล
 ขอกองทัพไทยออกไปช่วย จึงมีศุภอักษรเข้ามาทูลพระเจ้าบรมโกษ
 กล่าวโทษสมิงทอว่าเป็นคนอกตัญญูแลเชื้อชาติเลวทราม เป็นแต่เที่ยว
 หลอกลวงผู้อื่น ไม่สมควรจะทรงชุบเลี้ยงทำนบารุง ขอให้ประหาร
 ชีวิตเสีย พระเจ้าบรมโกษได้ทรงทราบศุภอักษร เห็นจะคลายทรง
 ชุบเลี้ยงมอญ ก็วยพระยาหงสาวดีวางกริยาอ่อนน้อม ไม่คิดเสมอเหมือน
 สมิงทอ แต่ทรงพระราชดำริว่าสมิงทอไม่ไต่เป็นข้าศึกศัตรูกับกรุง
 ศรีอยุธยา จะประหารชีวิตเสียหาควรไม่ ครั้นจะเอาไว้ในกรุง ๆ ก็
 เป็นเครื่องรำคาญอยู่ไม่รู้แล้ว จึงโปรดให้เอาตัวสมิงทอส่งลงเรือสำเภา
 ไปปล่อยเสียต่างประเทศ สำเภาพาไปปล่อยที่เมืองจีน สมิงทอพยายาม
 กลับมาเมืองเชียงใหม่ได้อีก ก็เลยอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ต่อมาอีกช้านาน

เมื่อพระยาหงสาวดีมีศุภอักษรเข้ามาถวายพระเจ้าบรมโกษด้วย
 เรื่องสมิงทอจึงกล่าวมา จะได้ โปรดให้ มีศุภอักษรเสนาบดีกรุงศรี
 อยุธยาตอบไปว่ากระไรหาปรากฏไม่ แต่เมื่อพระยาหงสาวดีทราบว่า
 พระเจ้าบรมโกษมีรับสั่งให้เนรเทศสมิงทอไปเสียต่างประเทศแล้ว เห็น
 ว่าไทยมีไต่เป็นศัตรูกันแล้ว จึงให้เกณฑ์กองทัพไปตีเมืองพม่า ให้

๕
 ตละบนคุมทัพยกจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ อปรราชาคุมกองทัพเรือจำนวนพล
 อีก ๒๖,๐๐๐ ยกกันไปพร้อมกันเมื่อปลายขมมะเมย พ.ศ. ๒๒๙๓ พม่า
 ค่อยสู้ต้านทานกำลังมอญไม่ไหวก็ถอยหนีขึ้นไปโดยลำค้ำ จนกองทัพ
 มอญเข้าไปตั้งล้อมเมืองอังวะไว้ พม่าสู้รบอยู่จนสิ้นเสบียงอาหาร
 ก็เสียเมืองอังวะแก่มอญ เมื่อเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ขมมะเมย พ.ศ. ๒๒๙๔

อุปราชจึงให้ตระเวนคุมกองทัพมีจำนวนพล ๓๕,๐๐๐ ตั้งอยู่ที่เมืองอึ้งวะ เพื่อจะได้ปราบปรามหัวเมืองพม่าแลไทยใหญ่ที่ยังมีใต้อ่อนน้อมต่อไป ส่วนอุปราชยังไม่ไว้ใจไทย เกรงว่าจะยกกองทัพออกไปช่วยพม่า จึงถอยทัพกลับลงมาเมืองหงสาวดี พาเอาพระเจ้าอึ้งวะกับเจ้านายในราชวงศ์พม่าซึ่งจับได้ ที่เมืองอึ้งวะลงมาเมืองหงสาวดีด้วยคนส่นเซ่ง เมืองอึ้งวะแลหัวเมืองพม่าที่อยู่ใกล้เคียงก็ตกอยู่ในอำนาจมอญในครั้งนั้น

ขณะเมื่อเสียเมืองอึ้งวะแก่มอญนั้น มีพม่าคนหนึ่งเป็นพรานชื่อว่ามีงอองใจยะ ไต่เข่นก้านบ้านมุตโซโย^(๑) ไม่ยอมอ่อนน้อมต่อมอญ ครั้นพวกมอญที่รักษาเมืองอึ้งวะออกไปตั้งกองเก็บส่วย สั่งมีงอองใจยะให้ต้อนรับราษฎรบ้านมุตโซโยมาเสียส่วยตามประเพณี มีงอองใจยะก็รวบรวมสมัครพรรคพวกได้ประมาณ ๔๐ คน ยกมาปล้นกองมอญที่ไปเก็บส่วยฆ่าพวกมอญตายหมดทั้งกอง แต่แรกมอญสำคัญว่าเป็นแค่กองโจร มาปล้นเงินส่วย ทวนายกของจึงเรียกผู้คนพากันยกออกไปหมายว่าจะจับมีงอองใจยะก็ต่อสู้ฆ่าฟันพวกมอญล้มตายแตกหนีมาอีก ความทราบถึงตระเวนซึ่งรักษาเมืองอึ้งวะเห็นเป็นการใหญ่จึงให้กองทัพยกออกไป แต่ทางโน้นพวกพม่าเห็นมีงอองใจยะองอาจกล้าหาญ ก็พากันเข้ามาเป็นพรรคพวกมากขึ้น ช่วยกันต่อสู้กับกองทัพมอญแตกพ่ายมาอีก พวกพม่าก็เกิดเชือดคอว่ามีงอองใจยะเป็นผู้มีบุญจะกู้บ้านเมืองได้ ก็คิดศัพทรู้ไปถึงไหนพวกพม่าก็ยิ่งพากันมาเข้าช่วยมากขึ้นเป็นหลายหมื่น มีงออง

(๑) คำว่า ออง ภาษาพม่าแปลว่า ชนระ คำว่า ใจยะ นั้น ก็คือคำว่า ใจยะ ภาษาพม่านั่นเอง บ้านมุตโซโย แปลว่า บ้านนายพราน อยู่ข้างฟากตะวันตกแม่น้ำเอราวดี ห่างเมืองอึ้งวะ ๒๐๐๐ เส้น เดิมนั้นเรียกว่าบ้าน ชเวโย

ใจะจึงให้สร้างเมืองเป็นทึมนั้นขนทึบ้านมุกไซโย ชนนานนามว่าเมือง
 รัตนสิงค์ แล้วตั้งตัวเป็นใหญ่ใช้นามว่า พระเจ้าอลองมินตยาคย
 แต่คนทั้งหลายเรียกว่า พระเจ้าอลองพญา แปลว่าพระโพธิสัตว์ ตั้ง
 ซองส์มรพลอยู่เมืองรัตนสิงคณัน ครั้นเห็นว่ามีกำลังพอจะทำสงคราม
 ขกกรมอญไค พระเจ้าอลองพญาก็ให้มังระราชบุตรที่ ๒ คุมกของทัพมา
 ศึกเมืององวะ เวลานั้นกำลังทรกษาเมืองออนแอสอง ด้วยพระยาหงสาวดี
 แย่งกองทัพถอนลงมาเสียมาก ตละบันสู้พม่าไม่ได้ ก็เสียเมืององวะ
 แก่พม่าเมื่อขระกา พ.ศ. ๒๒๘๖ พม่าได้ตกเกลยตามลงมาตีไคเมืองแปร
 ศึกเมือง ๑ พระยาหงสาวดีให้อุปราชายกกองทัพมอญขึ้นไปตีเมืองแปร
 เมืององวะก็หาไคกินมาอีกไม่ ในขณะเมื่อพม่ากลับมารบคอนัน พระยา
 หงสาวดีเข้าใจว่าพม่าประสงค์จะตีเอาบ้านเมืองคนถวยเจ้านายเดิม จึง
 ให้ปลงพระชนม์พระเจ้าองวะ กยเจ้านายเชื้อพระวงศ์กษัตริย์พม่าซึ่งจับได้
 มาจากเมืององวะเสียทั้งสิ้น การนั้นกลับไปเป็นประโยชน์แก่พระเจ้า
 อลองพญา ด้วยเมื่อพวกพม่าทราบว่าสูญสิ้นราชวงศ์เดิมแล้ว ก็ยง
 นัยถิพระเจ้าอลองพญาหนักขน พวกนั้นนิยมว่าพระเจ้าอลองพญาเป็นเจ้า
 เช่นนายของพวกพม่าทั่วไปทุกแห่ง

ครั้นถึงขกญ พ.ศ. ๒๒๘๘ พระเจ้าอลองพญายกกองทัพยกทัพ
 เหวลงมากตีทงเมืองร่างกุ้ง (๑) กยเมืองพลิมอันอยู่ปากน้ำเอราวดี

(๑) เมืองนี้เดิมชื่อเมืองตะไถ้ พระเจ้าอลองพญาตีได้แล้วให้สร้างเมืองขึ้นใหม่
 ไกลเมืองเดิมอีกเมือง ๑ จึงให้ชื่อว่าเมืองร่างกุ้ง พวกลื้อเขินยังเรียกว่าเมืองตะไถ้
 จนทุกวันนี้

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา

๒๘๘

เมือง พระเจ้าอลองพญาจึงให้กลับไปเจ้าล้อมเมืองไทยกวัดขึ้น แล้วรีบ
 เร่งให้ คเมืองหงสาวดีโตเมืองเดือน ๗ ขลุท พ.ศ. ๒๓๐๐ นับเวลาทมอญทั้ง
 เป็นอิสระอยู่ไครวม ๗ ปี พระเจ้าอลองพญาช้เคื่องว่ามอญไม่มีความสตัย
 จึงให้ขยับนคามอญไม่ว่าไพร่ผู้ทีเขาไปเป็นชเลยทั้งสน แม้นพระสงฆ์
 ก็ไม่ปล่อยไว้ว่าเพราะพระสงฆ์ราชาเป็นผู้ออกไปเจรจาให้พม่าหลงเช้ะพง
 แล้วให้เผาเมืองหงสาวดีเสียด้วย เมื่อพม่าโตเมืองหงสาวดีแล้วประเทศ
 พม่ารามัญก็รวมอยู่ใอำนาจพระเจ้าอลองพญา แต่พระเจ้าอลองพญากลับ
 ไปตั้งเมืองรัตนสิงคเป็นราชธานี หามาอยู่เมืองหงสาวดีหรือเมืองชิงวะไม่
 ฝ่ายกรุงศรีอยุธยา เมื่อในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษา บ้านเมือง
 เป็นสันติสุขไม่มศึกสงคราม การต่าง ๆ ที่ทรงประพฤตจึงเป็นไปในทาง
 บำเพ็ญพระราชกุศลเป็นพน เป็นต้นว่าบรรณะปฏิสังขรณ์มหาเจดีย์สถาน
 แลพระอารามใหญ่่น้อยที่ปรกหักพังอยู่ทั้งทในกรุง ฯ แลหัวเมืองทั้งชวง
 มาตลอดรัชกาล เมื่อพระเจ้าอลองพญารบพุ่งกับมอญในตอนหลัง พวก
 มอญที่พ่ายแพ้พม่าพากันแตกหนีเข้ามาพึ่งพระบารมีหลายคราว ก็ไปรค
 ให้รบไว้ตามเคย พระราชทานทให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในชานพระนคร
 เช่นที่ชานโพธิ์สามต้น เป็นต้น คงโตทรงทราบกิตติศัพทความเป็นไป
 ในเมืองมอญเมืองพม่าจากพวกมอญที่หนีเข้ามาในตอนหลังน้อยน่อง ๆ
 แต่เห็นจะคิดกันใในกรุงศรีอยุธยาว่ามอญก็พม่ารบกันพนเสมอมาชานาน
 ประเด็ยฉายโน้นชนะ ประเด็ยฉายนชนะ เช่นอินทโยมควรรที่จะ
 ค้านิ่ง หาโตนกว่ามอญพิเศษเกิดขึ้นใพวกพม่าอีกไม่ จึงมีโตคาคว่า
 คักพม่าจะมีมาถงเมืองไทยอีก

พระเจ้าบรมโกศผู้มีพระราชโอรสเป็นเจ้าฟ้า ๓ พระองค์ พระองค์
ใหญ่ทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนเสนา
พิทักษ์ แล้วตั้งเป็นพระมหาอุปราช พระองค์กลางทรงพระนามว่า
เจ้าฟ้าเอกทัศ ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนอนุรักษมนตรี พระองค์น้อย
ทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าอัทธมพร ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนพรพินิต แลยังมี
พระองค์เจ้าชายลกเชือก ๔ พระองค์ ทรงพระนามว่าพระองค์เจ้าแขก
เป็นกรมหมื่นเทพพิพิธพระองค์ ๑ พระองค์เจ้ามิ่งคิด เป็นกรมหมื่นจิตร
สุนทรพระองค์ ๑ พระองค์เจ้าวิธ เป็นกรมหมื่นสุนทรเทพพระองค์ ๑
พระองค์เจ้าปาน เป็นกรมหมื่นเสวยภักดีพระองค์ ๑ พระองค์เจ้าต่างกรม
๔ พระองค์ กรมหมื่นเทพพิพิธชอบกับพระมหาอุปราช แต่อีก ๓ กรม
นั้นเป็นอริ ครั้นหนึ่งพระมหาอุปราชเอาเจ้ากรมปลัดกรม เจ้า ๓ กรม
มาลงพระราชอาญา ว่าเจ้าตั้งข้าไทให้มีขนตาค้ำคิกเกินชั้นกรม ไม่
ทูลห้ามปราม เจ้า ๓ กรมอาชญา จึงกราบทูลกล่าวโทษพระมหา
อุปราชว่าเป็นชู้กับเจ้าฟ้าสังวาล อันเป็นพระชายาองค์ ๑ ของพระเจ้า
บรมโกศ พิหารณาเป็นสัตย์ พระมหาอุปราชต้องรัยพระราชอาญา
เลยสิ้นพระชนม์ในระหว่างโทษ แต่นั้นเจ้าฟ้าทั้ง ๒ พระองค์ก็เลยเป็นอริ
กับเจ้า ๓ กรมต่อมา อยู่มากรมหมื่นเทพพิพิธกับเสนาบดีกราบทูลขอให้
ทรงตั้งให้เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต พระราชโอรสพระองค์น้อยเป็นพระมหา
อุปราช แลเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตนั้น ในจดหมายเหตุของฝรั่งว่าพระ
อัยยาคีย์ฉลาดเฉลียว แต่เสด็จไปศึกษาอักษรสมัยอยู่ในสำนักสงฆ์
แต่ยังทรงพระเยาว์ พระเหตุขียนิยมทางข้างพระศาสนาเสียเป็นพัน

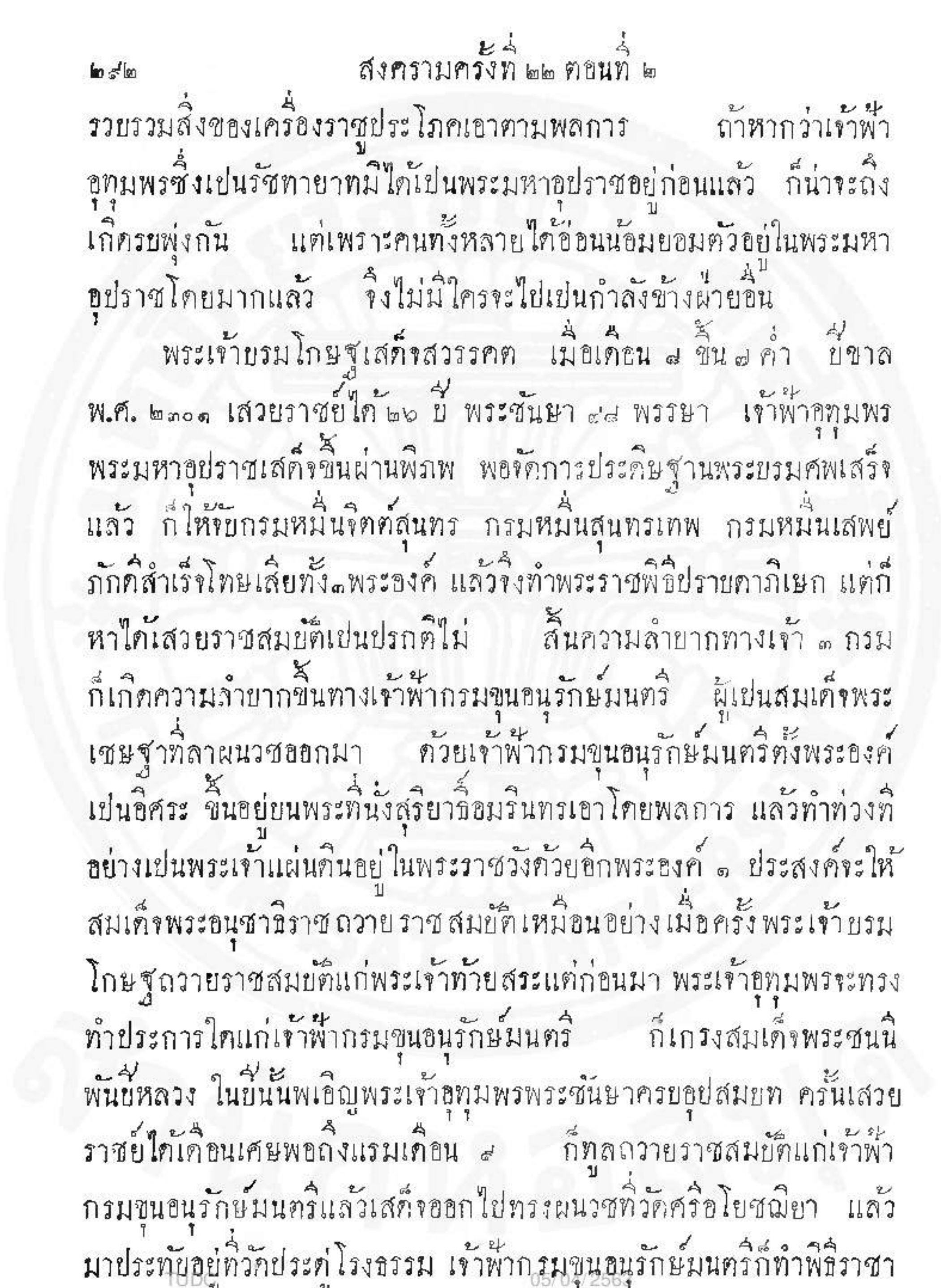
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษ

ขอนำจะเป็นความจริง จึงเป็นเหตุให้ทรงมีกันน้อย เห็นว่าท่วงที
 พระราชวงศ์ไม่ปรองดองกัน เกรงจะเกิดความลำบากในวันหน้า จึงทำ
 เรืองราวชนกราบทูลขอพระองค์ อ้างว่าสมเด็จพระเชษฐาเจ้าฟ้ากรมขุน
 อรุณย์มนตรียังมีอยู่ ขอให้ทรงตั้งเป็นพระมหาอุปราช พระเจ้า
 บรมโกษทรงขัดเคือง ดำรัสว่าเจ้าฟ้ากรมขุนอรุณย์มนตรีนั้น โฉดเขลา
 หาสติปัญญาแลความเพียรมิได้ ถ้าครอบครองแผ่นดินบ้านเมืองก็จะ
 เกิดภัยพิบัติเสียหายเสีย แล้วเลยรับสั่งให้เจ้าฟ้ากรมขุนอรุณย์มนตรี
 ไปทรงผนวชเสียอย่าอยู่ให้กีดขวาง เจ้าฟ้ากรมขุนอรุณย์มนตรีก็ต้อง
 ไปทรงผนวชด้วยเกรงพระราชอาญา ส่วนเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตก็
 ไม่กล้าที่จะขัดขวางต่อไป จึงโปรดให้อุปราชภิเษกเจ้าฟ้าอุทุมพร
 กรมขุนพรพินิตเป็นพระมหาอุปราช เมื่อขณลุ พ.ศ. ๒๓๐๐

อุปราชภิเษกแล้วไม่สงบ พอเดือน ๖ ขกาล พ.ศ. ๒๓๐๓ พระเจ้า
 บรมโกษก็ประชวรหนัก ทรงทราบดีอยู่ว่าลูกเธอ ๓ กรมไม่เป็นสามัคคี
 กับพระมหาอุปราช จึงมีรับสั่งให้หาเขาไปเฝ้าถึงข้างที่พระขันอมพร้อม
 กัน ทรงมอบเวนราชสมบัติแก่พระมหาอุปราช แล้วให้ลูกเธอต่าง
 กรมทั้ง ๔ พระองค์กระทำสัตย์ถวายพระมหาอุปราชหน้าพระที่นั่ง เพื่อจะ
 ย้องกันมิให้เกิดเหตุวิวาทกันในเวลาเปลี่ยนรัชกาลใหม่ แต่ลูกเธอต่าง
 พระองค์ต่างมีทิษฐิมานะทั้งนั้น พันวิสัยที่พระราชบิดาจะทรงสมัค
 สมานได้ ฝ่ายเจ้าฟ้ากรมขุนอรุณย์มนตรีซึ่งต้องออกไปทรงผนวชอยู่
 พอทราบว่าสมเด็จพระราชบิดาประชวรจะไม่คืนดีได้ ก็ลอบลาผนวชกลับ
 เข้ามาอยู่ในพระราชวัง ฝ่ายเจ้า ๓ กรมก็เตรียมผู้คน แลวกักเก็บ

รวบรวมสิ่งของเครื่องราชูประ โภคเอาตามผลการ ถ้าหากว่าเจ้าฟ้า
อัทมพรซึ่งเป็นรัชทายาทมิได้เป็นพระมหาอุปราชอยู่ก่อนแล้ว ก็น่าจะได้
เกิดรบพุ่งกัน แต่เพราะคนทั้งหลายได้ขออน้อมยอมตัวอยู่ในพระมหา
อุปราชโดยมากแล้ว จึงไม่มีใครจะไปเป็นกำลังข้างฝ่ายอื่น

พระเจ้าบรมโกษจุลเสด็จสวรรคต เมื่อเดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีชวด
พ.ศ. ๒๓๐๓ เสวยราชย์ได้ ๒๖ ปี พระชันษา ๘๘ พรรษา เจ้าฟ้าอัทมพร
พระมหาอุปราชเสด็จขึ้นผ่านพิภพ พอจัดการประคองฐานพระบรมศพเสร็จ
แล้ว ก็ให้ยกกรมหมื่นจัตถสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ กรมหมื่นเสพย์
ภักดีสำเร็จโทษเสียทั้ง ๓ พระองค์ แล้วจึงทำพระราชพิธีปราบดาภิเษก แต่ก็
หาได้เสวยราชสมบัติเป็นปรกติไม่ สิ้นความลำบากทางเจ้า ๓ กรม
ก็เกิดความลำบากชนทางเจ้าฟ้ากรมขุนอนรรักษ์มนตรี ผู้เป็นสมเด็จพระ
เชษฐาธิราชออกมา ด้วยเจ้าฟ้ากรมขุนอนรรักษ์มนตรีตั้งพระองค์
เป็นอิสระ ขนอภัยบนพระที่นั่งสุริยาศิมรินทรเอาโดยผลการ แล้วทำท่วงที
อย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดินอยู่ในพระราชวังด้วยอีกพระองค์ ๓ ประสงค์จะให้
สมเด็จพระอนุชาธิราชถวายราชสมบัติเหมือนอย่างเมื่อครั้งพระเจ้าบรม
โกษจุลถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าท้ายสระแต่ก่อนมา พระเจ้าอัทมพรจะทรง
ทำประการใดแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอนรรักษ์มนตรี ก็เกรงสมเด็จพระชนนี
พันชหลง ในขณะนั้นพระเจ้ายุทธพรพรรณษาครุขุสมบัติ ครั้นเสวย
ราชย์ได้เดือนเศษพอถึงแรมเดือน ๘ ก็ทูลถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้า
กรมขุนอนรรักษ์มนตรีแล้วเสด็จออกไปทรงผนวชที่วัดศรีอโยธมียา แล้ว
มาประทับอยู่ที่วัดประตูโรงธรรม เจ้าฟ้ากรมขุนอนรรักษ์มนตรีก็ทำพิธีราชา

ภิเษก ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช แต่คนทั้งหลายเรียกกัน
 เป็นสามัญหลายอย่าง เรียกว่า “ขุนหลวงเอกทัศ” ตามพระนาม
 เคิมข้าง เรียกว่า “ขุนหลวงสุริยาอมรินทร์” ตามนามพระที่นั่ง
 ที่เสด็จประทับข้าง ที่เขาอย่างนามเจ้ากรุงกัมพูชาแต่โบราณมาเรียกว่า
 “ขุนหลวงชเวอน” เพราะเหตุที่เป็นโรคกลากเกลื้อนหรืออย่างไร
 ประจำพระองค์นั้นก็มีบ้าง ส่วนพระเจ้าอู่ทองนั้นเมื่อทรงผนวชแล้วคน
 ทั้งหลายเรียกว่า “ขุนหลวงหาวก” ในครั้งนั้นจึงเหมือนมีเจ้าแผ่นดิน
 ๒ พระองค์ด้วยกัน

การเปลี่ยนรัชกาลคราวหลังนี้ เป็นเหตุร้ายแฉะเป็นต้นเหตุที่จะ
 เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า เพราะพระเจ้าแผ่นดินซึ่งชนปกครองบ้านเมือง
 เสมอได้ถูกสาปสันว่าไม่สมควรจะปกครองแผ่นดิน แล้วยังมีหน้าซ้ำ
 ความประพฤติพระองค์เวลาก่อนจะไ้ราชสมบัติก็ค้แลเมื่อไ้ราชสมบัติ
 แล้วก็ ก็ไม่ทำความเลื่อมใสให้ยังเกิดชนลบล้างความวิตกของคน
 ทั้งปวง เพราะเช่นนั้นไม่ช้าก็เกิดเหตุชน ทั่วยกรมหมันเทพพิพิธ
 ซึ่งออกทรงผนวชอยู่วัดกระโจม กับเจ้าพระยาอภัยราชา พระยายมราช
 แลพระยาเพชรบุรี คบคิดกันเป็นขบถ โดยประสงค์จะเชิญพระเจ้า
 อู่ทองมาครองราชสมบัติตั้งเก่า แต่พ้เชิญนำความไปทูลหาขอพระ
 เจ้าอู่ทองพร ๆ กลับทูลให้สมเด็จพระเชษฐาธิราชพระองค์ แต่ขออย่าให้ฆ่า
 พันพวกที่คิดร้าย จึงให้เนรเทศกรมหมันเทพพิพิธไปเสียดังกาทวีป
 แล้วเอาข้าราชการทั้งนั้นจำไว้ พระเจ้าเอกทัศเสวยราชย์ยังไม่ทันไ้ถึงย
 เวลาข้าราชการกำลังขวนขวายนกันถึงกล่าวมากมีค้พม่ามาตีค้พระนคร

เหตุที่พม่าจะมาตีเมืองไทยคราวนี้ เดิมเมื่อพระเจ้าอลองพญาตี
 ไทเมืองหงสาวดีแล้ว กลับขึ้นไปยังเมืองรัตนสิงค์ ประสงค์จะไป
 ปรายปรามพวกกระแซซึ่งมาบุกรุกเขตแดนพม่าข้างฝ่ายเหนือ ขณะนั้น
 ทางเมืองมอญมีขุนนางมอญคนหนึ่ง ซึ่งเคยเป็นแม่ทัพของพระยาหงสาวดี
 อยู่แต่ก่อน ยังหลบหลีกอยู่ได้ ครั้นเห็นไท่ท้วงที่จึงคุมสมัครพรรคพวก
 เข้าปล้นเมืองสิริเยมอันอยู่ปากน้ำเมืองหงสาวดี ภัยเมืองสิริเยมเป็น
 เมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศ มีทรัพย์สมบัติบริบูรณ์ ชาวทวายถึง
 แม่ทัพพม่าที่อยู่ไกลเคียงก็ยกกองทัพมาจะตีเอาเมืองสิริเยมคน พระยา
 มอญเห็นว่าจะสู้ไม่ได้ จึงเก็บรวบรวมทรัพย์สมบัติโดยสรวเรือก่าบน
 ฝรั่งเศสหนีไปจากเมือง หมายถึงจะไปอาศัยอยู่ที่เมืองปอนดิแฉวี
 อันเป็นเมืองชนของฝรั่งเศสในอินเดีย แต่เรือก่าบนนั้นถูกพายุน้ำใหญ่
 พัดมาทางตะวันออก จึงแวะมาอาศัยที่ซอมแซมในแดนไทยที่เมืองมะริด
 อันเป็นเมืองชนของเมืองตะนาวศรี พม่ามีหนังสือมาถึงพระยาตะนาวศรีว่า
 พระยามอญนั้นเป็นขบถฝรั่งเศสพาหนีมา ขอให้ไทยจับส่งไปให้ทางตัวคนแลเรือ
 ก่าบนทวายมานั้น ฝ่ายไทยตอบไปว่าเรือก่าบนฝรั่งเศสถูกพายุน้ำพัดมาขอ
 อาศัยที่ซอมแซมที่เมืองมะริด ไม่มีเหตุอันใดที่จะจับกุมได้ ครั้นซอมแซม
 เสร็จแล้วก็ปล่อยให้ไป ซึ่งว่ามีพวกขบถคบคิดให้มาในเรือทวายนั้นก็หา
 ทวายไม่ พระยาอลองพญาได้ทราบความก็ขจัดกองทัพไทย^(๑) แต่ยังไม่อยู่

(๑) เหตุที่พม่าจะเกิดรบกับไทยคราวนี้ กล่าวกันเป็นหลายอย่าง ว่าเพราะไทยไป
 ตีเมืองทวายบ้าง เพราะไทยจับเรือของพม่าบ้าง ข้าพเจ้าอนุมิตตามความในจดหมายเหตุ
 ฝรั่งเศส เพราะเห็นสมเหตุสมผล.

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา

ครนถงระคแลง บเถาะ พ.ศ. ๒๓๐๒ พระเจ้าอลองพญาลงมา
 ฆลองพระเกศธาตุเมืองร่างกุ้ง ซึ่งสั่งให้ลงมือปฏิสังขรณ์แต่เมือง
 เมืองไท่ เมื่อการฆลองพระธาตุเสร็จแล้ว พระเจ้าอลองพญาให้
 มังระราชบุตรที่ ๒ กับมังฆ้องนรธายกกองทัพมัจฉานพล ๘,๐๐๐ ลงมา
 ฆเมืองทวายซึ่งยังตงแขงเมืองอยู่ ครนคไท่เมืองทวายแล้ว มังระ
 ทรายความว่า เรือกายนพวกพ้อคาพากนหนจากเมืองทวาย มาอาศัยอยู่
 ในแดนไทยที่เมืองตะนาวศรีแลเมืองมะริคหลายลำ รวยรวมเอาทรัพย์สิน
 สมบัติขนมาก้วยเป็นอันมาก แลสยไค้ความว่าที่เมืองตะนาวศรีแลเมือง
 มะริคณนกำลังรพลไทยที่จะข้อมกันรักษาหามิเท่าไค้ไม่ จึงบอกความไป
 ทลพระเจ้าอลองพญาที่เมืองร่างกุ้ง พระเจ้าอลองพญาเห็นไค้ทวงทักยก
 ขอไทยไม่ยอมส่งตัวพระยามอญกับเรือกายนฝรั่งเศสไค้เห็น ขนอ้างว่า
 ไทยทำให้เสียทางไมตรี สั้งให้มังระยกกองทัพเลยลงมาฆเมืองตะนาวศรี
 แลเมืองมะริคทง ๒ เมือง กองทัพพม่ายกถ่วงแดนไทยเข้ามาครั้งนั้น
 จะเป้นก้วยเหตุไค้ไทยจึงมิไค้เตรียมค้อสู้หาปรากฏไม่ ไค้ความแต่
 ว่าพม่าฆเมืองไท่ โดยง่ายทงเมืองตะนาวศรีแลเมืองมะริค จนพม่าปลาก
 ใจว่าไทยทำไมจึงอ่อนแอถงเพียงนั้น จึงเลยเป้นเหตุให้พม่ากำเวีย
 คีค้ออยากฆลองค้หัวเมืองไทยค้อเข้ามา ในชั้นนั้นพม่ายังหาไค้ตั้งใจว่าจะ
 เข้ามาค้กรงค้ออยุธยาไม่

ผายข้างกรงค้ออยุธยา เมื่อไค้รบไค้บอกพระยาตะนาวศรีว่าพม่า
 จะยกกองทัพมาค้เมืองตะนาวศรีเมืองมะริค พระเจ้าเอกทัศมรับสั่งให้
 เกดทักกองทัพ^(๑) ให้พระราชรองเมืองซึ่งไค้ว่าทพระยายมราชเป้นแม่ทัพ

(๑) ชื่อแม่ทัพนาชกองทัพปรากฏในพงศาวดารต่างฉบับต่างกัน ข้าพเจ้าอนุมิตตาม
 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เพราะเห็นใกล้เคียงกับในคำให้การชาวกรุงเก่า

ถอพล ๓,๐๐๐ พระยาเพชรบุรีเป็นกองหน้า พระยาราชนครเป็นยุกรบตรี
 พระสมทสงครามเป็นเกียกกาย พระอนนทบุรีพระนนทบุรีเป็นกองหลัง
 ยกไปรักษาเมืองมะริด แล้วให้พระยารัตนาธิเบศร์ซึ่งว่าที่จตุสดมภ์กรมวัง
 คุมกองทัพจำนวนพล ๒,๐๐๐ ยกหนุนไปอีกทัพ ๓ แลครั้งนั้นขุนรอง
 ปลัดชูกรมการเมืองวิเศษไชยชาญ เป็นผู้รั่ววิทยาคม เข้ามาอาสา
 ราชการสงคราม จึงโปรดให้คุมสมัครพรรคพวกรวม ๕๐๐ คนเป็นกอง
 อาทมาตไปในกองทัพพระยารัตนาธิเบศร์ด้วย

กองทัพพระยายมราชยกไปไม่ทันจะรักษาเมืองตะนาวศรีเมืองมะริด
 พอข้ามแนวเขายันทิศออกไปถึงท่านสิงขร ก็ได้ความว่าเมืองตะนาวศรี
 เมืองมะริดเสียแก่พม่าแล้ว จึงตั้งอยู่ที่แก่งคุ่มปลายน้ำตะนาวศรี หวังจะ
 รอกองทัพหนุนหรือจะบอกขอคำสั่งอย่างไรหาปรากฏไม่ ฝ่ายพม่าเตรียม
 จะยกกองทัพเข้ามาในหัวเมืองไทยอยู่แล้ว ครั้นรู้ว่กองทัพไทยไปตั้งอยู่ที่
 ปลายน้ำ มังระหงใหม่จึงของนรธายกมาตีกองทัพพระยายมราช ๆ ไม่มี
 ที่มั่นก็แตกพ่าย พม่าได้ใจก็ติดตามเข้ามา ขณะนั้นพระยารัตนาธิเบศร์
 ตั้งอยู่ที่เมืองกย ให้ขุนรองปลัดชูคุมกองอาทมาตลงไปที่ตั้งสกัดทางอยู่ที่
 อ่าวหว้าขาว (๑) พม่ายกมาถล่มในเวลาเช้าครู่ ขุนรองปลัดชูคุมกอง
 อาทมาตออกโจมตีซำคัก รบกันด้วยอาวุธจนถึงตลุมบอน พวก
 อาทมาตฆ่าฟันพม่าล้มตายลงเป็นอันมาก ในหนังสือพระราชพงศาวดาร

(๑) อ่าวหว้าขาวอยู่ข้างเหนือที่ตั้งจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ทุกวันนี้ เป็นที่แถบค้ำขัน
 ด้วยมีที่ราบเป็นทางเคียวอยู่แต่ตอนริมทะเล ข้างในมีภูเขาเป็นเทือกติดต่อกันไปจนเขา
 บันทัดไปรถไฟได้ยวนนี้ก็สังเกตได้

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา

ว่า เมื่อพระยารัตนาธิเบศร์ทราบข่าวกองทัพพระยาบวรราชเดโช ให้เกณฑ์
กำลัง ๕๐๐ คนลงไปหนนกงของขรของปลัดชู กงหนนเห็นจะลงไปไม่ทัน
ขรของปลัดชูรบกับพม่าตั้งแต่เช้ามาจนเที่ยงก็สิ้นกำลัง พม่าหนนกันมา
มากเข้า ล้อมจับขรของปลัดชูได้ พวกกองอาทมาตก็แตกพ่ายยับเยิน
พม่าไล่ลงทะเลจนนำตายก็มาก ฝ่ายพระยารัตนาธิเบศร์ พอทราบว่า
กองอาทมาตแตกก็ไม่รออยู่ต่อสู้ข้าศึก รีบถอยทัพหนีมาเมืองเพชรบุรี
พม่าก็ขึ้นมาได้ถึงเมืองเพชรบุรี โดยห้ามผู้ใดที่จะต่อสู้ศึกขวางไม่

ในเวลานั้นพระเจ้าอลองพญาลงมาทอดพระเนตรเมืองทวาย เมือง
มะริดแลเมืองตะนาวศรีที่ตกใหม่ มาทราบว่ากองทัพไทยรบพุ่งอ่อนแอ
แตกหนีง่าย ๆ จึงเกิดความคิดขึ้นในคอกันว่าน่าจะเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา
ด้วยความสามารถไทย จึงให้เตรียมกองทัพเมืองตะนาวศรีนั้น
ให้มีพระราชบุตรเป็นทัพหน้า พระเจ้าอลองพญาเป็นทัพหลวงยกตาม
เข้ามาทางด่านสิงขร แล้วสั่งให้ไปเตรียมเกณฑ์ทัพทางเมือง
มอญอีก ๒ ทัพ สำหรับจะให้เข้ามาในภายหลัง

ฝ่ายเมืองกาญจนบุรีได้ยินกิตติศัพท์ว่าพม่าเกณฑ์ทัพจะยกเข้ามาทาง
ด่านพระเจดีย์สามองค์อีกทาง ๑ ก็มีไชยยกเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา
พระเจ้าเอกทัศจึงให้เกณฑ์กองทัพ จำนวนพลประมาณ ๓๐,๐๐๐ ให้พระยา
อภัยมนตรีเป็นแม่ทัพ ยกไปตั้งขัณฑ์ทัพอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี แล้ว
ให้พระยาพระคลังคุมกองทัพอีกทัพ ๓ มีจำนวนพลประมาณ ๓๐,๐๐๐ ไปตั้ง
อยู่ที่เมืองราชบุรี ประสงค์จะให้ไปเป็นกองหนุนกองทัพพระยาอภัยมนตรี

แลคอยต่อสู้ของทัพพม่าที่จะยกมาจากเมืองตะนาวศรีด้วย ต่อมาเมือง
กำแพงเพชรบอกลงมาว่า ไทข่าวว่าพม่าจะยกเข้ามาทางด่านแม่ละเมา
อีกทัพ ๓ พระเจ้าเอกทัศก็ให้เกณฑ์กองทัพอีกทัพ ๓ ให้เจ้าพระยาอภัย
ราชา^(๑) เป็นแม่ทัพ ยกขึ้นไปคอยต่อสู้พม่าที่จะยกมาทางด่านแม่ละเมา
ตามคำผู้หลักผู้ใหญ่กล่าวกันมา ว่าในครั้งนั้นไม่ได้คิดอ่านที่จะ
รวบรวมกำลังต่อสู้ข้าศึกประการใด สักแต่ไทข่าวมาว่าพม่าจะยกมาทาง
ไหนก็เกณฑ์กองทัพยกไปสกัดทางนั้น เพียงแต่จะสืบสวนให้ไทหลักฐาน
มั่นคงเสียก่อนก็ไม่มี จึงเอากำลังวิ่งพลไปช่วยการเสียเปล่า ๆ มากกว่า
ที่ไทต่อสู้ข้าศึก ทัพพม่ามิได้ยกมาทั้งทางด่านพระเจดีย์สามองค์แล
ด่านแม่ละเมา ยกมาแต่ทางด่านสิงขรเมืองตะนาวศรีทางเดียว ดู
เหมือนหนงว่าครั้งนั้นถึงเมืองว่าพม่าตีเมืองตะนาวศรีแล้ว ทในกรุง
ก็จะไม่ได้คิดว่าพม่าจะตีต่อเข้ามาอีก จะฟังมาอะอะตระเตรียมรักษา
บ้านเมืองต่อเมื่อพม่าเข้ามาถึงเมืองกุยเมืองยี่ราชน แลบางที่จะยังเข้า
ใจว่าพม่าที่ยกมาทางเมืองกุยเมืองยี่ราชนเป็นแต่กองโจรหรือกองทัพน้อย
ส่วนกองทัพใหญ่ว่าจะยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์หรือด่านแม่
ละเมาเหมือนอย่างพม่าที่เคยยกมาเมื่อคราวก่อน ๆ จึงไปไม่ระวังแต่
๒ ทางนั้น ที่จริงความคิดเช่นนั้นก็หลักฐานอยู่ข้าง เพราะทางด่านสิงขร
ทัพมายกมาแต่เมืองตะนาวศรี^(๒) ไม่ใช่แต่เป็นทางอ้อมค้อมห่างไกล

(๑) เจ้าพระยาอภัยราชาคนนี้ตั้งขึ้นใหม่ เจ้าพระยาอภัยราชาคนก่อนเป็นขบถ
ต้องจำอยู่

(๒) ทางนี้ข้ามเขาบันทัดเข้ามาตรงหลังจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ทุกวันนี้ แล้วเดิน
เลาะฝั่งทะเลมาจนเมืองเพชรบุรี

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา

อย่างเคียว ทางทิศกจะตองเคียวพจนมา ตั้งแต่ข้ามเขายันทิศเข้ามา
แล้วเป็นทางกันการ เพราะเทือกภูเขาอยู่ข้างซ้ายทเลอยู่ข้างขวา เหมือน
คองเคียวตรงมาในตรอกถง ๕ วัน ๖ วันจึงจะถงเมืองเพ็ชรบุรี ถ้าหากไทย
เอากองทัพทมกล้าลงไปตั้งสกัดอยู่ทเมืองเพ็ชรบุรีสกัดทพ ๓ แล้วให้กองทัพ
เรือกลงไปวกหลังทางทะเล จะเลอกล่อมข้าศึกทตรงไหนก็โคยสควก
ตลอดระยะทางกันการนั้น เพราะเช่นนเมอครั้งพระเจ้าหงสาวดีมาค
เมืองไทยแต่ก่อนถึงไม่ได้ ให้กองทัพยกมาทางด่านสิงขรเลย ทพระเจ้า
อลองพญาจะมาครงนนก็ควยไม่รัภูมิแผนที่ เหมือนหลงเข้ามาในเงอม
มือไทย ถ้าเวลานั้นผู้บัญชาการศึกข้างฝ่ายไทยมีความสามารถอยู่
ข้างกองทัพมากคงยับย แม้อย่างค้ำก็ไม่สามารถลวงเลยเมือง
เพ็ชรบุรีชนมาโต คิคคจึงนำเสียบตายนัก เพราะพม่าหลงแล้วฝ่ายเรา
ยังหลงยิ่งไปกว่าพม่าแล้ว กลายเป็นพม่ายกกองทัพมาในทางทไทย
มิได้กระเตรียมจะต่อสู้ จึงลวงเลยมาถึงเมืองราชบุรีได้ โคยสควก
ด้วยประการฉะนี้

ได้ความในพงศาวดารพม่าว่า มีกองทัพไทยประมาณพลศึก
๒๐,๐๐๐ ตั้งรบพม่าอยู่ที่เมืองราชบุรี คงเป็นกองทัพพระยาอภัยมนตรี
ถอยมาจากเมืองกาญจนบุรี มาสมทบยกกองทัพพระยาพระคลังแลกอง
ทัพทหนชนไปจากข้างใต้ ตั้งรวมกันอยู่ณเมืองราชบุรี กองทัพ
มิ่งเมืองนรธามาถึงก่อน ไครบพุ่งกันเป็นสามารถ ไทยฆ่าฟันพม่าล้ม
ตายลงมาก กองทัพมิ่งเมืองนรธาจะแตกอยู่แล้ว พอกองทัพมิ่งระ
ราชบุตรยกตามมาทัน เข้าช่วยรบพุ่งระทมคักกองทัพไทยจึงแตกหนีมา

พระเจ้าอลองพญา มาตั้งรวบรวมพลอยู่ที่เมืองราชบุรี ๕ วัน^(๑) แล้วยก
ต่อมาเมืองสุพรรณบุรี

ตั้งแต่กองทัพไทยแตกมาจากเมืองราชบุรี ที่ในกรุงศรีอยุธยา
เกิดโกลาหล ภัยคนทั้งหลายเห็นกันเป็นแน่ชัดว่า เพราะผู้บัญชาการ
ศึก ใจเขลาไม่รู้เท่าถึงการ จะพ่ายเมืองพินาศฉิบหาย ก็ชวนวาย
กันไปต่าง ๆ ถึงคิดกันจะไปทูลเชิญพระเจ้าอัครมพรให้ลาผนวชออกมา
ว่าราชการ พระเจ้าเอกทัศเกรงจะเกิดเวลาชงน จึงมีรับสั่งให้ไปเชิญ
สมเด็จพระอนุชาลาผนวชแล้วมอบราชการทั้งปวงให้ทรงบังคับบัญชาต่าง
พระองค์

การที่พระเจ้าเอกทัศให้ไปเชิญสมเด็จพระอนุชาลาผนวชครั้งนั้น
จะได้ มีรับสั่งสัญญาอย่างไร ความชอบไม่มีปรากฏในจดหมายเหตุ
แต่เห็นได้ใน การทั้งปวงที่ปรากฏต่อมา ว่าเมื่อพระเจ้าอัครมพรลาผนวช
ครั้งนั้น เขาพระทัยว่าสมเด็จพระเชษฐาจะคืนราชสมบัติให้ครองตั้งเก่า
เพราะฉะนั้น จึงทรงบังคับบัญชาการเต็มอำนาจเหมือนอย่างพระองค์ทรง
ครองแผ่นดิน ยกสมเด็จพระเชษฐาขึ้นไว้ในตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าหลวง
ความทกล้วน ฟังเห็นได้ดังเช่นมีรับสั่งให้ขยพระยาราชมนตรี ขึ้น กับ
จมนครศรีธรรมราชฉิมพพระสนมเอกของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ซึ่งเป็นต้น
เหตุทำให้เกิดความวุ่นวายในหมู่ข้าราชการ เอาตัวเจ้าเสียทั้ง ๒ คน แล้ว
ให้ปล่อยเจ้าพระยาอภัยราชา กับพระยายมราช พระยาเพชรบุรี ซึ่งต้อง

(๑) ในพงศาวดารพม่าว่า พักที่เมืองเพชรบุรี แต่ที่จริงต้องเป็นเมืองราชบุรี
เพราะกล่าวว่าจะออกจากนั้นก็มาถึงเมืองสุพรรณ

เวรจำมาด้วยเรื่องศึกชบถ ให้พนโทยออกมารัษฎการตั้งเก่า ด้วย
 ประสงค์จะให้ขาราชการสมัคสมานกันเหมือนแต่เดิม แล้วจึงดำรัสสั่ง
 ให้กวาดต้อนราษฎร แลขนสเบียงอาหารเข้าไว้ในพระนคร ตระเตรียม
 ข้อมปรการจะเอาพระนครเป็นทมนต์อัสสาศกอย่างแต่ก่อน ครั้นเห็นว่า
 กำแพงเมืองข้างบ้านเหนือคองพระราชวังชีกกระชั้นนัก ให้สร้าง
 กำแพงชั้นนอกแนว ๓ ให้ห่างออกไป ทำให้ต่ำกว่ากำแพงเดิม ให้ยิงปืน
 ได้ทั้ง ๒ ชั้น ในเวลานั้นทำนองกองทัพเจ้าพระยาอภัยราชาทยกขึ้นไป
 ทางเหนือจะกลับลงมาถึง จึงมรสั่งให้ยกกองทัพขึ้นใหม่อีกทัพ ๓ มี
 จำนวนพล ๒๐,๐๐๐ ให้เจ้าพระยามหาเสนาเป็นแม่ทัพออาญาสิทธิ์ แล
 ให้พระยายมราช พระยารัตนาธิเบศร์ พระยาราชบังสรร เป็นนายกอง
 ยกออกไปตั้งรบขาศึกทต่อแดนเมืองสุพรรณ

ฝ่ายกองทัพพม่า พระเจ้าอลองพญายกมาถึงเมืองสุพรรณ ตั้งพัก
 รวบรวมพลอยู่หลายวัน ทำนองจะรอกำลังเพิ่มเติมเข้ามาทีหลัง ด้วย
 เห็นว่าจำนวนพลยังไม่พอที่จะตีกรุงศรีอยุธยาอันเป็นราชธานี ฝ่ายข้าง
 กรุง ฯ ได้ชื่อของต่อนั้นจึงมีเวลาที่โตจกการตั้งโตกล่าวมา พอพระเจ้า
 อลองพญาได้รพลพร้อมมูลก็ให้ยกกองทัพต่อเข้ามา มาพบกองทัพเจ้า
 พระยามหาเสนาตั้งค่ายรายสกค้อยริมลำน้ำจึกราช^(๑) ในทุ่งนาตาลาน
 เป็นหลายค่าย มิ่งเมืองนรธาภิรมย์ระราชบุตรชัยพลพม่าเข้าตีค่ายไทย

(๑) ในหนังสือพระราชพงสาวดารว่าตั้งที่ลำน้ำเอกราช เห็นว่าจะผิด เพราะลำน้ำ
 เอกราชอยู่ที่ริมป่าโมกไม้ห่างลำแม่น้ำใหญ่ พงสาวดารพม่าก็ว่ารบกันอยู่ที่ทุ่งตาลาน จะ
 ต้องเป็นลำน้ำจึกราชจึงจะถูก

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

รพุงกันเป็นสามารถ ไทยไต่ลำนน้ำเป็นคูล พม่าต้องขำมน้ำมาค้ำค้ำย
 ถูกไทยยิงล้มตายลงเป็นอันมาก จนต้องถอยกลับไป ครั้นกองทัพ
 หลวงของพระเจ้าอลองพญาตามมาถึง พม่ามีพลมากกว่าไทย ก็แปร
 ภาวะวรเขาคัโอบ คักกองทัพไทยแตกพ่าย เจ้าพระยามหาเสนาถูก
 อาวุธข้าศึกตาย พระยายมราชก็ค้องอาวุธขาดเจ็บกลับมตายในกรุง
 นายกองรอกมาไคแต่พระยารัตนาธิเบศร์กับพระยาราชบงส์ร ส่วนไพร่
 พลถูกพม่าฆ่าฟันเสียเป็นอันมาก

พระเจ้าอลองพญาค้ำค้ำยไทยท้ทั้งศาลานแตกแล้วถยคกองทัพตาม
 เขามาถึงกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือน ๕ ขัน ๑๑ ค่ำ บมะโรง พ.ศ. ๒๓๐๓ คึง
 ค้ำค้ำยหลวงณบ้านกุ่มข้างเหนือกรุง ฯ ให้มั่งระราชขตรกขมิ่งมิ่งของนรธา
 ซึงเป็นกองทัพหน้าลงมคังท้ทั้งไพร่สามพัน ครั้นนั้นหลวงอภัยพิพคณ
 ขนนางเงิน พาพวกเงินบ้านในกำยประมาณ ๒,๐๐๐ มาขออาสาค้ำค้ำยข้าศึกท้
 ไพร่สามพัน จึงไปรคให้จมนทพิเสนาปลัคกรมตำรวจคุมกำลึง ๑,๐๐๐
 หนนออกไปค้วย กองทัพจมนยกไปถึงยังมิตนระไคค้ำค้ำย พม่ากขำม
 ลำนน้ำไพร่สามพันมาระคคกองทัพจมนแตกพ่าย จมนทพิเสนาซึงเป็น
 กองหนนยังคังอยู่ท้ทลเลหญา (๑) ท้ทั้งพเนยคหนนไปไมทน ครั้นเห็นพม่า
 ไคฆ่าฟันจมนมากกองทัพจมนทพิเสนาถ้พลอยแตกค้วย ครั้นนั้นเสียผู้คณ
 ไทยจมนถูกพม่าฆ่าฟันเสียเป็นอันมาก มั่งระเห็นไคท้กยคกองทัพรุก
 เขามาค้ำค้ำยท้พเนยค ให้มิ่งมิ่งนรธาเป็นกองหน้าเขามาค้ำค้ำยถึงวัดสาม
 วิหาร แต่ันก็มีไคยรากกว่าไทยยกกองทัพออกไปรบพม่าอีก เป็น

แต่ให้รึกษาพระนครมันไว้ ภายนอกพระนครปล่อยให้พม่าทำตามชอบใจ
มีจดหมายเหตุการณ์ตอนนั้นปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า

เมื่อเดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ พม่าประมาณ ๒,๐๐๐ ยกลงไปยังท้ายคุ
ทง ๒ ฟาก (๑) ขณะนั้นพวกชาวเรือค้าขายถอยหนีลงไปจากข้างเหนือ
ไปขอครวบรวมกันอยู่ที่ท้ายคุเป็นอันมาก ทงเรือพระที่นั่งศรีพระที่นั่ง
กราบแลเรือกระบวร ซึ่งเอาไว้ในโรงเรือข้างเหนือพระราชวังก็ถอย
เฮาลงไปรวมไว้ที่นั่นด้วย พม่าฆ่าฟันผู้คนทั้งชายหญิงเด็กผู้ใหญ่
ล้มตายเป็นอันมาก แล้วเผาเรือที่ท้ายคุนั้นเสียหมดสิ้น

ถึงเดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ พม่าเอาปืนใหญ่มาตั้งณวัดราชบุรี วัด
กษัตริฯ ข้างบ้านสวนตอก ยิงเข้าไปในพระนคร พระเจ้าอัฐมพรทรง
ข้างพระที่นั่งเสด็จไปขณูราชการให้เจ้าหน้าที่ยกขนบยอมตอขไตพม่า ยิงกัน
อยู่จนเวลาเย็นพม่าก็เลิกทัพกลับไปค่าย

ถึงเดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ พม่าเอาปืนใหญ่มาตั้งจงกาทวัดหน้าพระเมรุ
แล้วก็ข้าง (หักคาวาส) ระดมยิงเข้าไปในพระราชวังตั้งกลางวันแล
กลางคืน ลูกขนถกยอกพระที่นั่งสุริยาธิอมรินทร์หักทำลายลง

ในวันพม่ามายังพระราชวังทกลาวมาน พระเจ้าอลองพญามาทรง
ขณูราชการแลจุดปืนใหญ่เอง พอเย็นแตกถูกพระองค์ขาดเจ็บสาหัส
ก็ประชวรหนักในวันนั้น พอวันรุ่งขึ้นถึงเดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ พม่าก็

(๑) ที่เรียกว่าท้ายคุคือแม่น้ำข้างใต้กรุง ฯ ราวที่ปากคลองตะเคียน
(๒) นับหนึ่งว่าพระเจ้าอลองพญาประชวรเป็นไข้ใหญ่ แต่ความจริงเห็นจะถูกปืน
แตกอย่างกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร เพราะมีหลักฐานที่พม่าเลิกกลับไปโดยด่วน
มิได้ปรากฏว่ามีเวลาเตรียม

พากันเลิกทัพกันไปทางเมืองเหนือ หวังจะกลับออกทางด่านแม่ละเมา แต่ไปยังไม่พ้นแดนเมืองตากพระเจ้าอลองพญาใกล้พระชนม์ในกลางทาง พม่าเลิกทัพกลับครั้งนั้นเป็นการรีบจะไปในทันที มิได้มีเวลา เตรียมมาถึงชนับใหญ่ไปไม่ทันต้องเอาลงฝังทิ้งไว้ในค่ายหลวง ต่อมาไทยไปชุกพบหลายสิบกระบอก แต่ในชั้นแรกเมื่อพม่ากลับไป ไทยยังไม่รู้ว่าพระเจ้าอลองพญาประสูติ สำคัญว่าพม่าจะทำถอยทัพ เป็นกลลอบยาก็มิได้ยกไปตามตี ครั้นรู้ว่าเลิกทัพกลับไปแน่ พระเจ้าอลองพญาจึงมีรับสั่งให้พระยายมราช กับพระยาสิทธิราชเคไชโยยกกองทัพไปติดตามพม่า ตามไปจนเมืองตากก็ไม่ทันซำคัก แต่ถึงจะนั้นก็เห็นจะไม่เป็นประโยชน์อันใด ด้วยเวลานั้นครั้นความพม่าเสียมากแล้ว พม่าจึงกลับไปได้ โดยสะดวก

สงครามครั้งที่ ๒๓ คราวพม่าตีหัวเมืองบักขี้ไต้

ปีวอก พ.ศ. ๒๓๐๗

เมื่อพระเจ้าอลองพญาประชวรหนัก เลิกทัพกลับไปจากกรุงศรีอยุธยา มังระราชบุตรที่ ๒ เป็นผู้บัญชาการทัพ ให้มังฆ้องนรธาคุมทัพหลังระวังคอยต่อสู้กองทัพไทยที่จะไปติดตาม แล้วรบดอยกองทัพหลวงกลับไป ไปถึงค่ายลเมาะกะโลกในแขวงเมืองตากเมื่อเดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ พระเจ้าอลองพญาสิ้นพระชนม์ พระชันษาได้ ๕๕ ปี แต่ราชาภิเษกเสวยราชย์มารวมเวลาได้ ๘ ปี มังระราชบุตรเชิญพระศพพระเจ้าอลองพญาไปตั้งบ้านแม่ละเมาให้หยุดทัพ ๓ วัน ประชุมกันปลงพระศพเสร็จแล้ว เชิญพระอัฐิธาตุกลับไปตั้งเมืองรัตนสิงค์^(๑) มังลอกราชบุตรองค์ใหญ่ซึ่งเป็นพระมหาอุปราชได้รับราชสมบัติ ราชาภิเษกเมื่อเดือน ๗ บมะโรง พ.ศ. ๒๓๐๓ ทรงพระนามว่า พระเจ้าปวรมหาธรรมราชา เสวยราชย์ณเมืองรัตนสิงค์ เป็นรัชกาลที่ ๒ ในราชวงศ์อลองพญาต่อมา

ครั้นนั้นมังฆ้องนรธา ซึ่งคุมกองทัพหลังครั้งถอยทัพกลับไปจากเมืองไทย เห็นว่าพระเจ้าอลองพญาสิ้นพระชนม์แล้ว ก็มีใจกำเริบ ควบคุมความผสมอเข้มแข็งในการทัพศึก คิดจะตั้งตนเป็นใหญ่ในเมือง

(๑) นัยหนึ่งว่าเชิญพระศพไปปลงที่เมืองรัตนสิงค์

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

พม่า พอคุ่มกองทัพกลับเข้าในแทนพม่า มังฆ้องนราก็ยกกองทัพ
 ของตนแยกทางตรงไปยึดเมืองอังวะไว้ แล้วตั้งแขวงเมืองไม่ยอมขึ้น
 ต่อพระเจ้ามังลอก ฝ่ายสะโตะมหาสุริยะอุจนาอาวของพระเจ้ามังลอก
 ซึ่งพระเจ้าอลองพญาตั้งให้เป็นเจ้าเมืองภูกาม ก็ตั้งแขวงเมืองชนทวยฮก
 แห่ง ๑ แลตั้งบรรณของพระยาหงสาวดีซึ่งหนีรอดไปโตเมืองครึ่งพระเจ้า
 อลองพญาที่เมืองหงสาวดี ตามสั่งมิ่งทอมาอาศัยอยู่กับพระยาเชียงใหม่
 ก็คุมกำลังเข้าไปตีหัวเมืองมอญอีกทาง ๑ ทั้งพวกกระแซเมืองมอญระ
 พอได้ทราบว่พระเจ้าอลองพญาสิ้นพระชนม์ก็กลับกำเรียบชนทวย เมือง
 พม่ารามัญจึงกลับเป็นกลางแล แต่ราชบุตรของพระเจ้าอลองพญาเข้มแข็ง
 ในการศึก พวกศัตรูสู้ไม่ได้ ถึงกระนั้นพระเจ้ามังลอกก็ต้องปราบปราม
 ศัตรูอยู่ถึง ๒ ปี บ้านเมืองจึงราบคาบเป็นปรกติ

ฝ่ายกรุงศรีอยุธยา เมื่อพม่าเลิกทัพกลับไปแล้ว มีความปรากฏ
 ในจดหมายเหตุของฝรั่ง ยุติตั้งกษัตริย์ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
 รู้สึกความที่ได้ประมาณมาแต่ก่อน ก็ลงมือซ่อมแปลงซ่อมปรกการ
 แลสำรวจตรวจตราหาเครื่องอาวุธยุทโธปกรณ์มาเพิ่มเติมสำหรับรักษาพระ
 นครมิให้ละเลย แต่ทว่ามีใครรักษาความสามัคคีในข้าราชการไว้ได้
 ยศยาว ประหนึ่งว่าเวลาภัยจะถึงตัวก็สมัครพร้อมกันไปคราวหนึ่ง
 ครั้นพินาศก็แตกต่างราวฉานกันไปใหม่ คงเป็นด้วยข่าวปรากฏเข้า
 มาถึงกรุง ฯ ว่าทางเมืองพม่า พอพระเจ้าอลองพญาสิ้นพระชนม์แล้ว
 ก็เกิดกลางแตกกันเป็นก๊กเป็นเหล่า ทยพุ่งชิงบ้านเมืองกันเหมือน
 อย่างแต่ก่อน ครั้นความรู้สึกมีชนทางในกรุง ฯ ว่าพม่าเห็นจะไม่มา

ทำไมได้ อีกแล้ว พวกข้าราชการที่ไม่เข้ากับพระเจ้าอโศกมหาราชก็คิดอ่าน
 จะหาอำนาจตั้งเก่า พวกนี้ขยงสั่งเสียมพระเจ้าเอกทัศให้เกิดเรื่องเกียจ
 กินแห่งพระเจ้าอโศกมหาราช มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
 วันหนึ่งเวลากลางคืนพระเจ้าเอกทัศให้มาเชิญพระเจ้าอโศกมหาราชไปเฝ้า ครั้น
 เสด็จไปถึงทอศพระเนตรเห็นพระเจ้าเอกทัศถอดพระแสงกายวางพาดไว้
 บนพระเพลา พระเจ้าอโศกมหาราชเข้าพระทัยว่าสมเด็จพระเชษฐาธิราช
 รัชกาลเสียแล้ว ถ้าชนอนอยู่ไปก็จะต้องถึงรบพุ่งฆ่าฟันกันเอง จึงเสด็จ
 ออกจากพระราชวังไปประทับณตำหนักบ้านคำหยาด (๑) แขวงเมืองวิเศษ
 ไชยชาญ พอทรงจัดการเตรียมพร้อมแล้วก็กลับทรงผนวชที่วัดโพธิ
 ทองอันอยู่ใกล้ตำหนักนั้น แล้วเสด็จมาประทับอยู่วัดพระศรีรัตนมออย่าง
 แท้ก่อน ครั้นนั้นข้าราชการที่เข้ากับพระเจ้าอโศกมหาราชเห็นจะตามเสด็จ
 ออกบวชเสียด้วยเป็นอันมาก ราชการบ้านเมืองก็กลับหันลงหาทาง
 เสื่อมทรามตามอย่างแต่ก่อน แต่รอดด้วยพม่ากำลังรบพุ่งปรายปรามกัน
 เองร่วนวายอยู่ ทางเมืองไทยจึงได้สงบศึกมาหลายปี

ในเวลาที่บ้านเมืองพม่าเกิดรบพุ่งกันร่วนวายอยู่นั้น มีทวยเป็นขุนนาง
 เก่าคน ๑ ชื่อหยตองจา เห็นพม่าเกิดรบพุ่งกันเองได้ท้วงทีก็คิดสมัคร
 พรรคพวกเขาซึ่งเมืองทวายจากเจ้าเมืองซึ่งพระเจ้าอลองพญาตั้งไว้ ได้
 สมประสงค์ ครั้นต่อมาว่าพระเจ้ามังลอกราชบุตรของพระเจ้าอลองพญา
 ปรายปรามบ้านเมืองทวายได้ดังแต่ก่อน หยตองจากรือนตัว จึงแต่ง

(๑) ตำหนักนี้เป็นตำหนักเล็ก ยังปรากฏอยู่ที่บ้านคำหยาด แขวงจังหวัด

ทศให้คุมคนไม่ทองเงินเครื่องราชบรรณาการเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ว่า
จะขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา พระเจ้าเอกทัศมีรับสั่งให้มุขมนตรีปรึกษา
กันว่า จะควรรับเมืองทวายไว้เป็นเมืองขึ้นหรือไม่ ข้าราชการมีความเห็น
แตกต่างกันเป็น ๒ พวก พวก ๓ เห็นว่า หุยตองจาเป็นขบถต่อพม่า รู้ว่า
พม่าจะลงมาปราบปรามจึงมาขอพึ่งพระบารมี หวังจะให้ไทยไปรบพม่า
ให้แก้ตัว หากได้ มีความสามัคคีโดยสุจริตไม่ เห็นว่าไม่ควรจะรับ
เมืองทวายไว้ตามความประสงค์ของหุยตองจา ข้าราชการอีกพวก ๓
เห็นว่าเมืองทวายแต่ก่อนก็เคยเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา พม่า
มาชิงเอาไป เมื่อมาขอสามัคคีเช่นนั้น ถ้าไม่รับไว้ก็เหมือนขลาด
รู้ไปถึงไหนก็จะเสื่อมเสียพระเกียรติยศ พวกที่เห็นว่าควรรับเมืองทวาย
มีมากกว่าพวกที่เห็นไม่ควรรับ พระเจ้าเอกทัศจึงให้รับเครื่องบรรณา
การ แล้วพระราชทานบำเหน็จตั้งแต่งหุยตองจาให้มียศศักดิ์ตามประเพณี
แต่ก่อนมา

ฝ่ายเมืองพม่า เมื่อพระเจ้ามังลอกปราบปรามราชศัตรูภายในราย
คายแล้ว ขกเคองพระยาเชียงใหม่ให้กำลังตละบนมาคเมืองมอญ
จึงให้เกณฑ์กองทัพมีจำนวนพล ๗,๕๐๐ ให้ยกยกคามณ^(๑) เป็นแม่ทัพ
มังละคีรีเป็นปลัดทัพ ยกมาคเมืองเชียงใหม่เมื่อขมมะเสง พ.ศ. ๒๓๐๘
พวกเจ้าเมืองในแคว้นแคว้นลานนา ได้ข่าวว่าพม่ายกกองทัพมากก็พากัน
ตกใจ พระยาลำพูน ทำนองจะเป็นผู้ที่ได้ ไปช่วยเหลือตละบนเองร้อนตัว

(๑) อภัยคามณนี้ ที่หลังได้รับกับไทยหลายคราวจนจับได้เมื่อในรัชกาลที่ ๑
กรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือเก่าเรียกอาปรกามณบ้าง มอญบ้าง ไปมะฮุงบ้าง

มาก พาครอบครัวอพยพหนีมายังเมืองพิไชย บอกว่าจะขอเข้ามาพึ่งพระบรม
 อยู่ในนครหรืออยุธยา พระเจ้าเอกทัศก็โปรดให้รับเข้ามา แล้วพระราช
 ทานทีให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ณตำบลบางกลางข้างเหนือพระนคร ฝ่ายพระยา
 จันทรเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นน้องพระยาเชียงใหม่องค์เก่าคนก่อนก็ให้
 ทูลต่อศุภอักษรกรมเครื่องราชบรรณาการลงมาถวายพระเจ้าเอกทัศ ขอ
 เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ขอพระราชทานกองทัพขึ้นไปรักษาเมืองเชียงใหม่
 ขณะนั้นทในกรุง ฯ ทำนองจะยังประมาณพม่าอยู่ พระเจ้าเอกทัศจึงรับ
 เครื่องบรรณาการของพระยาเชียงใหม่ แล้วมีรับสั่งให้เกณฑ์ทัพหัวเมือง
 เหนือเป็นจำนวนพล ๕,๐๐๐ ให้เจ้าพระยาพิชัยโลกเป็นแม่ทัพยกขึ้นไป
 ช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่ กองทัพไทยยกไปถึงเมืองตาก ได้ความว่า
 เมืองเชียงใหม่เสียแก่พม่าแล้ว ก็เลิกทัพกลับมา หาได้ขึ้นไปช่วย
 เมืองเชียงใหม่ไม่ อภัยคามนต์โตเมืองเชียงใหม่ จึงไปเฝ้าพระยาจันทร
 เจ้าเมืองกบตังสมิงทอแล้ว จึงแย่งทหารให้รักษาเมืองพอสสมควร แล้ว
 เลิกทัพกลับไปเมืองพม่า พระเจ้ามังลอกขุนบำเหน็จอภัยคามนต์ให้มียศ
 เป็นมียห้วน กลับมาเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ แลเลื่อนยศมิงละศิรีปลัดทัพ
 เป็นทิมมิงมหานรธา มีตำแหน่งในกรมทหารม้า ตามสมควรแก่ความ
 ชอบที่มีในครั้งนั้นทั้ง ๒ คน พระเจ้ามังลอกเสวยราชย์มาได้ ๔ ปี
 ถึงขมระแม พ.ศ. ๒๓๐๖ ประชวรสิ้นพระชนม์เมษเคยนอายุแรม ๘ ค่ำ
 พระชันษาได้ ๒๘ ปี มีราชบุตรช่อมิ่งหม่อง แต่ยังไม่เข้าวัย มังระ
 ราชอนุชาซึ่งเป็นโอรสที่ ๒ ของพระเจ้าอลองพญาชนเสวยราชย์^(๑) ราชา

(๑) พระเจ้าอลองพญามีราชบุตร ๑ องค์ ในพงศาวดารพม่าว่า พระเจ้าอลองพญา
 ได้สั่งไว้ให้ราชบุตรรับราชสมบัติต่อกันไปทั้ง ๑ องค์ เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้จึงมักแย่งชิง
 ราชสมบัติกัน ดังจะปรากฏในเรื่องราวต่อไปข้างหน้า

ภิเชกทรงพระนามว่าพระเจ้าศรีสุธรรมมหาราชธิบดี เป็นรัชกาลที่ ๓
ในราชวงศ์อลองพญาต่อมา

เมื่อพระเจ้ามังระเสวยราชย์ ศัตรูภายในราชอาณาจักรหมดแล้ว แต่
พระเจ้ามังระนิยมในการทำศึกสงคราม เพราะได้เคยรบพุ่งมาแต่ครั้ง
พระเจ้าอลองพญา จึงคิดอ่านจะแผ่อำนาจปราบปรามต่างประเทศที่ใกล้เคียง
เคียงต่อไป พอราชภิเชกแล้วไม่ช้ายกกองทัพหลวงไปตีเมืองมณีปุระ
ที่ใกล้สมประสงค์ จึงย้ายราชธานีลงมาตั้งที่เมืองอังวะอย่างเดิม และ
ครั้งนั้นอภัยคามณีเจ้าเมืองเชียงใหม่ไปเฝ้าพระเจ้ามังระ อยู่ข้างหลัง
พวกท้าวพระยาตามหัวเมืองในล้านนาได้กล่าวถึงเมืองหลวงพระบาง^(๑) มา
ช่วย พวกนั้นเป็นขบถต่อพม่า พระเจ้ามังระทราบความจริงให้อภัยคามณี
คุมกองทัพกลับมาอง ๓ แล้วให้เกณฑ์กองทัพให้มีจำนวนพล ๒๐,๐๐๐
ให้เนเมียวสีหบดีเป็นแม่ทัพยกตามมาอีกทัพ ๓ เมื่อปลายขั้มมะแม
พ.ศ. ๒๓๐๖ ให้มาปราบปรามหัวเมืองในแคว้นล้านนา แล้วให้กลับไป
ตีเมืองหลวงพระบางด้วย ต่อมาพระเจ้ามังระปรารถนาเมืองทวาย ซึ่ง
หยาตองจาเป็นขบถมาแต่แผ่นดินพระเจ้ามังลอกยังหาได้ปราบปรามไม่
ถึงขวอก พ.ศ. ๒๓๐๗ จึงให้เกณฑ์กองทัพอีกทัพ ๓ ให้มังฆานรธาผู้
มีความชอบครั้งเป็นปลัดทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ในแผ่นดินก่อนเป็นแม่ทัพ
ลงมาตีเมืองทวายอีกทาง ๓

(๑) ถึงสมัยนี้เมืองล้านช้างเดิมแยกกันเป็น ๒ อาณาเขต หลวงพระบาง
อาณาจักร เวียงจันทน์อาณาจักร •

เมื่อพม่าลงมาตีเมืองทวายคราวนี้ เมืองตะนาวศรีแลเมืองมะริด
 ยังอยู่ในปกครองของไทย เพราะเมื่อพม่าตีได้ ในคราวพระเจ้าอลองพญา
 มาล้อมกรุง ฯ เช่นแต่เก็บบริบทรพยจับคนเป็นเชลย แลวกตั้งเมืองไปหา
 ได้รักษาเอาไว้เป็นของพม่าไม่ ไทยจึงกลับไปครอบครองตั้งเก่า แลเมื่อ
 ครึ่งพระเจ้าอลองพญาเข้ามาล้อมกรุง ฯ นั้น ก็คิดศัพทเลอลงไปถึง
 ต่างประเทศว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึก กรมหมื่นเทพพิพิธซึ่งถูก
 เนรเทศไปอยู่ลังกาทวีปทราบความ จึงโดยสานเรือกำปั่นกลับมาชนท
 เมืองมะริด หมายจะมาก็คืออ่านที่บ้านเมือง แลท่านของเมื่อกลับมาจะยัง
 ทรงผนวชเป็นสมณะอยู่ เมื่อความทราบถึงพระเจ้าเอกทัศจึงมีรับสั่งให้
 ข้าหลวงลงไปคุมกรมหมื่นเทพพิพิธไว้ที่เมืองมะริด

กองทัพมังมหานรธายกลงไปถึงเมืองทวายเมื่อเดือนธันวาคม
 พ. ศ. ๒๓๐๗ หยตองจากต๋อสีเหล็กกำลังก็พาครอบครัวลงเรือหนีมาอาศัย
 อยู่เมืองมะริด มังมหานรธาให้มาขอตัวหยตองจากไทยไม่ยอมสั่งให้
 มังมหานรธาจึงให้กองทัพเรือ ๖๐ ลำยกลงมาตีเมืองมะริด ก็ตีเมือง
 ไทยง่าย หยตองจากกับกรมหมื่นเทพพิพิธพากันลงเรือหนีพม่ามายัง
 เมืองกระบุรี มังมหานรธาจึงให้กองทัพหน้าติดตามลงมา ส่วนมังมหา
 นรธาขึ้นไปตีเมืองตะนาวศรีได้ อีกเมือง ๑ แลตั้งรอกทัพหน้าอยู่ที่เมือง
 ตะนาวศรีนั้น ฝ่ายกองทัพพม่าที่มาก็คือตามหยตองจาก มาถึงเมืองไหน
 ก็ให้จับผู้คนเอาไปเป็นเชลย แลวก็เก็บเอาทรัพย์สินสมบัติแย่งขนกัน
 แลเผาบ้านเรือนเสียตลอดทางที่มา ทวายครั้งนั้นเจ้าเมืองกรมการไม่ม
 กำลังจะต่อสู้ พม่าจึงได้ตีได้ตั้งแต่เมืองมลวัน เมืองกระ เมืองระนอง

ตลอดมาจนเมืองชุมพร เมืองไชยา แล้วยอนกลยชนมาคเมืองปัตถ
เมืองกำเนคนพคณ แลเมืองคลองวาฬ เมืองกฤษ เมืองปราณ ตลอด
มาจนถึงเมืองเพชรบุรี แต่เมืองเพชรบุรีนั้นกองทัพพระยาพิพัฒน์โกษา
กษัตริย์พระยาตากสิน^(๑) ยกลงไปจากกรุงศรีอยุธยา ไปตั้งที่รักษาเมือง
เพชรบุรีไว้ได้ พม่าที่ยกมาเป็นแต่กองโจร ครั้นมาพบกองทัพสถักอยู่
ก็ถอยหนีกลับไปเมืองตะนาวศรีทางตำบลสิงขร

กรมหมื่นเทพพิพิธกษัตริย์ของพระเจ้าเมืองทวายที่หนีพม่ามาครั้งนั้น
พระเจ้าเอกทัศมีรับสั่งให้เอากรมหมื่นเทพพิพิธไปคุมไว้ที่เมืองจันทบุรี
ส่วนหุยกองงานนั้นโปรดให้คุมไว้ที่เมืองชลบุรี จะยกความผิดหุยกองงาน
ว่าอย่างไรหาปรากฏไม่

(๑) ที่ได้เป็นพระเจ้ากรุงธนบุรีในเวลาต่อมา

สงครามครั้งที่ ๒๔ คราวเสียกรุง ฯ ครั้งหลัง
ปีกญ พ.ศ. ๒๓๑๐

ที่จะเกิดสงครามคราวนี้ไม่ปรากฏเหตุอย่างอื่น นอกจากพม่าเห็นว่าไทยกำลังอ่อนแอแปลกเปลี่ยน เป็นช่องที่จะมาปล้นเอาทรัพย์สินสมบัติได้ง่าย ๆ ก็ยกมาตีเมืองไทยเท่านั้นเอง เริ่มเรื่องสงครามคราวนี้ในพงศาวดารพม่ากล่าวว่ามีพระเจ้ามังระประสงค์จะตีกรุงศรีอยุธยา จึงให้เนเมียวสีหบดียกกองทัพเข้ามาทางเมืองเชียงใหม่ ลงมาตีกรุงศรีอยุธยาทางบ้านเหนือทาง ๑ ให้มังมหานรธายกกองทัพลงมาทางเมืองทวาย เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาทางบ้านตะวันตก ให้พร้อมยกกองทัพเนเมียวสีหบดีออกทาง ๑ ความที่กล่าวในพงศาวดารพม่าครั้งนี้ไม่ยุติต่อกับรายการที่ปรากฏ เห็นว่าจะเป็นความคิดของผู้แต่งพงศาวดารอ้างต่อภายหลัง เพราะกองทัพพม่าที่ยกมาตีเมืองไทยครั้งนี้พระเจ้ามังระให้ไปรยพุงท่อนก่อกองทัพ ๒ ทาง กองทัพพม่าที่ยกมาทางเมืองเชียงใหม่จะต้องปราบปรามหัวเมืองที่เป็นขอบในแคว้นแดนล้านนาทั่วไป แล้วจึงจะต้องยกขึ้นไปตีเมืองหลวงพระบางก่อน ต่อสำเร็จแล้วจึงจะไต่มาตีเมืองไทย ฝ่ายกองทัพพม่าที่ยกลงมาเมืองทวาย การที่จะต้องทำก่อนมีแต่ตีเมืองทวายเมืองเดียว อูระกองทัพทั้ง ๒ ผิดกันเช่นนั้น ที่จะกระกำหนดมาแต่แรกให้มาตีกรุงศรีอยุธยาให้พร้อมกันนั้นเห็นจะไม่ได้ จึง

เห็นว่า การที่พระเจ้ามังระให้กองทัพเนเมียวสีหบดียกกองทัพมั่งมหาราช
 มาตีเมืองไทยนั้นเป็นการคิดชนท้อภายหลัง เพราะเหตุที่กองทัพทั้ง ๒
 นั้นไปทำการสำเร็จไต่เร็วกว่าคาดไว้แต่แรกทั้ง ๒ ทาง ขอนเห็นได้ที่
 ททัพมั่งมหาราชมาตีเมืองทวายแล้วมีเวลาว่างจนเลยมาตีหัวเมืองยักษ์ไต่
 แต่ในขวอก พ.ศ. ๒๓๐๗ ถึงกล่าวมาในเรื่องสงครามครั้งที่ ๒๓ นั้น
 แท้จริงเรื่องที่จะเริ่มสงครามคงเป็นดังกล่าวต่อไปนี้ คือ

เมื่อต้นขระกา พ.ศ. ๒๓๐๘ กองทัพพม่าเสร็จการสงครามตั้งอยู่
 ที่เมืองเชียงใหม่ทัพ ๓ ตั้งอยู่ที่เมืองทวายทัพ ๑ พระเจ้ามังระเห็นเป็น
 ชองที่จะหาทรัพย์แลเสบียงเป็นกำไรในการทัพไต่มากขึ้นไปอีก บางที
 จะเป็นเพราะมังมหาราชออกขึ้นไปยังเมืองอังวะ ว่ามาตีหัวเมืองไทย
 ไต่ง่าย ๆ พระเจ้ามังระเห็นว่าไทยยังอ่อนแออยู่เหมือนอย่างที่เคย
 มาเห็นแต่ก่อน จึงสั่งให้กองทัพยกเลยเข้ามาตีเมืองไทยทั้ง ๒ ทาง
 แลการทัพมายกกองทัพมาคราวนพิเคราะห์คตามลักษณะการ เห็นว่าใน
 ชั้นแรกพม่าตั้งใจเพียงจะมาตีขั้ลนตามหัวเมืองไทย อย่างที่เรียกใน
 ภาษาอังกฤษว่า “เรต” แล้วแต่จะเข้ามาไต่เพียงไหนก็จะเข้ามาเพียงนั้น
 ถ้าเห็นว่าไทยมีกำลังมากนก็ถอยกลับไป เหมือนอย่างเมอศหัวเมือง
 ยักษ์ไต่ ในคราวที่กล่าวมาแล้ว พม่ามิได้ตั้งใจจะมาตีกรุงศรีอยุธยา
 เพราะฉนั้นพระเจ้ามังระจึงมิได้เสด็จมาเองให้เป็นพระเกียรติยศเหมือน
 อย่างพระเจ้าหงสาวดีแลพระเจ้าอลองพญา แลกองทัพพม่าที่ยกมา
 ทางข้างเหนือยกข้างไต่ จึงเป็นอิสระแก่กันมิได้มีใครเป็นแม่ทัพใหญ่
 ความที่กล่าว ขอน เป็นวินิจฉัยของท่านผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ก่อนไต่กล่าว

มาแล้ว (๑) แม่ผู้่านสั่งเกณฑ์ไปในลักษณะการทัพมายกมาตีเมืองไทย
ในครั้งนั้น ก็น่าจะเห็นเป็นอย่างเดียวกัน

ลักษณะการทัพของทัพพม่ายกมาตีเมืองไทยครั้งนั้น ไม่ไ้ใคร่รยพุ่งตรง
เข้ามาอย่างศึกสามัญ ทำการมาโดยลำดับเป็นชั้น ๆ ถึง ๔ ชั้น คือ
ชั้นแรกเมื่อเดือน ๗ ปรระกา พ.ศ. ๒๓๐๘ เนเมียวสีหบดีให้ฉยงโยนาย
ทัพหน้าคุมกองทัพจำนวนพล ๕,๐๐๐ ยกลงมาจากเมืองเชียงใหม่
ของ ๓ มังมหานรธาให้เมษะระโยนายทัพหน้าคุมกองทัพจำนวนพล ๕,๐๐๐
ยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์อีกทาง ๑ ในพงศาวดารพม่าว่า
กองทัพยกมาครั้งนั้นมขออาณาเขตอย่าง ๑ คือถาที่ไหนต่อสู้พม่าตีใดก็เก็บ
บริทรัพย์สมบัติ แลจับผู้คนทั้งเด็กผู้ใหญ่ชายหญิงเอาเป็นเชลยส่งไป
เมืองพม่า บ้านเรือนทรัพย์สินสมบัติพม่าไม้ต้องการก็ให้เผาทำลายเสีย
ทั้งสิ้น ถาที่ไหนผู้คนอ่อนน้อมยอมเข้าเป็นพวกพม่า ๆ ให้ทำสัคย์แล้ว
ก็ไม้ทำร้าย เป็นแต่กะเกณฑ์เอาแต่สิ่งของทัพม่าต้องการ เช่นสเยียง
อาหารแลพาหนะเป็นต้น แลเรียกเอาคนมาใช้การารต่าง ๆ เหมือน
อย่างเป็นข้าของพม่า ด้วยเหตุนี้ราษฎรตามท้องที่รายทางทัพม่ายก
กองทัพผ่านมายางแห่งก็สรวบ ยางแห่งก็เข้าหาพม่าแต่โดยดี แต่ที่หลบ
หนีเข้าป่าไปนั้นมากกว่าอย่างอื่น กองทัพพม่าทยกลงมาจากเมือง
เชียงใหม่ต้องรยพุ่งแต่ที่เมืองตากแห่งเดียว พอตเมืองตากไ้แล้ว
ที่เมืองกำแพงเพชรเมืองนครสวรรค์ก็ไม้มีใครต่อสู้ ด้วยเวลานั้น
เจ้าเมืองถูกเกณฑ์เข้ามารักษากรุง ๆ เหลือแต่กรมการผู้น้อยก็พากัน

(๑) เป็นกระแสพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อนึ่งสังเกตดูรายการที่ปรากฏ ดูเหมือนตั้งแต่รัฐบาลไทยได้ข่าว
 ว่าพม่ายกกองทัพมา ๒ ทางคราวนี้ ก็เข้าใจว่าพม่าจะมาตีกรุงศรีอยุธยา
 จึงตระเตรียมรวมกำลังไว้ต่อสู้ที่พระนครเป็นข้อสำคัญมาแต่แรก แต่
 กองทัพพม่าที่ยกมาตอนนั้นยังเป็นแต่กองทัพโจร พอหาที่มั่นได้แล้ว พวก
 ที่ตั้งอยู่ข้างเหนือก็เที่ยวปล้นทรัพย์ชยเชลย ตั้งแต่แขวงเมืองนครสวรรค์
 ลงมาจนถึงเมืองอินทร์ เมืองพรหม ฝ่ายพวกที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกก็เที่ยว
 ปล้นทรัพย์ชยเชลยไปจนเมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี แลเมืองสุพรรณบุรี
 ไม่ได้คิดจะเข้ามารบพุ่งถึงพระนครทั้ง ๒ กอง ครั้นที่ในกรุงไม่เห็น
 กองทัพพม่ายกเข้ามา ได้ยินแต่ข่าวไปเที่ยวปล้นสดมตามหัวเมือง แล
 หัวเมืองเหนือ (ทางมณฑลพิษณุโลก) ก็ยังมีใครเสียแก่ข้าศึก
 พระเจ้าเอกทัศจึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยาพิษณุโลกกลับไปเกณฑ์กองทัพ
 หัวเมืองเหนือมาตีพม่า (๑) ทาง ๑ แลให้จกกองทัพในกรุง ๖ ยกออกไป
 去打พม่าด้วยทั้ง ๒ ทาง กองทัพไทยที่ยกไปทางข้างเหนือปรากฏแต่ว่า
 พระยาธิเบศร์บริวารเป็นแม่ทัพ (๒) แต่จะได้รบพุ่งอย่างไรบ้างหาได้
 ความไม่ ส่วนกองทัพที่ยกไปรบพม่าทางเมืองราชบุรีนั้น ให้จกคนที่
 เกณฑ์มาจากหัวเมืองบักย์ได้เป็นกองทัพยกทัพ ๑ ทหารเรือทัพ ๑ ผู้ใด

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เจ้าพระยาพิษณุโลกทูลลากลับไปปลงศพ
 มารดา เห็นว่าจะไม่ไปไม่ได้ เพราะเป็นเวลาที่มีศึกสงคราม

(๒) มีในหนังสือเรื่องกล่าวให้การชาวกรุงเก่า แต่รายการที่กล่าวตอนนี้อยู่ข้างจะ
 พ้นเพื่อเอาเป็นยุติไม่ได้หมด

จะเป็นแม่ทัพหาปรากฏไม่ กองทัพยกไปถึงตำบลคำทร กองทัพเรือ
 ไปถึงบางกุ้งข้างใต้เมืองราชบุรี พม่ายกลงมาตั้งค่ายพักแรมมา
 ทั้ง ๒ ทิศ พม่าไล่ตามเข้ามาจนในแขวงเมืองธนบุรี แต่ว่ามาเที่ยว
 ปล้นสดมพอไต่ทัพแล้วก็พากันกลับไปเมืองราชบุรี หาใต้คตเมือง
 ธนบุรีไม่ ครั้นก็ศึกพททวายถึงกรุงฯ ก็ตกใจ เกรงพม่าจะยกเข้ามา
 ถึงพระนคร เพราะพม่าไต่เรือทางล่านาราชบุรีแลเรือกองทัพไว้มาก
 จึงให้พระยารัตนาธิเบศร์คุมกองทัพซึ่งเกณฑ์มาจากเมืองนครราชสีมา
 ลงมารักษาเมืองธนบุรีกอง ๑ แลให้พระยายมราชคุมกองทัพอีกกอง ๓
 ลงมารักษาเมืองนนทบุรี คอยต่อสู้พม่าที่จะยกเข้ามาทางแม่น้ำ
 การรบกับพม่าในตอนนั้น ประมาณเวลาราวสัก ๖ เดือน คอยตั้งแต่
 เดือน ๗ จนถึงเดือน ๑๒ ปรากฏ มีข้าศึกตั้งอยู่ทางเมืองราชบุรีสัก ๕,๐๐๐
 อยู่ทางเมืองนครสวรรค์อีกสัก ๕,๐๐๐ รวมข้าศึกซึ่งเข้ามาอยู่ในแดนไทย
 ทั้งสิ้นประมาณ ๓๐,๐๐๐ แลข้าศึกก็ยังมีไต่ตงหน้าจะเข้ามาตถึงราชธานี
 แต่คงเป็นในระหว่าง ๖ เดือนนี้เอง ที่พม่ามีความคิดตกลงเป็นยุติว่า
 จะตีให้ถึงกรุงศรีอยุธยา เพราะเห็นว่าเพียงทัพหน้าของพม่าไทยก็เอา
 ชนระไม่ได้ พม่าจึงเกิดกำเริบ

คราวนี้เรื่องการสงครามถึงขั้นที่ ๒ พอถึงเดือน ๑๒ สันระตุฝน
 เนเมียวสีหบดีก็ยกกองทัพลงมาจากเมืองเชียงใหม่ มีพลทั้งพม่าแล
 ชาวลานนาล้านช้างรวมกันเป็นคนประมาณ ๒๐,๐๐๐ แบ่งกองทัพให้เคียร

(๑) เมืองนนทบุรีครั้งนั้นอยู่ฝั่งตะวันตก ตรงหัวแม่ปากน้ำอ้อมข้างเหนือ เข้าใจว่า
 เป็นแต่บึงกระเนียบค้ำยไม่ได้ถ่อกำแพง ครั้นนี้ว่าตั้งค่ายทางฝั่งตะวันออกอีกค่าย ๑.

ลงมาทางเมืองตาก (๑) กอง ๓ ตัวเนเมียวสีหบดีแม่ทัพคุมลงมาทาง
เมืองสวรรคโลกกอง ๓ ฝ่ายเจ้าเมืองกรมการ หัวเมืองรายทางเห็น
ข้าศึกเหลือกำลังพากันหนีเขามา ไม่มีเมืองใดต่อสู้ พม่าก็ไต่เมือง
พิชัย เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัยเป็นลำดับมา แลเมื่อพม่าตั้งอยู่
ที่เมืองสุโขทัยนั้น เจ้าพระยาพิษณุโลกกับเจ้าเมืองกรมการหัวเมือง
เห็นอช่วยกันรวบรวมคนเข้าเป็นกองทัพยกไปตีพม่าที่เมืองสุโขทัย กำลัง
รบพุ่งกันอยู่ ขณะนั้นเจ้าพาด (๒) เป็นไทยอยู่ที่ในกรุง ฯ หลบหนีจาก
ที่ขงไต ทำนองเจ้าพาดจะเกยวงของเป็นญาติกับเจ้าพระยาพิษณุโลก
อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงพาสมัครพรรคพวกหนีขึ้นไปยังเมืองพิษณุโลก
ไปถึงเมื่อเวลาเจ้าพระยาพิษณุโลกกับกรมการผู้ใหญ่ไปรบพม่าอยู่ที่เมือง
สุโขทัย เจ้าพาดเห็นเจ้าพระยาพิษณุโลกทั้งเมืองไว้ คิดว่าเป็น
โอกาสที่จะตั้งตัวเป็นใหญ่ได้ ก็ทำลี้หนาทเข้าเก็บบริวารพยัสสมบัติ แล
เผาจนเจ้าพระยาพิษณุโลกเสีย แลชวนนั้เมืองพิษณุโลก พวกชาว
เมืองเห็นว่าเป็นเจ้าก็ไม่มีผู้ใดกล้าต่อสู้ เจ้าพระยาพิษณุโลกทราบความ
จึงเลิกทัพกลับมา มาขยเจ้าพาดได้ให้เอาดวงน้ำเสีย ฝ่ายพม่าเมื่อ
เจ้าพระยาพิษณุโลกเลิกทัพกลับแล้วก็ยกเลยลงมาเมืองนครสวรรค์ทาง

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า จำนวนพล ๔๐ ๐๐๐ เห็นว่ามากเกินไป ด้วย
ปรากฏว่ากองทัพที่เนเมียวสีหบดีคุมมาเองพล ๑๐ ๐๐๐ เท่านั้น เห็นจะเพิ่มเติมมาต่อ
ในตอนเมื่อล้อมกรุง ฯ จนถึง ๔๐,๐๐๐

(๒) เจ้าฟ้าจิมปณลูกพระองค์เจ้าแก้วราชบุตรสมเด็จพระเพทราชา เจ้าฟ้าเพชร
ธิดา สมเด็จพระเจ้าท้ายสระเป็นพระมารดา.

เมืองกำแพงเพชร ทาตามไปคือเมืองพิษณุโลกไม่ เมืองพิษณุโลก
จึงมีได้เสียแก่พม่าข้าศึกในครั้งนั้น

ในเดือน ๑๒ ๒๖๖๖ นั้นมหานรธาภิเศกกองทัพมัจฉานวนพล
ประมาณ ๓๐,๐๐๐ ตามเข้ามาจากเมืองทวายอีกทาง ๑ มาตั้งรวบรวม
พลอยู่ในแขวงเมืองราชบุรี นั้นมหานรธาภิเศกจะเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา
ทางด่านไค้ สกตทางมิให้ไทยหาเครื่องศาสตราวุธแลเสบียงอาหารมา
ทางทะเลไค้ จึงจัดกองทัพเป็น ๒ กองให้เมษะโรโคมกกองทัพเรือยกมา
ทางแม่กลองท่าจีน คือเมืองธนบุรี เมืองนนทบุรีขึ้นไปจนถึงกรุง ๑ ทาง ๑
ตัวนั้นมหานรธาโคมกกองทัพยกมาทางเมืองสุพรรณบุรีทาง ๑ ยกเข้า
มาในเดือนยี่พระกาพร้อมกัน ฝ่ายพระยารัตนาธิเบศร์ซึ่งคุมพวกพล
เมืองนครราชสีมาเมืองธนบุรีอยู่นั้น ครั้นเห็นกองทัพพม่ายกมา
มากก็ไม่ต่อสู้ ทั้งเมืองธนบุรีหนีกลับไปกรุง ๑ พวกไพร่พลชาว
เมืองนครราชสีมาพากันหนีกลับไปบ้านเมืองหมด (๑) ขณะนั้นนายเรือ
กำปั่นอังกฤษลำ ๑ ซึ่งเข้ามาค้าขายอยู่ในกรุง ๑ วิทยาลัยช่วยรบพม่า
เลือนเรือกำปั่นลงมาทอดที่เมืองธนบุรี แล้วเอาปืนใหญ่รายแคะเรือ
ยิงข้าศึก ครั้นกองทัพรักษาเมืองธนบุรีหนีไปหมด พม่าก็ขนย่นย้อม
วิไชยประสิทธิ์ เอาปืนใหญ่ที่ย่นย้อมยิงเรือกำปั่นอังกฤษต้องถอยหนีกลับไป
จนไปทั่ว.

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระยารัตนาธิเบศร์หนีแต่เมื่อพม่าเข้ามาคราว
ก่อน คราวนั้นกล่าวว่ามีใครรักษาเมืองธนบุรีไม่ พิศาระห์คือตามเหตุการณ์เข้าใจว่าที่จริง
พระยารัตนาธิเบศร์หนีต่อคราวนี้ เพราะคราวก่อนพม่าไม่ได้ตีเมืองธน.

(๒) ชื่ออลังปุ่น

พม่าได้เมืองฉนวนแล้วจึงยกกองทัพขึ้นไปตั้งค่ายที่ทางกรวย ตรง
 วัดเขมาทั้ง ๒ ฟากแม่น้ำ หมายจะตีเมืองนนทบุรีต่อไป ฝ่ายเรือ
 กำนันอังกฤษซึ่งถอยหนีพม่าไปจากเมืองฉนวน ครั้นขึ้นไปถึงกรุงฯ
 ไปขอยืนใหญ่ที่มีกำลังกว่าขบวนรายแควมเรือ เขาตั้งอยู่ในเรือสลบ (๑) แล้ว
 กลับลงมาตีพม่าที่เมืองนนทบุรีอีก ขอเรือยาวขึ้นทักพลทหารในกองทัพ
 พระยายมราชที่รักษาเมืองนนทบุรีจึงเรือสลบเลือนลงมาในเวลากลางคืน
 พอลงที่ใต้ทางขบวนใหญ่ยืนค่ายพม่าไว้ จนเวลาจวนสว่างจึงถอย
 เรือสลบกลับขึ้นไปเสีย ยิ่งพม่าอยู่อย่างนั้นหลายคน ถูกพม่าล้มตาย
 จนกองทัพพม่าต้องหยุดอยู่เพียงวัดเขมา ไม่อาจจะขึ้นไปตีเมือง
 นนทบุรีได้ ต่อมาพม่าก็ถอยไป พอลเรือขึ้นไปยิ่ง พม่าทำเช่นแตก
 หนีไปจากค่าย อังกฤษกับพวกกองทัพไทยที่ไปด้วยสำคัญว่าพม่าหนีจริง
 ก็อดเรือชนที่ค่ายพม่า พวกนี้ยกเรือเข้าค่ายเที่ยวค้นคว้าหวังจะจับเชลย
 ฝ่ายพม่าให้กองทัพชุมนุมอยู่ในส่วนข้างหลังค่าย เห็นไทยหลงละเลิงก็
 ยกกรรกันออกมาล้อมไล่ฆ่าฟันไทยตายลงเป็นอันมาก ล่าคาอังกฤษ
 ก็ตายคน ๑ กองทัพไทยก็แตกหนี นายเรืออังกฤษเห็นว่าจะต้องสู้
 พม่าไม่ไหวก็ล่องเรือกำปั่นเลยออกทะเลไป ฝ่ายพระยายมราชเห็น
 เรือกำปั่นอังกฤษหนีไป ก็ถึงเมืองนนทบุรี พาไพร่พลถอยกลับขึ้นไปยัง
 กรุงศรีอยุธยาทางสัน (๒) เมืองนนทบุรีก็เสียแก่พม่าชาติก็ กองทัพเมษะ

(๑) เรือสลบเป็นเรือกำปั่นขนาดเล็ก สำหรับใช้ลำเลียงสินค้า
 (๒) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระยายมราชทิ้งเมืองนนท์แต่เมื่อเรือกำปั่น
 อังกฤษถอยมาจากเมืองฉนวน แต่ในรายการที่ปรากฏว่าพม่าขึ้นไปตั้งค่ายที่วัดเขมา เป็น
 หลักฐานให้เห็นว่ากองทัพไทยยังรักษาเมืองนนท์อยู่ เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าพระยา
 ยมราชทิ้งเมืองนนท์ต่อเมื่อกำปั่นอังกฤษหนีออกทะเลไป

ระโยได้เมืองธนบุรี เมืองนนท์แล้ว ยกทัพขึ้นไปก็ไม่มีผู้ใดต่อสู้ ขณะ
 นั้นกองทัพมังมหานรธาซึ่งยกมาทางบก มาตั้งอยู่ที่บ้านลึกก๊ก กองทัพ
 เรือเมษะระโย จึงขึ้นไปตั้งอยู่ที่สามแยกบางไทร ฝ่ายกองทัพเนเมียว
 สหทัยซึ่งลงมาทางข้างเหนือ ให้กองทัพยกจากเมืองนครสวรรค์ลงมา
 ทางเมืองไชยนาททาง ๑ ทางเมืองอุไทยธานีเมืองสวรรค์ทาง ๑ ก็ลงมา
 ถึงเขตกรุง ฯ ในเดือน ๓ ประการาว ๆ เกี่ยวกับกองทัพมังมหานรธา
 จึงมาตั้งอยู่ที่วัดข่าฝ่ายปากน้ำพระประสพข้างด้านเหนืออีกฝ่าย ๑

เมื่อกองทัพมังมหานรธายกกองทัพเนเมียวสหทัยเข้ามาถึงเขต
 กรุงศรีอยุธยาทั้ง ๒ ทาง ก็เป็นแต่มาตั้งอยู่ห่าง ๆ ยังไม่เข้าประชิด
 ตึกพระนคร ท่านองจะเห็นว่ากำลังยังไม่ชดช้อย จึงรอกองทัพพระเจ้า
 มังระระส่งเพิ่มเติมมาทีหลัง ในตอนนั้นพม่าเป็นแต่แต่งกองโจรออกเที่ยว
 เกยรวบรวมทรัพย์สินขายเสลยตามเขตแขวง น้อใหญ่รอบจังหวัดพระนคร
 หาปรากฏว่ากองทัพข้างในกรุง ฯ ยกออกไปรบพุ่งอย่างใดไม่.

แต่มีเรื่องอศักรรยเกิดขึ้นทางหัวเมืองในตอนนเรื่อง ๓ คือเมื่อเดือน ๓
 ประการ เนเมียวสหทัยให้พวกพม่าของ ๑ ไปเที่ยวค้นทรัพย์สินผู้คน
 ทางเมืองวิเศษไชยชาญ พม่ายังศิษราษฎรที่ยอมอยู่ในอำนาจให้นำไป
 เที่ยวค้นหาทรัพย์สิน ภายหลังพม่ารู้ว่าใครมีลูกสาวจะบังคับเรียกเอาลูก
 สาวด้วย พวกราษฎรก็พากันโกรธ จึงคิดจะแก้แค้นพม่า เขากันทั้ง
 พวกที่ไปยอมอยู่กับพม่าแล้วพวกที่ยังหลบหลีกซ่อนอยู่ มีตัวหัวหน้า
 ๒ คน ชื่อนายแท่นคน ๑ นายโชติ^(๑) คน ๑ นายอินคน ๑ นายเมือง

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า นายโช เข้าใจว่าเพราะเขียนตกตัวสกด เดิม
 เห็นจะเป็น โชติ

คน ๓ ทั้ง ๕ คนนี้เป็นชาวบ้านศรีขุททองแขวงเมืองสิงห์ นายคอก
 บ้านกรวยคน ๓ นายทองแก้วบ้านโพธิ์ทะเลคน ๓ ทั้ง ๒ คนนี้เป็นชาวเมือง
 วิเศษไชยชาญ นักเนกั้นลวงพม่าให้ไปค้นลูกสาวชาวบ้านบ้านป่า
 แห่ง ๑ แล้วลี้มูมกันฆ่าพม่าที่ไปตายหมดทั้ง ๒๐ คน แล้วจึงพากัน
 หนีไปยังบ้านบางระจัน ด้วยเวลานั้นราษฎรชาวเมืองวิเศษไชยชาญแล
 เมืองสิงห์เมืองสวรรคตหลบหนีพม่าไปอาศัยอยู่ที่บ้านบางระจันมากด้วยกัน
 เพราะบ้านบางระจันมีเสบียงอาหารบริบูรณ์ แต่เป็นบ้านคอน้อยที่พรมแดน
 เมืองวิเศษไชยชาญกับเมืองสพรรณแลเมืองสิงห์ติดกัน ชาติก็จะไป
 ดึงไค่ยาก พวกที่หนีไปทหลังไปนิมนต์พระอาจารย์ธรรมโชติวัดเขา
 นางขวชแขวงเมืองสพรรณ ซึ่งพวกชาวบ้านนับถือกันว่าเป็นผู้วิเศษ
 ให้มาอยู่คุ้มครองทวดโพธิ์เก้าต้นในบ้านบางระจันด้วย แล้วชักชวนกัน
 ตั้งช่องคอกสู้พม่า พวกราษฎรก็เห็นชอบพร้อมกัน จึงรวบรวมกำลังได้
 ชายฉกรรจ์กว่า ๕๐๐ คน มีคว่หัวหน้าอก ๕ คน คือชนสรรค์คน ๓
 พันเรืองกำนันคน ๑ นายทองเหม็นคน ๑ นายจันทร์หนวดเขี้ยว
 คน ๑ นายทองแสงใหญ่คน ๑ ช่วยกันตั้งค่ายขนวงรอบบ้านบางระจัน
 เป็น ๒ ค่ายแล้วจึงยกกันเป็นหมวดหมู่เตรียมรักษาหน้าทพร้อมด้วยเครื่อง
 ศัสตราวุธที่หาได้ในตำบลนั้น แล้ววางกองสอดแนมคอยสืบสวนพม่า
 ที่จะติดตามไปมิได้ประมาณ

ฝ่ายพม่าที่เมืองวิเศษไชยชาญรู้ว่าพวกไทยที่ฆ่าพม่าหนีไปอยู่ที่
 บ้านบางระจัน ก็ยกกันไปประมาณ ๓๐๐ คน หมายว่าจะไปจับพวกที่

(๑) ในสมัยนั้นไทยโดยมากไม่ไว้หนวด ใครไว้เห็นกันว่าแปลกเพื่อน

หนั้น พวกชาวบ้านบางระจันรู้ความก็เตรียมรักษาค่าย แล้วจัด
 กันเป็นกองรบชนกอง ๑ ให้นายแท่นเป็นนายใหญ่ พอพม่ายกไป
 ถึงคลองบางระจัน ยังหยุดพักอยู่ข้างฝั่งใต้ นายแท่นก็คุมพวกกอง
 รบ ๒๐๐ คนข้ามคลองมา พอถึงก็ตรึงกันเข้าไล่ฟันแทงพม่า ๆ ไม่ทันรู้ตัว
 พม่าจึงยืนไถนคเคียว ไทยกเข้ากลุ่มรวมแทงฟันกระชั้นถึงตัว พม่า
 พม่าตายเกือบหมด เหลือแต่ตัวนายควยมาหนักกลับมาโตสักสองสามคน
 เท่านั้น พวกชาวบ้านบางระจันเอาชัยชนะพม่าได้ ก็มีใจ

ครั้นกิตติพิทุกันแพร่หลายว่า พวกชาวบ้านบางระจันรบชนะพม่า
 พวกราษฎรที่แตกฉานซุ่มซ่อนอยู่ตามแขวงหัวเมืองที่ไกลเคียงก็พากัน
 มาเข้าช่องบ้านบางระจันมากชนทุกที จนรวมได้กำลังตั้งพัน พวก
 หัวหน้ก็จัดเป็นหมวดกองควยคุ้มกันอย่างกองทัพ ยังขาดอยู่แต่ปืน
 มนอยจำต้องรบพุ่งซำคึกแต่ด้วยอาวุธสั้นเป็นพิน ถึงกระนั้นเพราะ
 พวกราษฎรน้อยถวียาคมของพระอาจารย์ธรรมโชติ ๆ ลงผ้าประเจียดแล
 กะตศพิศมรแจกจ่ายให้ทั่วกัน ต่างก็มีใจกล้าหาญ จึงเกิดกำลัง
 ตั้งต่อสู้พม่าชนทางหัวเมืองด้วยประการฉนี้

ฝ่ายนายกองพม่าที่ตั้งอยู่เมืองวิเศษไชยชาญ เมื่อรู้ว่าพวกชาว
 บ้านบางระจันควยคุ้มกันต่อสู้ เห็นจะปราบปรามโดยกำลังที่มีอยู่ณเมือง
 วิเศษไชยชาญไม่ไหว จึงบอกเข้ามาขณเฒ่าขอมวิเศษคิแม่ทัพใหญ่ข้าง
 ฝ่ายเหนือซึ่งตั้งอยู่ณปากน้ำพระประสย แต่แรกเนเมียวสีหบดีสำคัญ
 ว่าเป็นแต่อย่างช่องโจร จึงให้จ่าขุนหุ่่นคุมกำลัง ๕๐๐ ยกไปปราบ
 ปรามพวกชาวบ้านบางระจัน ๆ รบพุ่งพวกพม่าของจ่าขุนหุ่่นแตกกลับ

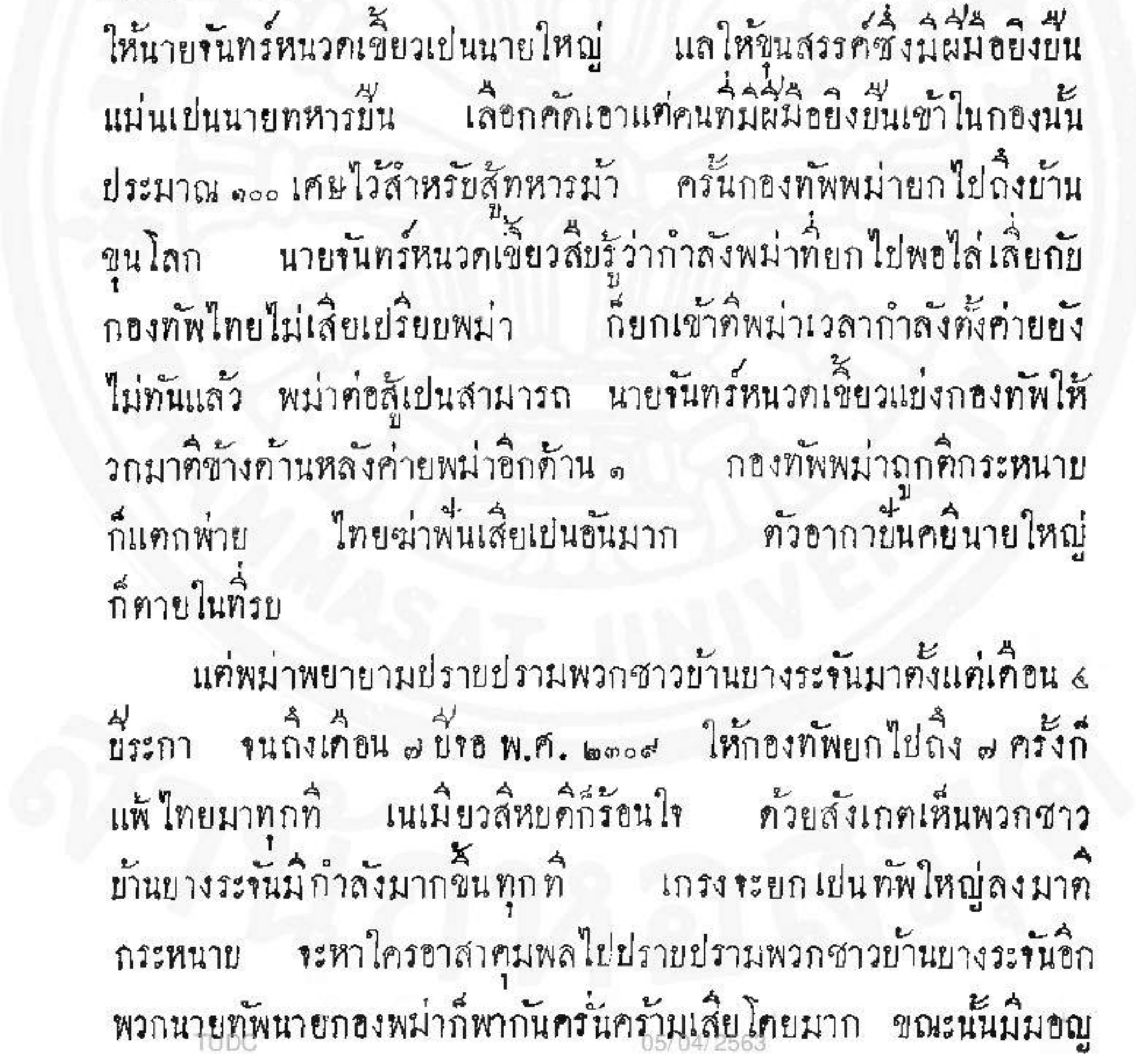
เนเมียวสีหบดีเกณฑ์กำลังเพิ่มเติมให้มากขึ้น ให้แยกหัวหน่วยไปเป็น
ครั้งที่ ๒ พวกชาวบ้านบางระจันก็แตกพ่ายกลับมาอีก เนเมียวสีหบดี
จึงให้ คิงจาโบซึ่งเป็นนายทหารมอญมอญพลยกไปเป็นครั้งที่ ๓ ก็ไป
แพ้วพวกชาวบ้านบางระจันกลับมาอีกเหมือนหนหลัง

เนเมียวสีหบดีเห็นว่าพวกชาวบ้านบางระจันมีกำลังเกินกว่าช่อง
สามัญ จึงให้จัดเป็นกองทัพมีจำนวนพล ๑,๐๐๐ เศษ สุรินทรจ้อซึ่งรัย
อาสาเป็นนายทัพยกไปปราบปรามพวกชาวบ้านบางระจันเป็นครั้งที่ ๔
สุรินทรจ้อตั้งยกไปถึงทุ่งห้วยไผ่ใกล้บ้านบางระจันให้ตั้งค่ายลง ณ ที่นั้น
ฝ่ายพวกชาวบ้านบางระจันเห็นพม่ายกไปเป็นกองทัพ จึงปรึกษากัน
ให้นายแท่นเป็นนายทัพใหญ่ ถือพล ๒๐๐ เป็นกองกลาง ให้นาย
ทองเหม็นถือพล ๒๐๐ เป็นยกขวา ให้พนเรื่องกำนันถือพล ๒๐๐ เป็น
ยกซ้าย รวมพล ๖๐๐ ถือปืนคาบศิลาของชาวบ้านข้าง บนของ
พวกพม่าที่เก็บได้ ไว้ข้าง แต่ที่ถืออาวุธสั้นนั้นเป็นพน นายทัพทั้ง
๓ คนนำพลทหารยกออกไปพร้อมกันทั้ง ๓ กอง ครั้นไปถึงที่สะตอสดัน
ริมคลองบางระจันเห็นพม่าตั้งอยู่ข้างฝั่งใต้ พวกไทยก็ตั้งรายรับพม่า
อยู่ทางฝั่งเหนือ ต่างยิงขันตอยโตกัน พม่าเห็นว่าไทยน้อยกว่า
ก็พากันระดมยิง หมายถึงจะให้ไทยล้มตายจนต้องแตกหนี แต่
ไทยรู้ภูมิแผนที่ดีกว่าพม่า จึงคิดอ่านให้แยกกันไปทำทางข้ามคลอง
ให้หลายทาง ส่วนพวกกองกลางยังตัวยิงพม่าไปพลาง ครั้นทำทาง
แล้วพวกไทยก็แยกกันข้ามคลองเข้าระคมตีพม่าพร้อมกันทั้ง ๓ กอง ขณะ
นั้นสุรินทรจ้อซึ่งนายทัพพม่าซึ่งมากร่วมระยวเครื่องยศอยู่ในหมู่พล กำลัง

ให้ตกสองเร่งพลรบ พวกไทยแลเห็นร้มีระยา รู้ว่าตัวนายทัพพม่าอยู่
 ตรงนั้นกตทลงเขาไปจนถึงตัว พนสรินทร์ขอของนายทัพพม่าตาย แต่
 นายแท่นที่เป็นผู้นำทัพฝ่ายไทยก็ถูกชนทเข้าสมลง ในเวลาที่เขาคพมานั้น
 พวกพลทหารต้องห้ามพาเอาตัวกลับมา ไทยกับพม่ารบกันตั้งแต่เช้า
 จนวันเที่ยง ต่างเห็นอ่อนลงด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย พวกพม่ามาก
 กว่าไทย ๆ ก็ไม่แตก พวกไทยก็ถอยกลับข้ามฟากคลองไปพักทาง
 ข้างฝั่งเหนือ ฝ่ายพวกผู้หญิงชาวบ้านบางระจันก็พากันหาอาหารตาม
 ออกมาเลี้ยงพวกทหาร แลขณะเมื่อกำลังเลี้ยงกันอยู่นั้น พวกกอง
 สอดแนมไปบอกว่า เห็นพม่ากำลังพากันตั้งเตาหุงเข้าแลจัดการศพ
 นายอุ่นอยู่ไม่ไคร่ระวังตัว นายทัพไทยให้พวกทหารกินอาหารอิ่มหน้าแล้ว
 ก็ยกกลับไปในทันใดนั้นทั้ง ๓ กองตรงเข้าไล่ฟันแทงพวกพม่า
 ฆ่าศึก ฝ่ายพม่ากำลังเตรียมหาอาหารสำหรับเวลาเย็น ที่เป็นตัวนาย
 ก็กำลังสำรวจจัดการศพสรินทร์ขออยู่ หาได้คิดว่าไทยจะกลับ
 ไปรบโดยเร็วเช่นนั้นไม่ ไม่ทันเตรียมตัวก็เสียทีแตกพ่ายมิได้ไปอื่น
 จะต่อสู้ พวกชาวบ้านบางระจันไล่ติดตามฆ่าพม่าตั้งแต่เวลาบ่ายจน
 กระทั่งค่ำมืด จึงเลิกทัพกลับไป กองทัพพม่าที่ยกไปครั้งที่ ๔ ผู้คน
 นายไพร่ล้มตายเสียมากกว่าที่กลับมาได้ เสียทั้งเครื่องศัสตราวุธ
 ยุทธภัณฑ์ แลเสบียงอาหารพาหนะด้วยเกือบหมด ต่อมาเนเมียว
 สีหยกตั้งกองทัพเพิ่มรพลให้แยกออกจากยกไปเป็นครั้งที่ ๕ ให้จิกแก
 ปลัดเมืองทวายยกไปเป็นครั้งที่ ๖ พวกชาวบ้านบางระจันก็แตกกลับ
 มาอีกทั้ง ๒ ครั้ง แต่หาปรากฏการที่รบพุ่งกันไม่

เนเมียวสีหบกจึงให้นายทัพนายกองทหารสมัคร เลือกลงขัน
 กล้าหาญประมาณ ๓,๖๐๐ เศษ จัดเป็นกองทัพมท่งทหารม้าแลทหารราบ
 ให้อากาศนคยเป็นนายทัพยกไปเป็นครั้งที่ ๗ ขณะนั้นพวกชาวบ้านข้าง
 รั้งมีผลมากจนกว่าแต่ก่อน แต่นายแทนตัวนายทัพเดิมยังช่วยอยู่
 ดั่งแต่ถูกข่มขู่มาเมื่อครั้งที่ ๔ ครั้นรู้ว่ากองทัพม้ายกไปอีก แล
 มีทหารม้าไปช่วย จึงปรึกษากันให้จัดกองทัพจำนวนพล ๓,๐๐๐ เศษ
 ให้นายจันทรทนต์เขียวเป็นนายใหญ่ แลให้ขันสรวคซึ่งมดมอชิงบน
 แม่เป็นนายทหารขึ้น เลือกคักเอาแต่คนทมมอชิงบนเข้าในกองนั้น
 ประมาณ ๓๐๐ เศษไว้สำหรับสู้ทหารม้า ครั้นกองทัพม้ายกไปถึงบ้าน
 ชุนโลก นายจันทรทนต์เขียวสืบลูกว่ากำลังพม่าทยกไปพอไล่เสียก็
 กองทัพไทยไม่เสียเปรียบพม่า ก็ยกเข้าตีพม่าเวลากำลังตั้งค่ายยัง
 ไม่ทันแล้ว พม่าต่อสู้เป็นสามารภ นายจันทรทนต์เขียวแบ่งกองทัพให้
 วกมาตีข้างค้ำหลังค่ายพม่าอีกด้าน ๓ กองทัพพม่าถกคักกระหนาบ
 ก็แตกพ่าย ไทยฆ่าฟันเสียเป็นอันมาก ตัวอากาศนคยนายใหญ่
 ก็ตายในที่รบ

แต่พม่าพยายามปราบปรามพวกชาวบ้านข้างรั้งมาตั้งแต่เดือน ๔
 ๖ ๗ จนถึงเดือน ๗ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๘ ให้กองทัพยกไปถึง ๗ ครั้งก็
 แพ้ไทยมาทุกที เนเมียวสีหบกโกรนใจ ด้วยสังเกตเห็นพวกชาว
 บ้านข้างรั้งมีกำลังมากจนทุกที เกรงจะยกเป็นทัพใหญ่ลงมาตี
 กระหนาบ จะหาใครอาสาคุมพลไปปราบปรามพวกชาวบ้านข้างรั้งอีก
 พวกนายทัพนายกองพม่าก็พากันครั้นคร้ามเสียโดยมาก ขณะนั้นมีมอญ

คน ๓ เป็นผู้ไทเข้ามาอยู่ในเมืองไทยช้านานแล้ว ไปฝากตัวอยู่กับพม่า
 ไทช่วยพม่ารบพุ่งแข่งแรง จนเนเมียวลีหยกตั้งให้เป็นตำแหน่งสูง (๑)
 เข้าไปรับอาสาจะตั้งชื่อไทยที่บ้านบางระจันให้แตกจงได้ เนเมียวลีหยก
 จึงเกณฑ์กองทัพรวมทั้งพม่ามอญ ให้สู้ศึกไปรบชาวบ้านบางระจันเป็น
 ครั้งที่ ๘ ฝ่ายศึกไทยเคียดแค้นมากก็ไทยรู้ว่าไทยใจกล้า ถ้าวรบพุ่งในที่แจ้ง
 สู้ไทยไม่ได้ อีกประการ ๑ หนทางที่จะยกไปบ้านบางระจันเป็นข่าเยลี่ยว
 ฝ่ายไทยชำนาญทาง อาจจะข้ามช่องน้ำในกระบวรรอยเขาชัยชนะ
 พม่ามาได้หลายคราว สู้กระมักระวังตั้งแต่แรกยกไป ไปถึงไหน
 ก็คงค่ายที่พักเป็นค่ายมั่นทุกแห่ง ค่อย ๆ ยกไปช้า ๆ ไม่เร่งร้อน
 ครึ่งเดือนจึงยกไปถึงเขตบ้านบางระจัน ครั้นพวกไทยยกออกมาสู้
 ก็รบสู้แต่ในค่าย พวกชาวบ้านบางระจันก็ค่ายสู้หลายครั้งก็ไม่ได้
 ภัยค่ายตั้งมั่นคง ไม่มีปืนใหญ่ที่จะยิงทำลายค่าย ไปตีที่ไรก็ถูกพม่า
 ยิงเข้าช่วยล้มตายเปลืองลงไปทุกทีจนมิรู้จะทำอย่างไร วันหนึ่งนาย
 ทองเหม็นกำลังเมาสุรานักวิชาญชนมากชนขกระบอพาพวกทหารของ ๓
 ครองครากเข้าไปรื้อแย่งค่ายพม่า ๆ เห็นไทยไปน้อยก็ออกคอรบ นายทอง
 เหม็นขับกระบอนำพลไล่ล่าเข้าไปกลางพวกข้าศึก ถูกพม่าทุบตีตาย
 พวกไพร่พลก็แตกหนีกลับมา เป็นครั้งแรกที่พวกชาวบ้านบางระจัน
 แพ้พม่า จึงปรึกษากันมีไชยออกเข้ามาถึงเสนาบดีที่ในกรุง ๆ ขอบน
 ใหญ่กับกระสุนดินดำไปยังค่ายพม่า แต่ข้างในกรุง ๆ ไม่ยอมให้ไป

(๑) คำว่า สู้ นี้เรียกตามหนังสือพระราชพงศาวดาร มาแต่คำว่า ซุถ คฮี แปลว่า
 นายกองใหญ่ เพราะฉะนั้นต่อมาไทยจึงเรียกตามความที่แปลว่าพระนายกอง

เพราะเกรงข้าศึกจะชิงเอาไปเสียกลางทาง เป็นแต่พระยารัตนาธิเบศร์
 ออกไปเที่ยวบางระจัน ไปเรียกรายแควองภาชนะทองเหลืองทองขาว
 ของชาวบ้านหล่อขึ้นใหญ่ขึ้นที่บางระจัน ๒ กระบอก แต่หล่อโดยวิธี
 ร้อนราวรานเสียใช้ไม่ได้ พวกชาวบ้านบางระจันก็หมดทางที่จะต่อสู้
 เอาชัยชนะข้าศึกได้ รพผลมีแต่ตายเปลืองไปทุกที ทั้งนายแทนผู้นำทัพ
 ที่ถูกชนมวยมานักตายลง จนสรรพกษัตริย์นครหนองแขวงซึ่งเป็น
 ผู้นำทัพในชั้นหลังออกไปตีค่ายพม่าก็ถูกอาวุธข้าศึกตายทั้ง ๒ คน ยิ่ง
 เหลือแต่พันเรืองกำนันกับนายทองแสงใหญ่เป็นหัวหน้าควบคุมคนอยู่ต่าง
 ก็พากันท้อใจ การต่อสู้พม่าก็อ่อนแอลง ฝ่ายสก็เห็นว่าพวกชาวบ้าน
 บางระจันจวนจะสิ้นกำลังอยู่แล้ว ก็ให้ขตโม่งเค้เข้าไปตั้งค่ายประชิดบ้าน
 บางระจัน แล้วปลุกหอรบเอาชนใหญ่ขึ้นตั้งยิงเข้าในค่ายไทย จน
 เห็นว่าผู้คนพากันระส่ำระสายก็ให้ยกกรูกันเข้าปล้นค่าย ฝ่ายพวกชาว
 บ้านบางระจันต่อสู้จนสิ้นกำลังก็เสียค่ายแก่ข้าศึกเมื่อณวันจันทร์ เดือน ๘
 แรม ๒ ค่ำ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๘ รวมเวลาแต่ตั้งต่อสู้พม่ามาได้ ๕ เดือน
 พวกชาวบ้านบางระจันตายเสียเป็นอันมาก ที่เหลือตายหนีพม่าไปได้บ้าง
 พม่าจับเอาไปเป็นเชลยบ้าง แต่พระอาจารย์ธรรมโชตินั้นเลยหายสูญไป
 จะถึงมรณภาพในเวลาเสียค่ายแก่พม่าหรือหนีรอดไปได้หาปรากฏไม่
 เรื่องราวของพวกนักรบบ้านบางระจันมีมาถึงนี้ คนทั้งปวงจึงยกย่อง
 เกียรติยศมาจนตราขายเท่าทุกวันนี้

ทนจะกลับกล่าวถึงข้างในกรุงศรีอยุธยาต่อไป ในตอนเมื่อพม่า
 เข้ามายังอยู่ที่บ้านสักกแลที่ปากน้ำพระประสบัน ปราบกฏแต่จะให้กวาด
 ท้อนราษฎรแลขนเสี้ยยงอาหารเข้าไปไว้ในพระนครทั้งสิ้น พระเจ้า
 อุดมพรซึ่งทรงผนวชอยู่ที่วัดพระค้ โรงธรรม ก็เสด็จเข้าไปประทับอยู่ที่
 วัดราชประดิษฐาน ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่ามีข้าราชการไป
 ทูลวิงวอนให้ลาผนวชออกทรงบัญชาการรักษาพระนครไม่ขาด แม้เวลา
 เสด็จออกบิณฑบาตก็มีราษฎรเขียนหนังสือเชิญลาผนวชใส่ถวายเป็นกับ
 เข้าบาตทุก ๆ วัน แต่ท่านองจะเห็นสมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงเฉยอยู่
 ก็มีใ้ลาผนวชจนตลอดเวลาสงคราม ทั้งในหนังสือพระราชพงศาวดาร
 แลพงศาวดารพม่าไม่ปรากฏว่า ในระหว่าง ๓ เดือน ตั้งแต่เดือน ๓
 ๒๒๖๑ จนราวเดือน ๖ ๒๒๖๑ นั้น กองทัพไทยได้ยกออกไปรบพม่าเลย
 สักครั้งเดียว คิดดูก็น่าสงสัยว่าเหตุใดจะนิ่งเสี้ยยงเดียว แต่เมื่อไม่
 มีหลักฐานที่จะเห็นว่าได้ไปรบ ก็จำต้องสันนิษฐานแต่ตามเรื่องที่ปรากฏ
 ท่านองจะเป็นเพราะกองทัพไทยไปแพ้พม่ามาติด ๆ กันหลายครั้ง ตั้งแต่
 ไปรบที่เมืองกาญจนบุรีเป็นต้น มาจนรบกันที่เมืองนนทบุรีเมื่อก่อนพม่า
 จะขึ้นไปถึงแขวงกรุง ฯ รัฐบาลเห็นว่าไพร่พลพากันครันคร้ามพม่า จึง
 คิดเพียงจะรักษาพระนครไว้ให้มั่นคงเสี้ยยง ๑ ให้มีเวลาฝึกฝนปรนปรือ
 ผู้คนพลทหารให้เข้มแข็งในการศึก อีกสถาน ๑ คิดจะถ่วงเวลาไปให้ถึง
 ระคุณ พอน้ำเหนือหลากมา ถ้าพม่าไม่เลิกทัพกลับไปเอง ถึงจะรบ
 พังเอาชัยชนะก็จะไม่ยากเท่าใดนัก ท่านองจะคิดเห็นเป็นนัยคึงกล่าวมานี้
 จึงมิได้แก้กองทัพไปรบพม่า ความที่สันนิษฐานนี้มีเค้าเงอนประกอบ

ควมมีเนื้อความในจดหมายเหตุของพวกยากหลวงซึ่งอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา
 ในเวลานั้น (กล่าวเป็นการที่เคยในไว้อย่าง ๑) ว่าเมื่อศึกพม่ามาตั้งอยู่
 ในเขตพระนครครั้งนั้น ฝ่ายไทยไม่ได้คิดอ่านที่จะออกไปรบพุ่งซำศึก
 ตามวิธีทศ (อย่างฝรังเข้าใจกัน) มีแต่จะคิดออกไปรบไม่ให้ซำศึก
 เห็นตัวบ้าง คิดจะมีให้เป็นอันตรายด้วยคมอาวุธซำศึกบ้าง ความที่
 ฝรังกล่าวขอนหมายความว่าตั้งพักทางวิทยาคม เพื่อจะให้ล่องหนหาย
 ตัวได้ และจะให้ยู่คงกะพันชาครันนเองเห็นจะทำกันจริง เพราะในสมัย
 นั้นทั้งไทยเราแลชาวประเทศอื่นทางนยงเช็ดถอกันมันคงมาก คงเป็น
 ด้วยเห็นไพร่พลพากันหวาดหวั่นครันคร้ามซำศึก เพราะไปพ่ายแพ้ศึก ๆ
 กันมาหลายคราวถึงกล่าวมาแล้ว จึงคิดจะปลุกใจไพร่พลให้กล้าหาญ
 จะคิดเขียนว่าไม่คิดที่เคยว่าไม่ได้ แต่ที่จะได้ผลดีหรือร้ายประการใดใน
 สงครามก็ต้องสทแต่ความสามารถของผู้ที่เป็นหัวหน้าในการทัพเป็น
 ประमाणจะเห็นได้ในเรื่องราวต่อไปนี้

ครนถงราวเดือน ๖ บรช พ.ศ. ๒๓๐๘ เมื่อโตชาวเขามาถึงในกรุงฯ
 ว่าพวกชาวบ้านบางระจันรบชนะพม่าหลายครั้ง พวกที่ในกรุงฯ ก็พากัน
 มีใจ พระเจ้าเอกทัศจึงตรัสสั่งให้จตทองทัพมีจำนวนพล ๓๐,๐๐๐ ให้
 พระยาพระคลังถอดอาญาสิทธิเป็นแม่ทัพยกไปตีค่ายพม่าที่ตั้งอยู่ปากน้ำ
 พระประสขข้างฝายเหนือ ถองทัพยกไปคราวนั้นปรากฏว่ามีถองอาทมาต
 คือผู้ชำนาญวิชาอาคมนำหน้าไป ไทยรบพุ่งกล้าหาญเกือบตีได้
 ค่ายพม่า แต่แม่ทัพไม่ได้เตรียมเครื่องยิงตัวคนที่จะเข้าไปตั้งประชิด
 ค่ายซำศึก จึงต้องถอยกลับมำเลียบคราว ๑ ต่อมาอีกสองสามวัน

พอเตรียมเครื่องขังตัวพร้อมก็ยกไปตีค่ายพม่าที่ปากน้ำพระประสัยอีก
 คราวนี้ว่าถึงมีพวกราษฎรชาวเมืองตามกองทัพออกไปด้วยเป็นอันมาก^(๑)
 ฝ่ายพม่าเห็นไทยรบพุ่งเข้มแข็งกว่าแต่ก่อนก็ออกครั้นคร้ามจึงคิดกลอุบาย
 พอกองทัพไทยยกไปถึง คราวหลังพม่าทำเป็นหนี้ออกทางหลังค่ายให้
 ไทยเห็นพวกกองอาสาตามไม่รู้เท่า สำคัญว่าพม่าหนีจริงก็นำพลเข้าค่าย
 ไล่จับพม่า พวกกองทัพพม่าที่ซ่อนอยู่ก็ออกตีโอบกองทัพไทย แล้วให้
 กองทหารนำวักมาตีกระหนาบข้างหลังอีกทาง ๑ กองทัพไทยก็เสียที
 พม่าฆ่าฟันทั้งพวกกองทัพแลราษฎรที่ตามไปด้วยล้มตายเป็นอันมาก
 กองทัพพระยาพระคลังก็แตกหนีกลับมา แต่ในวันนั้นกองทัพพระยา
 ตากสินมิได้แตกด้วยช่วยรบซัดศึกของกันมาข้างหลัง กองทัพไทย
 จึงมิได้แตกยับเยิน เณเมียวสีหบดีนายทัพพม่ามีชัยชนะกองทัพไทย
 เห็นได้ที ก็ให้กองทัพหน้ายกลงมาตั้งค่ายที่บ้านโพธิ์สามต้น ให้ใกล้
 พระนครเข้ากว่าแต่ก่อน ฝ่ายมังมหานรธานายทัพพม่าข้างใต้ได้กอง
 ทัพมอญเพิ่มเติมมา ให้กองมอญตั้งรักษาเมืองราชบุรีแทนกองทัพ
 พม่าแล้ว ก็ให้กองทัพหน้ายกขึ้นไปตั้งที่เขื่อนหลวงวิมวดีไปวัดสี่ศรีให้
 ใกล้พระนครทางข้างบ้านใต้ อีกแห่ง ๑ ในพงศาวดารพม่ากล่าวว่
 พระเจ้าเอกทัศให้พระยาตากสินคุมกองทัพยกออกไปตีค่ายพม่าครั้ง ๑

(๑) ที่ราษฎรตามกองทัพออกไปคราวนี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เพราะไม่
 เคยเห็นรบพุ่ง อยากจะดูว่าเขารบกันอย่างไรจึงพากันตามไป ข้าพเจ้าเห็นว่าที่จริงนั้น
 เห็นจะเป็นเพราะเห็นวิชาคมของกองทัพไทยศักดิ์สิทธิ์ เชื่อว่ายกไปคราวหลังคงจะตี
 ได้ค่ายพม่าเป็นแน่ พวกราษฎรจึงตามไป ประสงค์จะไปช่วยเก็บทรัพย์สินจับข้าศึกด้วย
 มิใช่เพียงแต่จะไปดูเขารบกันเท่านั้น

คงเป็นค่ายที่พวกไพร่ก่อกองตัวเอง ว่าพระยาตากสินได้ค่ายพม่า แต่ครั้น
 กองทัพมังมหานรธายกหนนขึ้นไป พระยาตากสินมีกำลังไม่พอที่จะ
 รักษาค่ายไว้ได้ ก็ต้องทิ้งค่ายถอยกลับเข้าไปในพระนคร แต่พม่าก็ยัง
 ไม่รีบรุกเข้าตีกรุงศรีอยุธยา ทำนองความคิดพม่ายังหมายแต่จะยึดทาง
 ลำเลียงเสบียงอาหารมิให้ส่งเข้าไปได้ถึงในกรุง ๆ ประสงค์จะให้ไทย
 ขอดขยายอศัตถ์จนสิ้นกำลังเสียก่อนจึงจะเข้าตีกรุง ๆ ต่อภายหลัง หรือจะ
 เป็นด้วยความไม่พร้อมเพียงกันในหมู่พม่าด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง
 ก็เป็นไปได้ เพราะกองทัพพม่าที่ยกมาคราวนั้นแม่ทัพทางเหนือกับแม่ทัพ
 ทางใต้ต่างเป็นอิสระแก่กัน ด้วยเคียดแค้นเข้ามาหมายแต่จะมาปล้น
 ชิงกล่าวมาแล้ว ครั้นเมื่อเข้ามาถึงกรุง ๆ แม่ทัพพม่าทั้ง ๒ ฝ่ายต่าง
 ไม่ยอมอยู่ในบังคับบัญชากัน กองทัพทั้ง ๒ ทางจึงมีใคร่จะพร้อมเพียง
 กันได้ ก็ยังไม่เข้าตีประชิดถึงกรุง ๆ น่าจะเป็นด้วยเหตุข้อหลังนี้
 ยิ่งกว่าด้วยเหตุอย่างอื่น

ครั้นนั้นเมื่อกองทัพพม่าออกไปถึงหัวเมืองที่ห่างไกล ว่าพม่ายก
 กองทัพเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ ฝ่ายกรมหมื่นเทพพิพิธพาเรือ
 ชิงพระเจ้าเอกทัศให้ส่งไปคุมไว้ที่เมืองจันทบุรี ก็หนีมาลาผนวชออก
 ชักชวนพวกชาวเมืองชายทะเลตะวันออกให้เข้ามาช่วยแก้กรุงศรีอยุธยา
 มีพวกกรมการแลราษฎรพากันเข้าอาสาเป็นอันมาก กรมหมื่นเทพพิพิธ
 จึงยกชนมาทางเมืองระยอง เมืองบางละมุง เมืองชลบุรี มาถึง
 เมืองไหนก็มีผู้คนเมืองนั้นเข้าอาสา เพราะหัวเมืองทางนั้นพม่ามิได้ยกกลง
 ไปถึง ผู้คนยังบริบูรณ์ กรมหมื่นเทพพิพิธจึงได้รวบรวมเพิ่มเติมมากขึ้น

จนมีจำนวนพลกว่า ๓๐,๐๐๐ ก็จัดเป็นกองทัพยกมาตั้งอยู่ที่เมืองปราจีนบุรี
 เห็นจะมาถึงเมื่อเดือน ๘ ขจร ราว ๆ เวลาที่พม่าคิดไต่ค่ายบางระจัน
 กรมหมื่นเทพพิพิธจึงให้หมื่นเกา หมื่นศรีนาวา กรมการเมืองปราจีน
 กับนายทองอยู่ (๑) ชาวเมืองชลบุรี ซึ่งเป็นนายช่างคุมพล ๒,๐๐๐
 เป็นกองหน้า ยกมาตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำโยทะกา แล้วให้คนสนิทเข้ามา
 รั้งหม่อมห้ามแลหม่อมเจ้าในกรมออกไปจากกรุง ฯ ครั้นที่ในกรุง ฯ
 รู้กันว่ากรมหมื่นเทพพิพิธยกกองทัพมาตั้งอยู่ที่เมืองปราจีนก็มีคนหนีออก
 ไปเข้ากับกรมหมื่นเทพพิพิธเป็นอันมาก ด้วยในเวลานั้นกองทัพพม่า
 เป็นแต่เที่ยวปล้นสดมภ์มิไคล้มกรุง ฯ กวักขึ้น คนในพระนครยังได้
 ลอดหนีไปได้ไม่ยาก แม้ถึงข้าราชการที่ไม่เป็นใจจะรยพ่งทางในกรุง ฯ
 ก็หนีไปอยู่กับกรมหมื่นเทพพิพิธหลายคน มีพระยารัตนาธิเบศร์ซึ่งว่า
 ที่สุดศมภ์กรมวังเป็นต้น ครั้นมีมเหศวรแม่ทัพพม่าทางข้างใต้
 ทราบว่ามีกองทัพไทยยกมาทางตะวันออก จะมาช่วยกรุงศรีอยุธยาจึงให้
 เมฆระโยกับเนกวนจอยคุมกองทัพพม่า จำนวนพล ๓,๐๐๐ ยกออกไป
 ไปถึงปากน้ำโยทะกาเข้าตีค่ายกองทัพหน้าของ กรมหมื่นเทพพิพิธซึ่ง
 ตั้งอยู่ที่นั่น ไ้รบพุ่งกันเป็นสามารถ จนหมื่นเกาหมื่นศรีนาวา
 นายทัพตายในทรม พวกไทยเหลือกำลังก็แตกหนีกระจัดกระจายไป
 เมื่อพม่าคิดไต่ค่ายที่ปากน้ำโยทะกาแล้ว ท่านองเมฆระโยจะไต่ความว่า
 กองทัพไทยที่อยู่ที่เมืองปราจีนบุรีเป็นทัพใหญ่มีกำลังมาก จึงเลิกทัพ

(๑) นายทองอยู่น้อยคนนี้ บางทีจะเป็นคนเดียวกับที่เรียกว่านายทองอยู่คนเล็ก
 ที่ไปเข้ากับเจ้าตากต่อไปข้างหน้า

กลับมาแจ้งความแก่มังมหานรธา ๆ ก็จกกองทัพพม่าเป็นทัพยกทัพ ๑
 ทัพเรือทัพ ๑ ให้ยกไปเมืองปราจิณบุรี ฝ่ายกรมหมื่นเทพพิพิธก็
 พระยารัตนาธิเบศร์ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองปราจิณ ครั้นทราบว่าพม่ายกไป
 ทิ้งกองทัพยกทัพเรือก็ไม่คิดจะต่อสู้ พาแต่ครอบครัวอพยพหนีไปเมือง
 นครราชสีมาทางช่องเรือแตก ครั้นพวกชาวหัวเมืองซึ่งอาสามาช่วย
 เห็นผู้เป็นหัวหน้าหนีเอาตัวรอดไปแล้ว ต่างก็พากันแยกย้ายกลับไป
 ไปยังบ้านเมืองของตน เรื่องราวการสงครามที่กล่าวมาตอนนั้นตั้งแต่
 ในเดือน ๓ ขะภา มาจนเดือน ๘ ขะจอ รวมเวลาเป็น ๖ เดือนด้วยกัน
 นี้เป็นระยะที่ ๒

ท่านจะกล่าวถึงเรื่องราวการสงครามซึ่งนับว่าเป็นชั้นที่ ๓ ต่อไป ใน
 พงศาวดารพม่าว่า เมื่อถึงระคณ (เห็นจะราวในเดือน ๘ ขะจอ) พวก
 นายทัพนายกองพม่าพากันไปร้องทุกข์ต่อมังมหานรธา ว่าฝนตกชุกแล้ว
 ไม่ช้าน้ำเหนือก็จะหลากลงมา จะรบพุ่งต่อไปเห็นจะเป็นการลำบากนัก
 ขอให้เลิกทัพกลับไปเสียสักคราวหนึ่ง เมื่อถึงระคณแล้งจึงกลับมาตั้งกรุงศรี
 อโยธยาใหม่ มังมหานรธาไม่เห็นชอบด้วย ว่ากรุงศรีอยุธยาขัดสน
 เสบียงอาหารแลกระสุนดินดำจนอ่อนกำลังจนจะตั้งได้อยู่แล้ว ฝ่ายข้าง
 กองทัพพม่าก็ได้เตรียมทำไว้ในหาขัดคดสิ่งใดไม่ ถ้าเลิกทัพกลับไป
 ไปเสีย ไทยก็จะโตของหากำลังมาเพิ่มเติม จะเตรียมรักษาบ้าน
 เมืองกวตชนยังชนกว่าแต่ก่อน ถึงยกมาอีกทีไหนจะตั้งได้ง่ายเหมือน
 ครั้งนี้ มังมหานรธาจึงไม่ยอมให้ถอยทัพกลับไป ให้เที่ยวตรวจหาที่คอง
 เช่นโคกวัดอันมีอยู่รอบพระนคร แล้วจะบนหน้าทิวเขาทัพไปตั้งค่าย

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

สำหรับที่จะอยู่เวลาระคูน้า แลให้ผอนข้างน้ำพาหนะพาไปเลี้ยงตามคอน
ในหัวเมืองที่ไกลเคียง แลให้เทียบรวบรวมเรือใหญ่น้อยมาไว้ใช้
ในกองทัพเป็นอันมาก

พอกองทัพพม่าเตรียมการที่จะตั้งทำศึกค้างระคูนแล้วมิ่งมหา
นรธาภิช่วยลงแลลงแก่ความตายที่ขานคายสักก แต่เหตุที่มิ่งมหา
นรธาภิช่วยเป็นโทษแก่ฝ่ายไทย ด้วยแต่ก่อนมากกองทัพพม่าข้างเหนือ
กับข้างใต้มักเกยงแย่งด้วยเป็นอิสระแก่กัน ครั้นมิ่งมหา
นรธาภิช่วยสหายได้เป็นแม่ทัพใหญ่ ยังคืบขลุจากกองทัพพม่าทั้งหมดแต่
ผู้เคียว ก็สั่งให้กองทัพทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้สมทบกันเข้าตั้งล้อมกรุงศรี
อยุธยา ด้วยเนเมียวสหายย้ายจากค่ายปากน้ำพระประสัยมาอยู่ที่ค่าย
โพธิ์สามต้น ให้กองหน้าเข้ามาตั้งค่ายที่วัดกุฎีเขาทอง แลให้รุกเข้ามา
ตั้งค่ายวัดท่าการ้องอีกแห่ง ๑ ฝ่ายข้างในกรุง ๖ เห็นพม่าเข้ามาตั้งค่าย
ถึงวัดท่าการ้อง ทางขุ่นใหญ่จะยิงไปถึงพระนคร ก็ให้กองทัพเรือ
ยกออกไปตีค่ายพม่า มีราชการในหนังสือพระราชพงศาวดารว่ากองทัพ
เรือทยกไปครองนเป็นพวกกรมทหารอาสาหกเหล่า แต่ใครจะเป็นตัว
นายทัพหาปรากฏไม่ กล่าวแต่ว่ามีนายฤกษ์คน ๑ ถอยค่ายสองมื่อรำไป
ข้างหน้าเรือ พอพม่าขยับมาถูกนายฤกษ์ตกล้ำลง กองทัพเรือก็ถอย
ถอยคนเขากอง ๖ ทั้งหมด ความที่กล่าวมานั้นเพราะเหตุเห็นว่าคงเป็น
ด้วยเรื่องเชอฉวทยาคนนั้นเอง นายฤกษ์คนนั้นเห็นจะเป็นตัวอาจารย์
รำคาบเศกเข้าไปหน้าทัพโดยเชื่อว่าอาจจะคุ้มครองข้องกันอันตรายกองทัพ
ได้ทั้งหมด ครั้นตัวอาจารย์ถูกขอนตายเอง พวกกองทัพก็พากันใจผอ

เอาชนขนาดใหญ่ ๆ ขนคางยงขนข้อม มีเรื่องเล่ากันมา^(๑) เป็นอภินิหาร
 ของความเลื่อมทราวมในครั้งนั้นว่า เมื่อเอาขนชอปลายหงส์สาซึ่งเป็นอย่าง
 ใหญ่ที่มีอยู่ขนคางยงขนข้อมมหาไชยจะยิงพม่า แต่แรกเจ้าหน้าทไม่กล้า
 ยักคินคำให้เต็มขนาด กลัวแก้วหุระแตกด้วยเสียงบัน ลตคินต่ำลงแล้ว
 ยังมีคนขอให้ลตลงอีกเล่า จนทลคเมอยิงไปกระสุนขึ้นไปตกไม่ถึง
 คุเมือง เป็นได้ดังอย่างนี้ ข้างฝ่ายทกล่าถตรงกันข้าม คิงปรากฏ
 ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระศรีสรียพาหะ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าท
 รักษาข้อมชคกขมมพระนครข้างตะวันตกเฉียงเหนือเอาขนชอมหากาล
 มฤคยราชขนข้อม แล้วเอาลคินยคทวชน๒ เท้าประสงค์จะยิงให้ถึง
 ค่ายพม่าทกลเขาทองยิงโดนคเคยวชนกเลขว้าวรานใช้ไม่ได้ต่อไป แล
 ยังมีเรื่องเล่ากันเป็นเรื่องเกร็ดอีกหลายอย่าง แต่ยิงได้ตอบกันไปมาจน
 กระสุนคินคำข้างในพระนครบกพร่องลง ถึงต้องเอาคินขนเผาไฟทำเป็น
 กระสุนขึ้นใหญ่^(๒) แลต่อมาจนหลังถึงตั้งกฎประกาศแก่เจ้าหน้าทว่า
 ถ้าใครจะยิงขึ้นใหญ่ต้องให้มายอกขออนุญาตทศาลาลูกขนเสี้ยกอน เลย
 เป็นมูลเหตุเกิดการสำคัญในเรื่องพงศาวดาร คือพระยาตากสินเป็น
 เจ้าหน้าทรักษาการด้านตะวันออกอยู่ทวคเกาะแก้ว (ตรงหน้าทสุวรรณ
 ข้ามฟาก) เห็นพม่ายกเข้ามาทเอาขนใหญ่ยิงเข้าคคไม่มายอกศาลาลูกขน
 มีโทษพองเกอยจะต้องถูกลงโทษ หากว่าได้มายาเห็นจความชอยมา

(๑) เรื่องนี้มีทั้งในหนังสือพระราชพงศาวดาร และมีกระแสรบสั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่ในหนังสือจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ หอพระสมุดฯ พิมพ์แล้ว

(๒) ลกบันคินเผานี้ พระยาโบราณฯ ชุคพบ เอามาไว้ ในอุบายพิพิภณท์ก็มี

จึงไต่กรรณาเพียงภาคที่เทศาโทษไว้ (๑) แต่นั้นพระยาตากสินก็ท้อใจ
จึงคิดหนีจากพระนคร

ถึงเดือน ๑๒ เวลาบ่ายสามโมงได้ข่าวเข้ามาในกรุง ว่าพม่ายกทัพ
เรือลัดทุ่งหนทางขนขนมาจากค่ายที่บางไทรแลที่ขนอนหลวงวัดโปรดสัตว์
ทำนองจะมาตรวจะเตรียมล้อมกรุง ฯ ข้างคันทวันออก พระเจ้าเอกทัศ
จึงตรัสสั่งให้พระยาเพชรบุรีคุมกองทัพเรือของ ๑ พระยาตากสินคุม
กองทัพของ ๑ ยกออกไปตั้งทวนขากแก้ว (เรียกกันเป็นสามัญว่าวัดใหญ่)
คอยสกัดกองทัพพม่าที่ยกมาทางท้องทุ่ง ครั้นพม่ายกมาอีกคราว ๑
พระยาเพชรบุรีจะยกทัพเรือออกไปสกัดกองทัพพม่า พระยาตากสินเห็นว่า
เหลือกำลัง พระยาเพชรบุรีไม่ฟัง จึงยกออกรบพม่าที่ริมวัดสังฆาวาส
กองทัพพม่ามากกว่าก็เข้าล้อมพระยาเพชรบุรีไว้แล้วเอาหมอกินกำทัง
ลงไปเรือพระยาเพชรบุรี คินระเบิดเรือแตกพระยาเพชรบุรีตายในทวน
พวกกองทัพที่เหลือตายก็แตกหนี ส่วนกองทัพพระยาตากสินก็หาเข้า
รบกับพม่าไม่ ถอยกลับมามาตั้งอยู่ทวนพิชัย (๒) แต่นั้นพระยาตากสิน
ก็ไม่เข้าไปในพระนครอีก ครั้นถึงเดือนยี่ พอแผ่นดินแห้งก็พาสมัคร
พรรคพวกตีพม่าหนีไปทางทิศตะวันออก อันเรื่องราวของพระยาตากสิน
จะมีในสมุดเล่มหลังโดยพิสดาร ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะเรื่องทัพพม่า
ตีกรุงศรีอยุธยาต่อไป

(๑) เรื่องนี้มีในหนังสือพระราชวิจารณ์

(๒) วัดพิชัยอยู่ที่สถานีรถไฟเดิมนั้น เข้าใจว่าเดิมจะเป็นค่ายที่พระยาเพชรบุรี
รักษาพระยาตากสินไปรักษาค่ายนั้นแทนพระยาเพชรบุรี

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

คราวนเรื่องราวการสงครามถึงชนระยะที่ ๔ แลเป็นที่สุด พอนาลค
 ติงระคุแล้ง ฝ่ายพม่าไต่กองทัพเพิ่มเติมมาอีก ก็รวบรวมกำลังกลับมา
 รบพุ่งกวาดชนชน แต่ฝ่ายกองทัพไทยที่รักษาพระนครนั้นตั้งคนจับระสำ
 ระสาย คิวรู้กันว่าหมดช่องทางที่จะเอาชัยชนะพม่าได้ พวกจีนในกอง
 ทัพที่ไปตั้งค่ายอยู่สวนพลูคิจะเอาตัวรอดก่อน คยคิกันประมาณ ๓๐๐ คน
 พากันหนีไปยังพระพุทธรบาท ไปลอกทองคำที่หุ้มพระมณฑปน้อยแล
 แผ่นเงินที่คาคพนพระมณฑปใหญ่มาแบ่งปันกันเป็นอาณาประโยชน์ แล้ว
 เอาไฟเผาพระพุทธรบาทเสียหวังจะให้ความสูญ ต่อมาไม่ช้าพม่า
 ยกเข้ามาตีค่ายทัพเนียบไต ทัพเนียบไตก็หนีหนีแม่ทัพพม่าก็เข้ามาตั้งอยู่
 ทัพเนียบไต ให้กองทัพพม่าเข้าตีค่ายไทยที่ออกไปตั้งของกันพระนครข้าง
 ถานเหนือแตกกลีบเข้ามาในกรุง ฯ หมดทุกค่าย แล้วพม่าก็เข้ามาตั้ง
 ค่ายประชิดพระนครข้างถานเหนือทวดกกุแคง วัดสามพิหาร วัดกระโจม
 วัดศรีโพธิ์ วัดนางชี วัดแม่นางปลื้ม วัดมณฑป ให้ปลุกหอรบเอาข
 ษณึ่งกายิ่งเข้าไปในพระนครทุกวันมิได้ขาด ส่วนพม่าที่พข้างไตก็ยกชน
 มาตีไตค่ายไทยที่วัดพุทธโรสวรรมแล้วไปตีค่ายที่วัดไชยวัฒนาราม รบกัน
 อยู่ไตแก้แค้นก็เสียค่ายแก่พม่า ค่ายจีนที่บ้านสวนพลูก็เสียแก่พม่า
 เหมือนกัน แต่ค่ายที่วัดพิชัยนั้นพระยาตากสินหนีทิ้งไปเสียแต่ก่อนพม่า
 ยกมาตีแล้ว

ฝ่ายข้างพระนครถูกพม่าล้อมมาช้านาน เสียบยงอาหารอดคอกเขา
 เกิดเป็นโจรผู้ร้ายแย่งชิงกันสดชื่นทุกที่ ครั้นฉนวนเสารเคอนย ชน
 ๕ คำ บรช เวลากลางคืนเกิดไฟไหม้ ในพระนครไหม้ตั้งแต่ท่าทราย

ริมกำแพงข้างกำแพงเห็นอ ลุกลามาทางประตูเข้าเปลือกแล้วไฟเข้ามา
 คึกขานเรือนแขวงยามะพร้าวตลอดไปถึงแขวงยาโทน ย่าถ่าน ย่าตอง
 ย่ายา ไหม้วัดมหาธาตุ วัชรราชบูรณไปจนวัชฌิตันต์ ไฟไหม้กุฏิวิหาร
 แลบ้านเรือนในพระนครรวมกว่า ๓๐,๐๐๐ หลัง ผู้คนพลเมืองก็ยิ่งอึดคึด
 คับแค้นหนักชน พระเจ้าเอกทัศให้ทูตออกไปว่ากล่าวกับพม่าขอเลิกรบ
 จะยอมเป็นเมืองขึ้นต่อพระเจ้าอังวะ แม่ทัพพม่าก็ไม่ยอมเลิก ท้วย
 ประสงค์จะตีเอาทรัพย์สินสมบัติผู้คนไปให้สิ้นเชิง ในพงศาวดารพม่าว่า
 เนเมียวสีหบดีให้เขาคัดปล้นพระนครหลายครั้งแต่ตีไม่ได้ด้วยไทยจวนตัว
 เขาก็เกิดมานะต่อสู้แข็งแรง รบพุ่งพม่าแตกถอยออกไปทุกครั้ง จน
 พม่าต้องคงล้อมนงอัยอัครราชหนึ่ง แต่ข้างในพระนครผู้คนออกอยาก
 หนักเขาก็กวักกันขนขามกำแพงหนีไปเป็นอันมาก ที่หนีรอดไปได้ก็มี
 ที่หนีไม่พ้นตรงไปยอมให้พม่าจับพอได้อาหารกินก็มี เนเมียวสีหบดีเห็น
 ว่าชาวพระนครอ่อนกำลังระส่ำระสายมากแล้ว จึงให้กองทัพพม่าที่ค่าย
 วัชฌิตันต์ วัชฌิตัน พิศาร แลที่วัดมณฑลข่มขัยกันยกเข้ามาในเวลา
 กลางคืน มาทำสะพานเรือข้ามน้ำตรงหัวรอข้างมุมเมืองด้านตะวันออก
 เฉียงเหนือ อันเป็นที่ลำนน้ำแคบกว่าแห่งอื่น เขาไม่คาดมาตั้งเป็นค่าย
 वलันทั้ง ๒ ข้าง กันขมชาวพระนครมิให้ยิงถูกพวกพล แลวัชฌิตัน พิศาร
 ฝ่ายข้างในกรุง ฯ เห็นพม่าทำการล้อมแหลมเข้ามาตั้งนั้น พระเจ้าเอกทัศ
 จึงมีรับสั่งให้จมนครศรีธรรมราช (๑) คุมกองทัพยกออกไปตีทัพพม่าที่เข้ามา

(๑) จมนครศรีธรรมราชคนนี้ ชื่อฉิม เป็นน้องพระยาราชมนตรี บน ซึ่งพระเจ้า
 ออหมุ่พรจับ จำเสียบเมื่อคราวพระเจ้าอลองพญาล้อมกรุง ฯ พระยาราชมนตรีตายใน
 เรือรบจำจมนครศรีธรรมราชได้

ทำสพาน ในพงศาวดารพม่าว่า คราวนี้ไทยรบพุ่งแข่งแรงมาก ก็พวก
พม่าแตก แลพม่าพินล้มตายเสียมาก แล้วยกทัพไปตีค่ายพม่า
อีกค่าย ๑ แต่ไม่มีกำลังออกหนุนไปพอแก่การ พม่าก็ช่วยกันตีแตกกลับ
เข้ามา แต่นั้นไทยก็มีค่ายยกออกไปรบอีกต่อไป ครั้นพม่าทำสพานเรือ
เสร็จแล้วจึงเข้ามาตั้งค่ายที่ศาลาหินนอกเมือง แล้วยกขโมงค์เคียวเข้ามา
จนถึงเชิงกำแพง ขนเอาพูนมากองใส่ใต้รากกำแพงเมือง แล้วยกเตรียม
บันไดที่จะพาดกำแพงขึ้นปล้นเมืองไว้เป็นอันมาก

ครั้นถึงวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ บุกญ พ.ศ. ๒๓๑๐

เป็นวันเนาสงกรานต์ เพลาย้าย ๓ โมง พม่าก็จุดไฟสูมรากกำแพงเมือง
ตรงหัวรอตรมข้อมหาไชย แลยิงปืนใหญ่ระดมเข้าไปในพระนคร จาก
บันไดค่ายที่รายล้อมทุก ๆ ค่าย พอเพลาลอยค้ำกำแพงเมืองตรงที่เอา
ไฟสูมทรุดลง เพลาค้ำ ๘ นาฬิกา แม่ทัพพม่าก็ยกขบวนสัญญาให้เขายก
ปล้นพระนครพร้อมกันทุกค่าย พม่าเอาบันไดพาดขึ้นเข้าใต้ตรงที่กำแพง
ทรุดนั้นก่อน พวกไทยที่รักษาหน้าที่เหลือกำลังจะต่อสู้ พม่าก็เข้า
พระนครได้ ในเวลาค่ำวันนั้นทุกทาง นับเวลาแต่พม่ายกมาตั้งล้อม
พระนครได้ บ ๑ กย ๒ เดือน จึงเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าชาติ

เมื่อพม่าเข้าพระนครไถ่นั้นเป็นเพลากลางคืน พม่าไปถึงไหนก็
เอาไฟจุดเผาเอาเรือนของชาวเมืองเข้าไปจนกระทั่งปราสาทราชมณเทียร
ไฟไหม้ลุกลามแสงสว่างถึงกลางวัน ครั้นพม่าเห็นว่าไม่มีผู้ใดต่อสู้แล้ว
ก็เที่ยวเกี่ยวรวบรวมทรัพย์สินคนอพยพหนีไปทั้งพระนคร แต่เพราะเป็น
เวลากลางคืนพวกชาวเมืองจึงหนีออกไปได้มาก พม่าจับได้สัก ๓๐,๐๐๐

ส่วนพระเจ้าเอกทัศนั้น มหาคเล็กพาลลงเรือน้อยหนีไปชุมนุมชนอยู่ในสมุทมน
 พุ่มไม้ ที่บ้านจิกริมวัดสังฆาวาส แต่พม่ายังหาไม่รู้ จับได้แต่พระเจ้า
 อุตมพรซึ่งทรงผนวช กษัตริย์นายโดยมาก ทั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
 แลพระภิกษุสามเณรที่หนีไปไม่พ้น พม่าก็จับเอารวมไปคุมไว้ที่ค่าย
 โพลีสามต้น ส่วนผู้คนพลเมืองที่จับได้ก็แจกจ่ายกันไปควบคุมไว้ตามค่าย
 นายทัพนายกองทั้งปวง แล้วพม่าเที่ยวตรวจเก็บขนศาตร์พิสัยสมบัติ ทั้ง
 สิ่งของหลวงของราษฎร ตลอดจนเงินทองของเครื่องพุทธบูชาตามพระ
 อารามใหญ่น้อย ไม่เลือกกว่าของที่หยาบขกได้หรือที่ไม่งจะหยาบขกได้
 ดังเช่นทองเงินที่แม่ทัพพระพุทธรูป มีทองคำที่หุ้มพระศรีสรรเพชญ์ตาม
 เป็นต้น พม่าก็เอาไปใส่สมพระพุทธรูปให้ทองละลายเก็บเอามาจนสิ้น
 เท่านั้นยังไม่พอ พม่ายังจะเอาทรัพย์ซึ่งราษฎรฝังซ่อนไว้ตามวัดวา
 ยานเรือนค่อไปอีก เอารายกรที่จับไว้ได้ ไปชำระซักถามแล้วปล่อยให้
 ล้อกันเอง ใครเป็นโจทย์บอกทรัพย์ของผู้อื่นให้ ได้ก็ยอมปล้ำขยตัวไป
 ส่วนผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพย์ถ้าไม่บอกให้ โดยคดี พม่าก็เขียนคดีแลทำ
 ทัณฑกรรมต่าง ๆ เร่งเอาทรัพย์จนถึงสมตายกม (๑)

กองทัพพม่าได้กรุงศรีอยุธยาแล้ว พักอยู่ประมาณเก้าวันสิบวัน
 ขพอรวบรวมเสบียงแลทรัพย์สิ่งของเสร็จแล้ว เมื่อพม่าจะเลิกทัพกลับไป
 เนเมียวสีหบดีจึงตั้งให้สุกมอญทมิ ความชอบครั้งศึกค่ายบ้านบางระจันเป็น

(๑) มีเรื่องปรากฏขึ้นเมื่อครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตั้งพระอาจารย์ดีครั้งกรุงเก่าเป็น
 สมเด็จพระสังฆราชองค์แรก ภายหลังได้ความว่าพระอาจารย์ดีเคยบอกทรัพย์ของผู้อื่นให้
 พม่าเมื่อเวลาถูกขังอยู่ พระอาจารย์ดีเลยถูกถอดจากรที่พระสังฆราช

นายทัพ ให้มองญาพม่าเป็นปลัดทัพคุมพลพม่ามอญรวม ๓,๐๐๐ ตั้งอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น คอยสืบจับผู้คนแลเกณฑ์อพยส่งของส่งตามต่อไป แล้วตั้งนายทองอินคน ๑ ซึ่งเป็นไทยไปเข้าช่วยพม่าให้เป็นเจ้าเมืองธนบุรี แล้วจึงแบ่งกองทัพเป็น ๓ กอง กองทัพข้างเหนือ เนเมียวสีหบดีคุมเจ้านายแลข้าราชการที่เป็นเชลยกับอพยส่งของทศมวาคามาก ยกกลับไปทางด่านแม่ละเมา กองทัพทางใต้ ให้เจ้าเมืองอุทกคามเป็นนายใหญ่ คุมพวกเรือรบทุกทัพส่งของอันเป็นของใหญ่ของหนักไปทางเมืองธนบุรี แลทำเงินแม่กลองกอง ๑ อีกกอง ๑ ยกเป็นกองทัพยกไปทางเมืองสุพรรณบุรี ไปสมทบกับกองเรือที่เมืองกาญจนบุรี รวมกันยกกลับไปทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ครั้นนั้นพม่าได้เชลยไป ๓๐,๐๐๐ เศษ ขึ้นใหญ่ ๓,๕๐๐ กระบอก ขึ้นเล็กหลายหมื่น แต่ขึ้นพระพิรุณ (แสนท่า) ใหญ่กว่ากระบอกอื่นพม่าเอาไปไม่ไหวก็เอาขึ้นระเบิดเสียที่วัดเขมา จนเอาแต่ทองไป^(๑)

เมื่อกองทัพพม่ายกกลับไปนั้น มีเจ้านายในพระราชวงศ์ที่พม่าจับไว้ประชวรอยู่ยังพาไปเมืองพม่าไม่ได้ ค้างอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้นหลายพระองค์ พอกองทัพกลับไปแล้วไม่กวัน พวกพม่าก็ไปพบพระเจ้าเอกทัศที่บ้านจิก เวลานั้นอดพระอาหารมากกว่า ๓๐ วัน พอรีบเสด็จไปถึงค่ายโพธิ์สามต้นก็สวรรคต ท่านองสักระคิดถึงพระคุณของพระเจ้าแผ่นดินไทยที่ตนได้พึ่งพาอาศัยมาแต่ก่อน จึงให้เชิญพระบรมศพมาฝังไว้

(๑) บั้นพระพิรุณนี้เข้าใจกันอีกนัยหนึ่ง ว่าไทยเอาลงจมนไว้ในสระแก้วที่ในพระราชวังกรุงเก่า ถึงได้มีผู้ไปขุดค้นกันเมื่อในรัชกาลที่ ๔ แต่ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าพม่าระเบิดเสียที่วัดเขมา

ที่โคกพระเมรุตรงหน้าวิหารพระมงคลพิตร อันเป็นที่ทำพระเมรุทอง
 สนามหลวงครั้งกรุงเก่า ว่าพอว่างราชการจะถวายพระเพลิง ส่วนเจ้านาย
 แลข้าราชการที่พำนักเขาไปเมืองอังวะนั้น ปรากฏว่าพระเจ้ามังระให้
 พระเจ้าอโศกพรลาผนวช แล้วให้ตั้งสำนักอยู่ที่เมืองจกกาย ตรงหน้า
 เมืองอังวะข้าม เจ้านายแลข้าราชการก็เห็นจะรวบรวมอยู่ด้วยกันนั้น
 โดยมาก ด้วยพม่าให้ถามคำให้การถึงเรื่องพงศาวดารแลแบบแผน
 ราชประเพณีกรุงศรีอยุธยาจกตกลงจดหมายเหตุ คือที่ไทยเราได้เคยมา
 แผลพิมพ์ เรียกว่าคำให้การชนหลวงหาว่าหรือคำให้การชาวกรุงเก่า
 แต่ส่วนพวกราษฎรพลเมืองที่กวาดเอาไปเป็นเชลยพม่าแจกจ่ายไปเที่ยว
 อยู่ตามที่ต่าง ๆ ภายหลังหนคนมาขานเมืองไคกมขาง แต่ที่เลยสูญไป
 ในเมืองพม่านั้นโดยมาก หน้แลกรุงศรีอยุธยาอันบรมภษัตราธิราช ได้
 ทรงครอบครองสืบกันมา ๓๔ พระองค์ ดำรงศักดิ์เป็นราชธานีของสยาม
 ประเทศตลอดเวลา ๔๓๗ ปี มาถึงความพินาศด้วยภัยพิบัติดังแสดงมา
 ก็แต่ความเป็นอิสระของชาติไทยมิได้เสียไปกับกรุงศรีอยุธยาด้วย
 ในไม่ช้าไทยก็รวบรวมกันกลับตั้งสยามประเทศให้เป็นอิสรภาพได้ตั้งแต่
 ก่อน แต่เรื่องราชการสงครามไทยรบกับพม่าครั้งกรุงศรีอยุธยาหมดเพียง
 เท่านั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าหนังสือยาวอยู่แล้ว จึงได้เรียบเรียงเรื่อง
 ไทยรบกับพม่าครั้งกรุงธนบุรีแลกรุงรัตนโกสินทรแยกออกเป็นอีกเล่ม ๑
 ต่างหาก ถ้าท่านผู้ใดอยากจะทราบเรื่องราวต่อไปก็จงหาหนังสือเล่ม ๒
 อ่านต่อไปเถอญ ๗